

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 1, 2017

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ІЛЬНИЦЬКИЙ М.С. ТИПОЛОГІЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ	5
ТЕРЕМЦОВА Н.В. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	12
ЄРМАКОВА Г.С. ЄВРОПЕЙСЬКА ЄДНІСТЬ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ	18
ПАМПУРА М.В. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ	24
ЧУМАЧЕНКО С.В. МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	31
ОКОЛОВИЧ М.Є. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІСТОБУДІВНОГО НОРМОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: АНТИЧНІ ЧАСИ – ХІХ СТОЛІТТЯ	37
НАЛУЦІШИЙ В.В. ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

БАНДУРКА О.О. ЗАХОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВЛАСНОСТІ	50
ГУСАРОВ С.М. РОЛЬ І ВПЛИВ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ НА БЕЗПЕКУ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ	54
КАЛАШНИК М.В. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ	64
ГРИМИЧ М.К. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ	69
БОЛЬБІТ Ю.А. СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИРОБНИЦТВОМ ТА ОБІГОМ СПИРТУ, АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ І ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ	76

БУРБИКА В.О. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ	81
ФЕЛИК В.І. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	87
БАЛАБАН К.І. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ.....	92
ГОЛУБ В.О. ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАДЗВИЧАЙНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	98

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КОРОВАЙКО О.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПУБЛІЧНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	104
ГРИНЮК В.О. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТУ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ Х-ХІХ СТОЛІТТЯ.....	110
КЛИМЕНКО О.А. ФАКТОРИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	116
ЗАХАРЧЕНКО І.М., СЕМЕНЮК О.О. ДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ СОВІСТІ.....	124
ЧЕРЕПІЙ П.П. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ	129

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

СІДЕЙ О.В. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ПРАВА НА ЛІКАРСЬКУ ТАЄМНИЦЮ.....	137
СЕНИК С.В. ОСТАТОЧНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ ТА ГОСПОДАРСЬКІЙ СПРАВАХ ЯК УМОВА ПОДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ.....	143

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КІКІНЧУК В.Ю. МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	150
--	-----

ЕКОНОМІКА

ЗАХОЖАЙ В.Б., БРАТУСЬ Г.А. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	154
БИСТРЯКОВА В.Н., ОСИПЧУК М.В., ОСАДЧА А.М. ЛОГОТИП У РЕКЛАМІ	160
ШАРОНОВА О.В. ЛОГІСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	167
КОПАЧ А.В. ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УКРАЇНІ У РАМКАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР	174
РИБАЛЬЧЕНКО К.В. ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....	181

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

БОРИСОВ С.Г. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ	188
МАЛАШКО О.Є. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІНОЇ БЕЗПЕКИ	197
ВОРОНИЙ О.О. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА МІСЦЕ У НІЙ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	205
РОМАНЧУК О.З. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ У КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ	210
КАТРИЧ А.В. ПРАВОВІ ТА ФАКТИЧНІ ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ	216
СОЛОНЕЦЬКИЙ І.І. МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ПРОСТУПКАМ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ.....	222
СВІТЛАК І. ВІДНОСИНИ З НАДАННЯ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ	228
ВАСИЛЕНКО В. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ	233
БЕРШОВ Г.Є. СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	238

ТИПОЛОГІЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Михайло Степанович - кандидат юридичних наук, Голова Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон»

В статті розглядається важливість проблеми дослідження основних положень і принципів виборів, освітлення їх змісту, класифікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, які мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України, сформульоване визначення принципів виборчого процесу і проведено їх типологію і класифікацію, показано, що реалізація одних принципів виборчого процесу сприяє реалізації інших принципів, але це можливо тільки при системному їх використанні.

Ключові слова: вибори, принципи, типологія, демократія, законодавство, виборче право, публічне право.

Постановка проблеми

У процесі демократизації публічної влади і управління в Україні постійно зростає значення та роль виборів як однієї із основних форм безпосередньої демократії. Вибори мають не лише юридичне, але й вагомим політичне значення. Тому удосконалення виборчого законодавства, пошук і закріплення найбільш оптимальних та ефективних механізмів їх забезпечення, які б повною мірою відповідали вимогам часу, залишаються досить актуальними. Потреба удосконалення відповідної правової регламентації інституту виборів досить тісно пов'язана із подальшою розробкою теоретичної концепції сучасного виборчого права. Однією із найважливіших проблем

останньої є проблема дослідження системи основних засад і принципів виборів, висвітлення їх змісту, класифікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України.

Дослідженість проблеми

Питанням визначення теоретичного підґрунтя та розкриття практичного значення принципів виборчого права присвячені праці таких вчених як М. Афанасьєва, О.Марцеляк, М. Орзіх, П. Рабінович, М. Ставнійчук, Ю. Шемшученко, В. Яворський та інших. Разом з тим з тим і нині немає єдиних підходів до визначення самої дефініції «принципи виборчого права», яка б оптимально відповідала системному сприйняттю механізмів правового забезпечення виборчих відносин, критеріїв їх систематизації, класифікації принципів тощо. Як бачимо, у розробці теоретичної концепції виборчого права проблема системи його принципів і нині залишається актуальною.

Мета і завдання статті полягають в тому, щоб проаналізувати та визначити принципи виборчого права, загальноправове поняття принципів. Принцип (від лат. *principium* – «основа, начало») – це керівна ідея, основне правило поведінки. У логічному розумінні принцип – основоположне поняття, основа системи, що є узагальненням і поширенням якогось положення на

всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований. Під принципом дії, що по-іншому називається максимою, розуміється, наприклад, етична норма, яка характеризує відносини людей у суспільстві [1, с. 363].

Виклад основного матеріалу

Принципи сучасного виборчого права будуються на основі загальних правових принципів. Їх основне призначення полягає у здійсненні узагальненого закріплення засад виборів, забезпеченні однотипного формулювання норм виборчого права. Теоретичне призначення принципів можна визначити як сприяння формуванню змісту виборчого права, його цілісності і єдиної спрямованості. Практичне значення визначає його безпосередній вплив на конституційні реалії, необхідність їх застосування при формуванні виборчого законодавства та функціонуванні політико-правового інституту виборів.

В. Яворський визначає ознаки принципів виборчого права, наголошуючи на тому, що вони є й своєрідними критеріями їх якісної характеристики. Так, переважна більшість принципів безпосередньо закріплена у нормах виборчого права і виражає їх внутрішній зміст. Низка принципів виборчого права не обов'язково закріплюється у виборчих законах, вони можуть виводитись із загального змісту права, з розуміння інших правових норм, наукових положень, закріплених у праві. Деякі принципи можуть одночасно виступати як гарантії здійснення інших принципів виборчої системи. Вказані принципи взаємозалежні, змістовно доповнюють і збагачують один одного. Принципи виступають основою усіх інших норм виборчого права, додають його системі логічності, послідовності та збалансованості. Порівняно з нормами принципи відрізняються стійкістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу. Крім того, зміст виборчих принципів об'єктивно зумовлений характером суспільних відносин. Тобто соціально-економічних умов, рівня демократичних процесів, структури та змісту державної влади, принципів функціонування політичної

системи та інших факторів. Принципи виборчого права порівняно із його нормами, мають вищий ступінь абстрагованості; за змістом виступають загальним мірилом поведінки учасників виборчого процесу, без вказівки на їх конкретні права і обов'язки. При загальній оцінці демократичності виборів. А також вирішенні конкретних юридичних справ принципи виступають однією із головних оціночних категорій. Основним критерієм визначення легітимності виборів є відповідність їх міжнародним стандартам [2, с. 42]. Вказані ознаки дають змогу визначити суть дефініції «принципи виборчого права».

Як уже зазначалося, у юридичній літературі немає єдиних підходів до поняття принципів виборчого права. Існують також певні відмінності між вітчизняною та зарубіжними науковими школами щодо типології принципів виборів. Зокрема, розглядаючи європейську наукову традицію, яка базується на європейському виборчому праві, можна відзначити, як правило, вузьке трактування і характеристику демократичних принципів виборів, акцент передусім на базових принципах (вільні, рівні, загальні, прями вибори). Всі інші аспекти, пов'язані із демократичністю виборів, розглядаються як механізми забезпечення базових демократичних принципів виборів [3-4].

Вітчизняна наукова школа має суттєву відмінність від європейської, оскільки для неї характерне ширше трактування демократичних принципів виборів. Українські дослідники не обмежуються лише названими принципами демократичних виборів, здійснюючи аналіз також принципів, які характеризують виборчий процес, реалізацію виборчих прав тощо.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці у своїх працях акцентують увагу на здійсненні класифікації демократичних принципів виборів та виділенні переліку конкретних демократичних принципів. Однак варто зазначити, що попри значну увагу вітчизняної та зарубіжної політичної науки до аналізу суті та здійснення класифікації демократичних принципів виборів, єдиного бачення проблеми немає. Відсутня не тіль-

ки уніфікована типологія демократичних принципів виборів, але й вичерпний перелік принципів як структурних складових моделі демократичних виборів. Часто демократичні принципи виборів трактуються у вузькому розумінні, науковці акцентують насамперед на умовах реалізації активного виборчого права громадян. З іншого боку інколи можна спостерігати надмірну деталізацію демократичних принципів виборів. У цьому випадку деякі виділені демократичні принципи виборів не є по суті такими, їх швидше можна віднести до індикаторів та складових більш загальних демократичних принципів.

У радянській юридичній науці принципи виборчого права розглядалися виключно із позицій реалізації громадянами суб'єктивного права обирати і бути обраними в органи державної влади. Тобто участь громадян у виборах на підставі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні [3, с. 30]. Такі підходи зберігаються і в сучасній юридичній науці, коли деякі науковці принципи виборчого права досліджують виключно із позицій суб'єктивного виборчого права та умов його реалізації. Інші науковці виділяють їх як принципи виборчого процесу. Так, М. Цвік основними засадами здійснення виборчих прав громадян визначав вільний характер виборів, загальність, рівність, пряме виборче право при таємному голосуванні [5, с. 152].

Вважаємо, що сучасне розуміння принципів виборчого права потребує їх розуміння як таких, що відображають демократичну природу виборів як політичного інституту народовладдя. Саме на таких позиціях ґрунтується розуміння принципів виборів, як засад, на підставі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких останні є реальним волевиявленням народу, формою прямого народовладдя [6, с. 301].

Розуміння змісту принципів виборчого права має ґрунтуватися на відображенні в ньому конституційних основ, предмету правового регулювання, завдань виборчого правового механізму. Крім того, варто враховувати і зміст виборчого законодавства. Реалізація основних принципів і засад

виборів відбувається на всіх стадіях виборчого процесу і регламентується Конституцією України та виборчими законами. При цьому законодавство не проводить розмежування між основними засадами і принципами виборів, а швидше ототожнює їх. У коментарях до законодавства науковці визначають основні засади як фундаментальні ідеї, покладені в основу правового регулювання виборчого процесу, що є фактичним розумінням принципів виборів [7, с. 305].

Конституційний Суд України у «Рішення у справі про вибори народних депутатів України» називає основоположні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне і таємне волевиявлення громадян України на виборах народних депутатів України як конституційну основу правового регулювання виборчого процесу, тобто мова також йде про ототожнення засад і принципів [8, с. 8].

Виходячи із вищевказаних підходів, В. Яворський сформулював наступне визначення принципів виборчого права – це фундаментальні ідеї, положення, настанови та незаперечні умови, на підставі яких здійснюються вибори. Відображається їх демократична природа як конституційного інституту народовладдя, а також законності та взаємозв'язки його елементів, що проявляються у правовому регулюванні електоральних прав, гарантій, процедур, виборчих дій і технологій щодо ефективного забезпечення, реалізації та захисту виборчих прав громадян [2, с. 46].

Вважаємо, що В. Яворському вдалося охопити всі підходи щодо розуміння вказаного поняття, але разом з тим таке формулювання є дещо громіздким для використання та деталізованим. Виходячи із системного сприйняття інституту виборів та механізму їх реалізації, пропонуємо наступне визначення принципів виборчого права – це фундаментальні ідеї та начала, що відображають демократичну природу конституційного інституту виборів та правовий механізм його регулювання.

Аналіз наукових праць свідчить, що дослідники акцентують увагу на демократичності виборчих принципів. Під демократичними принципами виборів розу-

міють умови, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є демократичними. Демократичні принципи чітко встановлюють вихідні параметри, у межах яких формується механізм регулювання виборчих відносин. Вони також виконують роль певного вектора, що визначає напрями розвитку інституту виборів та виборчого законодавства. Крім того, демократичні принципи виборів є критерієм законності і правомірності дій у виборчій сфері. Водночас принципи, як справедливо зазначає С. Юсов: «...встановлюють межу, за якою вибори не виконують своєї ролі соціальної ротації (перерозподілу) законодавчих і представницьких функцій та повноважень у результаті волевиявлення народу» [9, с. 33].

Не менш дискусійним у науковій літературі залишається питання класифікації принципів виборчого права. Досить важливо виробити критерії їх систематизації. Складність вказаного завдання пояснюється широким обсягом, багатосторонністю і багатоаспектністю їх змісту. Вказану класифікацію варто будувати виходячи із розширеного розуміння виборчого права України, враховуючи не лише основні умови участі громадян у виборах, а й розуміння фундаментальних засад виборчого процесу.

Венеціанська комісія виділяє п'ять демократичних принципів виборів: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність. Варто зазначити, що Венеціанська комісія надає значної уваги спостереженню за виборами, організацію виборів безстороннім органом, дієву систему оскаржень, зараховуючи їх, однак, до процесуальних гарантій реалізації демократичних принципів виборів, але не надаючи їм статусу останніх [10, с. 95-97].

Д. Катков та Є. Корчиги виділяють матеріально-правові та процесуально-правові принципи, як первинні, є основою правового регулювання виборчих відносин, а процесуально-правові конкретизують матеріально-правові принципи, розвивають їх у контексті виборчого процесу. Матеріально-правові принципи, поділяють на: 1) принципи участі громадян у виборах;

2) принципи організації і проведення виборів [11, с. 11]. Недоліком такого підходу до класифікації демократичних принципів виборів є недостатньо обґрунтоване виокремлення в групу процесуально-правових принципів, які є лише окремими аспектами реалізації матеріально-правових принципів, але не самостійною групою демократичних принципів виборів.

Розглянувши різні підходи щодо типології демократичних принципів виборів варто зробити висновок, як про системність підходить до їх аналізу, так і існування певних недоліків. Зокрема, недостатню увагу приділено реалізації пасивного виборчого права громадян; часто застосовується надмірна деталізація демократичних принципів виборів; інколи важко виокремити критерії, що лежать в основі типології; відсутній чітко визначений перелік демократичних принципів виборів.

М. Ставнійчук демократичні принципи виборів поділено на три групи: 1) принципи, що визначають вибори як пріоритетну форму народовладдя (вільні вибори, обов'язковість виборів, періодичність, справедливий характер, дійсність, чесність виборів, допустимість застосування різних виборчих систем; 2) принципи участі громадян у виборах (вільного волевиявлення, добровільної участі у виборах, принципи загального, прямого, рівного виборчого права, таємного голосування; 3) принципи організації виборчого процесу, яку поділено на підгрупи: а) принципи, характерні для усіх стадій виборчого процесу (альтернативність, багатопартійність, відкритість гласність виборів, організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів); б) принципи, характерні для окремих виборчих процедур (принципи фінансування виборів, рівних можливостей для усіх кандидатів у проведенні передвиборної агітації, свободи агітації, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Аналіз наведеного підходу засвідчує його системність, що дає змогу детально проаналізувати і показати специфіку кожного з демократичних принципів виборів. Разом з тим, деякі із наведених у класифі-

кації демократичних принципів виборів, швидше формами реалізації інших принципів, а не самостійними демократичними принципами [12, с. 301-302].

Український політолог Ю. Шведа детально аналізує поряд із загальноприйнятими демократичними принципами виборів (вільні, рівні, загальні, прямі і таємні вибори), також й інші: принцип періодичності та обов'язковості виборів; принцип справжності виборів; принцип справедливості виборів; принцип публічності та відкритості виборів; вільне та всебічне обговорення програм партій (блоків); принцип неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ; уніформізм (територіальна стандартизація); розведення виборів у часі [14, с. 43]. Недоліком такого підходу є відсутність чіткого згрупування принципів за певним критерієм.

Ю. Ключковський поділяє демократичні принципи виборів на дві групи: 1) принципи, що характеризують вибори як цілісну інституцію (принципи загальних, рівних, прямих, вільних та чесних виборів; 2) принципи, що стосуються власне процедури голосування (принципи таємного, особистого, однократного і факультативного (добровільного) голосування [15, с. 148-160].

Як бачимо, у вітчизняній політичній науці досить поширеною класифікація демократичних принципів на ті, що характеризують участь громадян у виборах, і ті, що характеризують виборчий процес. Подібну типологію пропонують також українські науковці А. Француз та І. Доцяк та інші.

Цікавою є позиція щодо характеристики та співвідношення демократичних принципів виборів І. Панкевича, який виділяючи п'ять традиційних принципів (рівних, вільних, загальних, прямих і таємних виборів), вважає провідним принцип загальних виборів, усі ж інші принципи є похідними від можливості громадян брати участь у формуванні влади [16].

М. Бучин демократичні принципи виборів класифікує на базові та додаткові. Під базовими автор розуміє принципи участі у виборчому процесі, що мають універсальний характер, є загально визнаними у всьому

світі і без дотримання яких вибори, як демократичний інститут, втрачають свій зміст (вільні, рівні, загальні вибори при таємному голосуванні). Додаткові стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, партій та блоків, а також характеризують особливості самого виборчого процесу (гласність виборів, неупередженість владних структур, свобода агітації, рівність суб'єктів виборчого процесу тощо) [17]. Такі підходи дещо спрощують підходи до класифікації принципів виборчого права.

В. Яворським за основу класифікації принципів виборчого права покладено критерій цільового призначення виборчих принципів у механізмі виборчих відносин. На думку науковця, першу групу принципів мають становити принципи, які розглядаються як форми участі громадян у виборах. Об'єднуючою їх засадою є закріплення в ст. 71 Конституції України, що робить їх обов'язковими для всіх видів виборів (загальне, рівне, пряме виборче право, таємність голосування, вільність виборів).

Другу групу становлять принципи організації та проведення виборів (справедливе, справжнє, чесне, альтернативне, періодичне голосування). Вказані принципи об'єднує те, що їх суть базується на змісті права, розумінні правових норм і наукових положень; вони безпосередньо не закріплені у Конституції України та виборчих законах. Третю групу автор розглядає як принципи виборчого процесу (законність, політичний плюралізм, рівність суб'єктів виборчого процесу тощо) [2, с. 49].

Погоджуючись із В. Яворським щодо вказаних критеріїв класифікації, варто зазначити, що з онтологічних позицій принципи виборів опосередковано основоположними ідеями, які отримали загальне визнання в наднаціональній конституційній практиці та у правовідносинах, тобто конституційними принципами. Ними є: народовладдя, юридична рівність, забезпечення і гарантованість прав і свобод особи верховенство права тощо. Ці принципи відображено у законодавстві України. Зокрема, Конституцією України визначено: принцип суверенітету (ст. 1, 5 Конституції); народовладдя (ст. 5), принцип визнання

людини найвищою соціальною цінністю (ч.1 ст. 3), принцип утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою (ч. 2 ст. 3 Конституції), принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (2 ст. 3), принцип верховенства права, вищої сили конституції і прямої дії її норм (ст. 8). Ці конституційні норми обумовлюють юридичні засоби і механізми, які використовуються з метою здійснення вільних, демократичних виборів. Спрямованих на формування таких представницьких органів держави, які максимально повно відображали та репрезентували волю народу як владного суверена.

Тому класифікувати принципи виборів доцільно на загально правові та спеціальні, серед яких варто визначити принципи, що визначають концептуальні засади виборчих відносин (принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування; принципи, що визначають безпосередню участь громадян у виборах; принципи виборчого процесу (принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами).

Висновок

Демократичні принципи виборів мають становити цілісну систему, в якій вони не функціонують окремо один від одного, а тісно взаємодіють, що означає, що реалізація одних демократичних принципів виборів сприяє дотриманню інших принципів, з іншого, – демократичні принципи виборів не є абсолютно категоричними та імперативними і в окремих випадках допускають відхід від своїх засадничих ідей для ефективнішої реалізації інших Система демократичних принципів виборів, крім того, не має абсолютно усталеного, незмінного характеру. Для неї притаманний постійний розвиток: з'являються нові принципи як результат розвитку і трансформації виборчих відносин, відбувається нормативне розширення змісту вже існуючих принципів: вони набувають нових форм реалізації, детальніше регламентуються нормативни-

ми актами. Крім того, простежується також поява тісніших зв'язків між окремими принципами, посилення їхньої системної єдності, що, безумовно, сприяє чіткішому дотриманню виборчих прав громадян. Наукове обґрунтування, законодавче закріплення та реальність демократичних принципів виборчого права та створення ефективних гарантій і правових механізмів їх реалізації мають сприяти подальшому поступовому розвитку безпосередньої демократії в Україні.

Література

1. Философский энциклопедический словарь / Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
2. Яворський В. Принципи сучасного виборчого права України / В. Яворський // Вісник Академії правових наук. – 2002. – № 3(30). – С.40 – 50.
3. Декларація загальних принципів непартійного спостереження за виборами громадськими організаціями Венеціанської комісії від 15–16 червня 2012 р. // Вибори і демократія. – 2012. – № 2 (32). – С. 81–91.
4. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами Асоціації організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АОВЦСЕ) 31 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=884_001.
5. Ким А.И. Советское избирательное право. Вопросы теории избирательного законодательства и практики его применения. \ А. И. Ким. – М., 1965. – 296 с.
6. Конституційне право України. / За ред. В. Тація, В. Погорілка, Ю. Годики. – К., 1999. – 376 с
7. Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / За заг. ред. М.І. Ставнійчук, М.І. Мельника. – К., 1999. – 376 с
8. Рішення у справі про вибори народних депутатів України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 [Електронний ресурс] //Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається важливість проблеми дослідження основних засад і принципів виборів, висвітлення їх змісту, кваліфікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України, сформуоване визначення принципів виборчого процесу та проведена їх типологія та класифікація, показано, що реалізація одних принципів виборчого процесу сприяє реалізації інших принципів, але це можливо лише при системному їх використанні.

SUMMARY

In the article the importance of the study of the basic principles and the principles of election coverage of their content, training and formation of theoretical concepts and specific recommendations have practical significance for improving the election legislation of Ukraine formed defining the principles of the election process and held their typology and classification shown that implementation of some principles of the electoral process facilitates the implementation of other principles, but this is only possible with the system they use.

9. Юсов С. В. Принципы избирательного права и их реализация в условиях формирования новой Российской государственности : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Юсов Сергей Владимирович. – Ростов-на-Дону, 1999. – 191 с.

10. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії від 30 жовтня 2002 р. // *Вибори і демократія*. – 2006. – № 4 (10). – С. 94–126.

11. Катков Д. Б. Избирательное право: Вопросы и ответы / Д. Б. Катков, Е. В. Корчиго / под ред. Ю. А. Веденеева. – М. : Юриспруденция, 2001. – 288 с.

12. Таровик С. С. Реализация принципов всеобщности, свободы, равенства в избирательном праве Российской Федерации : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Таровик Светлана Сергеевна. – Спб., 2009. – 195 с.

13. Конституційне право України. / За ред. В. Погорілка. – К., 2000. – 428 с.

14. Шведа Ю. Р. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с

15. Ключковський Ю. Б. Основні напрями розвитку виборчого законодавства за роки незалежності України / Ю. Б. Ключковський // *Вибори Президента України-2004 : проблеми теорії та практики* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Атіка, 2005. – С. 41–57.

16. Панкевич Р. Проблеми типології виборчих систем [Електронний ресурс] / Р. Панкевич // *Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки*. – 2002. – Вип. 4. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Pankevych.htm>.

17. М. Бучин демократичні принципи виборів: суть і типологія [Електронний ресурс] / М. Бучин // Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789...08

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

ТЕРЕМЦОВА Ніна Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - м.Київ.

**УДК:340
ISSN 0132-1625**

Автор исследует актуальные вопросы и предлагает пути разрешения проблемы, возникшие в условиях построения правового государства, касающиеся подхода в понимании юридической ответственности. Приведен пример в чем состоит проблема основных концепций юридической ответственности в теории права. Проблема определения правопонимания зависит от методологического подхода конкретного автора. Доказано, что юридическую ответственность можно рассматривать с позиции объективного и субъективного права.

Ключові слова: Суспільство, демократія, законодавство, правосвідомість концепція, юридична відповідальність, теорія, право, праворозуміння, об'єктивне право, суб'єктивне право.

Основні концепції юридичної відповідальності в теорії права свідчать про те, що підходи до розуміння відповідальності, в різні історичні епохи було досліджено з різних позицій, або з різної точки зору. В окремий період соціальної формації вченими досліджено об'єктивну сторону відповідальності, а з часом основний аспект зосереджено на дослідженні її суб'єктивної сторони. Слід зазначити, що праворозуміння й підходи щодо визначення залежать від методологічного підходу конкретного автора. Вченими доведено, що юридичну відповідальність можна розглядати з позиції об'єктивного та суб'єктивного права.

Так, з об'єктивної точки зору юридична відповідальність охоплює сукупність пра-

вових норм, що передбачають застосування примусу до особи.

Однак, проф. Н. Кузнєцова, зазначає, що правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане із процесом трансформації правових приписів в площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту [12,с.198].

Автор у своїх працях розглядає відповідальність як соціальну категорію, що відображає різноманітний зв'язок суспільства і його суб'єктів, а також індивіда і тієї спільності, членом якої вона є, відносно норм (правил, стандартів) поведінки, що склалися. З одного боку, даний зв'язок розкриває вимоги, які пред'являє суспільство (або спільнота) до своїх членів, до їх соціально-значимої поведінки. З іншого боку, це відношення самого члена суспільства (спільноти) до вимог, що пред'являються, тобто реакція суб'єкта на вимогу суспільства (спільноти). Але на цьому зв'язок суспільства і його членів не закінчується. Можлива зворотня реакція суспільства на поведінку суб'єктів у вигляді схвалення і заохочення соціально-позитивної поведінки або шляхом негативної дії на них у разі невиконання вимог, встановлених соціальними нормами [20].

М. Вітрук відзначав, право, що існує у вигляді правових норм, є об'єктивною реальністю [6,с.37].

Право, хоча і не містить в собі матерії є реальним настільки ж, як і предмети матеріального оточення.

Уявлення про право як специфічну об'єктивну реальність поділяють науковці: С.С. Алексєєв [2], Д.А. Керімов [15], П.О. Недбайло [16], П.М. Рабінович [17], І.Е. Фарбер [21], В.Ф. Яковлев [25], тощо.

Вченими досліджено актуальний підхід з точки зору суб'єктивного права, що відображено – юридичну відповідальність як передбачену правовими нормами обов'язок суб'єкта права перетерпіти негативні для нього наслідки скоєного ним правопорушення [22].

На думку М.Д. Шаргородського, визначено юридичну відповідальність як правовий обов'язок зазнати впливу заходів державного примусу, де вчений відображає філософське підґрунтя відповідальності як детермінованість людської поведінки і відносної свободи його вибору, що створює можливість впливу на свідомі вчинки людини в бажаному для суспільства спрямуванні [24,с.46].

Вчений С.М. Братусь, зазначає, що юридична відповідальність – це той же обов'язок, але що примусово виконується, якщо особа (громадянин або підприємство), на якому цей обов'язок лежить, не виконує його добровільно. Вчений акцентував увагу на основному аспекті, що основне – це забезпечення виконання обов'язку.

На противагу дослідженій позиції вченим С.М. Братусем, інші вчені зазначають, що при ототожненні юридичної відповідальності і примусового виконання обов'язку, перша втрачає свою превентивну функцію. Оскільки особа правопорушник не має утримуючих мотивів, щоб не вчиняти правопорушення, адже виконати обов'язок він повинен незалежно від того настане чи не настане відповідальність [5,с.11].

В сучасному суспільстві вченими досліджено, й надалі досліджуються, наступні позиції щодо природи обов'язку, що виникає в межах юридичної відповідальності: позбавлення права, з якого випливає порушений обов'язок; заміна невиконаного обов'язку новим; приєднання до поруше-

ного обов'язку нового. В даному контексті поширеною вбачається позиція в тому аспекті, що реалізація санкцій, не маючи взаємозв'язку із додатковими обов'язками не є юридичною відповідальністю, а лише засобами захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання обов'язків.

Досліджуючи актуальні аспекти примусу до виконання порушених обов'язків заходом відповідальності, вчені вважають, що відповідальність передбачає, як покладення додаткових обов'язків, так і державний примус до виконання невиконаних обов'язків. Тобто одне лише є примусовим виконанням невиконаного не визнається відповідальністю. Такої думки дотримуються декілька науковців.

Вчені І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшина вважають, що і в такому випадку порушник буде нести позбавлення і негативні наслідки. Адже, оскільки особу примушують до виконання обов'язку це означає, що від неї спочатку вимагають пояснення за вчинене діяння, яке підпадає під осуд, а також у разі наявності вини – примушують до виконання поза його волею [19,с.58-59]. В сукупності такий вплив здатний виконувати функції відповідальності – зокрема, попереджати правопорушення, а отже досягати цілі юридичної відповідальності – забезпечення правопорядку і виконання обов'язків.

Автор дотримується думки, як і вчені дослідження даного напрямку, що наслідки застосування заходів юридичної відповідальності обов'язково полягають у покладенні на порушника додаткових обтяжуючих обов'язків. Таким чином, необхідно розмежовувати заходи примусу до виконання обов'язків і заходи юридичної відповідальності. Як висновок, примусове виконання обов'язків – не є юридичною відповідальністю, як примусове виконання тих обов'язків, що не були виконані добровільно, а отже, не включає додаткове обтяження для особи-порушника. Така позиція ґрунтується на тому, що примус до виконання порушеного обов'язку нічого не додає до його змісту [23].

Юридична відповідальність завжди виражається в особливих, нових, обтяжливих для особи обов'язках. Заходи юридичної

відповідальності необхідно відмежовувати від заходів примусу до виконання обов'язку, що забезпечує реалізацію суб'єктивного права іншої особи, заходів захисту, які можуть бути застосовані й за відсутності вини порушника [3].

У своїх працях О.А. Красавчиков, досліджуючи цивільно-правову відповідальність, вважає, що в результаті застосування заходів відповідальності правопорушник всупереч своїй волі позбавляється наявних цивільних прав або змушений прийняти будь-які нові (додаткові до наявних) обтяжливі обов'язки без еквівалентного порядку [11, с.16].

Розмежовуючи відповідальність як засіб відновлення порушеного права та каральну відповідальність, звертають увагу на те, що і в першому випадку, і в другому – їм притаманні однакові ознаки, а саме державний примус, державний осуд і негативні наслідки для порушника. В даному аспекті вчені О.Е. Лейст, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин вважають, що заходи, направлені на виконання порушеного чи невиконаного обов'язку також слід відносити до заходів юридичної відповідальності. На думку вченого О.Е. Лейста – організуюча та виховна роль санкції, що міститься в правовій нормі, полягає в першочергово в тому, щоб забезпечити виконання обов'язку без її застосування [5]; [13]; [19].

В своїй працях С.М. Братусь заперечує твердження про те, що додаткове обтяження є обов'язковою ознакою відповідальності. Автор виходить з того, що головне для законності та правопорядку – це виконання обов'язку, а отже характеристика відповідальності як покарання є односторонньою й призводить до поширення на види відповідальності, відмінні від кримінальної та адміністративної, рис останніх [5].

Вчений А.І. Кожевников доводить, що юридична відповідальність як реалізований в межах охоронного правовідношення обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, зазнавати позбавлення особистого, матеріального або організаційного характеру, що зазначені в штрафних (каральних) санкціях порушених правових норм [9, с.11].

Професор П. М. Рабінович визначає відповідальність як закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [18].

Вчений Л.А. Луць розглядає юридичну відповідальність як передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [14, с.347].

Автор підтримує думку вченого К.В. Басіна в тому аспекті, що є доцільним визначення як позитивного, так і негативного аспектів крізь категорію обов'язку: юридичного обов'язку дотримання та виконання вимог права, реалізованого в правомірній поведінці суб'єктів права, яка схвалюється і заохочується державою, а в разі його порушення – обов'язку правопорушника протерпіти осуд, обмеження прав матеріального, організаційного або особистісного характеру чи засудження [4].

Правова відповідальність як міра вимогливості особи до власної правової поведінки є діалектичним поєднанням категорій правової свободи та правового обов'язку, з огляду на те, що правові свободи є варіантами дозволеної правової поведінки суб'єкта, яку він здійснює за своїм вибором і на власний розсуд в межах відповідних норм права, а правові обов'язки є варіантами належної правової поведінки суб'єкта, суть яких полягає в обов'язковому виконанні зазначених в нормах права дій або в утриманні від тих із них, які забороняються. В даному аспекті саме й полягає сутність правового впливу на індивідуальну поведінку суб'єкта, про що в своїх працях доводить Ю.О.Козенко [10, с.164].

Як висновок:

по-перше: юридичну відповідальність можна визначати крізь категорію "обов'язок";

по-друге: юридична відповідальність виступає як розумне усвідомлення особою свого місця в суспільстві;

по-третє: особа має усвідомлювати наслідки своєї негативної поведінки й акцен-

тувати увагу на свою роль в суспільному прогресі сучасного розвитку суспільства;

по-четверте: негативна юридична відповідальність особи «відіме» якщо кожна людина зможе особисто брати участь у справах держави;

по-п'яте: юридична відповідальність має бути своєрідним моральним й політичним регулятором поведінки будь якої особи, що співіснує в даному суспільстві;

по-шосте: юридична відповідальність має відображати не лише негативні наслідки, але й в окремих аспектах – позитивні;

по-сьоме: моментом виникнення обов'язку в теорії права слід вважати не лише момент вчинення правопорушення, оскільки склад останнього, як сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, визначається окремими галузевими видами відповідальності й встановлюють основу відповідальності;

по-восьме: в теорії права досліджуються норми юридичної відповідальності за аморальний вчинок; невиконання обіцянок посадовою особою перед громадянами тощо.

Юридична відповідальність в теорії права має суттєві відмінності, що розглядаються в цивільному праві, кримінальному, адміністративному, фінансовому, бюджетному, екологічному, трудовому, тощо. В галузевих дисциплінах – та чи інша провина відрізняються за змістом дії, події, наслідками за якими вони складаються, характером суспільних відносин, ступенем суспільної небезпеки, шкідливості, тощо.

Отже, дослідивши основні підходи до розуміння юридичної відповідальності в теоретичному аспекті автор дотримується думки, що юридичну відповідальність в теорії права слід розглядати як юридичну відповідальність, що має практичне значення перш за все для законодавця, у разі здійснення ним формулювання положення закону, що безпосередньо стосуються приписів юридичної відповідальності; різноманітних аспектів, а також для Конституційного Суду України та інших органів правосуддя в Україні, що здійснюють конституційний контроль в державі.

Література:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

2. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА.– М. 1998.

3. Алексеев С.С. Проблемы теории права, Т. 1 Свердловск, 1972. –390 с.

4. Басін К.В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. –19 с.

5. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М., Юридическая литература. 1976.

6. Вітрук М. До питання про стадії юридичної відповідальності // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. Ун-ту імені Тараса Шевченка: за ред. проф. І. Безклубого. – К.: 2010. – Чис. V. –347 с.

7. Иоффе О.С. Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. –Государственное издательство: Юридическая литература, –М., 1961. 388с.

8. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вина и ответственность по советскому праву // Советское государство и право, 1972, № 9. – С. 38.

9. Кожевников Артем Игоревич. Субъекты юридической ответственности : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2004 172 с. РГБ ОД, 61:04-12/1103.

10. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Козенко Юлія Олегівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2012. – 193 арк.

11. Красавчиков О.А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве. “Сборник ученых трудов”, –вып. 27. –Свердловск, 1973.

12. Кузнецова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац.

Ун-ту імені Тараса Шевченка: за ред. проф. І. Безклубого. – К.: 2010. – Чис. V.

13. О. Э. Лейст, Санкции в советском праве, Госюриздат, –М., 1962, –238 с.

14. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К.: Атіка, 2007. – 412 с.

15. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. // Керимов Д.А. –Моск. гос. юрид. акад., Современная гуманит. акад. – М.: Соврем. гуманит. ун-т, 2003. – 520 с.

16. Недбайло П. Е. Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии) // Правоведение. 1974. № 1. – С. 14–25.

17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник.– К.: Атіка.– 2001.– 176 с.

18. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 6-те. – Харків : Консум, 2002. – 160 с.

19. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971.

20. Теремцова Н.В. Особливості юридичної відповідальності у контексті правомірної та протиправної поведінки: соціальний аспект. /Соціологія права. Науково-практичний журнал № 1-2(7-8), 2014. Вид. Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. –К. 2014. – 159 с. – С.111-117. Фахове видання.

21. Фарбер И. Е. О сущности права: (учебное пособие) / ред. Н. Б. Зейдер. – Саратов: СГУ, 1959.

22. Федоренко Г. О. Теорія держави і права [Електронний ресурс]: підручник / Г. О. Федоренко, Ф. П. Шутьженко. – К. : КНЕУ, 2011.

23. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. литература, 1974.

24. Шаргородский М.Д. Детерминизм и ответственность. // “Правоведение”, 1968, № 1. – С. 46.

25. Юридическая конфликтология / Бойков А.Д., Варламова Н.Н., Дмитриев

А.В., ... Кудрявцев В.Н. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. ... Год издания: 1995 г.

Teremtsova N.V.

THE MAIN TYPES UNDERSTANDING TO LEGAL LIABILITY: the theoretical aspect

Summary of scientific text Teremtsova N.V. The main types understanding to legal liability: the theoretical aspect. The author describes basic concepts legal liability in theory of law. The author outline views of different scientists. Scientists investigated the current approach in terms of subjective law, as reflected – the legal responsibility of a legally established obligation of an entity to suffer the negative consequences for him committed an offense. In modern society, scientists investigated further investigated the following items about the nature of the obligation arising within the legal liability, deprivation of rights, which implies the duty violated; new replacement outstanding obligation; joining the new duty violated. In this context, the common position seen in the sense that the implementation of sanctions, without the relationship with additional duties is not a legal responsibility, but only means of protection of subjective rights and enforcement duties.

Exploring relevant aspects enforcement duties violated measure of responsibility, scientists believe that responsibility involves as imposing additional obligations and State compulsion to fulfill outstanding obligations. That alone is the enforcement of outstanding liability is not recognized. Such a view is shared by several scientists.

The author of the opinion, as scientists study this direction that the effects of application of legal responsibility must lie in imposing on the offender additional aggravating responsibilities. Thus, it is necessary to distinguish between measures of enforcement responsibilities and measures of legal liability. In conclusion, the enforcement duties – not a legal liability as enforcement of those obligations that were not met voluntarily, and therefore does not include an additional burden for the individual wrongdoing. This position is based on the fact that enforcement of impaired duty adds nothing to its content.

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує актуальні питання та пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави щодо підходу розуміння юридичної відповідальності. Наведено приклад в чому полягає проблема основних концепцій юридичної відповідальності в теорії права. Проблема визначення праворозуміння залежить від методологічного підходу конкретного автора. Доведено, що юридичну відповідальність можна розглядати з позиції об'єктивного та суб'єктивного права.

SUMMARY

The author explores current issues and proposes the ways of overcoming problems that arise in terms of the development of law as to approach an understanding of legal liability. An example of what is problema basic concepts of legal liability in legal theory. The problem of the definition legal understanding depends on specific methodological approach. It is proved that the legal liability can be considered from the perspective of objective and subjective law.

The author supports the view of the scientist K. Basin in the sense that there is a reasonable definition of both positive and negative aspects through the category of duty, legal obligation to respect and fulfill the requirements of law, implemented in lawful behavior of law that is approved and encouraged by the state, and if the breach – duty offender proterpity condemnation, restricting the financial, organizational or personal nature or conviction.

The author conclude that the legal liability in theory of law has significant differences dealt with in civil law, criminal, administrative, financial, budgetary, environmental, labor,

and so on. In branch disciplines – or another fault differ in content actions, events, results of which they are composed, the nature of social relations, the degree of public danger, hazard, and so on.

Thus, examining the main approaches to understanding the legal liability in theory the author of the opinion that the legal responsibility of a theory of law should be considered as legal responsibility has practical significance primarily for the legislator, in the case of the exercise of formulating legal provisions that directly prescriptions legal liability, various aspects and to the Constitutional Court of Ukraine and other bodies of justice in Ukraine exercising constitutional control in the state.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЄДНІСТЬ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права Міжрегіональної Академії Управління персоналом

УДК: 339.924:061.1:272-732.2

Раскрыты истоки евроинтеграционных процессов с точки зрения существования дуалистической модели: религиозные нормы и нормы права. Определено содержание регулирующего воздействия религиозных норм и их влияние на общественные отношения. Исследован механизм взаимосвязи права и религии в процессе евроинтеграции. Определены основные детерминанты формирования системы регулирования общественных отношений средствами правовых норм.

Ключові слова: *норми право, правосвідомість, праворозуміння, евроінтеграція, релігійні норми.*

Актуальність теми

Розвиток будь-яких інтеграційних процесів можливий за умови схожості історичних обставин розвитку суб'єктів такої інтеграції, а також їх структурної та змістовної (сутнісної) тотожності. Жодне зближення, а надто взаємопроникнення не може відбуватися у системах, які мають абсолютно різний внутрішній устрій та різні цілі й механізм забезпечення їх досягнення. Говорячи в даному контексті про ЄС логічним вбачається неможливість інтеграції за умови відсутності спільних витоків цивілізаційності. Підтвердженням цього будуть відносини ЄС і Туреччини, яка в силу власного унікального історичного шляху розвитку абсолютно індиферентна до цивілізаційних цінностей ЄС та загалом Західного Світу, залишаючи в полі власних державних пріоритетів лише рівень економічного добробуту.

Натомість країни ЄС мають багато спільного: історизм появи та розвитку Європи і європейської цивілізації; усталеність економічних зв'язків; єдність релігійних поглядів, що тривалий час забезпечувала і спільність світоглядних орієнтирів різних європейських націй. Саме релігійний фактор багато в чому вбачається тим підґрунтям, базисом, який дав змогу збудувати єдину Європу в силу тотожності аксіологічного виміру сприйняття цивілізаційних орієнтирів розвитку в різних країнах. Більше того, релігія як передвісник права, уособлювала в собі систему регуляторів суспільних відносин, ефективність якої може бути доведена через рівень розвитку демократичних процесів, забезпечених правовим полем, що стало багато в чому похідним від норм релігійних.

Саме тому вбачається надзвичайно актуальним дослідити феномен співіснування та взаємовпливу права та релігії в якості детермінанти інтеграційних процесів в ЄС, при чому однієї із основних та ключових, з точки зору подальших орієнтирів розвитку даного інтеграційного утворення.

Ступінь наукової розробки теми

Проблематика взаємовпливу та взаємозв'язку права і релігії знайшла своє відображення в працях багатьох вчених, зокрема таких як Бачинін В. О., Калиніна Є. Ю., Мокій А. І., Палій М. В., Путілкин П. А., Фастов О. Г. та інші.

Мета статті

Метою даної статті є розкриття сутності феномену інтеграції ЄС з точки зору механізму взаємовпливу права та релігії в якості регуляторів суспільних відносин.

Виклад матеріалу

Інтеграційні процеси в ЄС мають власну історичну ідентичність та унікальність, а також є наслідком більше цивілізаційним ніж суспільно-еволюційним, тобто відбуваються в якості свідомого вибору такої альтернативи подальшого існування європейської цивілізації як інтеграційна єдність. Прикладом того, що такі процеси не є природними, а являють собою форму політичного союзу, штучного та в деяких випадках такого, що приносить неоднакову користь всім сторонам, може слугувати Brexit. Коли інтересам більш самоідентичної британської нації стали шкодити загальні інтереси ЄС, то британці проголосували за вихід із ЄС. Але сам факт їх інтеграції, як і інтеграції багатьох інших країн, також пояснювався національними інтересами, коли кожна країна робила свідомий вибір в бік спільного вирішення багатьох соціально-економічних проблем притаманних повоєнній Європі.

Разом з тим як вказують Мокій А. І., Яхно Т. П., Бабець І. Г. будь-яка інтеграція відбувається за цілою низкою умов, основними з яких є такі [4]:

- існує необхідність швидкого вирішення соціальних та демографічних проблем або подолання суспільних криз за умови обмеженості ресурсів в одного суб'єкта;
- існує необхідність у швидких темпах зростання добробуту населення за умови операції економічних можливостей;
- існують зовнішні загрози тотожні або спільні для декількох суб'єктів;
- вихідні умови інтеграції вкладаються в рамки праворозуміння та світоглядного сприйняття і аксіологічної оцінки суб'єктами що приймають участь в інтеграційних процесах.

Отже, не беручи до уваги суто економічні амбіції, або необхідність подолання наслідків руйнівних війн на Європейському континенті чи прагнення вирішити назріваючі соціальні конфлікти, сконцентруємо

увагу саме на останній умові: єдності підходів до правосприйняття та праворозуміння, оскільки будь-які інтеграційні процеси на регіональному або глобальному рівнях вимагають чіткої правової регламентації, а також створення спільних для всіх членів майбутнього інтеграційного об'єднання рамкових правових норм.

Тут слід навести точку зору Бачиніна В. А., який зазначає, що право як суттєвий елемент соціосфери розвивається і функціонує всередині єдиного континууму «цивілізація-культура». Спроби віднести його тільки до цивілізаційної системи і розглядати в суто інструментальному, службовому аспекті приведуть до виникнення спрощених уявлень. Такими скороченими моделями права переповнені наукові роботи, написані з позицій юридичного позитивізму, де не враховується, що у права, як і у людини, крім матеріальної основи є і духовна складова. Неможливо не рахуватися з тим, що своїми інституційно-організаційними структурами право входить в соціальне «тіло» цивілізації, а своїм духовним змістом – в аксіологію і семантику культури. Це дозволяє йому не тільки функціонувати в якості якогось соціального механізму, що упорядковує суспільне життя та привносить в неї початок жорсткої зовнішньої дисципліни, а й сприятиме більш повній реалізації життєвих і творчих сил індивідів і спільнот, зростанню ступеня гармонійності суспільної системи [1].

Фактично дослідник характеризує право як якісну ознаку суспільства або системи суспільних цінностей та регуляторів, що склалися в соціумі. Якість таких регуляторів, їх вектор спрямованості та загальні риси і форми практичного втілення свідчать про рівень розвитку культури, а відтак і правової культури та рівня праворозуміння і правової свідомості. В цьому є вихідне призначення системи права в якості загального регулятора суспільних відносин. Але якщо говорити про регулятори, то не лише право виступає таким. Релігійні норми та релігія загалом також є потужним регулятором суспільних відносин, оскільки релігійність це характеристика духовності нації, соціуму, конкретного індивідуума. А якщо поведінкові модуси особи та суспільної групи фор-

муються на засадах практичного раціонального початку регулювання, який втілюється в праві, та регуляторів притаманних духовній сфері, тобто релігійних норм, то цілком імовірно є кінцева взаємна інтеграція та трансформація норм релігії в норми права.

Знову ж таки Бачинин В. А. зауважує, що право може розглядатися як: аксіологічна система, що має свої цілі і цінності, на які вона орієнтована, яким служить і які прагне оберігати від руйнувань [1]:

- цивілізований порядок, авторитет влади, свободи громадян, їх права на життя, безпеку, здоров'я, власність, особисту гідність тощо;

- нормативна система, що складається з юридичних приписів, законів, норм, що стоять на сторожі зазначених вище цінностей;

- семантична система, тобто сукупність взаємопов'язаних значень і смислів, не тільки юридичних, а й філософських, релігійних, соціальних, етичних, політичних тощо;

- інституційна система, яка увійшла до складу громадської макросистеми, що виконує свої специфічні функції і взаємодіє при цьому з іншими соціальними інститутами.

Отже право може не лише формуватися під впливом релігії, а і формувати світоглядні принципи, які в свою чергу впливатимуть на сприйняття самої релігії та еволюції релігійних догм і норм, що можна простежити на прикладі таких рухів як Реформація.

Релігія і право пов'язані між собою взаємовпливом їх елементів (релігійної ідеології і правосвідомості, релігійних (церковних) і світських судів, релігійних та правових норм); одновекторна спрямованість однорідних елементів обох систем на інші соціальні системи і суспільне життя (наприклад, релігії й права на морально-етичні уявлення), взаємне регулювання юридичними і релігійними нормами суспільних відносин; безпосередній взаємовплив неоднорідних елементів релігійної і правової систем (регулювання юридичними нормами релігійної поведінки і відносин, внутрішньоконфесійної діяльності), чи опосередковане (вплив релігійної ідеології на формування правових норм через правосвідомість унаслідок сприйняття правосвідомістю релігійних уявлень та ідей); взаємодія галузей пра-

ва з різними сферами релігії (регулювання релігійними і правовими нормами різних сторін церковно-державних відносин, узаконення культових церемоній в різних сферах державного життя тощо). Такі варіанти взаємозв'язків можуть слугувати причиною інтеграції чи дезінтеграції державно-церковних відносин й визначати їх характер: як відносин між державою і панівною церквою, державою і терпимими релігійними організаціями і державою та конфесіями, що переслідуються [7].

В цьому контексті Палій М. В. зазначає, що релігія і право мають настільки сильний філософський зв'язок в контексті аксіологічного та правозастовчого виміру, що треба вести мову не про взаємозв'язок релігії і права, а про міру впливу однієї системи суспільних регуляторів (право) на іншу (релігія) і навпаки. Тоді аналіз механізму залежності права від релігії і інтеграційних процесів, зокрема в ЄС від, католицької церкви буде розкриватися через сприйнятність соціумом тих моделей суспільних відносин, які пропонуються або створюються під обопільним впливом права та релігії [5].

Той факт, що релігійне вчення католицької церкви впливає на світські процеси в окремих країнах, є беззаперечним фактом. Але що стосується інтеграційних процесів в ЄС загалом, то слід відмітити існування великої кількості конфесій, які, маючи власний погляд на релігійні догми, також впливають на політичну волю власних соціумів і відтак на міру інтеграції. Але безумовно, історизм поширення впливу католицької церкви та навіть участь окремих Пап у процесі Євроінтеграції і декларація виключності християнських цінностей в якості світоглядних орієнтирів єдиної Європи – все це свідчить про досить високу ступінь проникнення релігійних норм, як у систему права, так і в аксіологічний вимір сприйняття права.

Так, навіть в країнах з сильним світським фактором ряд писаних норм права і судових рішень носять на собі специфічний відбиток релігійних правил. Це знаходить своє вираження в застосуванні деяких принципів в особистих, професійних, дисциплінарних, бюджетних, податкових та інших сферах. Наприклад, у Франції священик, який ви-

кладає в приватному коледжі або діє при державній лікарні, підпорядковується не директору коледжу або лікарні, а безпосередньо єпископу, який в будь-який момент може відкликати його з установи. У Німеччині платники податків самі, в залежності від їх релігійних переконань – католицьких або протестантських, – розподіляють частину своїх податків на прибуток. У країнах з більш сильним релігійним впливом релігійний фактор у праві може виступати активніше, навіть коли йде мова про встановлення особливих обов'язків тих чи інших індивідів або груп, або про надання їм особливих привілеїв, деякі з яких багатьом сучасникам можуть здатися зайвими. Зокрема, в Іспанії аж до 1976 року священник, який звинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, поставав перед державним судовим органом тільки при наявності попередньої згоди на те місцевого єпископа; при цьому процес проходив в закритому режимі, і в разі засудження обвинуваченого термін ув'язнення відбував не в тюрмі, а в монастирі [8].

Безумовно такі норми поодинокі та іноді вони є даниною історичних традицій або прагненням національної самоідентифікації. Натомість більшість законодавств країн-членів ЄС містить норму, що чітко визначає світський характер державної влади та відмежування церкви від держави. Але для опанування сутності механізму взаємодії релігійних і правових норм, як раз і не обов'язковою є будь-яка правова, нормативна декларація того чи іншого становища церкви як окремого суспільного інституту. Така декларація, навіть законодавче закріплення мають формальний характер і стосуються церкви як інституції та організації. Натомість зв'язок релігійних і правових норм знаходить своє відображення у вимірі формування правосвідомості та сприйняття ціннісних орієнтирів правового регулювання суспільних відносин.

Проблема формування європейської правосвідомості ґрунтується перш за все на розумінні співвідношення особистості і соціуму та сягає своїм корінням епохи середньовіччя, коли зв'язок релігій, а надто церкви, і соціуму мав найінтенсивніший характер.

Домінуюче уявлення про вплив релігії на правосвідомість полягає в тому, що індивід не мислив себе як самостійну особистість, був лише частиною колективу, структурною одиницею певного соціального механізму, стану. Його права, обов'язки, життєва позиція повністю залежали від того, частиною якої суспільної групи він був. Для того щоб зрозуміти основи правосвідомості, необхідно, визначити місце тієї чи іншої соціальної структури, її міфологію, тобто розуміння про себе в системі найпростіших морально-етичних уявлень про добро, зло і справедливість, а також її відносини з «іншими», розуміння і прийняття «інакшості», в процесі формування суспільних класів в епоху пізнього середньовіччя. У будь-якому випадку двома загальними елементами для всіх соціальних груп, які об'єднуються в європейське суспільство, були релігія і право [2].

При цьому можна навіть вести мову про релігійність права або про канонічне право, яке було тривалий час регулятором суспільних відносин на теренах Європи. Як вказує Курнакова О. В. соціальна природа таких норм визначається тим, що їх виконання забезпечувалося державним примусом: порушники релігійно-правових приписів піддавалися за рішенням судів смертній карі, тілесним покаранням, тягнули за собою майнову відповідальність. Це були специфічні ознаки права сформованого на засадах католицького віровчення, що відрізняють його від будь-яких інших систем соціальної регуляції, в тому числі і від релігійної системи. З іншого боку, норми такого права тісно переплітаються з релігійними правилами і догматами священних книг; за своєю соціальною природою вони є юридичними нормами і відносяться до правової, а не суто релігійній сфері. Саме тому можна констатувати про наявність нерозривного зв'язку релігійного (церковного) права з державою. Разом з тим, релігійні норми залишаються чинним правом лише до тих пір, поки їх виконання забезпечується державним примусом, а міра та необхідність дотримання релігійних норм на пряму залежить від розвитку правової свідомості [3].

Отже, ці два компоненти – релігія і право – створили державу і зцементували суспіль-

ство, сформували європейську цивілізацію і культуру. При цьому вони були дуже близькі за змістом і цільовою спрямованістю, а тому тісно пов'язані між собою, один одному не суперечили і змогли стати єдиним фундаментом того культурно-історичного феномена, який отримав назву «Європа», а пізніше став базисом і для інтеграції Європи. Схожість релігійних і правових норм полягають передусім у їхній загальності та універсальності. Мабуть, це основна якість як християнської релігії, так і римського права, яке було загальним регулятором суспільних відносин в Європі епохи середньовіччя і стало вихідним для створення національних правових систем європейських країн [2].

Як в свою чергу зазначає Путілін П. О. християнські норми, в своїй більшості, не втілюються безпосередньо в правові, але впливають на їх формування. Ця форма найбільш складна, оскільки видається не явною, але значущою для права, враховується в процесі правотворчості і правозастосування. Як відомо, право як явище має дуалістичну природу: політичну і моральну. У своєму першому значенні воно виступає в якості інструменту здійснення державної політики, засоби управління суспільством, способом досягнення політичних цілей. Держава може функціонувати тільки в правовому середовищі, за допомогою законів, встановлюючи в них норми поведінки, які в максимальній мірі сприяють його зміцненню і розвитку. Ці норми в кінцевому підсумку опосередковані через інтереси держави і вони повинні сприятливо позначатися й на громадянах країни. Моральна значущість правових норм полягає в тому, що вони відображають і закріплюють загальноприйняті й необхідні для існування суспільства правила поведінки, висловлюють уявлення суспільства про те, якими мають бути соціальні відносини [6].

Але якими мають бути соціальні відносини, тобто рівень їх справедливості та прийнятності суспільством залежить від світоглядних принципів самого суспільства, що залежить напряму від моральності та рівня етичного сприйняття дійсності суспільством і кожним окремих громадянином. Формування принципів та ціннісних орієнтирів є

прерогативою духовної сфери, надто релігійної.

Саме тому об'єднання Європи, як цивілізаційна ідея, отримала свою підтримку з боку церкви, натомість формат такого об'єднання – соціально-економічна інтеграція – був обраний виходячи із того правового континууму, що сформувався в Європі. Але при цьому релігійна домінанта аксіологічного виміру європейської суспільної свідомості стала ключовою в процесі формування цінностей майбутнього ЄС.

Висновки

Таким чином, підводячи підсумки дослідження феномену євроінтеграції, як одного з проявів синергетичної взаємодії релігії і права слід акцентувати увагу на декількох аспектах.

По-перше, сама по собі ідея інтеграції або об'єднання Європи має чіткі та історично доведені витоки із релігійного вчення католицтва про створення єдиного суспільного цивілізаційного простору і його захисту під лоном церкви від зовнішніх ворогів.

По-друге, інтеграція стала можливою в силу багатьох спільних рис історичного шляху розвитку європейських країн, серед яких домінування християнської релігії та релігійних догматів і вчення католицької церкви стали визначальним елементом процесу формування світоглядних принципів європейців.

По-третє, суспільний лад та соціальний порядок, які панували в європейських країнах, являв собою систему стійких, цілеспрямовано організованих, тривалих та усталених але разом із тим тотожних зв'язків між різними елементами соціосфери, які забезпечували єдність світосприйняття та єдність праворозуміння. Це стало запорукою розповсюдження єдиної системи ціннісних орієнтирів на європейському континенті. Але таке розповсюдження відбувалося на базисі морально-етичних уподобань, які в свою чергу сформувалися в різних соціумах під впливом єдиної християнської релігії. Згодом вони отримали і зовнішній прояв у вигляді системи норм права. Тож право, яке представляє собою формалізовані регулятори суспільних відносин, гарантовані та захи-

АНОТАЦІЯ

Розкриті витоки євро інтеграційних процесів з точки зору існування дуалістичної моделі: релігійні норм та норми права. Визначено зміст регулюючої дії релігійних норм та їх вплив на суспільні відносини. Досліджено механізм взаємозв'язку права та релігії в процесі євроінтеграції. Визначені основні детермінанти формування системи регулювання суспільних відносин засобами правових норм.

SUMMARY

The origins of the European integration process in terms of the existence of a dualistic model: religious norms and the rule of law were disclosed. The content of the regulatory impact of religious norms and their influence on social relations was determined. The mechanism of the relationship of law and religion in the process of European integration was analyzed. The main determinants of the process of social relations regulation system forming by means of the law were disclosed.

цені державним механізмом, в своєму аксіологічному вимірі формувалося багато в чому в залежності від релігійних норм, на яких побудована система, що розрізняє і детермінує «справедливість», «рівність», «добробут» як вихідні категорії розвитку європейської цивілізації.

Таким чином, можна стверджувати, що правові та релігійні норми в своєму органічному синтезі та взаємозв'язку через аксіологічний рівень та рівень праворозуміння і сприйняття правової реальності стали необхідним елементом євроінтеграційних процесів. При чому вектори впливу мають обопільне спрямування, що є результатом тривалого історичного періоду панування католицької церкви в Європі як домінанта в регулюванні суспільних відносин у всіх без винятку сферах, в тому числі і в сфері державотворення.

Література

1. Бачинин В.А. Право и религиозные ценности (методологические проблемы социокультурного взаимодействия) / В. А. Бачинин // Российский юридический журнал. – № 5. – 2008. – С. 7-16

2. Калинина Е.Ю. Право и религия как основа формирования европейского средневекового правосознания / Е.Ю. Калинина // Юридическая наука. – 2012. – № 3. – С. 4-17

3. Курнакова Е.В. Право и религия / Е.В. Курнакова // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/4009.pdf>

4. Мокій А. І., Яхно Т. П., Бабець І. Г. Міжнародні організації. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 280 с

5. Палій М. В. Значення взаємозв'язку релігії і права : філософсько-правовий аспект / М. В. Палій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. ст. – Донецьк, 2004. – Вип. 1. – С. 3-11

6. Путилкин П. А. Взаимодействие права и религии в регулировании общественных отношений [Текст] / П. А. Путилкин. // Право и государство. – 2010. – № 8. – С. 9-12

7. Релігієзнавство: навчальний посібник. 2-ге вид. / За ред. Мозгово-го Л. І., Бучми О. В. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 264 с.

8. Сандевуар П. Введение в право : [пер. с франц.]. – М.: ИнтраТэк-Р, 1994. – 324с

9. Фастов А.Г. Право и религия в системе нормативного регулирования // Право как ценность и средство государственного управления обществом. Сборник научных трудов. – Волгоград: ВА МВД России. – 2008. – № 5. – С. 228-234.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

ПАМПУРА Максим Валерійович - кандидат юридичних наук, здобувач
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 316.4

Раскрыто содержание понятия «деформация правосознания». Дан анализ особенностей форм проявления деформации индивидуального, группового и общественного правосознания в современном трансформирующемся обществе. Определены основные возможные направления преодоления и предупреждения существующих форм деформации правосознания в современной посттоталитарной Украине.

Ключові слова: правова свідомість, деформація правосвідомості, індивідуальна правосвідомість, групова правосвідомість, суспільна правосвідомість, подолання деформацій, попередження деформацій.

Постановка проблеми

Сучасне українське суспільство являє собою суспільство перехідного періоду, що трансформується у напрямку демократії. Третє десятиліття в ньому відбуваються соціально-економічні, політичні, правові та культурні перетворення, які досить часто характеризуються безсистемністю і суперечливістю, що безпосередньо відбивається на стані як індивідуальної та групової, так і суспільної правосвідомості. Феномен деформації правової свідомості, як соціальне явище, детерміноване цілою низкою загальних і спеціальних факторів, знаходить свій прояв у різних формах і видах, має глибоке історичне коріння й потребує детального вивчення з метою пошуку ефективних напрямків його подолання та попередження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні дослідження питань формування та розвитку правосвідомості проводилися такими відомими вченими, як Г. Єфремова, О. Лукашева, В. Нерсисянц, А. Ратінов, М. Соколов, І. Фарбер та ін. Аналізу правосвідомості, її окремих характеристик та особливостей присвячені праці таких сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Агєєва, К. Бельський, В. Демічева, О. Денисова, М. Вопленко, І. Жданов, Т. Мартинюк, В. Мухін, О. Скакун, Я. Турбова та ін. Проблема деформації правосвідомості досліджувалася у працях П. Баранова, М. Горшкова, Н. Гранат, І. Карпеця, В. Коробки, О. Мельничука, В. Плетнікова.

Невирішені раніше проблеми

Характерні для функціонування посткомуністичних політичних систем інституціональні і соціокультурні зміни у суспільстві відбиваються, зокрема, на процесі формування і функціонування правової свідомості, досить часто призводячи до її деформації, тож наразі уявляється необхідним дослідити особливості та можливі шляхи подолання деформації правової свідомості в сучасному українському суспільстві.

Метою статті є дослідження питання подолання деформації правової свідомості у суспільстві, яке трансформується, що пе-

передбачає уточнення поняття «деформація правосвідомості», визначення особливостей прояву деформації у індивідуальній, груповій та суспільній правосвідомості та аналіз основних шляхів і напрямків подолання існуючих форм деформації правової свідомості в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу

Термін «деформація правової свідомості» використовується у юридичній науці для характеристики усталених змін психіки суб'єктів, які відбивають їх негативне ставлення до права й визначають причини неправомірної поведінки [1, с.30; 2, с.26]. У найзагальнішому вигляді деформацію правової свідомості можна визначити як викривлення ідейно-психологічної структури особистості, «руйнування» позитивних ідей, переконань, почуттів, установок [3, с.16]. Сучасні дослідники відзначають, що деформація правосвідомості, як складне соціальне та ідейно-психологічне явище правового життя суспільства, охоплює собою всі рівні і види правосвідомості та знаходить свій прояв у індивідуальній, груповій і суспільній правосвідомості, виявляючись у буденному, теоретичному та професійному її різновидах [2, с.26].

Проблема розробки шляхів і методів подолання деформації правової свідомості є вкрай складною. Як відзначає В. Петров, організація роботи з подолання деформації правосвідомості повинна мати свою стратегію, а саме: бути націленою на вирішення завдань щодо подолання цього негативного явища; враховувати реально існуючі процеси і протиріччя соціального життя, що породжують дане явище; визначати основні напрямки подолання окремих форм і видів прояву деформації правової свідомості; формулювати завдання та засоби даної діяльності [4, с.153]. Завданням такої діяльності є поступове скорочення та, зрештою, подолання деформації правової свідомості. Хоча, як підкреслюють сучасні дослідники, «тотальність і багатовимірність феномену деформації правосвідомості у сучасному світі зумовлюють принципову неможливість її нуліфікації» [5, с.173], тож мова, насправді, має йти

про вироблення ефективної стратегії щодо скорочення кількості та рівня її проявів.

Подолання деформації правової свідомості (або зменшення негативного впливу цього небезпечного явища) як складний процес передбачає два загальних аспекти його реалізації – попередження деформації та її запобігання. Якщо попередження складається із заходів, спрямованих на виявлення і усунення негативних факторів соціального середовища, які виступають як причини та умови деформації правової свідомості, то запобігання складається із заходів, які застосовуються з метою недопущення викривлення правової свідомості та їх подолання [4, с.169].

Попереджувальні засоби доцільно використовувати для подолання деформації суспільної та групової правосвідомості, насамперед, таких її форм, як правовий інфантилізм, правовий нігілізм і правовий фетишизм. Вони можуть застосовуватися й на індивідуальному рівні для попередження, а також подолання деформації індивідуальної правосвідомості шляхом усунення причин і умов, які її породжують. Їх використання має супроводжуватися системою соціально-економічних, соціально-політичних, правових, організаційних та інших заходів, проведених державою і суспільством з метою підвищення правосвідомості та подолання випадків її викривлення.

Засоби примусу безпосередньо пов'язані з застосуванням до правопорушників заходів кримінально-правового, адміністративно-правового та іншого характеру. Їх використання можливе лише по відношенню до осіб з переродженою правосвідомістю, викривлені правові погляди й уявлення яких проявляються у здійсненні злочинів та інших правопорушень. Примусові заходи, пов'язані з застосуванням покарання або інших стягнень, за дотримання принципів законності, невідворотності та справедливості, сприяють закріпленню в суспільній, груповій та індивідуальній свідомості вимог правових норм, тобто виступають важелями підвищення правової свідомості та подолання проявів її деформації.

В залежності від масштабів розв'язуваних завдань, усі засоби щодо подолання (або зменшення негативного впливу) деформації правової свідомості можуть бути розподілені на загальні та спеціальні. До загальних відносяться засоби, які пов'язані з удосконаленням економічних, політичних, соціальних та інших інститутів держави, усуненням із життя суспільства кризових явищ і диспропорцій. Вони об'єктивно сприяють подоланню деформації правової свідомості шляхом зниження рівня викривлення, зменшення масштабів поширення окремих форм її прояву та зменшення їх шкідливих наслідків. При цьому зазначені засоби, що застосовуються в основному у загальносоціальному масштабі, не мають спеціальної мети подолання деформації правосвідомості. На відміну від загальних, спеціальні заходи здійснюються з метою подолання різних форм деформації правосвідомості як у конкретних членів суспільства, так і в окремих соціальних, у тому числі й у професійних групах. Вони, на відміну від загальних, мають спеціальну мету та спрямовані на недопущення і подолання деформації правової свідомості. Спеціальні заходи є цілеспрямованими, їх застосування має здійснюватися з урахуванням тієї або іншої конкретної форми деформації правосвідомості, особливостей причин, що її породжують, та особистісних характеристик її носіїв [4, с.171].

Зазначені заходи щодо подолання деформації правової свідомості можуть застосовуватися на різних рівнях її функціонування. Так, на загальносоціальному рівні діяльність із подолання деформації правової свідомості полягає у розробці та здійсненні в масштабах всієї країни різних заходів економічного, політичного, соціального, правового, культурного та організаційно-управлінського характеру. Серед основних заходів щодо подолання деформації правової свідомості, здійснюваних у масштабах держави, важлива роль належить економічним перетворенням, які мають призвести до зростання виробництва, скорочення безробіття, підвищення рівня доходів населення та ін.

Велике значення у подоланні деформації правової свідомості мають заходи політичного характеру. Це, у першу чергу, зміцнення демократії, досягнення чіткого розмежування повноважень різних гілок влади, її децентралізація, формування розвиненого громадянського суспільства, розширення прав і свобод громадян та ін. Таким чином, вироблення ефективної стратегії щодо подолання деформації правосвідомості в Україні або скорочення кількості та рівня проявів різних її форм та видів виявляється тісно пов'язаним з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах, з «формуванням єдиного національного культурно-політичного поля, громадянської ідентичності, з успішністю розвитку громадської нації» [6, с.62].

У вирішенні сучасних завдань щодо подолання дефектів правової свідомості особливу роль відіграють заходи правового характеру. Це передбачає, насамперед, оновлення вітчизняного законодавства та приведення його у відповідність з вимогами нинішнього часу. Подолання деформації правової свідомості можливо лише на основі підвищення загальної та правової культури населення. Слід погодитися з думкою О. Данильяна, який наголошує на тому, що той рівень правової свідомості громадян України, що існує наразі, потребує доведення в найближчій перспективі до рівня правової свідомості сучасного демократичного суспільства [7, с.14]. А це передбачає реалізацію цілої низки заходів, зокрема, удосконалення правових норм, практики діяльності юридичних інститутів та правовідносин, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, покращення правового виховання та ін. Отже, до спеціальних правових заходів зведення до мінімуму можливих проявів деформації правової свідомості в Україні слід віднести:

- удосконалення правотворчості, забезпечення належної якості прийнятих законів, а також належної ролі закону в системі правових актів, їх узгодження, стабілізації та єдиного підходу в регулюванні суспільних відносин;

- зміцнення авторитету державної влади та підвищення ефективності механізму її дії (зміцнення законності, удосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності; підвищення ролі суду та ін.);

- підвищення рівня правової культури, поліпшення системи правової інформації, якості професійної освіти та виховання юристів, інших посадових осіб, а також громадян країни в цілому [8, с.527; 9, с.89].

Крім того, маємо зазначити, що в перехідний період розвитку суспільства правова політика держави має бути послідовною та соціально орієнтованою. Лише в цьому випадку вона викличе довіру і підтримку мас. Внаслідок цього в населення об'єктивно зростає інтерес до права, відбудеться переоцінка ролі й усвідомлення його цінності в суспільстві. Таким чином, створюватимуться реальні передумови до зміни негативного ставлення до права на повагу до нього. Важлива роль у цьому процесі має належати засобам масової інформації. Уявляється, що саме за ЗМІ сьогодні закріплена функція з ліквідації правового нігілізму серед населення. Насамперед, ЗМІ здатні зібрати в єдиному інформаційному просторі людей, пов'язаних певною проблемою у сфері права. Крім того, лише ЗМІ надають можливість висловлювати свою точку зору відкрито, виносячи її на обговорення, що створює поле для повноцінного діалогу. Нарешті, на відміну від інших політичних інститутів, ЗМІ – найбільш мобільний інститут. Відгук на запити аудиторії з'являється майже моментально, у той час, як інертні, бюрократизовані інститути влади реагують набагато повільніше. Це дає певний шанс владним структурам, громадянським об'єднанням вести процес формування правової свідомості активно, цілеспрямовано саме в сфері діяльності ЗМІ. Інститут ЗМІ, що активно розвивається у сучасному світі, здатний не тільки запустити процес з обговорення проблем правового нігілізму в умовах глобалізації, але й узяти на себе просвітницьку функцію щодо цього питання.

Подолання деформації правової свідомості на груповому рівні повинно в основному здійснюватися за допомогою спеціальних заходів, які покликані доповнювати й конкретизувати загальні. Це передбачає, що в справі подолання викривлення правосвідомості окремих соціальних груп, трудових і професійних колективів свою роль відіграють як зазначені вище методи загального характеру, так і спеціальні види, які розробляються та впроваджуються з цією метою. Серед спеціальних засобів, що використовуються на даному рівні, особлива роль належить тим, які застосовуються правоохоронними органами, освітніми установами, адміністраціями установ і організацій, а також різними засобами масової інформації [4, с.176]. Особливо актуальним є завдання подолання деформації правової свідомості юристів. Експерти відзначають, що формування високого рівня професійної правосвідомості юристів «повинно стати центральною ідеєю юридичної освіти, оскільки від якісного вирішення даного завдання безпосередньо залежить професійний рівень майбутнього фахівця: його компетентність, практична готовність до професії, стійкість до професійної деформації. Освічена особистість, маючи розвинену професійну правосвідомість, здатна стати активним носієм правової культури, ідей демократії та справедливості й, отже, успішно брати участь у вирішенні проблем зміцнення законності, підвищення правової культури і правосвідомості населення» [10, с.160].

Нейтралізація (або мінімізація) причин і умов деформації професійної правосвідомості, які зумовлені загальними зовнішніми чинниками, безпосередньо пов'язана із розробкою та здійсненням низки заходів соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-правового, культурно-етичного і соціально-психологічного характеру. Подолання правового нігілізму, правового фетишизму та інших форм деформації професійної правосвідомості пов'язане із проведенням виваженої державної політики, що передбачає:

- створення та суворе забезпечення режиму законності;

- виконання та забезпечення передбачених відповідними правовими актами норм і гарантій соціального, правового та фізичного захисту працівників кримінальної міліції у справах дітей;

- створення системи моральних, матеріальних і соціальних стимулів праці, підвищення престижу професії та ін. [10, с.166].

До інших засобів подолання та попередження деформацій професійної правосвідомості відносяться:

- вдосконалення системи юридичної освіти (її фундаменталізація, поглиблення спеціалізації, зв'язків з юридичною наукою та юридичною практикою);

- оптимізація кадрової політики (підвищення якості кадрового забезпечення шляхом чіткого підбору професіональних кадрів відповідно до сучасних соціальних та правових реалій);

- заходи організаційно-управлінського характеру (розробка та запровадження діагностики психологічного клімату; застосування спеціальних психодіагностичних методів визначення особистісної схильності до деформації правосвідомості; соціальна реабілітація, запровадження процедури перевірки знань, особистих та ділових якостей майбутніх керівників та ін.);

- особисті зусилля працівників з оволодіння культурою, нормами права та моралі (самоосвіта, безперервне навчання, слідування етичним нормам та кодексу честі у професійній діяльності) [11, с.17; 10, с.181].

Спеціальні заходи щодо подолання деформації правової свідомості в окремих громадян на індивідуальному рівні мають здійснюватися в тісному взаємозв'язку з правовим вихованням. Вони повинні доповнювати й конкретизувати ті загальні заходи, які застосовуються державою в даному напрямку.

Подолання деформації правової свідомості в окремих громадян має здійснюватися з урахуванням того, чи супроводжувалося викривлення правової свідомості здійсненням злочину або іншого правопорушення [4, с.179]. У першому

випадку зазначена діяльність повинна містити в собі, поряд з виховно-попереджувальними заходами, і відповідні заходи примусового характеру. У тих випадках, коли різні форми прояву деформації індивідуальної правосвідомості не пов'язані зі здійсненням злочинів та інших правопорушень, їх подолання має будуватися лише з використанням виховних і спеціальних запобіжних заходів. Зазначену роботу повинні здійснювати різні державні органи, установи освіти, громадські організації, посадові особи і громадяни.

Важливим заходом, спрямованим на попередження деформації правосвідомості та подолання в ній пробілів і викривлень, є правове виховання, під яким розуміється цілеспрямована діяльність із трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів регулювання конфліктів у суспільстві [12, с.475]. Правове виховання має на меті розвиток позитивної правової свідомості людини та її правової культури в цілому. Основу правового виховання складає інформаційний підхід, котрий ґрунтується на тому, що формування позитивної правосвідомості та подолання випадків її деформації є можливими лише за умов отримання громадянами відповідних правових знань.

Можна визначити такі основні напрямки розвитку позитивної правосвідомості громадян України:

1) Правовий захист і використання позитивних чинників правовиховного впливу. До основних позитивних чинників формування правової свідомості слід віднести: забезпечення правового захисту громадян правоохоронними органами і судом; гарантоване державою право на самозахист; загальне та спеціальне утримання в адміністративному і кримінальному праві як фактор формування поваги до приписів держави, правопорядку і правоохоронних органів; інформаційні відносини як чинник правокультурного наповнення інформаційного поля країни і правовиховного впливу на особу; правову освіту учасників педагогічного процесу як першу

ланку у формуванні правової свідомості громадян України та ін. [13, с.10-11].

2) Протидія негативним чинникам формування правової свідомості особи, до яких може бути віднесено: корупцію, тіньову економіку, безробіття; вживання наркотичних і психотропних речовин; культ насильства та жорстокості на телеекранах, у пресі, творах кіно- та відеопродукції та ін. [14, с.101].

3) Цілеспрямоване формування позитивних правових настанов як вирішальних чинників правомірної поведінки, зокрема, необхідність формування в особи почуття національної єдності, поваги до співгромадянина як основи індивідуальної правової культури та ін. [6, с.62].

Відзначимо, що правове виховання містить у собі, поряд із правовою, й інші види виховної діяльності. Їх використання має здійснюватися комплексно, на загальносоціальному, груповому та індивідуальному рівнях. При цьому, спеціальні заходи мають виходити із загальних, доповнювати та конкретизувати їх. Лише такий підхід в організації роботи щодо подолання деформації правової свідомості може дати необхідний позитивний ефект.

Висновки

Отже, основними напрямками щодо подолання (зниження рівня негативно-го впливу) та попередження виникнення і проявів деформації правової свідомості є впровадження комплексу заходів з підвищення політичної та правової культури громадян; удосконалення чинного законодавства; зміцнення законності та правопорядку, повага та належний захист прав особистості; проведення заходів із профілактики правопорушень; якісна професійна підготовка юристів; підвищення рівня правової освіти та правового виховання населення. Крім того, слід підкреслити, що вирішення проблеми подолання або попередження виникнення деформації правової свідомості в Україні знаходиться в безпосередній залежності від соціально-економічних, політичних, правових умов життя сучасного українського суспільства,

а також від рівня правової та загальної культури населення.

Література

1. Гранат Н. А. Деформация профессионального сознания личности работников правоохранительных органов и возможности ее профилактики / Н. А. Гранат // Проблемы действия права в новых исторических условиях : труды Акад. МВД РФ, 1993. – С. 30-43.

2. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.

3. Черкасова Е. В. Правосознание: понятие, признаки, функции / Е. В. Черкасова // Государственное строительство и право / Под общ. ред. Г. В. Мальцева. – Вып. XII. – М.: Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2005. – С. 9-18.

4. Петров В. Р. Деформация правосознания граждан России. Проблемы теории и практики: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Петров Владислав Руфович ; Нижегородская академия МВД РФ. – Нижний Новгород, 2000. – 222 с.

5. Дручек О. В. Особливості правового нігілізму в Україні в період суспільної трансформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дручек Олена Василівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2011. – 223 с.

6. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісник Харківського нац. ун-у ім. В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2009. – Вип.23. – С.59-62.

7. Данильян О. Г. Деякі проблеми формування правової культури у перехідному суспільстві / О. Г. Данильян // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – 2010. – Вип. 7. – С. 14–25.

8. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

9. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: [Учебник] / О. Ф. Скакун, Н. И. Овча-

АНОТАЦІЯ

Розкрито зміст поняття «деформація правової свідомості». Проаналізовано особливості форм проявів деформації індивідуальної, групової та суспільної правової свідомості у сучасному суспільстві, що трансформується. Визначено основні можливі напрямки подолання та попередження існуючих форм деформації правової свідомості в сучасній посттоталітарній Україні.

SUMMARY

The content of the notion «deformations of legal consciousness» is reveal. Analyzes of features of the main deformations of individual, group and public legal consciousness types in transformational society were prepared. The directions of prevention and overcoming of the legal consciousness deformations in post-totalitarian Ukraine are offered.

ренко / Под ред. проф. Скакун О. Ф. – Х. : Основа, 1999. – 280 с.

10. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Жидовцева Ольга Анатоліївна ; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. – Х., 2013. – 217 с.

11. Медведев В. С. Профессиональная деформация личности как проблема ОВД / Медведев В. С. // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 1996. – № 1(3). – С. 15-17.

12. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание / П. П. Баранов.

– Общая теория права : курс лекций. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородск. ВШ МВД РФ, 1993. – С. 475–494.

13. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. О. Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

14. Калиновський Ю. Ю. Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський, С. Б. Жданенко // Грані. – 2005. – № 6. – С. 100-104.

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЧУМАЧЕНКО Сергій Вікторович - аспірант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 342.95

В статті вьяснена роль и место органов государственной власти в системе субъектов обеспечения национальной безопасности Украины. Проанализированы особенности основных органов государственной власти – субъектов обеспечения национальной безопасности Украины.

Ключові слова: державна влада, національна безпека, суб'єкт, органи, держава.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження

Незважаючи на те, що на сьогодні має місце тенденція до посилення ролі суб'єктів недержавного сектору в державному управлінні, саме держава залишається відігравати визначальну роль у забезпеченні національної безпеки. У той же час, під час реформування адміністративно-правових засад національної безпеки очевидно є необхідність удосконалення діяльності органів державної влади, наділених повноваженнями у сфері забезпечення національної безпеки держави, налагодження ефективної взаємодії між ними та з іншими суб'єктами забезпечення національної безпеки, розробки ефективної моделі забезпечення національної безпеки, у якій будуть оптимально розподілені повноваження й функції усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки, у тому числі й органів державної влади – суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому актуальним залишається визначення ролі та особливостей органів державної влади

у системі забезпечення національної безпеки України.

Стан дослідження

Варто зазначити, що проблематика забезпечення національної безпеки держави знаходить своє висвітлення в працях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Ю.В. Ковбасюка, В.К. Колпакова, В.А. Ліпкана, В.В. Мадіссона, Г.В. Новицького, В.М. Пасічника, Г.П. Ситника, З.Д. Чуйко та інших. Проте місце та особливості органів державної влади у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки потребують глибокого аналізу для вдосконалення структури й діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Отже, **метою** статті є комплексне дослідження місця та особливостей органів державної влади у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

Викладення основного матеріалу

Як справедливо зазначає В.А. Ліпкан, основним суб'єктом забезпечення національної безпеки є держава, яка здійснює функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Відповідно для створення і підтримання належного рівня захисту життєво важливих інтересів об'єктів безпеки України розробляється система правових норм, що регулюють відносини в сфері національної безпеки, визначаються основні напрями діяльності орга-

нів державної влади і управління, а також суб'єктів недержавної форми власності, що надають послуги в сфері безпеки, формуються або перетворюються органи забезпечення національної безпеки і механізм контролю та нагляду за їх діяльністю [1, с.57]. Аналогічно й інші науковці стверджують, що головним суб'єктом забезпечення національної безпеки виступає держава, яка визначає пріоритетні цілі в сфері забезпечення національної безпеки, а також шляхи, сили, засоби, форми й методи необхідні задля їхнього досягнення, здійснюючи свої функції через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Саме держава організовує взаємодію державних і недержавних інституцій, безпосередньо приймає рішення щодо застосування сил та засобів системи забезпечення національної безпеки [2, с.8].

Розглянемо детальніше особливості діяльності окремих органів державної влади у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України. У даному контексті позитивним кроком вважаємо затвердження спеціального Додатку до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 [3], у якому міститься Розподіл відповідальності складових сектору безпеки і оборони України за організацію планування, реагування на загрози та під час виконання завдань за призначенням.

Так, згідно ст. 106 Конституції України Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сфері національної безпеки держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України та здійснює інші повноваження [4]. Відповідно до положень вище вказаної статті у ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» законодавцем закріплено, що Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності Украї-

ни, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у сфері національної безпеки [5].

Також слід додати, що у Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України окрім вище сказаного зазначається, що Президент України, здійснюючи керівництво у сфері національної безпеки і оборони, визначатиме стратегічні цілі та основні завдання державної політики у сфері національної безпеки і оборони України, завдання складових сектору безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, і в особливий період, цілі та пріоритетні напрями розвитку складових сектору безпеки і оборони, мету, завдання, строки затвердження документів планування розвитку сектору безпеки і оборони та його складових [6].

Також варто зазначити, що якщо Президент України здійснює координацію між органами державної влади всіх гілок влади й представниками недержавного сектору системи забезпечення національної безпеки, то Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, координуючи й контролюючи діяльність виключно органів виконавчої влади у сфері національної безпеки (ст. 107 Конституції України) [4].

Зокрема, головою Ради національної безпеки і оборони України є саме Президент України, який формує персональний склад Ради національної безпеки і оборони України, до якого за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Також у засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Окрім того, відповідно до ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки» Рада національної безпеки і оборони України з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України

пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України [5]. Більш детально особливості діяльності даного державного органу як суб'єкта забезпечення національної безпеки врегульовані Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [7]. Зокрема, у ст.3 визначені наступні функції Ради національної безпеки і оборони України: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до вище вказаних функцій Рада національної безпеки і оборони України: 1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які належать до сфери національної безпеки, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо: визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки; проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України тощо; удосконалення системи забезпечення національної безпеки; матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки; доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень; забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки тощо; 2) координує виконання прийнятих Радою рішень і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у цій сфері; 3) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки, узагальнює практику їх застосування та виконання тощо [7].

Наступним органом державної влади у системі забезпечення національної безпеки є Верховна Рада України, що в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України [5]. Тобто Верховна Рада є органом забезпечення національної безпеки міжгалузевого характеру, оскільки формує законодавчу базу, що поширюється на всіх суб'єктів, що підпадають під дію того чи іншого закону.

Аналогічно державним органом міжгалузевого характеру є й Кабінет Міністрів України, який у відповідності до ст. 116 Конституції України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю [4]. Крім того, у ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» відмічається, що Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби із злочинністю [5]. Дані заходи Кабінет Міністрів України здійснює через центральні та місцеві органи виконавчої влади, тобто реалізує управлінські повноваження у системі органів державної влади, які забезпечують національну безпеку. У той же час окремо взяті центральні органи виконавчої влади є безпосередніми органами управління у тій чи іншій сфері національної безпеки. Зокрема, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійсню-

ють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки (ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України») [5]. Серед центральних органів виконавчої влади доцільно зупинитися на деяких із них докладніше.

Так, у Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України [6] Міністерство внутрішніх справ України позиціонується як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; 2) захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; 3) цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; 4) міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, а також біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. При цьому через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом спрямовується та координується діяльність органів Національної поліції України. Крім того, до системи Міністерства внутрішніх справ України входить Національна гвардія України – військове формування з правоохоронними функціями тощо.

У свою чергу, Міністерство оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, а також життєдіяльність Збройних Сил України, їх функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, підготовку до виконання покладених на них

завдань. Даному органу підпорядковані Збройні Сили України.

Крім того, Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Її головними завданнями є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [6].

Ще одним важливим органом у сфері національної безпеки об'єктивно виступає Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [8]. При чому підкреслимо, що Служба безпеки України активно діє безпосередньо у сфері зовнішньої безпеки. Також прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України», а саме здійснює нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство у сфері національної безпеки; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, що порушені за фактом вчинення злочинів проти основ національної безпеки, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [9].

Досліджуючи місце й особливості органів державної влади в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки, окрему увагу слід звернути на органи судової влади, оскільки суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України (ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України») [5]. Тобто суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у сфері забезпечення національної

безпеки України, у тому числі у справах про злочини, що посягають на безпеку держави, суспільства, людини та громадянина, забезпечують судовий захист тощо. Крім того, серед органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки варто виділити й Конституційний Суд України, що вирішує питання про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України (ст. 150 Конституції України) [4], у т.ч. і стосовно національної безпеки держави.

Також необхідно відзначити, що саме правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму; Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки. Прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України». Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції [5], зокрема, на місцевому рівні тощо.

Висновки

Виходячи з розглянутих функцій і повноважень розглянутих вище основних органів державної влади – суб'єктів забезпечення національної безпеки, приходимо до логічно обґрунтованого висновку, що органи державної влади, наділені повноваженнями у сфері національної безпеки, займають про-

відне місце в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України, а саме: Президент України – займає найвищий ступінь у структурі системи забезпечення національної безпеки, здійснюючи, передусім, загальне управління національною безпекою в країні та координуючи, узгоджуючи діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади у сфері забезпечення національної безпеки. Крім того, Президент України визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки, на підставі чого вживає необхідних заходів із забезпечення національної безпеки й видає відповідні нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки; Рада національної безпеки і оборони України – є спеціальним органом стратегічної орієнтації при Президентові України, який, на відміну від Президента, наділений вужчими координаційними й контролюючими повноваженнями: координує й контролює діяльність у сфері національної безпеки виключно органів виконавчої влади, і з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України та ін.; Верховна Рада України – є органом забезпечення національної безпеки міжгалузевого характеру, що, передусім, формує законодавчу базу у сфері національної безпеки, визначаючи основи національної безпеки, засади внутрішньої та зовнішньої політики; Кабінет Міністрів України – є органом міжгалузевого характеру, що здійснює загальне управління органами державної влади у сфері національної безпеки через центральні та місцеві органи виконавчої влади, здійснюючи заходи із забезпечення національної безпеки держави; центральні органи виконавчої влади – фактично діючі головні органи управління в тій чи іншій сфері життєдіяльності й відповідно тій чи іншій сфері національної оборони, які є нижчими за ієрархічною структурою в системі забезпечення національної безпеки України і в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій,

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано роль та місце органів державної влади у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Проаналізовані особливості основних органів державної влади – суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

SUMMARY

The article explained the role and place of public authorities in the system of subjects of national security of Ukraine. The features of the main organs of state power – the subjects of national security of Ukraine were described.

програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки, забезпечують охорони прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; правоохоронні органи (Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Національна Гвардія України, Національна поліція України та інші) – ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму; органи судової влади – вирішують питання про конституційність законів та інших правових актів, а також офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України у сфері національної безпеки (Конституційний Суд); здійснюють судочинство у сфері забезпечення національної безпеки України, у тому числі у справах про злочини, що посягають на безпеку держави, суспільства, людини та громадянина, забезпечують судовий захист тощо; органи прокуратури; Національний банк України – проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України; органи місцевого самоврядування – забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції, на місцевому рівні.

Література

1. Ліпкан В.А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України // Право і безпека. – 2003. – №2(4). – С.57-60.

2. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. – К. : НІСД, 2015. – 58 с.

3. Додаток до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 року №92/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/paran654#n654>

4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст.351.

6. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 № 92/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

7. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 35. – Ст.237.

8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – №27, ст.382 .

9. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2-3. – Ст.12.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІСТОБУДІВНОГО НОРМОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: АНТИЧНІ ЧАСИ – ХІХ СТОЛІТТЯ

ОКОЛОВИЧ Марта Євгеніївна - аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

В статті проведено дослідження історії розвитку та становлення нормативно-правового регулювання градостроительної діяльності в Україні в період з античних часів до кінця ХІХ століття.

Ключові слова. Містобудування, містобудівна діяльність, нормативно-правове регулювання.

Проблема правового регулювання містобудівної діяльності в Україні постійно перебуває у переліку актуальних. На різних історичних етапах розвитку людства цієї проблеми торкалися, у той чи інший спосіб, учені історики, будівельники, архітектори, філософи, мистецтвознавці. Звернення до цих питань можна зустріти майже у кожного автора, які досліджували не лише вітчизняну історію містобудування чи історію містобудівного права, це питання також підіймають дослідники архітектурної професії, проектною справи, розвитку будівельних технологій, та учені багатьох інших галузевих наук. Звичайно не залишили цей пласт надбання людства і правники. Зокрема в юридичних науках проблемами правового забезпечення містобудівної діяльності займалися О.Ф. Андрійко, А.Б. Беломєсяцев, І.Л. Бородін, С.С. Вітвицький, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.О. Ізорова, Р.А. Калужний, О.О. Квасніцька, В.К. Колпаков, В.М. Коссак, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, В.М. Марчук, О.І. Миколенко, І.М. Миронець, Л.В. Ніколаєва, Г.М. Остапович, П.М. Пальчук, О.В. Сударенко та багато інших. Однак комплексно це питання ще

не розглядалося, а вітчизняна історіографія містобудівного законодавства представлена в основному мистецтвознавчими дослідженнями, що обумовлює надзвичайну актуальність дослідження історії правових базисних положень містобудівної справи в Україні.

Організаційно-правові форми управління будівельною діяльністю своїм історичним корінням сягають у сиву давнину, в часи, коли управління будівельними процесами у перших організованих поселеннях, які служили первісним людям, здійснювалось безпосередньо общиною. Про те, що у первісних общинах мало місце, виражаючись сьогоднішньою мовою, містобудівне нормування, можна судити з історичних досліджень древніх городищ, зокрема Біскупінського (середина I тис. до н.е.). Чітке лінійне планування, рівні відстані між будинками, приблизна рівність самих будинків та інші вказує на тодішнє існування управлінської влади [1]. Археологічні дослідження більш пізніх поселень, наприклад Васильківського городища черняхівського періоду (III–V ст. н.е.), також дають підстави стверджувати про велику ймовірність існування містобудівного нормування [2, с.77].

Поява права та державності обумовило утворення публічних органів загальної та спеціальної компетенції, які виконували характерні для кожного історичного етапу управлінські містобудівні функції.

У античні часи на Причорномор'ї виникла низка грецьких поселень-колоній, найбільшими з яких були Тіра, Ольвія, Керкіні-

тида, Херсонес, Феодосія, та Пантікапей, які невдовзі стали самостійними рабовласницькими містами-державами, чи самоврядними містами – полісами. Оскільки вони перебували у тісних взаємовідносинах з метрополіями, є підстави вважати про застосування античних містобудівних традицій, що виникли у метрополії.

Унормування архітектурно-будівельної справи у древній Греції, як складової соціальної діяльності людини, вбачається у трактатах грецьких філософів Платона – «Закони», Аристотеля – «Метафізика», «Нікомахова етика», «Велика етика», «Політика» [3].

Римське володарювання на території сучасної України в основному обмежувалось Тірою та Ольвією, де стояли римські гарнізони. Хоча римські політичні впливи поширювались на інші міста Причорномор'я.

Давньоримський період представлений не лише філософськими трактатами Вітрувія «Десять книг про архітектуру», написаними на початку I ст., за часів Юлія Цезаря і Октавіана Августа, та більш пізнього «Про землеробство» Марка Порція Катона Старшого [4], але й власне законодавчими нормативно-правовими актами, серед яких варто зазначити відомі Закони XII таблиць (VII–VI ст. до н. е.), а також низку законів римських імператорів, у яких спостерігаються явні юридичні регламентації містобудування [5; 6]. До речі, згадані нами трактати Вітрувія ми вважаємо одними із перших будівельних норм та, у сьогоденні, розумінні, норм захисту пам'яток архітектури.

Найяскравішим джерелом містобудівного права Візантійського історичного періоду є Дигести імператора Юстиніана, який, за твердженням А.Б. Беломесяцева, узагальнив тисячолітню традицію римського права та легітимізував її 529 року [7, с.42]. У цей же час з'являються інші акти, що регулювали містобудівну діяльність, у тому числі прототипи нинішніх локальних нормативно-правових актів: закони імператорів, архонтів Візантійських провінцій, статути монастирів, трактати зодчих, зокрема: Кодекс Феодосія [8], статут Константинопольського монастиря Пресвятої Богородиці Благодатної, заснованого імператрицею Іриною у

першій чверті XII ст. [7, с.56], містобудівний трактат архітектора V ст. Юліана Аскалоніта «Про закони або звичаї Палестини» [9], адміністративна постанова IV Халкідонського Вселенського собору 451 року [10, с.196], а також відомі у слов'янському світі визначні пам'ятки візантійського права, такі як Еклог, Номоканони та Прохірон (давньогрецьк. Πρόχειρος νόμος) виданим за участю імператора Василя I Македонянина, яка знайшла широке використання у містобудівній діяльності руських князівств.

Номоканон константинопольського патріарха Іоана Схоластика в перекладі на болгарську мову поширився на Русі, а в староруському перекладі другої половини XI століття увійшли до джерела середньовічного руського права, відомого як Кормча книга [10, с.197]. Саме цим джерелом права, згідно з твердженнями І.М. Міронєць, регламентувались загальні правила розташування міст і зведення будинків. Держава в особі одноосібного виконавчого органа – князя, царя, гетьмана активно проводила будівельні роботи протягом всіх відомих історичних періодів [11].

Прийняття Руссю християнства візантійського обряду одночасно обумовило прийняття візантійських містобудівних традицій та норм. Як стверджує О.О. Кваснічка початок кодифікації будівельного законодавства пов'язують з Ярославом Мудрим, так як саме у XI ст. вперше в історії Київської Русі було прийнято «Будівельний статут» – перший, на думку дослідниці, кодифікований документ, що регламентував вимоги до процесу будівництва [12]. Серед актів містобудівного права можна назвати також і Статут Всеволода, який помилково приписують новгородському князю Всеволоду Мстиславовичу. Цей акт хоча і не увійшов до Кормчої книги, однак міг застосовуватись на землях України-Русі під час будівництва церков.

Організація системи управління містобудівною діяльністю формується разом із становленням давньоруської держави. До речі варяги називали Русь – Гардаріке (швед. Gårdaríke) – країною міст, яких на початку X ст. було 26, а в XI їхнє число збільшилось більш як у три рази.

Під час становлення руської держави будівництво розвивалось за двома напрямками: облаштування княжих володінь та будівництво оборонних споруд. Якогось спеціального органу направлено на регулювання будівельної діяльності не існувало. Замовником будівництва споруд та органом контролю будівельного процесу був сам князь [13, с.94-95].

Серед руських середньовічних джерел містобудівного права можна назвати також коротку редакцію Руської Правди, яка містить «Урок мостникам», що регламентує порядок спорудження та ремонт мостів. Хоча серед дослідників Руської Правди зустрічаються твердження, що закон мав на увазі не лише мости, але й міські вулиці [14, с.38]. Регулювання містобудівної діяльності за допомогою цього закону є яскравим прикладом вирішення містобудівних питань на державному рівні.

З кінця XIII ст. документальні свідчення про джерела нормативного регулювання містобудівною діяльністю практично повністю відсутні, велика ймовірність, що до цього спричинилась навала монголо-татар. Хоча сліди існування містобудівного права спостерігаються у літописах того часу [15], а також у формі стародавнього розпланування.

У XIV ст. у Європі з'явилися перші прояви демократичних форм співіснування, які увійшли в історію під назвою «Магдебурзьке право», яке проникло і на українські землі. В період Великого князівства Литовського активізувались європейські впливи на управління містобудування, хоча основним нормативним документом, у тому числі містобудівним, залишалась Руська Правда. Будівельна діяльність у цей період формується у двох основних напрямках: замкова архітектура та власне містобудування. Урбанізаційні процеси локаційних осередків, які отримали Магдебурзьке право, управлялися виборними органами самоврядування – магістратами, у цей час єдине нормативне регулювання містобудування за допомогою письмових актів не здійснювалось. Однак вважається, що основні вимоги до містобудівного нормування базувались на таких джерелах, як «Artykuly prawa magdeburskiego Które zową Speculum

Saxonum» 1558 [16], «Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego» 1559 [17] та ін. Окремі містобудівні норми містились в праці Миколая Яскера, що складалися з трьох частин «Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum», «Juris Municipalis Majdeburgensis Liber Wilgo Weichbild» та «Promptuarium Juris Provincialis quod Speculum Saxonum» [18].

На засадах Магдебурзького права одиницею забудови міст став принцип парцелі. Парцеля (фр. *parcelle* від лат. *particula* – частка) – невелика земельна ділянка, дрібна частина міського кварталу, розпланованого згідно Магдебурзькому праву. Парцеля мала визначену стандартну ширину, вона органічно входила до складу міського кварталу, а кількість парцель була обмежена [19]. Саме застосування цього принципу і вплинуло на формування середньовічних міст України, у яких застосовувалась Магдебурія.

У період Гетьманщини, на думку В.Г. Олюхи, не здійснювалось регулювання будівництва публічно-правовими нормами до моменту входження українських земель до складу Австрійської та Російської імперій. Однак, ми вважаємо, що, таке твердження дослідника є помилковим. І прикладом цього є вказані вище норми магдебурзького права, які поширились на Україні і могли бути застосовані при нормуванні будівництва [20]. На нашу думку, цьому історичному періоду державності притаманна нормотворча діяльність виражена, в основному, у формі спорадичних, безсистемних дій, спрямованих на міський благоустрій, а в будівельно-планувальна діяльність полягала, як правило, у фіксації вже наявних, стихійно сформованих, містобудівних подій. Відсутність віднайдених письмових актів містобудівного нормування, ще не вказує на те, що вони не існували взагалі, адже історії права відомі випадки нормування суспільних відносин за неписаними правилами, які реалізовувались у вербальних чи піктографічних формах.

Після розбору українських земель Російською та Австрійською імперіями містобудівне регулювання почало здійснюватись за законодавством цих держав.

Так у Росії містобудівна політика із середини XVI ст. до другої половини XIX ст. була у поліцейському відомстві різних організаційно-правових форм. Серед основних нормативно-правових актів можна навести Межові інструкції, «Уложення по Кам'яному приказу», «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки» авторства Онисима Радишевського [21, с.68]. Ці нормативно-правові акти в основному регулювали різні аспекти культового та палацового будівництва, що активно формувався з середини XVIII ст., а також приватного і казенного будівництва.

Реформи Петра I, а пізніше Катерини II закладали основи архітектурного обліку міст Російської імперії. Так, з адміністративної реформи 1775 року для губернських міст типовими були: будинок губернського правління, присутні місця, будинок губернатора, собор, навчальні заклади, лікарні, театри, музеї, бібліотеки.

Однак система містобудівних нормативно-правових актів характеризувалась не чіткістю та розпорошеністю, що на практиці приводило до ускладнення їхнього застосування. Тому потреба у створенні кодифікованого нормативно-правового акту була очевидною, який і був прийнятий у формі Статуту Будівельного у 1832 році, що діяв у чотирьох поступових редакціях (1832, 1842, 1857, 1900 років) та додатках до нього, аж до 1917 року. Він включав систему норм, які регламентували порядок проектування, будівництва та благоустрою, визначав перелік технічних вимог до виробництва будівельних робіт, встановлював систему органів управління будівництвом, очолювану Технічно-будівельним комітетом, який входив до відомства Міністерства внутрішніх справ, а будівельна поліція здійснювалась наглядом за дотриманням будівельних норм та правил. [22, с. 16].

Крім Статуту Будівельного населені пункти зі статусом міста мали власні правила забудови. Постановою Київської Миської думи у вересні 1879 р. було затверджено перелік документів, які повинні подати до миської будівельної управи особа, що має намір звести будинок [7, с. 74].

У Зводі законів цивільних 1737 та 1835 років згадувався будівельний підряд. У 1870 році були прийняті «Миські положення» – документ, що встановлював порядок управління містами, повноваження миського самоврядування. Цей документ, як стверджує І.І. Миронець, є зразком адміністративно-правового акту, що закріплював статус органу управління (Миської Управи), до сфери повноважень якого входило і керівництво будівельною діяльністю [11, с.40].

Містобудівне нормотворення Російської імперії XVIII – початку XX ст.ст. визначалось потребами протипожежної безпеки та благоустрою міст, при цьому містобудівна політика не відрізнялася цілісністю, її напрямки вибудовувались в міру необхідності, а принципи спеціально не розроблялись. Основними джерелами будівельного законодавства до моменту прийняття у 1832 р. Статуту будівельного були іменні імператорські укази, резолюції, конфірмовані донесення, доповіді на ім'я імператора, розпорядження Сенату, акти міністерства внутрішніх справ, резолюції Кабінету Міністрів [23, с. 15].

Загалом в продовж другої половини XVIII – початку XIX століть пріоритетна увага спрямовувалася на забезпечення регламентації будівельної поліції, здійснення перепланування великих міст та удосконалення будівельних нормативно-правових актів протипожежного характеру.

Одним із найважливіших містобудівних інструментаріїв відбудови, розбудови і планування міст західної України XVII – поч. XIX ст., які були у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперій, були спершу будівельні і будівельно-поліцейські приписи. На розвиток урбаністичного середовища ряду столичних міст, їх перебудову і благоустрій («прикрашання»)/ «Umgestaltung» und «Verschönerung» у XVII – XIX ст. мали вплив урядові патенти щодо формування великих площ (поч. XVII ст.) і перші обмеження висоти забудови (XVIII ст.) [24, с.108].

Містобудівна діяльність на землях України підвладних Австрійській Короні у XVIII і XIX століттях регулювалась будівельними статутами, які містили норми щодо максимальної та мінімальної висоти житлових

приміщень, розмірів та напрямків димарів, висоти брандмауерів, обладнання приміщень для нечистот і ін. Ці регулятивні акти містили також норми обмеження права власності на землю в публічних інтересах, оскільки представляли собою норми, що встановлювали строгі правила забудови земельних ділянок [25, с.17]. Управлінські містобудівні інституції утворювались як центральними, так і місцевими органами влади, зокрема і самоврядними. Наприклад, магістрат Львова, створений на основі декрету від 31 серпня 1786 року, мав відділення та підлеглі установи, до яких зокрема ставилися містобудівні завдання, зокрема будівельне відділення, яке керувало будівельними справами і будівельною діяльністю на території Львова та конскрипційно-житлове відділення, яке вело облік житлових приміщень, що були в управлінні міста. Чиновники цих органів призначалися центральною імперською владою [20]. У тому ж році у Львові, як і в інших столицях монархії, було запроваджено нову організацію магістрату [26], і тим самим скасовано магдебурзьке право [27, с.56].

Державні акти Австрії з питань будівництва, дворів, поселень у Галичині видавалися часто як збірки законів, розпоряджень та інструкцій. Важливіші закони, особливо ті, що стосувалися спеціально Галичини, видавалися окремими брошурами [28, с. 39].

З початку XVIII ст. відбулося інтенсивне формування правових норм, які регулювали процеси будівництва та засади містобудівної політики. До цього часу правовідносини у галузі будівництва регламентувалися епізодично і не системно, у залежності від конкретних випадків. Основними напрямками нормотворчості у вказаний період були: уніфікація обігу містобудівної документації, планування і перепланування міст, впровадження типового будівництва, визначення правового статусу керівників і виконавців будівельного процесу та оптимізація юридичного забезпечення механізмів провадження будівництва.

Вагомою правовою передумовою для розробки кодифікованих містобудівних правових актів Австрійської імперії був «Пожежний статут для крайових міст і міс-

течок», виданий Йосифом II у вересні 1782 року для ерцгерцогства Австрія, окремі елементи якого у майбутньому лягли в основу численних будівельних статутів міст по усій імперії.

У містах будівельні процеси регулювались також і магістратами. Зокрема, міська влада видавала нормативні документи для врегулювання процесів будівництва, виконання приписів яких було обов'язковим.

На початку XIX століття в Австрійській імперії нормотворча діяльність в галузі містобудування істотно активізується. Як зазначає австрійський дослідник містобудівного права К. Семсрот, для 41 королівства, герцогства, графства, землі та міста імперською владою було видано відповідні власні будівельні статuti. Ці будівельні статuti поділялися на 18 крайових і 23 міські. Крайові будівельні статuti регламентували забудову (розбудову або відбудову у разі пожежі і стихійного лиха) по містах, містечках і сільських громадах у кожному з коронних країв. І лише Галичина і Буковина становили виняток, адже для цих провінцій крайові будівельні статuti були видані для окремих категорій поселень. Для Галичини: 1) для 29 міст, 2) для більших місцевостей, 3) для сільських громад і містечок (малих міст) – зокрема будівельні статuti 1882, 1889, 1898, 1899 років, а також будівельні статuti для міста Львова, 1887 та 1889 років; для Буковини: для міст, для сільських громад і містечок (торгових місцевостей), зокрема будівельний статут 1904 року, та будівельний статут для міста Чернівці 1869 року. Зазначені статuti перевидавалися та періодично доповнювалися певними новелами. Серед містобудівних норм будівельних статутів важливого значення надавалося тим, що регулювали естетику та гігієну міста, розвиток вуличної мережі, будівництво площ, висоту будинків, типи фасадів [29].

У цілому процес еволюції будівельних норм можна визначити як трансформацію філософських бачень та вербальних (неписаних) інформаційних носіїв в писані норми права, що забезпечували соціальні, політичні, економічні, життєдіяльнісні потреби населення, з широкою диференціацією законоположень.

Література

1. Бунин, А.В. История градостроительного искусства / Том I Рабовладельческий строй. Феодализм. Капитализм. – М.: Госиздво по строительству и архитектуре, 1953. – 530 с.;
2. Историко-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл / За ред. Вечерського В.В.; Відп. за вип. Сердюк О.М. – К.: НДІ пам'яткоохоронних досліджень, 2011. – 276 с.;
3. Архитектура античного мира / Сост. и пер. В. П. Зубова и Ф. А. Петровского. – М.: Изд-во Академии Архитектуры СССР, 1940. – 519 с.;
4. Марк Порцій Катон. Землеробство. / Пер. і кому. М.Є. Сергієнко за участю С.І. Протасової. (Серія «Літературні пам'ятники»). Відп. ред. І.І. Толстой. – М.-Л.: Вид-во АН СРСР, 1950. 220 с.;
5. Грималь П. Цицерон / Пер. с фр. Г.С. Кнабе, Р.Б. Сашиной. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 544 с.;
6. Витрувий Марк Поллион. Об архитектуре / Пер. с лат. Г.П. Полякова, Н.Ф. Дератани, А.В. Мишулина; Ред. и введ. А.В. Мишулина; ГАИМК им. Н. Я. Марра. – Л., 1936.;
7. Беломесяцев А.Б. Правові основи архітектури / А.Б. Беломесяцев; Акад. мистец. України. Ін-т пробл. сучас. мистец. – К.: Муз. Україна, 2006. – 544 с.;
8. История Древнего Рима. Тексты и документы : [учеб. пособие для вузов по направл. и спец. «История»] : в 2 ч. Ч. 2, Римское право и общество / под ред. В. И. Кузищина. – М. : Высшая школа, 2005. – 320 с.;
9. Сюзюмов М.Я. О трактате Юлиана Аскалонита / М.Я. Сюзюмов // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1960. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 3-34;
10. Алфёрова Г.В. Кормчая книга как ценнейший источник древнерусского градостроительного законодательства. Ее влияние на художественный облик и планировку русских городов / Г.В. Алфёрова // Византийский временник. – М., 1973. – Т. 35. – С. 196-219;
11. Миронец І.М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.М. Миронець; Нац. авіац. ун-т. – К., 2012. – 253 с., с.40;
12. Квасніцька О.О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України / О. О.Квасніцька // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. література, 2012. – Т. 12. – С.370-382;
13. Кузнецова С.Л. Административно-правовое регулирование в сфере строительства : дис... канд. юрид. наук 12.00.14 / Кузнецова С.А. Моск. гос. юрид. академия. – М., 2003.188 с.;
14. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды / М.Н. Тихомиров. – М.: Издательство Московского Университета, 1953. – 192 с.;
15. Історія української культури. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К., 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult215.htm>;
16. Стренковский С.П. Письменные исторические источники изучения городского самоуправления в Великом княжестве Литовском XVI – XVIII вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newlocalhistory.com/content/strenkovskiy-sp-gminsk-respublika-belarus-pismennye-istoricheskie-istochniki-izucheniya>;
17. Bartłomiej Groicki. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, 1953. 258 s.;
18. Кобилецький М. Саксонське зерцало та його застосування в Україні / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 97-104.;
19. Михайлик О.О. Екологічні принципи містобудування в традиціях українців та японців / О.О. Михайлик // Архітектурний вісник КНУБА. – 2014. – Вип. 3. – С. 166-172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avk_2014_3_23
20. Олюха В.Г. Оптимізація капітального будівництва: господарсько-правові проблеми: монографія / В.Г. Олюха. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 302 с.;

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження історії розвитку та становлення нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні у період з античних часів до кінця XIX століття.

SUMMARY

The article researches the history of development and formation of legal regulation of urban development in Ukraine from classical times to the late XIX century.

21. Шевчук В. Друкар XVII століття, автор військової книги Онисим син Михайла Радишевського / В.Шевчук // Вісник Львівського університету: серія книгознавство. – 2007. – Вип. 2. – С.62-75;

22. Ерхов А.В. Управление градостроительным комплексом в России (административно-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / А.В. Ерхов ; Саратов. юрид. ин-т МВД РФ. – Тольятти, 2007. – 201 с.;

23. Пирожкова И.Г. Строительное законодательство Российской империи: автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.01 / И.Г. Пирожкова. Тамбов, 2006. 22.с.;

24. Історія української архітектури / [Ю.С. Асеев, В.В. Вечерский, О.М. Годованюк та ін.] за ред. В.І. Тимофеєнка. – К.: Техніка, 2003. – 471 с.;

25. Савельева Е.А. Правовое регулирование зонирования территорий: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Е.А. Савельева

; Институт государства и права РАН. – Москва, 2015. – 180 с.

26. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895. – Lwów, 1896. – Cz. III. Po zaborze 1772–1848. – S. LXXVII.

27. Гошко Т. З історії магдебурзького права у Львові (XIII – XVIII ст.) / Т. Гошко // Львів: історичні нариси / – Львів, Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 54-70.;

28. Рачковський Г.В. Поселення, садиба і житло галицько-волинського історико-політичного пограниччя: дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Г.В. Рачковський ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів., 2003. – 194 с.;

29. Семсрот К. Від регуляційного плану до просторової концепції розвитку. Напрямки розвитку містобудування в Австрії у контексті правових основ / К. Семсрот // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2004. – № 505 : Архітектура. – Львів, 2004. – С. 113-121.

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

НАЛУЦИШИН Віктор Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права

В статті досліджується генезис ідей соціального контролю та його вплив на розвиток порядку. Становлення порядку та стабільності в суспільстві залежить від багатьох соціальних факторів. Серед них важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, метою якого є впорядкування суспільних відносин. Особливою гостротою ця проблематика набуває в правовій площині, де соціальний контроль використовується разом із іншими соціальними та правовими засобами, як вирішальний фактор у формуванні правового порядку.

Установлено, що соціальний контроль існує з початку створення першого соціального інституту - сім'ї. Виявлено, що реалізація соціального порядку, який породжується соціальними зв'язками та обумовлений контролем, може досягатися за допомогою: моральних норм (Конфуцій); засобів примусового характеру (Н. Макиавеллі, Ж.-Ж. Руссо; лідерства, престижу, табу, суспільної думки (Р. Парк); солідарності (Э. Дюркгейм); освітніх інститутів, навчальних закладів та ін. (П. Бурдьє); раціоналізації економіки, управління, суспільного життя, влади (М. Вебер); примусу, експлуатації, влади (К. Маркс, Г. Зиммель, Ф. Енгельс); соціальних норм та цінностей, ритуальних дій, інституціалізації, примусу, насильства (Т. Парсонс); культури, санкцій (Р. Лайф); влади та підкорення через національну церкву, систему каст, титулів та церемоній (Г. Спенсер); народних звичаїв, традицій, соціальних інститутів, законів (У. Самнер).

Постановка проблеми

Стан порядку і стабільності у суспільстві залежить від багатьох соціальних факторів, серед яких важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, метою якого є впорядкування суспільних відносин. Особливою гостротою вказана проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується разом із іншими соціальними та правовими засобами, як вирішальний фактор у формуванні правового порядку.

Філософсько-правове дослідження соціального контролю та його впливу на правопорядок, вимагає ґрунтовного вивчення філософської, соціологічної, психологічної, історичної та правової монографічної та іншої наукової літератури для окреслення вже вивчених питань та виявлення наукових прогалин.

Стан дослідження

Формування та розвиток соціального контролю досліджували такі вчені як: М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Зубарева, Ю. Комлев, К. Кондов, С. Косінов, К. Корж, Б. Мецаєв, В. Набойченко, Т. Парсонс, Р. Парк, Л. Первозник, Г. Пришляк, В. Пальченкова, А. Рустанов, В. Смольков, Г. Спенсер, С. Спільник, А. Шинкарев та ін.

Метою статті є дослідження правового порядку крізь призму генезису соціального контролю.

**Виклад основного матеріалу
дослідження**

У літературі обґрунтовано тезу, що стан порядку, стабільності, рівноваги й злагоди у суспільстві значною мірою залежить від контролю та його ефективності, а тому теоретичне осмислення і дослідження правового порядку перебуває в тісному взаємозв'язку з контролем та його видами. Найважливішою умовою взаємодії у суспільстві є передбачуваність у діях та поведінці людей, якщо ж її передбачити не можливо, то така поведінка веде до дезорганізації та розладу будь-якого суспільства. Щоб цього не допустити, спільноти створюють механізми соціального контролю, які повинні консолідувати суспільство, регламентувати діяльність його членів та забезпечити соціальну стабільність, розвиток та прогрес.[7, с.58] Тому контроль розглядають «як об'єктивне соціальне явище, яке сформувалося у процесі еволюції суспільства і яке є результатом його розвитку.» [9, с.64]

Багато дослідників вважають, що коріння соціального контролю можна віднайти у сім'ї, як найдавнішому соціальному інституті, що є прообразом відносин в суспільстві. Сім'ю вважають основною клітиною соціального організму, джерелом морального виховання, збереження культурних традицій і досвіду попередніх поколінь, яка сприяє соціалізації молодих людей, вчить їх «жити для інших». Слід погодитись з О. Контом, що добрі стосунки між поколіннями підтримують суспільну рівновагу, баланс між традиціями й новаціями, носіями яких є старші й молоді люди. Саме сім'я є тією «позитивною» силою, яка цементує суспільство, а її розпад означає розпад і загибель суспільства. [17]

Перші спроби філософського осмислення соціального контролю виникли в Стародавньому Китаї, де зустрічається аналіз контрольних функцій влади та способів досягнення порядку через раціональну організацію суспільного життя. Простежити витоки філософського обґрунтування соціального контролю можна і в Античності. Хоч саме поняття “контроль” не застосовувалось, він розумівся як атрибутивний чинник суспільних відносин, який за допомогою законів має за мету врівноваження людських прагнень та при-

страстей, забезпечення суспільних благ, виховання та захисту своїх громадян. [8, с.105]

У Середні віки, коли розвиток суспільства відбувався в рамках релігійного світогляду, а контроль за членами суспільства здійснювався релігійними методами, які були покладені в основу християнської доктрини. Згодом, у період Відродження відбулися радикальні перетворення в духовній сфері, що вплинули на специфіку соціального контролю в цю епоху і заклало підґрунтя для деяких особливостей його прояву в наступні епохи. В цю добу соціальний контроль здійснювався шляхом дотримання господарського способу життя, міри у витратах і накопиченні, що сприяло генезису капіталізму в суспільстві. [16, с. 15]

У період Нового часу Дж. Локк основним недоліком при досягненні соціального порядку визнавав відсутність відповідних органів, які б могли застосовувати механізми контролю. Ж.-Ж. Руссо вважав, що для реалізації своїх інтересів владна еліта застосовує різні засоби, які й створюють собою механізм соціального контролю. Зазвичай, на думку мислителя, соціальний контроль здійснюється у вигляді примусу. Т. Гоббс навпаки стверджував необхідність такого контролю, який би здійснювався не за членами суспільства, а суспільством за владою. Суб'єктом такого контролю повинні бути народні засідателі. Підтримував у такому розумінні контролю Т. Гоббса й І.Г. Фіхте, оскільки, на його думку, посадові особи повинні бути відповідальні перед суспільством. [10, с. 15-18] Слід погодитись, що мислителі того часу розглядали соціальний контроль в контексті здійснення управління суспільством, забезпечення стабільності існування держави та суспільства, суті державної влади.

Розуміння соціального контролю Т. Гоббсом та І.Г. Фіхте заклало підґрунтя до його розгляду як двостороннього явища. Все частіше почало стверджуватись, що контроль повинен здійснюватися як з боку держави (контроль за дотриманням невід'ємних прав людини: свободи, права на власність, соціальну безпеку тощо), так і з боку громадянина (контроль за діями держави бере на себе громадянське суспільство). [16, с. 15]

У XIX столітті можна віднайти перші трактування соціального контролю, де він

розглядався в контексті забезпечення соціального порядку, тобто зводився до здатності групи або суспільства саморегулюватися і збереження гармонії та єдності у соціальному житті. Однак, на сьогодні немає єдності у питанні кому належить першість серед вчених у використанні поняття «соціальний контроль».

За одними даними, цей термін ввів у науковий обіг Г. Гард, який розумів під соціальним контролем інструмент, засіб повернення людей з антисуспільною поведінкою до суспільно значимої, тобто поведінки, що відповідає суспільним нормам. На думку Г. Гарда, ключова роль у політичній соціалізації особи належить соціальному контролю, який виконує спеціалізовані функції в суспільстві щодо реалізації загальносоціальних норм, що створюють базу влади. [15, с. 139]

Згідно з іншими джерелами, в 1894 році поняття соціального контролю вперше використали представники ранньої американської соціології Альбйон Смолл і Джордж Вінсент. Згодом, на початку ХХ століття одним з першими хто розглянув соціальний контроль були американські соціологи Е. Росс і Р. Парк. Вони розуміли під «соціальним контролем» способи впливу суспільства на ті чи інші соціальні суб'єкти з метою регулювання їх поведінки та приведення його у відповідність із загальноприйнятими в даній спільності нормами. [14, с. 193] Особливо заслуговує уваги концепція Е. Росса, який один із перших ввів теорію соціального контролю. Вона представлена в його праці «Соціальний контроль: дослідження основ порядку», де вчений шукав відповідь на питання: «Яким чином можливий соціальний порядок?». На думку науковця, соціальний контроль визначався певними чинниками (громадська думка, законодавство, релігія, освіта, мистецтво, соціальні церемонії), які створюють основи соціального порядку. [5, с. 32]

Росс актуалізував проблему порядку, який розглядав як певну систему взаємовідносин між індивідами, що не прагнуть бути агресивними стосовно один одного. Головним завданням суспільства бачив визначення можливих засобів установа порядку в межах потреб людини. Це завдання можливе завдяки співчуттю, комунікабельності, солідарності, почуттю справедливості та обурення, однак, в

підсумку і цих елементів недостатньо. Вказані моральні якості не можуть забезпечити такого порядку, якого прагнуть люди, адже рано чи пізно вони відчують загрозу своєму добробуту. Тому, єдине, що може забезпечити соціальний порядок є контроль. Через це суспільством створюються власні механізми соціального контролю, які координують функції членів суспільства в єдине організоване ціле. [6, с. 65]

Інший американський соціолог того часу Р. Парк розглядав соціальний контроль як співвідношення соціальної сили та людської природи. На думку цього дослідника, основна роль соціального контролю – забезпечення перетворення сукупності індивідів в суспільство з відповідними йому суспільними цінностями та нормами. [4, с. 120] Вчений виділяв три рівні форм соціального контролю. Перший рівень передбачає розвиток соціального контролю в елементарних, спонтанних формах у натовпі та охоплює престиж, лідерство та табу. Другий рівень характеризується у плітках, новинах, чутках, з яких формується громадська думка. Останній рівень виражається у формальній організації правових, релігійних та політичних інститутах.

О. Конт вказував, що в основі соціального прогресу лежить контроль і порядок, які утворюють фундамент всієї соціальної організації, пронизують усі сторони суспільного життя. Г. Спенсер вбачав зміст соціального контролю у подоланні агресивності, що є основою соціальних конфліктів. [3, с. 62-64]

М. Вебер, розглядаючи проблематику соціального контролю, зосереджує увагу на цінностях, культурних елементах, елементах моралі, які концентрують в собі духовний досвід окремих епох і всього людства. Елементом формування соціального контролю є прагнення до раціональної організації економіки, управління і суспільного життя в цілому. На його думку, контроль і порядок у суспільстві повинен дотримуватися шляхом «згоди» та «примусу». [2, с. 146, 147] Вчений визначав соціальний контроль як можливість забезпечення покори даної соціальної групи наказам певного змісту. М. Вебер наполягав на наявності жорстокого апарату, який би здійснював контроль і тим самим спонукав індивіда до певних соціально схвалюваних дій.

К. Маркс, Ф. Енгельс запропонували особливий варіант соціального контролю, що опирався на головний засіб – політичну владу, тобто на ціннісне значення нової, за їхніми прогнозами, суспільної формації – комунізму. При цьому всі стадії суспільного життя, що передують настанню комунізму, пронизані егоїстично орієнтованими інтересами панівних в суспільстві соціальних сил і груп, які володіють приватною власністю і державно-правовими інструментами її захисту від посягань пригноблених класів. В ході соціалістичної революції встановлюється диктатура пролетаріату, покликана затвердити систему громадського самоврядування, відповідно, громадського контролю. [11, с. 16-17]

Слід погодитись, що у роботах М. Вебера, К. Маркса, Г. Зімеля можна спостерігати відмінне розуміння соціального контролю від інших дослідників. Так, вони вбачали його сутність, перш за все, не у підтримці суспільного порядку, а у взаємодії влади та індивіда, еліти та підлеглих груп. Головною метою такого контролю є засвоєння та утримання влади, що забезпечує доступ до обмежених ресурсів та управління ним, встановлення норм та правил, які б сприяли до поведінки вигідною тим, хто встановлює ці правила. [8, с. 107] Таким чином, марксизм опирався на концепцію тотального контролю, який пов'язувався з прямим примусом і експлуатацією з боку панівного класу, з метою підтримки сформованого соціального порядку.

Продовжили розгляд соціального контролю такі вчені, як Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Девіс, В. Мур, Дж. Фіхтер, Р. Мертон. Вони розуміли соціальний контроль як процес впливу соціальної системи на індивіда з метою формування у нього позитивних установок до вимог і правил суспільства задля встановлення та підтримання порядку. Так, Т. Парсонс у своїй роботі «Про соціальні системи» визначав соціальний контроль як процес, за допомогою якого підтримується соціальна стабільність. Досліджуючи категорію соціального контролю, він виділяє наступні механізми його забезпечення: ритуальні дії, що сприяють укріпленню найпоширеніших культурних зразків; міжособистісні санкції та жести, які використовуються для досягнення узгодженості санкцій; інституціоналізацію,

яка забезпечує однозначність та чіткість ролевих очікувань; інституціоналізацію системи здатної застосувати насилля та примус. Вчений особливо акцентував на взаємозв'язку між процесами соціального контролю з соціалізацією стверджуючи, що вони навчають людину не діяти девіантно. [12, с. 416, 417]

Т. Парсонс вважав невідчужуваним атрибутом існування нормального функціонування суспільства стабільне і стійке підтримання порядку. Для цього необхідно, по-перше, за допомогою норм та цінностей забезпечити в межах даної системи узгодженість всіх її функцій з поведінковими очікуваннями. По-друге, забезпечити соціалізацію цінностей і норм суспільства його членами. По-третє, необхідна система авторитетної інтерпретації нормативних зобов'язань, в тому числі і через примус, здійснювана спеціально створеними в суспільстві інститутами культури, права, управління тощо. На його думку, основне завдання контролю полягає у тому щоб зробити поведінку індивіда типовою і схвалюваною суспільством. [1, с. 454]

На думку Р. Лап'єра, індивідуальна поведінка повсюди контролюється, а завданням соціального контролю є регулювання і коригування процесу засвоєння індивідом культури, передачі культури від одного покоління до іншого, засвоєння індивідом цінностей і норм культури. Вчений розглядав соціальний контроль як засіб, що забезпечується за допомогою трьох видів санкцій: фізичних (покарання індивіда за порушення групових норм); економічних (залякування, штраф і ін.); адміністративних (звільнення з посади, пониження по службі, арешт і ін.). [1, с. 453]

Отже, дослідники досить детально розглянули проблеми соціального контролю. Зокрема в роботах О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, можна спостерігати кореляцію між соціальними процесами, як такими і соціальний контроль, що являє собою систему регулюючих впливів на індивідів з боку суспільства. Некласична методологія М. Вебера, З. Фрейда, Е. Фромма та ін. дозволила досліджувати контроль через характер соціальних дій індивідів, їх раціональних і ірраціональних складових. Методологія П.А. Сорокіна, Т. Парсонса, Р. Мертона, Е. Гідденса, П. Бурдьє та ін. привнесла релятивізм в розумін-

ня соціального контролю, що дозволяє враховувати взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів як на макро-, так і на мікро- рівнях, досліджувати соціальний контроль як процес самоорганізації діяльності. [13, с. 28]

Висновки

Таким чином, формування правопорядку безпосередньо пов'язано з соціальним контролем. Такий висновок можна зробити розглядаючи в історичній ретроспективі обидва явища. Видається за доцільне виокремити такі етапи розвитку соціального контролю:

1) Стародавні країни: Китай, Греція, Рим, де соціальний контроль розглядався як засіб досягнення порядку та як механізм підпорядкування громадян владі. Характеризувався жорсткими засобами досягнення правопорядку: ритуал, табу, міф тощо.

2) Епоха європейського Середньовіччя. В той час найбільші повноваження щодо реалізації соціального контролю мала християнська церква, яка за допомогою релігійних норм чітко окреслювала схвалювану суспільством поведінку, тобто таку поведінку, що веде до Царства Божого та гостро засуджувала за допомогою примусу будь-які прояви девіантної (гріховної) поведінки. Правопорядок на даному історичному періоді розглядався як аналог порядку Божого.

3) Епоха Нового часу. В цей час звернулась увага не лише на індивіда як об'єкта соціального контролю, який повинен власні інтереси підпорядковувати інтересам панівної верхівки, але на індивіда як суб'єкта соціального контролю, який вправі висловлювати свою громадянську позицію.

4) XIX – початок XX ст. ст., коли вперше на теоретичному рівні був описаний соціальний контроль та його вплив на правопорядок. Під соціальним контролем пропонували розуміти: спосіб впливу на членів суспільства з метою урегулювання поведінки; інструмент подолання девіантної поведінки; спосіб саморегуляції індивідуальної поведінки в одне ціле; механізм соціалізації індивідів; засіб досягнення гармонії та стабільності у суспільстві; спосіб регуляції індивідуальної поведінки; чинник формування людини як особистості; фактор усвідомлення людини себе членом суспільства; механізм координування

взаємодії індивідів і діяльності суспільства загалом; спосіб досягнення індивідом схваленої та типової для індивіда поведінки; процес засвоєння індивідом суспільної культури; механізм подолання соціальних конфліктів; засіб організації та інтеграції енергії індивідів у суспільстві.

5) Сучасний період, якому притаманний демократичний соціальний контроль, що має правову природу і здійснюється з дотриманням прав людини, які закріплені міжнародними та національними правовими актами.

Література

1. Бабосов Е.М. . Общая социология: Учеб. пособие для студентов вузов. – Второй изд., Стер. – Мн.: «ТетраСистемс»,. – 2004. – 640 с.

2. Вебер М. Соціологія. Загальносоціологічні аналізи / М. Вебер. – Політика – К., 1998 – 534 с.

3. Зубарева О.І. Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / О. І. Зубарева; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 221 с.

4. История теоретической социологии: в 4 т. / Отв. ред. и сост. Ю.Н. Давыдов. – Т.3. – М.: Канон, 1997. – 448 с.

5. Комлев Ю.Ю. Теория рестриктивного социального контроля: монография / Ю.Ю.Комлев. – Казань: КЮИ МВД России, 2009. – 155с.

6. Кондов К. В. Концепція соціального контролю в соціології Едварда Росса / К. В. Кондов // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 61-68.

7. Кондов К. Особливості генези та розвитку функціоналістської концепції соціального контролю./ К. Кондов // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – № 10. – 2010. – С. 58-67.

8. Кондов К.В. Соціальний контроль, як соціальний феномен: порівняльна характеристика соціологічних підходів / К. В. Кондов // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 1. – С. 104-109.

9. Косінов С.А. Контроль у державі як складова соціальної системи / С. Косінов // Ві-

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується генеза ідеї соціального контролю та її вплив на розвиток порядку. Стан порядку і стабільності у суспільстві залежить від багатьох соціальних факторів. Серед них важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Особливої гостроти ця проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується разом з іншими соціальними і правовими засобами, як вирішальний фактор у формуванні правового порядку.

Встановлено, що соціальний контроль відомий людству від початку створення першого соціального інституту - сім'ї. Виявлено, що реалізація соціального порядку, який породжується соціальними зв'язками та зумовлений контролем може досягатися за допомогою: моральних норм (Конфуцій); засобів примусового характеру (Н. Макиавеллі, Ж-Ж. Руссо); лідерства, престижу, табу, громадської думки (Р. Парк); солідарності (Е. Дюркгейм); освітніх інститутів, навчальних закладів тощо (П. Бурдьє); раціоналізації економіки, управління, суспільного життя, влади (М. Вебер); примусу, експлуатації, влади (К. Маркс, Г. Зіммерль, Ф. Енгельс); соціальних норм і цінностей, ритуальних дій, інституалізації, примусу, насильства (Т. Парсонс); культури, санкцій (Р. Лап'єр); влади та підпорядкування через національну церкву, систему каст, титулів і церемоній (Г. Спенсер); народних звичаїв, традицій, соціальних інститутів, законів (У. Самнер).

SUMMARY

Origin of the idea of social control and its influence on development of the order is investigated in this article. Condition of order and stability in a society depends on many social factors. Social control holds a prominent place among them, being a way of self-regulation of the society, the purpose of which is specifically to regulate social relations. This problem becomes especially acute in the legal sphere, where social control is used together with other social and legal means as a key aspect in formation of the legal order.

It was established that the social control has been known to the humanity since creation of family as the first social institution. It was found that implementation of the social order, which is generated by social relations and based on the control, can be achieved by the following means: moral norms (Confucius); compulsory measures (N. Machiavelli, J.J. Rousseau); leadership, prestige, taboo, public opinion (R.E. Park); solidarity (E. Durkheim); educational institutions and establishments, etc. (P. Bourdieu); rationalization of economics, management, public life, government (M. Weber); compulsion, exploitation, power (K. Marx, G. Simmel, F. Engels); social norms and values, ritual actions, institutionalization, compulsion, violence (T. Parsons); culture, sanctions (R. Lapierre); authority and subordination through national church, system of castes, titles and ceremonies (H. Spencer); folk customs, traditions, social institutions, laws (W. Sumner).

сник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2. – С. 63-71.

10. Кузнецова Е.М. Социальный контроль: сущность и методы реализации: книга о механизмах социального управления обществом: монография / Е.М. Кузнецова. – М. ; Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 206 с.

11. Набойченко В.В. Теоретико-методологические проблемы социального контроля: Классические и модернистские социологические концепции: дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.01. – Москва, 2003.- 192 с.

12. Парсонс Т.О социальных системах / Т. Парсонс. – М. : Академический Проспект, 2002. – 832 с.

13. Рустамов А.С.О. Социальный контроль как средство воздействия на массовое сознание в системе управления / А.С.О. Рустамов // Вектор науки ТГУ. – Серия: Экономика и управление. – 2011. – № 2. – С. 28-30.

14. Смольков В.Г. Социальный контроль / Смольков В.Г.// Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №4. – С.193-204.

15. Современная западная философия: Словарь/ сост. и отв. ред. В.С. Малахов, В.П. Филатов. – М.: ТОН – Остожье, 1998. – 544 с.

16. Спільник С.І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 21 с.

17. Черниш Н.Й. Соціологія: курс лекцій./ Н.Й. Черниш – Львів, 2004. – 460 с.

ЗАХОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВЛАСНОСТІ

БАНДУРКА Олександр Олександрович - доктор юридичних наук, професор Міжрегіональної академії управління персоналом

Данная статья посвящена общим положениям административно-правовой защиты права собственности и выделения соответствующих мероприятий в этой сфере. Сделано разграничение понятия охраны и защиты. Определено понятие административной защиты, а также охарактеризованы основные административные меры защиты собственности

Ключові слова: право власності; адміністративний захист; заходи адміністративного захисту; захист прав; охорона прав.

Вступ

Кожна цивілізована держава закріплює за своїми громадянами певні права та обов'язки і намагається створити найсприятливіші умови для їх реалізації. Тому одним з найголовніших завдань держави є не лише проголошення, а й захист законних прав громадян. Ефективний механізму захисту соціальних, політичних, економічних прав та свобод громадян багато в чому залежить поступальний рух економіки, примноження національного багатства, а врешті – підвищення матеріального добробуту народу. Оскільки економічні відносини після врегулювання їх нормами права набувають форми правовідносин, то цілком правомірно, що об'єктом державного захисту виступає саме право власності як юридична категорія. Існує чимало форм та способів захисту права власності в Україні, одним із яких є адміністративно-правовий.

Стан дослідження теми

Тематика даної статті знайшла своє відображення у працях таких вчених, як: О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, С.М. Братусь, В.В. Бутнев, Л.В. Воєводін, В.В. Вітрянський, В.П. Грібанов, І.О. Дзера, Є.А. Крашенінніков, Г.П. Тимченко, Ж.Л. Чорна, А.С. Шевченко, О.П. Шегіна та інших. Але незважаючи на це, проблема захисту права власності в адміністративному порядку не знайшла свого остаточного рішення.

Саме тому метою цієї статті є аналіз основних положень адміністративного захисту права власності та виокремлення основних заходів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Конституція України проголошує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1]. Таким чином, виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим забезпечує одночасно і виконання громадянами обов'язків, покладених на них державою, а також власними договірними та іншими зобов'язаннями. Оскільки економічною основою кожного суспільства є власність у різних її формах, то одним із найголовніших об'єктів державного захисту виступає саме право власності. А враховуючи те, що неабияке сприяння розвитку економіки здійснюється саме підприємницькою діяль-

ністю, особливої уваги потребує питання захисту саме права власності підприємства.

Проте перш за все, необхідним видається розмежувати поняття «захисту» та «охорони». Глумачний словник української мови ототожнює поняття «охорона» і «захист» [2, с.47].

Л.В.Воеводін, посилаючись на Словник російської мови, також зазначає, що ці поняття в багатьох випадках співпадають, але привертають увагу і підстави для їх розмежування: «Звичайно «захист» пов'язується з діяльністю, що здійснюється у випадку порушення суб'єктивних прав (наприклад, судовий захист). Він передбачає заходи з відновлення порушеного права (наприклад, відміна або призупинення незаконних дій і т.п.). Поняття «охорона» означає діяльність, що забезпечує нормальну реалізацію суб'єктивних прав, причому першорядне значення мають профілактика, попередження, недопущення можливих порушень (запобіжні заходи)» [3, с.91]. Таким чином, практично, «захист» і «охорона» протиставляються одне одному.

Д.М.Бахрах також протиставляє ці поняття, обираючи критерієм їх розділу момент порушення прав: на його думку, до порушення прав діють заходи охорони, а після порушення – заходи захисту. При цьому під охороною він розуміє сукупність різних взаємопов'язаних між собою заходів, які здійснюються як державними, так і громадськими організаціями і спрямовані на попередження порушень, усунення причин, які їх спонукали, і таким чином сприяють нормальному процесу реалізації громадянами своїх прав і свобод. В свою чергу, під захистом, розуміється примусовий (по відношенню до зобов'язаної особи) спосіб здійснення суб'єктивного права, який застосовується в установленому законом порядку компетентними органами або самою правомочною особою з метою поновлення порушеного права [4, с.47].

Тпким чином, поняття «захист» безпосередньо пов'язано з конкретним порушенням. Але заходи захисту також застосовуються і у випадку оспорювання прав. Основною метою застосування заходів захисту є не тільки поновлення, а і визнання прав,

а також припинення правопорушення. А тому, захист являю собою сукупність заходів, спрямованих на відновлення, визнання прав та на припинення порушень прав, які застосовуються правомочною особою самостійно, компетентним органом самостійно або за зверненням правомочної особи.

Що ж до поняття «охорона», то слід відмітити, що охорона не припиняє свою дію в момент порушення прав, а продовжує діяти на всіх стадіях реалізації прав, в тому числі під час захисту. Зміст охорони чітко окреслюється колом її функцій. Основні функції – це забезпечувальна і захисна. Отже, не можна визначити охорону лише через забезпечення нормальної реалізації прав. Неможливо щось забезпечувати абстрактно, потрібні певні визначені заходи, спрямовані на примусове забезпечення прав, певне реагування на порушення порядку реалізації прав з метою його забезпечення. Відповідно, «охорона» і «захист» співвідносяться як ціле і частина, захист є складовою частиною охорони. Таким чином, охорона – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, а також на захист прав у випадку їх порушення або оспорювання [5].

Як відомо, з теорії цивільного-права існує дві форми захисту: юрисдикційна та неюрисдикційна. Неюрисдикційна форма захисту полягає у застосуванні особою засобів протидії, які повинні бути не заборонені законом та не суперечити моральним засадам громадянського суспільства. Ці протидії здійснюються ними самостійно без звернення до компетентних державних органів, тому забезпечується швидка та дуже економна охорона права.

Що ж до юрисдикційної форми то вона має загальний та спеціальний порядок захисту. У загальному порядку захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в судовому порядку. Спеціальним порядком є саме адміністративний захист.

Адміністративний спосіб захисту полягає в розгляді та вирішенні суперечки органом державного управління. Процедура розгляду набагато простіша, ніж у цивільному судочинстві. Правовою основою є Кодекс Укра-

їни про адміністративні правопорушення, а також закони України: «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про національну поліцію» тощо.

Категорія адміністративного захисту, на відміну від цивільно-правового захисту, не є категорією, що традиційно розглядається науковцями. В адміністративному праві традиційними категоріями, найближчими до адміністративного захисту, є категорії адміністративного примусу, адміністративного процесу та адміністративної відповідальності. Останніми роками фахівці з адміністративного права прийшли до згоди відносно тричленної класифікації заходів адміністративного примусу в залежності від їх мети і призначення: адміністративно-попереджувальні заходи; заходи адміністративного припинення; адміністративні стягнення [5].

Таким чином адміністративний захист – це сукупність заходів, спрямованих на відновлення, визнання прав та припинення порушень прав, які застосовуються компетентним органом державного управління за заявою або скаргою особи, права якої порушуються або оспорується, або за власною ініціативою.

Для адміністративного захисту використовуються саме заходи адміністративного припинення та адміністративні стягнення. Розглянемо кожний з них більш детально.

Сам термін «припинення» означає переривання якої-небудь дії, процесу, стану, що триває, змушення когось-небудь перестати робити щось, поводити себе відповідно до встановленого порядку, не давати безчинствувати [7, с. 717-718].

Заходи адміністративного припинення застосовуються за наявності протиправної поведінки, яка може полягати, зокрема, у вчиненні конкретного правопорушення. У таких випадках посадові особи поліції та інших уповноважених державних відомств мають право застосовувати різні засоби припинення. Отже, заходи припинення засто-

совуються з метою переривання адміністративно-протиправних дій.

Заходи адміністративного припинення входять до системи заходів адміністративного примусу і тісно пов'язані з адміністративно-запобіжними заходами та адміністративними стягненнями. Адміністративно-запобіжні заходи здебільшого передують заходам адміністративного припинення, у свою чергу адміністративні стягнення застосовуються вже після заходів адміністративного припинення.

Застосування досліджуваних заходів адміністративного припинення починається, коли використання запобіжних заходів вже є неефективним, а протиправна ситуація починається або досягла певного розвитку. Заходи адміністративного припинення переривають уже наявні правопорушення чи протиправні діяння, спрямовані на встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи і можливості для подальшого застосування до порушника заходів адміністративної відповідальності [8, с.123].

Заходи адміністративного припинення поділяють на: заходи адміністративного припинення загального призначення; заходи адміністративного припинення спеціального призначення.

Заходи загального призначення застосовуються багатьма суб'єктами у повсякденному житті та поділяються на: самостійні (оперативні) заходи адміністративного припинення, застосування яких забезпечує оперативне вирішення поставлених завдань; заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, спрямовані на створення необхідних умов для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності. До заходів спеціального призначення відносяться: До цієї групи заходів слід віднести: заходи фізичного впливу (прийоми рукопашного бою, різні види), спеціальні засоби (різноманітні технічні засоби впливу на правопорушника, а в деяких випадках також на транспортні засоби та інші речі з метою усунення протиправної ситуації); вогнепальна зброя (як крайній захист).

Що ж до адміністративного стягнення, то під ним зазвичай розуміють захід відпо-

АНОТАЦІЯ

Дана стаття присвячена загальним положенням адміністративно-правового захисту права власності та виокремлення відповідних заходів у цій сфері. Зроблено відмежування поняття охорони та захисту. Визначено поняття адміністративного захисту, а також охарактеризовано основні адміністративні заходи захисту власності

SUMMARY

This article is devoted to General provisions of administrative-legal protection of property rights and the allocation of the relevant activities in this field. Made of separating the notion of protection. Defines the concept of administrative protection, as well as the main administrative measures property protection

відальності, що застосовується з метою виховання особи, яка скоїла адміністративне правопорушення (проступок), а також попередження скоєння нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами [9, с.52].

Основними ознаками адміністративно-го стягнення є те, що: це один із заходів державного примусу; один із заходів адміністративної відповідальності; це захід відповідальності, встановлений чинним законодавством не тільки Кодексом України про адміністративні правопорушення, а й в іншими нормативно-правовими актами; це коли суб'єктами адміністративної відповідальності виступають як фізичні особи, так і юридичні особи; накладаються спеціально уповноваженими органами виконавчої влади і посадовими особами; це захід відповідальності, що полягає в осуді поведінки порушника і обмеженні його особистих благ, матеріальних і інших правових інтересів; це захід відповідальності, що застосовується до правопорушника для досягнення певних цілей.

Висновок

Таким чином, заходи адміністративного захисту права власності мають різноманітний характер та спрямовані на відновлення, визнання прав та припинення порушень прав, які застосовуються компетентним органом державного управління за заявою або скаргою особи, права якої порушуються або оспорується, або за власною ініціативою.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2000 – 540с. – с.147
3. Воеводин Л.В. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе: Учебник. – М. – 1987 – 343с. – с.91
4. Бахрах Д.М. Административное право: Учебник. – М. – Издательство “БЕК”, 1996 – 353с. – с.47
5. Остапчук В. Поняття адміністративного захисту авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://synergy.ua/ua/edu-program-post/ponyattya-administrativnogo-zaxistu-avtorskogo-prava-i-sumizhnih-prav/>
6. Новий тлумачний словник Української мови: у 4 т. Т.3. О-Р / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сулішко. – К.: Акіонт, 2000. – 927 с.
7. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія / А.Т. Комзюк; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.
8. С.С. Засулько. Сутність поняття «адміністративне стягнення», як адміністративно-правової категорії / С.С. Засулько, О.М. Плаз, В.В. Волосовський // Прикарпатський юридичний вісник – Випуск 1(7), 2015 р. – С.52-56

РОЛЬ І ВПЛИВ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ НА БЕЗПЕКУ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

ГУСАРОВ Сергій Миколайович - член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 351.81

В статті розглянуто сучасне становище нормативно-правового визначення ролі державних органів в забезпеченні безпеки дорожнього руху в Україні. Особливу увагу приділено ролі Міністерства внутрішніх дел и Національної поліції в даній сфері. Розглянуті ініціативи по удосконаленню законодавчої бази забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, Національна поліція, Міністерство внутрішніх справ, удосконалення, законодавча база.

Постановка проблеми

Забезпечення безпеки дорожнього є однією з нагальних проблем кожної держави. Безпечно та раціонально організований дорожній рух є необхідною передумовою не лише економічного та соціального розвитку суспільства, але й фактором безпеки життя та здоров'я громадян. Про це свідчить сумна статистика, відповідно до якої протягом десяти місяців 2016 року в Україні у середньому 9 людей на добу гинуло у дорожньо-транспортних пригодах, а 88 – отримували травми різних ступенів тяжкості [1].

Розвиток техніки, збільшення кількості транспортних засобів на дорогах потребує комплексного підходу до проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху з боку держави в цілому та органів державної влади, зокрема. Актуальності питання безпеки дорожнього руху також набуває в контексті реформування органів влади в Україні, пе-

редусім – органів Національної поліції, та запровадження нових методів забезпечення безпеки на дорогах.

Аналіз публікацій

Проблемам ролі державних органів у забезпеченні безпеки дорожнього руху присвячена значна кількість наукових досліджень, серед яких слід виділити роботи О.Ю. Салманової [2], Д.С. Денисюка [3], Л.С. Сопільника [4], В.Ф. Муцко [5] тощо. Разом з цим, більша частина комплексних досліджень щодо цього питання була проведена ще до реформ правоохоронної системи та формування Національної поліції. Відповідно, назріла необхідність нового погляду на дану наукову проблему з урахуванням організаційних змін, що відбулися.

Мета статті

Метою статті є вивчення сучасного ролі органів державної влади у забезпеченні безпеки дорожнього руху з урахуванням останніх змін, що відбулися в структурі державного апарату, стану законодавчого закріплення ролі суб'єктів управління у даній сфері, а також виявлення основних проблем та перспектив розвитку системи державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Викладення основного матеріалу

Забезпечення безпеки дорожнього руху є комплексним завданням, що реалізується цілою низкою органів державної влади,

Дорожньо-транспортні пригоди (за звітний період) за період з 01.01.2016 по 31.10.2016

Регіон	Усього ДТП			ДТП з постраждалими								
				усього			загинуло			травмовано		
	м.п.	п.п.	%	м.п.	п.п.	%	м.п.	п.п.	%	м.п.	п.п.	%
АР Крим	0			0			0			0		
Вінницька	1891	2539	34,3	451	837	85,6	134	153	14,2	505	1002	98,4
Волинська	1881	2262	20,3	571	735	28,7	105	102	-2,9	715	932	30,3
Дніпропетровська	7645	8939	16,9	1989	1980	-0,5	263	186	-29,3	2475	2493	0,7
Донецька	2461	2511	2,0	788	756	-4,1	132	86	-34,8	1005	989	-1,6
Житомирська	2801	2936	4,8	733	769	4,9	137	144	5,1	889	944	6,2
Закарпатська	1898	2127	12,1	539	518	-3,9	105	91	-13,3	670	649	-3,1
Запорізька	3885	4636	19,3	915	955	4,4	137	126	-8,0	1236	1256	1,6
Івано-Франківська	1810	2081	15,0	430	513	19,3	77	82	6,5	559	646	15,6
Київська	7956	7702	-3,2	1547	1105	-28,6	285	199	-30,2	1974	1452	-26,4
Київ	27718	34971	26,2	1678	1998	19,1	109	90	-17,4	1951	2354	20,7
Кіровоградська	1269	1348	6,2	305	328	7,5	80	48	-40,0	362	405	11,9
Луганська	498	735	47,6	236	290	22,9	42	27	-35,7	275	389	41,5
Львівська	6533	7953	21,7	1551	1502	-3,2	191	188	-1,6	1997	1980	-0,9
Миколаївська	2066	2768	34,0	608	746	22,7	90	87	-3,3	822	968	17,8
Одеська	10077	8985	-10,8	1616	1583	-2,0	166	135	-18,7	2046	2017	-1,4
Полтавська	3037	3571	17,6	694	845	21,8	158	129	-18,4	887	1054	18,8
Рівненська	1785	1924	7,8	504	695	37,9	133	138	3,8	572	907	58,6
Сумська	1435	1544	7,6	517	470	-9,1	65	51	-21,5	653	571	-12,6
Тернопільська	1211	1629	34,5	307	455	48,2	68	50	-26,5	381	594	55,9
Харківська	8466	8899	5,1	1815	1280	-29,5	180	108	-40,0	2306	1717	-25,5
Херсонська	2499	2810	12,4	522	569	9,0	106	66	-37,7	613	706	15,2
Хмельницька	2125	2331	9,7	456	554	21,5	101	70	-30,7	582	699	20,1
Черкаська	2869	3248	13,2	594	699	17,7	120	89	-25,8	766	919	20,0
Чернігівська	1948	2172	11,5	462	614	32,9	102	109	6,9	560	725	29,5
Чернівецька	1560	1793	14,9	205	252	22,9	38	49	28,9	227	279	22,9
Севастополь	0	0		0	0		0	0		0	0	
ЗАГАЛОМ	107324	122414	14,1	20033	21048	5,1	3124	2603	-16,7	25028	26647	6,5
ЗА ДОБУ	353	403	14,2	66	69	4,5	10	9	-10,0	82	88	7,3

місцевого самоврядування, громадськими організаціями та окремими учасниками дорожнього руху. Так, Європейська конференція міністрів транспорту 26 квітня 2002 року визначила три рівні проблем безпеки дорожнього руху.

Проблеми першого рівня – це проблеми, очевидні при поверхневому аналізі дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП): порушення водіями або іншими учасниками дорожнього руху існуючих правил дорожнього руху (швидкість руху, нетверезий стан, ігнорування вимог дорожніх знаків тощо); невідповідність доріг або технічних засобів регулювання дорожнього руху технічним нормам, правилам, стандартам; недостатня розвиненість служб порятунку й медичної допомоги потерпілим при ДТП.

Проблеми другого рівня – виявляються при більш глибокому аналізі проблем першого рівня: неясність, нелогічність й суперечливість законодавства (Правил дорожнього руху); відсутність системного контролю за учасниками дорожнього руху, фізичним та психологічним станом водіїв; недостатній контроль стану доріг та транспортних засобів стосовно їх відповідності вимогам безпеки; незадовільний рівень навчання водіїв і проведення іспитів для отримання права керування транспортними засобами. Проблеми цього рівня зменшують ефективність контрзаходів, спрямованих на вирішення проблем забезпечення безпеки дорожнього руху в цілому.

Проблеми третього рівня – майже повністю є латентними: недостатнє розуміння проблем безпеки дорожнього руху посадовими особами, що ухвалюють рішення на державному рівні; незадовільність, примітивність й неточність існуючих цільових програм та заходів з підвищення безпеки дорожнього руху; неясність взаємовідносин між органами влади в сфері безпеки дорожнього руху та відсутність координації між ними; неефективність розподілу повноважень, ресурсів та відповідальності між органами влади. Без вирішення проблем цього рівня неможливо вирішити проблеми першого та другого рівнів [6, с. 13-15].

У зв'язку з цим, слід погодитися з позицією, відповідно до якої організація дорож-

нього руху має включати таку сукупність заходів: вивчення стану дорожнього руху на основі використання відповідних методів і технічних засобів; оцінка відповідності організації дорожнього руху встановленим вимогам і визначення необхідності внесення змін у встановлений порядок дорожнього руху з метою його вдосконалення; підготовка і ухвалення правових актів, що юридично оформлюють зміни в порядку дорожнього руху; підготовка завдань на монтажні роботи та інші технологічні операції з технічними засобами організації дорожнього руху відповідно до затвердженої документації; здійснення робіт з оснащення вулично-дорожньої мережі технічними засобами організації дорожнього руху; контроль якості робіт і приймання підготовлених об'єктів в експлуатацію; експлуатаційні роботи з обслуговування технічних засобів організації дорожнього руху; нагляд за станом організації дорожнього руху, дотриманням встановленого порядку дорожнього руху його учасниками [7, с. 40].

Стаття 3 Закону України «Про дорожній рух» встановлює, що державне управління у сфері дорожнього руху та його безпеки здійснюється Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженими на це центральними органами виконавчої влади, органами виконавчої влади в Автономній Республіці Крим, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Звернемо увагу, що у даному випадку законодавець об'єднує поняття «державне управління у сфері дорожнього руху» та «державне управління у сфері безпеки дорожнього руху», не виділяючи окремої групи суб'єктів управління в останній сфері [9].

Виходячи із наведеного у законі переліку, інших законодавчих актів та розуміння державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, Л.І. Сопільник виділяє наступних суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху, що мають публічно-владні повноваження: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади, що мають повноваження у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, та їх територіальні підрозділи; місцеві

державні адміністрації, їх управління та відділи; прокуратура України; суди загальної юрисдикції; органи місцевого самоврядування.

Серед органів виконавчої влади, ним виділяються дві групи суб'єктів. До перших він відносить ті органи виконавчої влади, повноваження яких поряд з іншими сферами суспільного життя поширюються на сферу забезпечення безпеки дорожнього руху [8, с. 90-91]. До цієї групи можна віднести досить багато органів виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, міністерства). Це пов'язано із положеннями ч. 1 ст. 11 Закону України «Про дорожній рух», відповідно до яких міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та об'єднання у межах своєї компетенції забезпечують безпеку дорожнього руху, несуть відповідальність за виконання державних і галузевих програм у сфері дорожнього руху, приймають рішення про підзаконні нормативні акти про дорожній рух, сприяють підприємствам, установам та організаціям, що входять до їх складу, у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення безпеки дорожнього руху [9].

Натомість, друга група представлена суб'єктами забезпечення безпеки дорожнього руху зі спеціальною компетенцією [8, с. 90-91]. До них можна віднести спеціалізовані органи та підрозділи Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (управління безпеки дорожнього руху Департаменту превентивної діяльності), Міністерства інфраструктури України, Державну службу з безпеки на транспорті, Державне агентство автомобільних доріг України, військову інспекцію безпеки дорожнього руху Військову службу правопорядку у Збройних Силах України.

Подібна позиція близька до концепції розуміння суб'єктів державного управління у сфері дорожнього руху у широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні суб'єкти державного управління – усі ті державні органи, які мають повноваження у сфері управління безпекою дорожнього руху, у вузькому – лише ті суб'єкти державного управління, до повноважень яких належить безпосереднє забезпечення безпеки дорожнього руху.

Слід звернути увагу на те, що склад суб'єктів державного управління у сфері дорожнього руху взагалі та забезпечення його безпеки зокрема, Законом України «Про дорожній рух» визначений достатньо загально, що не сприяє формуванню чіткої управлінської системи за даним напрямом. Так, законом встановлена компетенція Кабінету Міністрів України, органів влади Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій, міських рад та їх виконавчих органів, районних рад та районних державних адміністрацій, сільських, селищних рад, їх виконавчих органів, а також власників автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів і власників транспортних засобів у сфері дорожнього руху. Іншими словами, логіка законодавця при розмежуванні компетенцій у сфері дорожнього руху та забезпечення його безпеки виходить не зі спеціалізації окремих органів державної влади, а з різних рівнів управління, на яких знаходяться дані суб'єкти. Показово, що документ залишає поза увагою питання функціонування єдиного центрального органу у сфері управління дорожнім рухом та його безпекою.

Аналіз нормативно-правових актів дозволяє виділити низку органів державної влади, у функціях яких забезпечення безпеки дорожнього руху посідає суттєве місце.

Так, до компетенції Кабінету Міністрів України у сфері дорожнього руху належать:

- підготовка проектів законів, правил дорожнього руху інших нормативних актів з питань дорожнього руху та його безпеки, а також відповідальності за їх порушення на території України;

- розробка і затвердження державних програм розвитку дорожнього руху та його безпеки на автомобільних дорогах, вулицях і залізничних переїздах, вимог екологічної безпеки, а також програм координації використання всіх видів транспорту загального користування (автомобільний, залізничний, повітряний, водний);

- фінансування, керівництво і контроль за виконанням державних програм розвитку дорожнього руху та його безпеки;

– координація діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, об'єднань та місцевого самоврядування у сфері дорожнього руху, а також вимог екологічної безпеки;

– контроль за виконанням законодавства про дорожній рух;

– визначення єдиного порядку організації дорожнього руху та його безпеки;

– встановлення єдиних вимог щодо проектування, будівництва, реконструкції, ремонту, утримання та охорони автомобільних доріг, вулиць і залізничних переїздів, затвердження програм їх будівництва;

– встановлення єдиних вимог щодо конструкції та технічного стану транспортних засобів, що експлуатуються в Україні;

– визначення порядку видачі сертифікатів на здійснення діяльності, пов'язаної з виготовленням, ремонтом і експлуатацією транспортних засобів, перевезеннями вантажів і пасажирів, підготовкою водіїв, будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг, вулиць і залізничних переїздів, іншими видами діяльності, що впливають на безпеку дорожнього руху;

– визначення порядку здійснення державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку транспортних засобів, проведення їх обов'язкового технічного контролю та визначення обсягів перевірки технічного стану транспортних засобів, визначення переліку обладнання, необхідного для одержання суб'єктами господарювання права на здійснення обов'язкового технічного контролю транспортних засобів, призначених для експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування та зареєстрованих територіальними органами Міністерства внутрішніх справ України, а також переліку документів, що подаються для одержання такого права;

– визначення порядку оформлення і видачі погоджень та дозволів, надання інших послуг, пов'язаних із забезпеченням безпеки дорожнього руху, а також визначення розміру плати за оформлення і видачу таких погоджень та дозволів, надання відповідних послуг;

– визначення порядку функціонування системи фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі [9].

Міністерство інфраструктури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику, у тому числі, у сфері державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування, міському електричному, залізничному, морському та річковому транспорті (крім сфери безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства) [10]. З цією метою міністерство:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

– розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади;

– здійснює нормативно-правове регулювання у сферах, які належать до його компетенції; визначає пріоритети та здійснює заходи щодо забезпечення формування та реалізації державної політики, у тому числі, у сфері забезпечення безпеки руху;

– затверджує порядки, у тому числі у сфері безпеки дорожнього руху (наприклад, порядок ведення обліку та проведення аналізу причин катастроф, аварій, дорожньо-транспортних пригод, подій на залізничному транспорті, а також пожеж на транспортних засобах залізничного транспорту; порядок призначення органів з оцінки відповідності для проведення робіт з підтвердження відповідності у сфері залізничного транспорту; порядок технічного розслідування катастроф, аварій, дорожньо-транспортних пригод, подій на залізничному транспорті; порядок здійснення контролю за дотриманням вимог безпеки перевезен-

ня пасажирів і вантажів на автомобільному транспорті тощо) [9].

Разом з цим, ні положення про міністерство, ні Закон України «Про дорожній рух» окремо не виділяють повноваження Міністерства інфраструктури у сфері безпеки дорожнього руху.

Низка завдань у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху покладені і на Міністерство охорони здоров'я України, передусім – стосовно підготовки нормативно-правової бази медичного забезпечення безпеки дорожнього руху [9]. На відміну від Міністерства інфраструктури, норми Закону України «Про дорожній рух» прямо виділяють завдання Міністерства охорони здоров'я України у сфері забезпечення дорожнього руху. Зокрема, це визначення переліку медичних протипоказань (захворювань і вад), за наявності яких особа не може бути допущена до керування (ч. 3 ст. 15), визначення періодичності медичних оглядів водіїв, порядку їх проведення і направлення водіїв на позачергові огляди (ст. 45), затвердження планів організації забезпечення потерпілих під час дорожньо-транспортних пригод екстреною медичною допомогою (ч. 1 ст. 47) тощо [9].

Особливе місце у забезпеченні безпеки дорожнього руху займають Міністерство внутрішніх справ України та органи Національної поліції України. Доцільно нагадати, що Державна автомобільна інспекція України, яка функціонувала у складі МВС України до його реформування, належала саме до суб'єктів державного управління безпекою дорожнього руху у вузькому розумінні [11, с. 7]. При внесенні змін до закону у зв'язку із реформуванням Міністерства внутрішніх справ України, із нього була виключена норма про те, що «забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні покладається на відповідний підрозділ Міністерства внутрішніх справ України». Логіка законодавця при внесенні даної зміни зрозуміла з огляду на розмежування повноважень між Міністерством внутрішніх справ України та Національною поліцією. Тим не менш, результатом виключення норми стала відсутність прямого закріплення у даному законі суб'єкта забезпечення безпе-

ки дорожнього руху. З іншого боку, позитивним моментом внесених змін стало доповнення Закону України «Про дорожній рух» окремими статтями, що встановлюють повноваження Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Зі створенням Національної поліції, відбулося розмежування функцій поліції та міністерства, у тому числі – у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, відповідно до положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878, до функцій МВС у цій сфері належать:

- розробка проектів державних програм з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху;

- участь у формуванні та забезпеченні наукової і науково-технічної політики держави у сфері охорони суспільних відносин, пов'язаних із захистом та охороною прав і свобод людини, забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки [12].

Також, слід звернути увагу, що на Міністерство внутрішніх справ України поширюються й положення Закону України «Про дорожній рух», відповідно до якого до функцій Міністерства внутрішніх справ України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можна віднести наступні:

- участь у формуванні та реалізації в межах своїх повноважень державної політики щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, підготовка проектів законів та інших нормативно-правових актів, у тому числі правил, норм та стандартів, державних і регіональних програм щодо забезпечення безпеки дорожнього руху та його учасників;

- здійснення у випадках, передбачених законом, державної реєстрації та обліку транспортних засобів, приймання іспитів для отримання права керування транспортними засобами і видача відповідних документів;

- погодження проектів конструкцій транспортних засобів у частині дотримання

вимог щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;

- ведення автоматизованого обліку, накопичення, оброблення та використання відомостей про транспортні засоби, що підлягають державній і відомчій реєстрації, та про їхніх власників;

- здійснення у випадках, передбачених законом, контролю за внесенням обов'язкових платежів власниками транспортних засобів;

- забезпечення організації та здійснення контролю за підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації водіїв транспортних засобів, обліком суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, що провадять таку діяльність, а також за прийманням іспитів з перевірки знань правил перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом та видачею відповідних свідоцтв установленого зразка;

- ведення обліку торговельних організацій, підприємств-виробників та суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, що реалізують транспортні засоби або номерні складові частини до них, видача їм у встановленому порядку бланків довідок-рахунків, актів приймання-передавання транспортних засобів, а також номерних знаків для разових поїздок;

- ведення реєстру суб'єктів здійснення обов'язкового технічного контролю та державного контролю за додержанням такими суб'єктами вимог законодавства у цій сфері;

- ведення автоматизованого обліку адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху;

- формування в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, загальнодержавної бази даних про результати обов'язкового технічного контролю транспортних засобів на підставі інформації про результати перевірки технічного стану транспортного засобу, що надається суб'єктами проведення обов'язкового технічного контролю, та інформації про укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що підлягають обов'язковому технічному контролю, що надається страховиками [9].

Натомість, стаття 23 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює наступні повноваження поліції, пов'язані із забезпеченням безпеки дорожнього руху:

- регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

- здійснення супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

- видача відповідно до закону дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видача та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху [13].

Окрім цього, стаття 52-3 Закону України «Про дорожній рух» визначає наступні повноваження Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху:

- участь у реалізації в межах своїх повноважень державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху;

- забезпечення безпеки дорожнього руху;

- організація супроводження і забезпечення безпечного руху транспортних засобів спеціального призначення;

- погодження відповідно до вимог цього Закону, інших законодавчих актів проєктів на будівництво, реконструкцію і ремонт автомобільних доріг, залізничних переїздів, комплексів дорожнього сервісу та інших споруд у межах відведення автомобільних доріг або червоних ліній міських вулиць і доріг;

- погодження поданих у встановленому порядку пропозицій стосовно обладнання засобами організації дорожнього руху місць виконання дорожніх робіт, проєктів та схем організації дорожнього руху, маршрутів руху пасажирського транспорту, маршрутів організованого руху громадян і місць їх збору, порядку проведення спортивних та інших масових заходів, які можуть створити перешкоди дорожньому руху;

- видача в установленому порядку у випадках, передбачених законом, дозволів на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні;

– здійснення контролю за безпекою дорожнього руху під час надання послуг з перевезення пасажирів чи вантажів, у тому числі небезпечних, додержанням законодавства у зазначеній сфері, розробленням і видачею в установленому порядку документів щодо погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів;

– інформування учасників дорожнього руху про фіксацію фактів правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі [9].

У контексті діяльності Національної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху, слід вказати погіршення організації забезпечення безпеки дорожнього руху порівняно із органами внутрішніх справ до цього. Зокрема, це проявилось у ліквідації Департаменту Державної автомобільної інспекції МВС України, Центру безпеки дорожнього руху та автоматизованих систем при МВС, управлінні Державної автомобільної інспекції ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях.

Функції Департаменту Державної автомобільної інспекції були частково передані Управлінню безпеки дорожнього руху, частково – Департаменту патрульної поліції.

Так, до функцій Департаменту патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху належать наступні:

– вжиття організаційних заходів для підвищення рівня безпеки дорожнього руху;

– виявлення та припинення фактів порушення безпеки дорожнього руху, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх виникненню;

– організація контролю за додержанням законів, інших нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху та охорони навколишнього середовища від шкідливого впливу автотранспортних засобів;

– надання в межах своєї компетенції посадовим і службовим особам та громадянам обов'язкових для виконання приписів про усунення порушень законодавства, в тому числі правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, а у разі невиконання таких при-

писів – притягнення винних осіб до передбаченої законодавством відповідальності;

– удосконалення регулювання дорожнього руху з метою забезпечення його безпеки та підвищення ефективності використання транспортних засобів [14].

До функцій Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху належать:

– здійснення нормативно-методичного забезпечення та контролю за діяльністю підпорядкованих територіальних органів та підрозділів, які у межах компетенції реалізують державну політику з питань забезпечення безпеки дорожнього руху;

– організація та здійснення контролю за додержанням Правил дорожнього руху його учасниками;

– аналіз обставин і причин виникнення дорожньо-транспортних пригод на вулично-дорожній мережі, організація та контроль своєчасного внесення відомостей про дорожньо-транспортні пригоди до єдиної централізованої бази даних;

– вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності фіксації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі;

– здійснення контролю за дотриманням власниками транспортних засобів, громадянами вимог Закону України «Про дорожній рух», правил, норм та стандартів з питань забезпечення безпеки дорожнього руху [15].

З метою реалізації цих функцій у складі Департаменту діє управління безпеки дорожнього руху.

Як бачимо, можна вести мову про необхідність удосконалення законодавчого забезпечення сфери забезпечення безпеки дорожнього руху. Відзначимо, що цей факт усвідомлюється і законодавцями, про що свідчить низка проектів законів у цій сфері, поданих до Верховної Ради України, останнім з яких є нині зареєстрований у парламенті проект Закону «Про дорожній рух та його безпеку» (реєстраційний номер 5184 від 26.09.2016).

Серед позитивних моментів даного проекту слід відзначити наступні. По-перше,

надається визначення поняттю безпеки дорожнього руху. По-друге, проект пропонує більш чітке розмежування повноважень між суб'єктами управління у сфері забезпечення. Зокрема, окремо закріплені повноваження Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту та дорожнього господарства (наразі – Міністерство інфраструктури України), центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки (наразі – Міністерство освіти і науки України), центрального органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я (наразі – Міністерство охорони здоров'я України).

Заслугує на підтримку також пропонуване проектом створення центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, Національного бюро (агентства) безпеки дорожнього руху, завданням якого має стати реалізація державної політики у сфері дорожнього руху та його безпеки шляхом координації діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та громадських організацій у цьому питанні, та напрацювання відповідних законодавчих змін, спрямованих на удосконалення дорожнього руху та підвищення його безпеки.

Висновки

Підсумовуючи, можна вказати на невідповідність нинішнього стану закріплення повноважень органів державної влади у сфері забезпечення дорожнього руху вимогам часу та своєчасність законодавчих ініціатив у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

1. Негативним фактором є відсутність чіткого законодавчого розмежування та спеціалізації центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, незважаючи на те, що низка міністерств за природою сфери управління, що перебуває у їх віданні, має безпосереднє відношення до забезпечення безпеки дорожнього руху, їх повноваження за даним напрямом, за виключенням Мініс-

терства внутрішніх справ України, Законом України «Про дорожній рух» окремо не виділяються.

2. На сьогоднішньому етапі доцільним видається створення єдиного органу з координації діяльності органів державної влади у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Подібний крок сприятиме комплексному вирішенню проблем у даній сфері. Це особливо актуально, враховуючи, що нове законодавство передбачає суттєві зміни в безпосередній організації забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема, створення системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху.

3. Необхідним є прийняття Верховною Радою України до розгляду законопроекту № 5277 від 18.10.2016 «Про внесення зміни до статті 13 Закону України «Про Національну поліцію» (щодо утворення дорожньої поліції)». Виконання положень цього документу сприятиме створенню органу, основними завданнями якого є реалізація та участь у формуванні державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. До того ж буде забезпечено на належному рівні, зокрема: додержання законів, правил і нормативів у цій сфері, здійснення державної реєстрації (перереєстрації) і обліку транспортних засобів та систематизацію відомостей про їх власників, приймання іспитів на право керування транспортними засобами і видання відповідних документів.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень у даній сфері слід вважати організацію взаємодії органів державної влади у сфері безпеки дорожнього руху, передусім – Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції в умовах нового законодавства, а також визначення шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері безпеки дорожнього руху.

Література

1. Управління безпеки дорожнього руху ДПД Національної поліції. Дорожньо-транспортні пригоди (за звітний період) за період з 01.01.2016 по 31.10.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний стан нормативно-правового визначення ролі державних органів у забезпеченні безпеки дорожнього руху в Україні. Особлива увага приділена ролі Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції у даній сфері. Розглянуто пропозиції щодо удосконалення законодавчої бази забезпечення безпеки дорожнього руху.

SUMMARY

The article deals with the current state of legal framework of the role of state bodies in ensuring the road safety in Ukraine. Particular attention is paid to the role of Ministry of Internal Affairs and National Police in this sphere. Initiatives to improve legislative framework of the road safety are analyzed.

www.sai.gov.ua/uploads/filemanager/file/dtp_10_2016.pdf

2. Салманова О.Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Салманова Олена Юріївна. – Х., 2002. – 19 с.

3. Денисюк Д.С. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності ДАІ МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Д.С. Денисюк ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2010. — 20 с.

4. Сопільник Л.І. Розвиток теорії та засад формування нормативної бази безпеки дорожнього руху: Автореф. дис... д-ра техн. наук: 05.01.02 / Л.І. Сопільник ; Нац. ун-т «Львів. політехн.». — Л., 2002. — 32 с.

5. Муцко В. Ф. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. Ф. Муцко ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. — К., 2011. — 18 с.

6. European Conference of Ministers of Transport. Road Transport: Past, Present and Future Road Safety Work in ECMT – 30 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.441.7313&rep=rep1&type=pdf>

7. Собакарь А. Правові та організаційні проблеми забезпечення безпечного стану дорожніх умов в Україні / Андрій Собакарь // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 2 (14). – С. 37-46.

8. Сопільник Л.І. До питання про адміністративно-правовий статус суб'єктів за-

безпечення безпеки дорожнього руху. / Л.І. Сопільник // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 7. – С. 90-95.

9. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ // Відомості Верховної Ради України.– 1993. – № 31. – Ст. 338.

10. Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України : постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 640 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 54. – С. 82.

11. Гусаров С.М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. М. Гусаров ; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2002. – 20 с.

12. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – С. 43.

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Офіційний вісник України від 18.08.2015 – 2015. – № 63. – С. 33.

14. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції : наказ Національної поліції від 06.11.2015 № 73.

15. Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України : наказ Національної поліції від 27.11.2015 № 123.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ

КАЛАШНИК Марина Володимирівна - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: [351.74:349.3] (477)

Поліція є новоствореним органом адміністративної системи України. Питання соціального забезпечення працівників поліції відтепер має вирішуватися згідно вимог Закону України «Про Національну поліцію».

Розуміння вченими самого визначення «соціального забезпечення» досить різниться. Захист соціальних прав діючого працівника поліції або ж особи, яка завершила несення служби та потребує встановлення пенсійного забезпечення, на практиці є процедурно складним. Дане наукове дослідження спрямоване на подальшу профілактику та запобігання порушень гарантій соціального забезпечення працівників поліції.

Ключові слова: поліція, соціальне забезпечення, гарантії.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем нерозкритості теми – на теперішній час не існує прозорого механізму забезпечення соціальних гарантій працівників поліції.

Ступінь вивчення питання

Серед праць вчених, які займались науковим аналізом соціально-правових гарантій, слід назвати роботи В.М. Андріїва, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедіктова, Т.З. Герасимова, В.В. Гончарук, Н.Д. Гетьманцева, І.О. Гуменюк, М.М. Клемпарського, І.О. Іваськевича, О.А. Кривенко, О.І. Кульчицька, Л.І. Лазор, О.Я. Лапка, В.І. Мазенко, К.Ю. Мельник, Н.В. Пададименко, С.М. Прилипка, О.М. Роїна, Н.М. Ста-

ховської, Р.М. Татарінов, Г.І. Чанишевої, В.І. Хвесюк, В.І. Щербини.

Виклад основного матеріалу

Під соціальним забезпеченням працівників слід розуміти діяльність держави за рахунок коштів Державного бюджету в рамках соціального страхування, соціальної допомоги та соціального обслуговування щодо певної категорії працівників [1]. Конституція України в ст. 3, відповідно до Загальної декларації прав і свобод людини, закріпила положення, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Основний Закон містить як загальні гарантії здійснення прав людини, так і безпосередні гарантії здійснення права громадян на соціальний захист [2]. До статей, котрі безпосередньо стосуються соціального захисту, належать такі: право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та інших військових і правоохоронних формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло (ст. 48); право

на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49).

В усьому світі на соціальний захист співробітників правоохоронних органів звертають особливу увагу, адже їхня професійна діяльність досить часто пов'язана з неабиякою небезпекою та високим рівнем ризику.

Важко не погодитись із думкою про те, що важливою ознакою статусу будь-якої соціальної групи в суспільстві є її матеріальне становище [3].

Практика фінансової діяльності органів державної влади та управління

виявляє, що більшість запропонованих пропозицій щодо матеріально-технічного забезпечення ОВС з року в рік продовжували залишатись суто декларативними. І хоча видатки на утримання Міністерства внутрішніх справ України щороку зростали, однак кількість виділених коштів та ресурсів не могли повністю задовольнити усі потреби органів внутрішніх справ, тому питання збільшення фінансового та матеріально-технічного забезпечення і далі залишаються вкрай важливим елементом життєдіяльності [4].

Зважаючи на те, що до керівництва приходять, як правило, працівники оперативних служб та слідчих підрозділів, які не мають досвіду організації матеріально-технічного постачання і фінансового забезпечення, бажано було б, щоб вони напередодні чи відразу після призначення на посаду проходили підготовку з питань господарсько-фінансової діяльності. Зокрема, цьому має сприяти засвоєння ними програми навчальної дисципліни "Управління ресурсами". Це має допомогти їм впроваджувати організаційні і практичні заходи з метою поліпшення ресурсного і фінансового забезпечення; поглибити здатність та готовність дотримуватись положень законодавчих та нормативно-правових актів із фінансово-господарської діяльності при виконанні управлінських функцій; підвищити здатність до організації діяльності органу або підрозділу в системі МВС із обов'язковим урахуванням вимог нормативних документів; навчити управляти діями щодо запобігання виникнення порушень із питань фінансово-господарської діяльності [5].

Фінансування правоохоронних органів покликане насамперед забезпечити належний соціальний статус їхніх працівників. Одна з головних вимог забезпечення якості персоналу правоохоронних органів – належне грошове утримання та забезпечення іншими матеріальними благами. Одним із напрямів соціального захисту працівників правоохоронних органів є житлове забезпечення. Конституція України закріплює право громадян, які потребують соціального захисту, на житло, що надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47).

Орієнтація на розв'язання зазначених проблем важлива для будь-якої категорії громадян. Відмінність полягає в тому, що у громадській сфері повинні забезпечуватись умови для задоволення потреб громадян, а будуть вони реалізовані чи ні, справа самих громадян. На державній службі в правоохоронних органах інше становище: умови реалізації потреб правоохоронців забезпечуються державою, нею ж регламентуються й відповідні правові механізми. Розв'язуючи цю проблему, необхідно звернутися до досвіду західноєвропейських держав, де правоохоронці мають реальні грошові надбавки, пов'язані з особливим характером виконуваних ними функцій, стажем роботи, сімейним станом, а також компенсації за неоднакову вартість життя в різних регіонах країни. У таких державах, як Велика Британія, Швеція, Швейцарія, для співробітників, котрі виконують свої функції здебільшого за місцем проживання, заробітна плата визначається з огляду на чисельність населення, що проживає на території обслуговування. У Франції, Німеччині, Швеції, Норвегії, Данії правоохоронцям надають безкоштовне або частково оплачене із державного чи муніципального бюджету житло і медичну допомогу. Після досягнення 50-річного віку у Великій Британії та Швейцарії й 60-річного віку у Франції та Німеччині правоохоронці мають право на пенсію, розмір якої залежить від останньої заробітної плати і стажу служби. У Великій Британії та Франції пенсія зазвичай дорівнює половині окладу при вислuzі 25 років

і двом третім окладу за вислуги не менше 30 років. Правоохоронці також отримують медичні пільги, юридичну допомогу, які сплачуються з міського бюджету, про що складається відповідний трудовий договір [6]. Враховуючи велику кількість нормативно-правових актів, що регламентують матеріальне забезпечення, надання пільг, допомоги, турботу про працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей, не можна не звернути уваги на їх декларативність та необов'язковість значної частини відповідних документів [7].

Якщо проводити аналіз європейського законодавства щодо соціального забезпечення, доцільно відмітити відсутність нормативного закріплення зазначеного терміну. Разом із цим, сутність даного правового явища можливо з'ясувати за рахунок напрямів роботи держави в яких проводиться соціальне

забезпечення. Відтак, одна з Директив Ради Європи [8] визначає наступні галузі соціального забезпечення, зокрема: хвороба; відпустка у зв'язку із доглядом за дитиною; пенсії за віком; передпенсійне та інвалідне забезпечення; допомога у зв'язку із смертю; безробіття; нещасні випадки на виробництві або професійні захворювання, тощо. Таким чином, з урахуванням викладених підходів щодо розуміння сутності соціального забезпечення працівників, соціальним забезпеченням є сукупність юридичних норм та гарантій, спрямованих на регламентацію суспільних відносин за рахунок коштів Державного й місцевого бюджетів у напрямках щодо соціальної підтримки та страхування осіб у зв'язку із втратою працездатності, інвалідністю, настанням пенсійного віку, доглядом за дитиною, професійними захворюваннями та каліцтвами. Щодо розуміння змісту соціального забезпечення працівників поліції, то ним є сукупність юридичних норм і гарантій, спрямованих на регламентацію професійної діяльності національної поліції за рахунок коштів Державного бюджету у напрямках соціальної та матеріальної підтримки працівників поліції у зв'язку із втратою ними працездатності, інвалідністю, на-

станням пенсійного віку, професійними захворюваннями та іншими обставинами, передбаченими спеціальними законами. З огляду на встановлення лексичного значення «соціального забезпечення працівників поліції», необхідно з'ясувати характерні особливості їх правового статусу, які наведені на законодавчому рівні та у доктринальних працях окремих вчених. Деякі науковці звертають увагу на ту обставину, що сьогодні більшість гарантій із соціального забезпечення працівників правоохоронних органів не можуть бути реалізовані з огляду на відсутність необхідного обсягу бюджетних асигнувань [9]. Ю. О. Свеженцева [10] акцентує увагу на тому, що сьогодні держава фактично відмовилася від зобов'язання соціального захисту працівників поліції, що проявляється у відмові в підвищенні заробітних плат. Тим не менш, варто відмітити наступне. По-перше, норми оплати праці не є функцією соціального забезпечення держави, а стосуються взаємовідносин роботодавця (Міністерство внутрішніх справ) – працівник (поліція). По-друге, навіть якщо розглядати оплату праці у контексті гарантій соціального забезпечення працівників поліції, доцільно відмітити факт позбавлення останніх права на страйк. Разом із тим, новим Законом України «Про національну поліцію», працівникам поліції надано право на об'єднання у професійні спілки, що є вагомим аспектом у наданні права правоохоронним органам відстоювати власні порушення соціальні та трудові права.

Виходячи з аналізу положень нового Закону України «Про національну поліцію», запропоновано виділяти наступні гарантії соціального забезпечення працівників поліції, зокрема: 1) зарахування стажу в органах поліції до страхового стажу; грошове забезпечення та інші компенсаційні виплати у відповідності до законодавства України (п. 4 ч. 10 ст. 62); під час виконання поліцейських повноважень користуються безоплатно всіма видами громадського транспорту приміського та міського сполучення (п. 7 ч. 10 ст. 62); позачергове придбання квитків і розміщення у готелі під час вико-

нання службових повноважень (п.7 ч. 10 ст. 62); безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України (ч. 1 ст. 95); пільгове санаторно-курортне лікування, відпочинок для поліцейських та членів їх сімей (ч. 5 ст. 95); щорічний психофізичний і фізіологічний диспансерний огляд (ч. 9 ст. 95); позачергове отримання права на поліпшення житлових умов в разі каліцтва, інвалідності або смерті поліцейського поліцейським, або членам їх сімей (ч. 2 ст. 96); отримання компенсації у розмірі до 3 мінімальних заробітних плат за найм житла в іншому населеному пункті у зв'язку із проходженням служби (ч. 5 ст. 96); одноразова грошова допомога у разі смерті, інвалідності або каліцтва поліцейського (ст. 100); зарахування поза конкурсом до системи навчальних закладів Міністерств внутрішніх справ дітей поліцейських із відповідним стажем роботи (ч. 1 ст. 103).

Висновок: у порівнянні із Законом України «Про міліцію» [11], соціальні гарантії працівників поліції значно розширені по відношенню до гарантій попередньої системи правоохоронних органів. Особливу увагу варто звернути на розміри компенсацій у випадку втрати працездатності або смерті працівників поліції. Окрім цього, необхідно підкреслити загальну соціальну орієнтованість прийнятого Закону, що полягає в належному та європейському рівні забезпечення трудових і соціальних прав працівників поліції з огляду на їх особливий статус державних службовців. Також, однією з характерних особливостей працівників поліції є вимоги щодо їх пенсійного забезпечення. З аналізу положень Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [12] можна виділити наступні риси, зокрема: у зв'язку із звільненням за станом здоров'я чи у зв'язку із виходом на пенсію, працівники поліції мають право на одноразову грошову допомогу в залежності від стажу роботи в органах національної поліції (ч. 1 ст. 9); призначення спеціальних надбавок до пенсії у зв'язку із особливими заслугами перед Батьківщиною (п. в ч. 1 ст. 16).

Необхідно констатувати розширення змісту соціальних гарантій працівників поліції, зокрема, у контексті забезпечення оплатою за оренду житла; належного медичного забезпечення у випадку проходження служби в АТО; диспансерного лікування і санаторно-курортного відпочинку для працівників поліції та членів їх сімей; особливої системи пенсійного забезпечення з урахуванням надбавок й одноразових грошових виплат. Варто відзначити, що запроваджені нововведення відповідають змісту соціального забезпечення, яке встановлене на рівні європейського законодавства, а також у порівнянні із попереднім Законом «Про міліцію», відповідають потребам та вимогам нового часу [1].

Література

1. Іншин М.І., «Сутність і значення соціального забезпечення працівників поліції в сучасних умовах», Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». Випуск № 4/2015, ст. 269-277
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (з наступними змінами).
3. Синявська О. Ю. Проблеми правового захисту працівників органів внутрішніх справ як суб'єктів правоохоронної діяльності // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 317–327. с. 320
4. Криштанович М. Ф. Шляхи удосконалення матеріально-технічного і фінансового забезпечення органів внутрішніх справ України / М. Ф. Криштанович // Модернізація системи державного управління: теорія та практика [Текст] : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (5 квітня 2013 р.) : у 2 ч. Ч. 1. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. – С. 154–158
5. М. Криштанович, «Організаційно-правові та фінансові засади матеріально-технічного забезпечення органів внутрішніх справ України», Науковий вісник. – 2014. – Вип. 14 “Демократичне врядування”. Режим електронного доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kryshstanovych.pdf

6. Губанов А. В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности. – М., 1990. – 63 с., с. 36

7. Загальний аналіз соціального захисту працівників правоохоронних органів. Журнал Верховної Ради України «Віче», №24, грудень 2011. Анатолій Суббот, Лариса Козак. Режим електронного доступу: <http://www.viche.info/journal/2892/>

8. Council Directive 79/7/EEC of 19 December 1978 on the progressive implementation of the principle of equal treatment for men and women in matters of social security. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:c10521&from=EN>.

9. Плугатар Т.А. Проблема соціальної захищеності працівників міліції України на сучасному етапі / Т.А. Плугатар // Наука і правоохорона. – 2013. – № 19. – С. 6-12. , с. 6-7

10. Свеженцева Ю.О. Проблема соціальної незахищеності працівників органів внутрішніх справ / Ю.А. Свеженцева // Со-

SUMMARY

The police authority is a new one in the administrative system of Ukraine. Social security of the police officers now is to be provided in accordance with the Law of Ukraine “On the National police”.

Protecting social rights of current police officer or a person, who has already completed the service and needs an establishment of the pension, is procedurally complicated. The scientists’ understanding of the definition of “social security” is quite different. This research study is aimed to empower the prevention of the further violations and keep the social security guarantees of the police officers.

ціальна психологія. – № 6. – 2008. – С. 49-58., с. 55

11. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // ідомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – ст. 95

12. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – Ст. 399.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

ГРИМИЧ Майя Костянтинівна - аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 342.56 (477)

В статті охарактеризовані правові основи, сутність і значимість актів Конституційного Суду України. Сформульовані основні особливості актів Конституційного Суду як джерела адміністративно-процесуального права України, обґрунтовано їх нормативно-правову природу і прецедентний (квазіпрецедентний) характер рішень Суду.

Ключові слова: Конституційний Суд, джерело права, прецедент, нормативно-правовий акт, тлумачення, конституційність.

Постановка проблеми

У сучасних адміністративних правовідносинах судові акти відіграють все більшу роль і, зокрема, рішення Конституційного Суду України, зважаючи на недосконалість чинного законодавства і численні здійснювані реформи у цій сфері. Особливе місце Конституційного Суду України в системі судових органів та надані йому повноваження обумовлюють особливості застосування рішень Конституційного Суду України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невирішені раніше проблеми

Проблематику прийняття та реалізації рішень Конституційного Суду України досліджували П.Б. Євграфов, П.М. Рабінович, М.Д. Савенко, А.О. Селіванов, В.Є. Скорохода, В.Я. Тацій, М.В. Тесленко, М.В. Цвік, Д.Ю. Хорошовська, Г.О. Христова, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук та інші. Про-

те місце та специфіка використання рішень Конституційного Суду України саме в адміністративних правовідносинах висвітлені фрагментарно й потребують подальшого вивчення.

Отже, метою статті є дослідження особливостей актів Конституційного Суду України як джерел адміністративного процесуального права України.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що питання правової природи актів Конституційного Суду залишається дискусійним. Зокрема, Л.В. Лазарев узагальнює, що в теорії права акти Конституційного Суду розглядаються в багатьох аспектах: 1) нормативно-правові акти; 2) судові прецеденти; 3) квазіпрецеденти; 4) акти тлумачення правових норм; 5) правові констатації; 6) рішення преюдиційного характеру; 7) комплексне явище, що поєднує окремі або всі вище названі аспекти [1, с.3-13]. При цьому В.М. Шаповал підкреслює, що проблема співвідношення правотворчості та правозастосування в процесі тлумачення Конституційним Судом України – «біла пляма» у вітчизняних теоретико-правових дослідженнях [2, с.112]. Зазначене вище обумовлює актуальність детального дослідження актів Конституційного Суду України: їх сутності, видів, значення тощо у відповідності до чинного законодавства.

Так, у Конституції України окремий розділ XII присвячений закріпленню правового статусу Конституційного суду України. Згідно ст. 147 Конституційному Суду України надано повноваження вирішувати питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснювати офіційне тлумачення Конституції України тощо. При цьому діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [3]. Вже з даних положень випливає, що офіційно визнаними актами Конституційного Суду України є рішення та висновки.

Зокрема, у ст. 151 Конституції України встановлено, що Конституційний Суд України надає висновки про: 1) відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України, міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість – за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України; 2) відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою – за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту – за зверненням Верховної Ради України [3].

Аналогічно у ст. 151-1 врегульоване питання щодо рішень Конституційного Суду України стосовно відповідності Конституції України (конституційності) закону України – за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. При цьому важливим моментом є те, що конституційна скарга може бути подана, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Також на сьогодні конститу-

ційно закріплено, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2) [3].

Конституційні засади ухвалення та застосування актів Конституційного Суду України знайшли свій подальший розвиток у Законі України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР [4]. Зокрема, у ст. 1 Закону встановлено, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. З вище сказаного випливає і особливе значення актів Конституційного Суду України. Тому окрему Главу 8 Закону присвячено саме рішенням і висновкам Конституційного Суду України.

Так, Конституційний Суд України приймає рішення за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України (ст. 61 Закону). У випадку виявлення невідповідності Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. При цьому неконституційним правовий акт може бути визнаний або повністю, або в окремій його частині.

Обов'язкові складові змісту рішення Конституційного Суду України зазначені в ст. 65 Закону: 1) найменування рішення, дата і місце прийняття, номер; 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи; 3) перелік учасників судового засідання; 4) зміст конституційного подання; 5) повна назва, дата прийняття, порядковий номер, за яким органом, посадовою особою прийнято правовий акт, конститу-

ційність якого розглядається; 6) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при прийнятті рішення; 7) мотивувальна частина рішення; 8) резолютивна частина рішення; 9) обов'язкове зазначення того, що рішення Конституційного Суду є остаточним і оскарженню не підлягає [4].

У свою чергу, особливості висновків Конституційного Суду України встановлюються у ст. 62 Закону, де вказується, що Конституційний Суд України дає висновки у справах з питань: 1) про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 2) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; 3) щодо відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України [3]; 4) щодо порушення Верховною Радою АРК Конституції України або законів України.

У зміст висновку Конституційного Суду України мають бути включені: 1) найменування висновку, дата, місце дачі висновку, номер; 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи; 3) перелік учасників судового засідання; 4) зміст конституційного подання, конституційного звернення; 5) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при дачі висновку; 6) мотивувальна частина висновку; 7) резолютивна частина висновку; 8) обов'язкове зазначення того, що висновок Суду є остаточним і оскарженню не підлягає [4].

У контексті дослідження особливостей актів Конституційного Суду України доцільно підкреслити, що рішення приймаються, а висновки – даються Конституційним Судом України, при чому поіменним голосуванням шляхом опитування суддів Конституційного Суду України, які не мають права утримуватися від голосування, за винятком випадків, передбачених за-

конодавством. І рішення, і висновки Конституційного Суду України мотивуються письмово, обов'язково підписуються окремо суддями Конституційного Суду України, які голосували за/проти їх прийняття, після чого оприлюднюються (на офіційному веб-сайті Конституційного Суду України, публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних виданнях, направляються Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України) і стають остаточними, тобто не підлягають оскарженню. Також до рішення чи висновку може додаватися окрема думка судді Конституційного Суду України у письмовій формі. Невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою передбачену законом відповідальність.

Досліджуючи акти Конституційного Суду України, А.М. Івановська стверджує, що акти Конституційного Суду України займають окреме місце в системі правових актів і представляють собою правові акти, прийняті Судом в межах своєї компетенції і у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки Конституційного Суду, постановлені ним у результаті конституційного судочинства відносно конституційності і офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також має державно-владний характер і обов'язковому силу на всій території України і оскарженню не підлягають [5, с.43]. Не можемо в повній мірі погодитися з автором, оскільки з формулювання випливає, що рішення суду і висновок суду ототожнюються.

Зазначимо, що в цілому процедурні моменти щодо прийняття/дачі рішень/висновків є однаковими, проте, як слушно зауважує Б.В. Малишев, рішення та висновки Конституційного Суду України є різними правовими явищами, оскільки характеризуються різними призначенням та юридичною силою. Зокрема, рішення розраховано на неодноразове застосування необмеженим колом осіб тоді, як висновок стосується переважно діяльності Верховної Ради України, і мета його прийняття включає можливість його неодноразового використання [6, с.173]. Аналогічно Д.Ю.

Хорошковська відмічає, що хоча й процедури прийняття рішень та надання висновків однакові, проте їх юридична сила різна: рішення Конституційного Суду розраховані на невизначену кількість осіб і багаторазове застосування, а висновки стосуються виключно діяльності Верховної Ради і розраховані на одноразове використання [7, с.130]. Тому, на нашу думку, тільки рішення Конституційного Суду України можна вважати джерелами адміністративного процесуального права, які можуть застосовуватися в адміністративних правовідносинах як судовий прецедент.

З цього приводу Е.Ф. Демський, Ю.П. Битяк та інші науковці зазначають, що до джерел права відносяться рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення норм Конституції України, визнання конституційними чи неконституційними норм законодавчих актів та порядку застосування норм інших законів України [8, 9, 10], оскільки у результаті виникають, розвиваються або припиняються відповідні правовідносини. Так, на думку Р.З. Лівшиця, рішення суду щодо скасування того чи іншого нормативного акта породжує нові права і обов'язки учасників суспільних відносин. Тому, суд хоча й прямо не видає правових норм, по суті таке рішення є нормотворчим [11, с.7]. Аналогічно В.М. Жуйков стверджує, що визнання Конституційним Судом нормативного акта недійсним і таким чином позбавлення його юридичної сили є рівнозначним прийняттю іншого нормативного акта [12, с.19].

Наприклад, розглянемо Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 08.04.2015 № 3-рп/2015 [13]. Так, суб'єкт права на конституційне подання – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати неконституційними положення частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства Укра-

їни, згідно з якими рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає [14]. У результаті повного та ґрунтовного розгляду справи Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України суперечать вимогам частини першої статті 8, частини першої статті 55, пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України. Тому Суд вирішив визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України, які відповідно втрачають чинність з дня ухвалення Рішення [13].

Усвідомлюючи значущість рішень Конституційного Суду України, М.В. Тесленко зазначає, що рішення Конституційного Суду України є джерелами права, зважаючи на наступні їх сутнісні ознаки: 1) встановлюються єдиним органом конституційної юстиції; 2) містять офіційне тлумачення, орієнтоване на врегулювання суспільних відносин; 3) поширюються на всіх учасників правовідносин чи їх частину; 4) розраховані на багаторазове застосування; 5) мають вищу юридичну силу; 6) офіційне тлумачення дається винятково на пленарних засіданнях; 7) мають визначену форму; 8) підлягають опублікуванню тощо [15, с.6].

Цікавою з цього приводу є точка зору Б.В. Малишева, який вважає, що рішення Конституційного Суду схожі з судовим прецедентом за зовнішніми ознаками (є актами правотворчості у вигляді судових рішень і є джерелом права), проте не є судовими прецедентами за якісними характеристиками норми права, що в них міститься. На думку автора, така норма не може вважатися прецедентною, оскільки являє собою не принцип вирішення спору, а є метою діяльності суду, яка оформлюється у резолютивній частині рішення. Тобто процес створення прецедентної норми виступає як побічний акт судового вирішення звичайного спору, а квазіпрецедентна норма виникає внаслідок

док: а) винесення органом конституційної юрисдикції рішення, єдиною метою якого є офіційна інтерпретація положення Конституції або закону; б) винесення органом конституційної юрисдикції або судом загальної юрисдикції рішення, єдиною метою якого є визнання невідповідності одного нормативно-правового акту (або його частини) іншому, більш вищому за ієрархією [6, с.182-183]. Не можна не погодитися з автором стосовно того, що для визнання певної норми прецедентною в класичному розумінні прецеденту необхідно, щоб вона не лише містилась у судовому рішенні, а й являла собою правовий принцип вирішення справи (за винятком спорів, предметом яких є офіційна інтерпретація правового акту або його невідповідність іншим актам).

У той же час, на наш погляд, у даному випадку доцільно розрізняти рішення Конституційного Суду про визнання конституційними/ неконституційними правових актів і рішення щодо тлумачення правових норм. Зокрема, А.О. Селіванов стверджує, що тлумачення правових норм, Конституційним Судом фактично продовжує функцію Верховної Ради України у забезпеченні правопорядку, але лише як збагачення фактичної правової основи суспільного життя. Тому для того, щоб офіційна інтерпретація мала характер регулюючого фактору, вона має бути втілена у конкретизовані нормативні положення [16, с.37-38]. Тобто, на думку автора, акти про тлумачення виступають «засобом розуміння».

Наприклад, розглянемо Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 [17]. Підставою для розгляду справи визначена практична необхідність

в офіційному тлумаченні зазначених положень Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства України, Бюджетного кодексу України, в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України.

У результаті, у тому числі Суд встановив, що треба розуміти так, що суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності. Цей принцип передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в тому числі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, виданих у межах його компетенції, на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України [17].

Як бачимо, дане рішення є одним з численним прикладом рішення Конституційного Суду щодо тлумачення правових норм. А.М. Івановська в цьому контексті підкреслює, що рішення Конституційного Суду у справах про тлумачення можуть мати нормативну природу, і їх можна вважати «квазінормами» (для того, щоб не вступати у протиріччя з теорією розподілу влад). При чому оскільки нормативне визначення тлумачення у законодавстві України відсутнє, можливим є для Конституційного Суду України, виходячи з його завдань, користуватися деяким простором у тлумаченні, здійснюючи всі необхідні заходи щодо забезпечення належної реалізації положень Конституції України. І у випадку введення Конституційним Судом України нових правил офіційне тлумачення не може розглядатися як втручання у компетенцію законодавчої влади чи як порушення принципу розподілу влади [5, с.46], із чим варто погодитися.

Також слід додати, що акти щодо тлумачення норм права не можуть самостійно застосовуватися без власне положень Конституції України, які тлумачаться, не зумовлюють втрату сили нормативно-правових ак-

тів (або їх положень), на відміну, від рішень про визнання неконституційності закону чи іншого нормативно-правового акту.

Висновки

Отже, узагальнюючи вище сказане, вважаємо доцільним виділити наступні особливості актів Конституційного Суду України як джерел адміністративного процесуального права в Україні: 1) мають нормативно-правову природу; 2) є джерелами адміністративного процесуального права; 3) орієнтовані на врегулювання суспільних відносин у державі; 4) пов'язані з виникненням, розвитком і припиненням правовідносин; 5) здатні породжувати правові наслідки (наприклад, правові акти чи їх положення, визнані неконституційними, втрачають свою силу тощо); 6) мають правотворче та правозастосовне значення; 7) мають вищу юридичну силу щодо актів судових органів інших інстанцій; 8) є обов'язковими та остаточними, не підлягають оскарженню; 9) є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин або для конкретних учасників; 10) є загальнодоступними, підлягають обов'язковому оприлюдненню та опублікуванню; 11) ігнорування рішень Конституційного Суду посадовими особами або судовими органами при застосуванні норми, щодо якої є офіційне тлумачення, є підставою для скасування їх дій і актів; 12) рішення Конституційного Суду мають характер судового прецеденту; 13) рішення Конституційного Суду орієнтовані на багаторазове застосування та розраховані на невизначену кількість суб'єктів правовідносин; 14) рішення Конституційного Суду щодо тлумачення є автономними відносно норм, які ними тлумачаться, і мають квазіпрецедентний характер; 15) рішення Конституційного Суду щодо визнання неконституційності нормативно-правового акта є не лише підставою для його скасування, але й правотворчим актом, який його скасовує, позбавляючи юридичної сили; 16) висновки Конституційного Суду переважно спрямовані на одноразове використання і стосуються діяльності Верховної Ради тощо.

Література

1. Лазарев Л.В. Конституционный Суд России и развитие конституционного права / Л.В. Лазарев // Журнал российского права. – 1997. – № 11. – С. 15–23.
2. Шаповал В.М. Становлення конституційної юрисдикції в Україні // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Ін Юре. – 1998. – Вип. 9. – С. 111–115.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 49. – Ст.272.
5. Івановська А.М. Юридична природа актів Конституційного Суду України / А.М. Івановська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4. – С.42-50.
6. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект). Дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – К., 2002. – 229 с.
7. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хорошковська Дарина Юріївна; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 194 с.
8. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
9. Адміністративне право України: Підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
10. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / За загальною редакцією О.М. Пасенюка. – К.: Істина, 2007. – 608 с.
11. Лившиц Р.З. Судебная практика как источник права //Судебная практика

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано правові засади, сутність і значимість актів Конституційного Суду України. Сформульовано основні особливості актів Конституційного Суду як джерела адміністративно-процесуального права України, обґрунтовано їх нормативно-правову природу та прецедентний (квазіпрецедентний) характер рішень Суду.

SUMMARY

The article described the legal framework, the nature and importance of acts of the Constitutional Court of Ukraine. The basic features of the Constitutional Court acts as a source of administrative procedural law of Ukraine were formulated, their legal and regulatory nature, and precedent (kvazipretsedentn) character of the Court's decisions were proved.

как источник права. – М.: Изд-во РАН Института государства и права, 1997. – С. 3-15.

12. Жуйков В.М. К вопросу о судебной практике как источнике права //Судебная практика как источник права. – М.: Изд-во РАН Института государства и права, 1997. – С. 16-23.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 08.04.2015 № 3-рп/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15/para2#n2>

14. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №35-36, №37. – Ст.446.

15. Тесленко М.В. Правова природа актів Конституційного Суду України / М.В.

Тесленко // Право України. – 2000. – №2. – С.6-9.

16. Селіванов А.О. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом норм законодавства //Право України. – 1999. – №10. – С. 37-40.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12/para63#n63>

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИРОБНИЦТВОМ ТА ОБІГОМ СПИРТУ, АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ І ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ

БОЛЬБИТ Юрій Леонідович - здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

УДК 342.9

В статті на основі аналізу наукових поглядів учених і діючого законодавства України визначені основні суб'єкти державного контролю над виробництвом і оборотом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Зазначено, що ключовим суб'єктом державного контролю є Фіскальна служба України, яка наділена широким колом повноважень, пов'язаних з контролем вказаної сфери суспільних відносин. Зазначено, що ефективне виконання такої діяльності неможливо без належної взаємодії з іншими органами державної влади.

Ключові слова: суб'єкт, державний контроль, виробництво, обіг, спирт, алкогольні напої, тютюнові вироби.

Постановка проблеми

Державний контроль за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів має важливе значення як для всієї держави, так і для окремо взятої особи. Зауважимо, що здійснення ефективного державного контролю за зазначеною сферою неможливе без існування відповідних державних органів. Слід також відзначити, що чинним законодавством України визначена система суб'єктів, які уповноважені здійснювати контроль за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Кожен із зазначених суб'єктів має вирішувати конкретні завдання та виконувати відповідні функції щодо

здійснення контролю за зазначеною сферою діяльності.

Стан дослідження

Дослідженню проблеми визначення суб'єктів державного контролю за різними сферами суспільних відносин приділяли увагу у своїх наукових працях такі вчені, як: В.Б. Авер'янов, О.О. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, Л.К. Воронова, П.Т. Гега, І.П. Голосніченко, О.Ю. Грачова, Л.М. Доля, Р.А. Калюжний, М.П. Кучерявенко, О.М. Музичук, Н.Р. Нижник, В.П. Петков, Д.М. Притика та інші. Проте, єдиного комплексного дослідження системи суб'єктів державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів так зроблено і не було.

Саме тому метою дослідження є встановлення основних суб'єктів державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Виклад основного матеріалу

Система суб'єктів державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів включає в себе органи і організації, що тісно взаємодіють між собою та діяльність яких спрямована на контроль у зазначеній сфері суспільних відносин. До системи суб'єктів державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів входять: Державна фіскальна служба Украї-

ни, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів.

Першочергову роль у здійсненні державного контролю за виробництвом та обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів відіграє Державна фіскальна служба України (ДФС). Зазначений центральний орган виконавчої влади було утворено Постановою Кабінету Міністрів від 21 травня 2014 року шляхом реорганізації Міністерства доходів і зборів. Державна фіскальна служба об'єднала повноваження податкової служби, митниці та фінансової міліції [1]. Вона є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері оподаткування, митної справи й адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також займається боротьбою з правопорушеннями у трьох вище зазначених сферах. Поява Державної фіскальної служби України обумовила необхідність розроблення та внесення гармонічних змін до деяких законів та інших нормативно-правових актів України у сфері фіскальної та митної політики, а також окреслила коло питань, що потребують нагального теоретичного та практичного вирішення [2, с.447].

У своєму науковому дослідженні «Фіскальний контроль як інструмент забезпечення дотримання законодавства у сфері оподаткування» Н.І. Козьмук виділяє наступні характерні ознаки, що притаманні ДФС як суб'єкту державного контролю [3]:

– вона створюється у встановленому законом порядку спеціально для здійснення управлінських функцій;

– цільовим призначенням її є практична реалізація державної політики у певній галузі чи сфері оподаткування, здійснення виконавчо-розпорядчої (управлінської) діяльності шляхом безпосереднього й повсякденного керівництва економічним соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом у державі;

– свою діяльність у межах наданої компетенції здійснює від імені держави;

– наділена державно-владними повноваженнями, наявність певного обсягу прав та обов'язків у сфері державного управління, тобто володіння відповідною адміністративною правосуб'єктністю;

– наділена для здійснення своїх завдань і функцій правом широкого застосування заходів державного, зокрема адміністративного, фінансового примусу та наявність спеціального апарату примусу;

– це відповідно оформлена державна субстанція, частка державного апарату, що має свою внутрішню структуру та штат;

– специфічна організаційно-структурна відокремленість та оперативна самостійність дій у певних територіальних межах чи галузях;

– цей суб'єкт державної власності утримується, як правило, за рахунок Державного бюджету;

– має статус юридичної особи, є самостійним учасником адміністративно-правових відносин – участь в адміністративно-правових відносинах для органу виконавчої влади є не тільки можливістю (правом), але й обов'язком [3].

У Податковому Кодексі України від 02.10.2010 р. визначено наступні завдання, що покладено на органи Державної фіскальної служби України [4]:

1) реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

- державної податкової політики;
- державної політики у сфері державної митної справи;
- державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів;
- державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону [4].

Отже, перед Державною фіскальною службою України стоїть ряд важливих завдань, від ефективності виконання яких напругу залежить фінансовий стан всієї країни. Вона здійснює контроль за багатьма напрямками діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі і у сфері, що досліджується у даній науковій праці. Так, контролюючі органи державної фіскальної служби в рамках реалізації державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, здійснюють:

1. Контроль за виробництвом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, на основі якого суб'єктам господарювання видається ліцензія на виробництво зазначених видів товару.
2. Контроль за діяльністю суб'єктів господарювання щодо оптової та роздрібною торгівлі спиртом, алкогольними напоями та тютюновими виробами.
3. Контроль за цільовим використанням сировини а також готової продукції у сфері виробництва, обігу та реалізації спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів [5, ст. 12].
4. Контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, які провадять роздрібну

торгівлю алкогольними напоями та тютюновими виробами, вимог законодавства щодо максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких виробів [6, ст.19].

5. Контроль за наявністю акцизних марок на пляшках (упаковках) з алкогольними напоями і пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації.

6. Контроль за сплатою суб'єктами господарювання акцизного податку.

7. Здійснює контрольні заходи щодо запобігання та виявлення порушень стосовно норми втрат та виходу спирту, виноматеріалів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів.

Отже, Державна фіскальна служба України наділена цілим рядом повноважень щодо здійснення контролю за виробництвом, обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Сфера її контролюючої діяльності розпочинається з моменту початку діяльності суб'єкта господарювання щодо виробництва зазначених видів товарів та закінчується лише після їх роздрібною реалізації кінцевому споживачеві.

Вище ми зазначали, що Державна фіскальна служба України об'єднала повноваження податкової служби та митниці, а також вона наділена широким колом повноважень щодо контролю за здійсненням митних платежів і т.д. Проте, зауважимо, що без тісної взаємодії з митними органами, здійснення ефективного контролю за обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів – неможливе. Отже, Митні органах України, в рамках здійснення контролю обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів:

- здійснюють контроль за виконанням зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань державної митної справи, укладених відповідно до закону;
- здійснюють митний контроль за оформленням товарів (спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів), що переміщуються через митний кордон України;
- здійснюють контрольну діяльність щодо потрапляння на український ринок контрабандних товарів. Під контрабандою слід розуміти незаконне переміщення спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів

через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю;

- здійснення контролю за дотриманням чинного законодавства України щодо правил переміщення через митний кордон спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів;

- здійснення контролю щодо правильності обчислення, своєчасності та повноти сплати акцизного податку, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених Митним Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України.

Таким чином, контрольна діяльність Митних органів України у зазначеній сфері в основному спрямована на дотриманням законодавства щодо переміщення спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів через митний кордон України, тобто контроль здебільшого спрямовано саме на обіг зазначених товарів.

Наступним важливим органом, який уповноважено здійснювати державний контроль за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів є Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів (Держспоживінспекція). Основними завданнями Держспоживінспекції України є [7]:

1) реалізація державної політики у сферах:

а) державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері;

б) державного ринкового нагляду;

в) державного нагляду за додержанням технічних регламентів, стандартів, норм і правил;

2) внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо формування державної політики у сферах діяльності Держспоживінспекції України.

Держспоживінспекція України у сфері державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів здійснює:

- контроль за додержанням технічних регламентів, стандартів, норм і правил [7];

- контроль за якістю продукції;

- контроль за дотриманням законодавства суб'єктами господарювання під час реалізації продукції.

Відзначимо, що Держспоживінспекція України у сфері державного контролю за виробництвом та обігом алкогольних напоїв та тютюнових наділена широким колом повноважень, зокрема за результатами контрольної діяльності має право [7]:

1. Забороняти суб'єктам господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, реалізацію споживачам продукції в разі: відсутності документів, що засвідчують її відповідність вимогам нормативних документів, додержання яких відповідно до законодавства є обов'язковим; відсутності сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності такої продукції, якщо її внесено до переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації; ввезення такої продукції на територію України без документів, які підтверджують її належну якість; коли строк придатності продукції не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, додержання яких відповідно до законодавства є обов'язковим, чи коли такий строк закінчився; коли продукція є фальсифікованою;

2. Ухвалювати рішення про припинення суб'єктами господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, реалізації та виробництва продукції, що не відповідає вимогам нормативно-правових актів та нормативних документів, додержання яких відповідно до законодавства є обов'язковим, до усунення виявлених недоліків;

3. Тимчасово припиняти діяльність суб'єктів господарювання сфери торгівлі (секцій, відділів) і послуг, у тому числі ресторанного господарства, складів підприємств оптової і роздрібною торгівлі та організацій незалежно від форми власності, що систематично реалізують товари неналежної якості, порушують правила торгівлі та надання послуг, умови зберігання і транспортування товарів, до усунення виявлених недоліків;

4. Опломбовувати виробничі, складські, торговельні та інші приміщення суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, а також несправні, з неправильними показаннями, з пошкодженим повірочним тавром або без нього чи з таким, строк дії якого закін-

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та чинного законодавства України, визначено основні суб'єкти державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Зазначено, що ключовим суб'єктом державного контролю є Державна фіскальна служба України, яка наділена широким колом повноважень, щодо здійснення контролю у зазначеній сфері суспільних відносин. Наголошено, що ефективне здійснення такої діяльності просто неможливе без належної тісної взаємодії з іншими органами державної влади.

чився, засоби вимірювальної техніки, за допомогою яких здійснюється обслуговування споживачів [7].

Таким чином, контрольна діяльність Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів спрямована на попередження та припинення правопорушень суб'єктами господарювання щодо дотримання технічних норм і стандартів, встановлених чинним законодавством України, щодо виробництва та обігу зазначених видів товарів, що, у свою чергу, дозволяє попередити потрапляння до кінцевого споживача неякісних товарів, які можуть зашкодити його життю та здоров'ю.

Висновок

Підсумовуючи зазначене вище, зауважимо, що система суб'єктів державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів включає в себе не так багато органів державної влади. Відзначимо, що ключовим суб'єктом державного контролю є Державна фіскальна служба України, яка наділена широким колом повноважень, щодо здійснення контролю у зазначеній сфері суспільних відносин. Проте, констатуємо той факт, що ефективне здійснення такої діяльності просто неможливе без належної тісної взаємодії з іншими органами державної влади, наприклад, митниці, Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів тощо.

SUMMARY

The article, based on an analysis of scientific views of scholars and laws of Ukraine, the main subjects of state control over the production and circulation of alcohol, alcoholic beverages and tobacco products. It is noted that the key subject of state control is the State Fiscal Service of Ukraine, which is endowed with a wide range of powers to implement controls in this area of public relations. Emphasized that effective implementation of such activity simply impossible without proper close cooperation with other public authorities.

Література

1. Положення про Державну фіскальну службу» від 21 травня 2014 року [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-p>
2. Шулатова І. С. Поняття і сутність Державної фіскальної служби України / І. С. Шулатова // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 447–455.
3. Козьмук Н. І. «Фіскальний контроль як інструмент забезпечення дотримання законодавства у сфері оподаткування» / Н. І. Козьмук // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/55.pdf>
4. Офіційний портал Державної Фіскальної служби України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/zavdannya--funktsii/?print>
5. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19.12.1995 № 481/95-ВР [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481/95-vr/conv/print1465040067596451>
6. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv/print1465040067596451>
7. Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів Указ Президента України від 13 квітня 2011 року N 465/2011 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/465/2011>

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

БУРБИКА Віталій Олександрович - здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

УДК 342.9

В статті на основі аналізу наукових поглядів учених і діючого законодавства України определена основна цель и задачи взаимодействия органов местного самоуправления с правоохранительными органами. Предоставлено авторское видение относительно понимания понятия «взаимодействия органов местного самоуправления с правоохранительными органами». Отмечено, что единственным важным фактором возникновения взаимодействия между органами местного самоуправления и правоохранительными органами является именно общая цель, ведь в соответствии с действующим законодательством Украины задачи органов местного самоуправления и правоохранительных органов не совпадают.

Ключові слова: мета, завдання, взаємодія, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи України.

Постановка проблеми

Захист законних прав та свобод людини і громадянина є конституційним обов'язком держави та пріоритетним напрямком діяльності всіх її органів. Реалізація такого захисту неможлива без ефективного здійснення державою правоохоронної діяльності, за допомогою якої спеціально уповноважені органи охороняють право, застосовуючи юридичні заходи впливу відповідно до законів України. Обов'язково необхідно відмітити, що в останні декілька років у нашій державі відбувається ціла низка соціально-політичних змін, у резуль-

таті яких особливо гостро постало питання забезпечення правопорядку на місцях. У цьому контексті зауважимо, що ефективно виконання державою своїх функцій з охорони прав та законних інтересів громадян на місцях неможливе без якісної та всебічної взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами. Будь-яка діяльність має чітко визначену мету. Відзначимо, що єдиним важливим фактором виникнення взаємодії між органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами є саме спільна мета, адже відповідно до чинного законодавства України завдання органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів не співпадають.

Стан дослідження

Окремим аспектам взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами присвячували увагу такі вчені, як: В.М. Павліченко, О.С. Сліпушко, Ю.С. Назар, Т.М. Кравцова, Г.В. Агаманчук, В.М. Грищенко, С.С. Серьогін, Л.І. Аркуша та інші. Однак, на нашу думку, недостатньо уваги приділено визначенню мети та завдань взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами.

Саме тому метою статті є визначити мету та завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу

Слід відзначити, що під взаємодією органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами слід розуміти ділове співробітництво зазначених органів на основі чинного законодавства України, яке спрямоване на забезпечення громадського порядку та на боротьбу зі злочинністю, а також на вирішення інших питань місцевого характеру.

Зазначимо, що, як і будь-яка діяльність, взаємодія органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів має відповідну мету та завдання. Так, у тлумачному словнику В.І. Даля зазначено, що мета – це кінцеве бажання, прагнення, намір, чого хто намагається досягти. Без мети нічого не роблять [1]. З філософської точки зору «мета» – це уявна і бажана майбутня подія чи стан, здійснення яких є проміжним причинним кроком на шляху до мети, що є своєрідним уявленням результату нашої дії [2]. На думку В.М. Грищенка, мета становить не що інше, як ідеально бажаний результат, на досягнення якого спрямована діяльність суб'єкта. Тобто мета – це образ, інформаційна модель бажаного результату [3, с. 115]. Ю.Г. Овчинніков стверджує, що мета – це те, до чого прямують, що потрібно здійснити, інакше кажучи результати, які очікуються, на досягнення яких направлені дії. Виходячи з прийнятого у філософії розподілу мети на найближчу та перспективну, автор зазначає, що завдання – це найближча мета, а мета – це кінцеве завдання [4, с.33].

Поняття мети використовується в багатьох галузях наукового пізнання. Так, мета в праві, вказує А.І. Екімов, виступає як загальна ціль регулювання всього комплексу даних суспільних відносин: у нормах, інститутах, галузях права. Оскільки мету в нормах, інститутах і галузях зводити до мети в праві неможливо, автор вводить поняття «правова мета». Під цим поняттям науковець розуміє всяку мету, «яка здійснюється за допомогою окремих норм, інститутів, галузей права, а також права в цілому» [5, с. 56]. У наукових працях, присвячених питанням теорії управління, під метою найчастіше мають

на увазі ідеальний образ (логічну модель) бажаного стану суб'єкта чи об'єкта управління, сформульованого на основі пізнання та врахування їх об'єктивних і організаційних форм, потреб та інтересів [6, с. 164]. Під метою управління, зазначає Т.М. Кравцова, слід розуміти настання такого бажаного стану або рівня розвитку соціальної системи, яких належить досягти внаслідок реалізації управлінських рішень. Звідси, продовжує автор, випливає висновок про те, що без визначеної мети процес управління не має змісту і значення [7, с.327].

Під метою взаємодії Ю.М. Ратишевський розуміє ефективне і раціональне вирішення загальних завдань, що виникають у процесі функціонування державних органів [8, с. 13]. Ю.С. Назар вважає, що метою взаємодії є досягнення між правоохоронними органами і органами місцевого самоврядування оптимального рівня організаційних зв'язків, що дозволить більш ефективно здійснювати нейтралізацію, блокування та усунення причин і умов правопорушень [9, с. 2].

Таким чином, мета взаємодії – це уявна модель бажаного результату, тобто те, чого хочуть досягти суб'єкти такої взаємодії. Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що метою взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів є вирішення певних задач (соціального, політичного та економічного характеру), що стоять перед вказаними органами, у якомога більш стислі терміни виконання, при найменших витратах фізичних сил, а також матеріальних і технічних ресурсів. Аналіз чинного законодавства дає можливість сформулювати конкретну мету взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів:

- забезпечення громадської безпеки та правопорядку на конкретній території;
- забезпечення підвищення довіри населення як до органів місцевого самоврядування, так і правоохоронних органів;
- зміцнення засад конституційного ладу України;
- вирішення окремих питань щодо боротьби зі злочинністю;

- створення позитивного іміджу зазначених органів для населення України.

Отже, для досягнення мети суб'єктам взаємодії необхідно вирішити ряд конкретних завдань. У загальному розумінні завдання – це те, що необхідно зробити на тому чи іншому етапі процесу для досягнення його мети [10, с.8]. З етимологічної точки зору «завдання» – це те, що потребує виконання, вирішення [11, с. 175]; це все, що задано або що задається: запитання для вирішення, загадка, урок [12, с. 572].- У «Новому тлумачному словнику української мови» вказано, що «завдання» – це: 1) визначений, запланований для виконання обсяг роботи; 2) мета, замисел» [13].- З точки зору психології, під завданням розуміють задану в певних умовах ціль діяльності, яку повинно бути досягнуто перетворенням цих умов у відповідності до певної процедури [14, с. 99].

Під «завданням» у сфері управління слід розуміти «збереження певного режиму функціонування систем, виконання програм, спрямованих на досягнення мети, реально забезпечених матеріальними, людськими ресурсами, надійним каналом зворотного зв'язку, об'єктивною інформацією, законодавчою основою тощо» [15, с. 54]. Отже, завдання – це конкретизація шляхів проблемної ситуації. Воно завжди виходить з мети і є засобом її реалізації. Визначають таку послідовність встановлення завдань. 1. Спочатку вибирається мета; 2. Виходячи з мети, та з урахуванням реальних можливостей, вибудовується ланцюжок завдань. Щоб мета виявилася досягнутою швидше, необхідно витратити час і сформулювати завдання, так як вони становляють конкретні дії на шляху до досягнення цієї мети.

Таким чином, для досягнення загальної мети органи місцевого самоврядування та правоохоронні органи виконують наступні завдання:

- розроблення та здійснення заходів щодо фінансового забезпечення вказаних органів. Фінансове забезпечення правоохоронних органів – це система фінансових відносин, чітко визначена державними та відомчими нормативними правовими актами. Це діяльність, яка здійснюється в межах

фінансової системи держави в усіх її проявах та виступає формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів [16, с.17]. Отже, зміст фінансового забезпечення державних органів випливає з його мети: наділення органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів відповідними матеріально-технічними ресурсами, потрібними не лише для виконання основних обов'язків і завдань, а й для забезпечення їхньої професійної діяльності. Правильно побудована і налагоджена система матеріально-технічного забезпечення є запорукою безперебійного та ефективного виконання вказаними органами їх завдань, задля досягнення кінцевої мети їх спільної діяльності;

- забезпечення дотримання виконання вимог чинного законодавства України щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності. Якісне виконання вказаного завдання дозволяє підвищити рівень довіри населення до вказаних органів, а також забезпечити гарантовані громадянам конституційні права (право на працю, на безпечні умови життя та праці, право на звернення громадян до органів державної влади і т.д.);

- вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, порятунку життя людей, захист їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей. Надзвичайна ситуація, на думку, Б.М. Порфір'єва, – це зовнішньо не очікувана обстановка, що раптово виникла, яка характеризується невизначеністю і складністю прийняття рішення, гострою конфліктністю та стресовим станом населення, значною соціально-економічною та екологічною шкодою, насамперед, людськими жертвами, і внаслідок цього необхідністю великих людських, матеріальних та часових витрат на здійснення евакуаційно-рятувальних робіт і ліквідацію різноманітних негативних наслідків (руйнувань, пожеж тощо) [17, с. 20]. Так, наприклад, у випадку виникнення

надзвичайних ситуацій правоохоронні органи разом з органами місцевого самоврядування у відповідності зі своєю компетенцією можуть тимчасово обмежувати доступ громадян на окремі ділянки місцевості або об'єкти з метою забезпечення суспільної безпеки, охорони життя і здоров'я людей і попередження настання іншого роду негативних наслідків;

- розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені законом до їх відання, а також утворення адміністративних комісій та комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їх діяльності. Адміністративне правопорушення (проступок) – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Вирішення даного завдання сприятиме досягненню мети взаємодії цих органів, а саме: забезпечення громадської безпеки і правопорядку;

- створення умов для забезпечення життєво важливих потреб і законних інтересів населення. Законні інтереси – це інтереси до благ, які не гарантовані законом, але й не суперечать йому, а впливають із загального змісту законодавства [18,с.30]. Ефективне вирішення даного завдання значною мірою впливає на імідж вказаних органів, а також на рівень довіри населення до них;

- забезпечення громадської безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах та інших публічних місцях. Забезпечення громадської безпеки – це, насамперед, створення таких умов для громадськості, за яких вона повною мірою може використовувати свої права. Здійснення цього можливе лише за рахунок відмінного виконання обов'язків органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами. Слід погодитись із точкою зору В.М. Павліченка, який, досліджуючи основні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами у сфері забезпечення правопорядку, робить висновок про те, що існує певна нерівність між цими

двома суб'єктами. Оскільки правоохоронні органи здійснюють безпосереднє забезпечення правопорядку, а органи місцевого самоврядування лише допомагають їм у цьому, тобто перші є основними, а другі – «забезпечувальними» органами [19, с.98];

- проведення відкритих зустрічей керівників правоохоронних органів з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням;

- протидія у боротьбі із корупцією на місцях. У найбільш загальному значенні «корупція» – це соціальне явище, що несе в собі загрозу суспільству й державі, пов'язане з незаконним використанням владних повноважень або посадових можливостей (прав, компетенцій і т.п.) у корисливих цілях [20]. На думку Л.І. Аркуша, корупція – це протиправна діяльність визначених осіб, спрямована на використання свого службового та суспільного статусу для особистого збагачення, збагачення своїх родичів і прибічників, отримання інших переваг і благ всупереч інтересам суспільства [21, с. 41] Боротьба з корупцією і хабарництвом дозволяє: 1) встановити чіткі законодавчі процедури ухвали управлінських рішень; 2) забезпечити прозорість прийняття рішень за допомогою конкурсів, тендерів тощо 3) підвищити рівень соціального забезпечення населення тощо.

- підготовка та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання покладених на зазначені органи завдань;

- погодження проєкту плану проведення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки.

Висновок

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, зауважимо, що взаємодія органів місцевого самоврядування має важливе

значення для забезпечення громадського порядку та безпеки на місцях, а також на вирішення й інших питань місцевого характеру. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів пов'язані з тим, що діяльність зазначених органів має різну спрямованість. До таких особливостей, на нашу думку, можна віднести те, що вказана взаємодія регулюється, в основному, нормами адміністративного права та передбачає:

- узгодженість дій щодо забезпечення громадського порядку на місцях;
- характер взаємодії визначається потребами, інтересами та цілями сторін;
- передбачає обов'язкову узгодженість дій під час планування спільних заходів щодо забезпечення правопорядку;
- наявність відповідальності керівників зазначених органів за винесене і погоджене рішення;
- безперервність взаємодії в організації діяльності щодо забезпечення громадського порядку та безпеки;
- неухильне дотримання чинного законодавства України;
- підвищення рівня правосвідомості суспільства;
- їх спільна діяльність спрямована на покращення зовнішнього та внутрішнього іміджу як правоохоронних органів, так і органів місцевого самоврядування.

Взаємодія органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів має основну мету – забезпечення громадської безпеки і порядку, досягнення якої є можливим лише за умови якісного виконання завдань, що покладено на вказані органи в рамках цієї взаємодії.

Література

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1991. – Т. 4. – С. 583.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М, 1999. – 506 с.
3. Грищенко В.М. Цель как форма опережающего отражения действительности / В.М. Грищенко // Ученые записки кафедр общественных наук вузов Ленинграда. Фи-

лософия. Вып. 15. – Ленинград, 1974. – С. 115.

4. Овчинников Ю.Г. Понятие, цели и сущность домашнего ареста как меры пресечения в уголовном судопроизводстве России / Ю.Г. Овчинников // Следователь. – 2003, №5. – С. 31-38.

5. Экимов А.И. Категория цели в науке права / А.И. Экимов // Философские проблемы государства и права. – Л.: Изд-во Ленинградск. гос. ун-та, 1979. – 49-58.

6. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Атаманчук Г. В. — М. : Омега-Л, 2004. — 584 с.

7. Кравцова Т. М. Административно-правовые засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання [Текст] : Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Кравцова Тетяна Миколаївна ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 460 арк.

8. Ратышевский Ю.М. Организационно-правовые основы взаимодействия органов внутренних дел с органами налоговой полиции с учетом региональных особенностей: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 18 с.

9. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю. С. Назар. – Л., 2007. – 20 с.

10. Тертышник В.М. Уголовный процесс: Учебное издание. – Х.: Арсис, 1997. – 528 с.

11. Ожегов С.И. Словарь русского языка /Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с.

12. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 1. – 700 с.

13. Новий Тлумачний словник української мови у чотирьох томах 42 000 слів. Укладачі: проф. В.В. Яременко, кандидат філологічних наук О.С. Сліпущко. – Київ: вид-во «Аконіт», 2000. – 3690 с.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та чинного законодавства України, визначено основну мету та завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами. Надано авторське бачення щодо розуміння поняття «взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами». Наголошено, що єдиним важливим фактором виникнення взаємодії між органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами є саме спільна мета, адже відповідно до чинного законодавства України завдання органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів не співпадають.

SUMMARY

The article, based on an analysis of scientific views of scholars and laws of Ukraine, the main goals and objectives of the interaction of local authorities with law enforcement. Courtesy of the author's vision of understanding the concept of "the interaction of local authorities with law enforcement." Emphasized that the only important factor of cooperation between local governments and law enforcement agencies are just common goal, because according to the current legislation of Ukraine the task of local governments and law enforcement agencies do not match.

14. Краткий психологический словарь / сост. Л.А.Карпенко. – М.: Политиздат, 1985. – 245 с.

15. Основы управления в органах внутренних дел: Учебник. – М.: Акад. МВД России, 1998. – 362 с.

16. Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності / А. Суббот // Віче. – 2012. – № 24. – С. 16-18.

17. Порфирьев Б.Н. Организация управления в чрезвычайных ситуациях / Б.Н. Порфирьев // Наука и техника управления. – 1989. – № 1. – С. 18-27.

18. Малейн Н. С. Охраняемый законом интерес // Н.С. Малейн / Советское государство и право.- 1980. – № 1. – С. 27 – 34.

19. Павліченко В. М. Організаційно-правові засади взаємодії міліції з органами місцевого самоврядування у сфері підприємницької діяльності / В. М. Павліченко // Право і Безпека. – 2012. – № 1. – С. 95-99.

20. Серьогін С.С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади України [Текст] : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Серьогін Сергій Сергійович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2010. – 249 с.

21. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррупционных связей. – Одесса: Одесская нац. юр. академия, 2003. – 207 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ФЕЛИК Василь Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 342.9

Стаття посвячена дослідженню напрямлений и особенностей функциональной подготовки сотрудников полиции как субъектов профилактической деятельности. Сформулировано авторское определение понятия кадрового обеспечения профилактической деятельности Национальной полиции; выяснена структура кадрового обеспечения профилактической деятельности Национальной полиции и место в нем функциональной подготовки сотрудников полиции; охарактеризовано содержание функциональной подготовки сотрудников полиции как субъектов профилактической деятельности.

Ключові слова: *Національна поліція, профілактика, діяльність, кадрове забезпечення, функціональна підготовка.*

Постановка проблеми

Забезпечення Національної поліції кваліфікованими та компетентними співробітниками є однією з найважливіших умов ефективного виконання поставлених перед цим органом завдань, у тому числі щодо профілактики правопорушень. Процес комплектування Національної поліції України кадрами, які відповідають встановленим законодавством вимогам щодо віку, рівня кваліфікації, фізичної підготовки та ін., а також подальшої роботи з ними у процесі проходження служби, отримали назву «кадрове забезпечення». Складовою кадрового забезпечення є підготовка профільних працівників органів поліції, серед яких слід виокремити тих, які виконують профілак-

тичну роботу. Така підготовка здійснюється, в основному, в порядку функціональної службової підготовки.

Звідси дослідження питань функціональної підготовки поліцейських як суб'єктів профілактичної діяльності дозволить визначити специфіку такої підготовки та сформулювати професіограму працівника поліції як спеціаліста з профілактики правопорушень.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що наукові роботи, які ґрунтуються на сучасних підходах та положеннях оновленого законодавства у сфері регулювання кадрового забезпечення діяльності органів поліції, що присвячені визначенню особливостей функціональної підготовки поліцейських як суб'єктів профілактичної діяльності, практично відсутні, що обґрунтовує обрання даної теми статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти кадрового забезпечення діяльності правоохоронних органів досліджували такі вчені, як: О. Б. Андрєєва, В. М. Бабакін, С. Г. Братель, К. Л. Бугайчук, Г. П. Горішна, Р. З. Дарміць, С. М. Кавун, О. М. Ключєв, І. І. Комарницька, М. І. Корнієнко, В. І. Мельник, Д. М. Овсянко, С. Д. Подлієв, О. В. Руденко, В. В. Шилов та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні актуальні комплексні дослідження, присвячені визначенню особливостей функціональної підготовки поліцейських як суб'єктів профілактичної діяльності, що ще

раз підкреслює важливість запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей функціональної підготовки поліцейських як суб'єктів профілактичної діяльності. Для досягнення поставленої мети в статті планується виконати наступні завдання: сформулювати авторське визначення поняття кадрового забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції; з'ясувати структуру кадрового забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції та місце в ньому функціональної підготовки працівників поліції; охарактеризувати зміст функціональної підготовки працівників поліції як суб'єктів профілактичної діяльності.

Викладення основного матеріалу

Питання кадрового забезпечення державних органів неодноразово ставали предметом дослідження науковців, кожен з яких пропонує власне формулювання поняття «кадрове забезпечення». Так, на думку Р. З. Дарміця та Г. П. Горішної, кадрове забезпечення – це комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання і встановлення заздалегідь передбачених стосунків з робочою силою як у самій компанії для подальшого просування кар'єрною драбиною, так і поза її межами для нового найму тимчасових або постійних робітників [1, с. 32].

Кадрове забезпечення виступає невід'ємною складовою управлінського процесу, оскільки воно включається у структуру управління, а його стан безпосередньо впливає на ефективність управління.

Особливістю кадрового забезпечення в правоохоронних органах, і насамперед в органах поліції, є те, що поряд з проходженням загальноосвітнього навчання, кваліфікаційним відбором, важливими елементами у структурі кадрового забезпечення правоохоронців є профільне навчання та практика, перевірка психологічної та моральної стійкості та ін. До обов'язків кадрової служби відноситься не тільки підбір та розстановка кадрів, але і проведення постійної роботи з підтримання високого

рівня компетентності та кваліфікації серед правоохоронців.

Таким чином, кадрове забезпечення Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності можна визначити як вид управлінської діяльності, процедура та організація якого регламентовані нормами адміністративного законодавства, відомчими та організаційно-розпорядчими актами, що полягає у проведенні роботи з кадрами, включаючи їх професійну підготовку, добір та розстановку, просування по службі, перепідготовку та підвищення кваліфікації, заохочення та застосування дисциплінарних санкцій тощо, з метою укомплектування підрозділів та відділів поліції, на які покладається реалізація завдань та функцій з профілактики правопорушень, висококваліфікованими та компетентними працівниками.

У структурі кадрового забезпечення Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності виділимо такі елементи:

- професійна підготовка – загальнопрофільна підготовка (первинна), післядипломне навчання (спеціально-профільне), перепідготовка, підвищення кваліфікації;
- добір та розстановка кадрів в підрозділах та відділах органів поліції, на які покладається профілактика правопорушень;
- призначення на посаду поліцейського, що включає укладення контракту про проходження служби, видання наказу про зарахування на службу до органів поліції, складання присяги;
- присвоєння спеціальних звань поліцейських (первинних та чергових, дострокове присвоєння звань та пониження звань);
- переміщення поліцейських по службі, включаючи підвищення на посаді, тимчасове перебування в розпорядженні та ін.;
- атестування поліцейських, перевірка рівня їх кваліфікації та компетентності на займаній посаді;
- підтримання належного рівня кваліфікації (періодичні навчання, підвищення кваліфікації тощо);
- забезпечення високого рівня дисципліни серед працівників поліції, запобігання вчинення службових правопорушень та злочинів, у тому числі корупційних;

- звільнення із займаної посади поліцейського.

Відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» передбачені такі види підготовки:

функціональна підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським знань, умінь та навичок у сфері нормативно-правового забезпечення службової діяльності, необхідних для успішного виконання ним службових обов'язків;

загальнопрофільна підготовка – це комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення поліцейським умінь та навичок практичного застосування теоретичних знань щодо формування готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також надання домедичної допомоги в процесі виконання службових завдань;

тактична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику;

вогнева підготовка – це комплекс заходів, спрямований на вивчення поліцейським основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час, у русі тощо;

фізична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на формування та вдосконалення рухових умінь і навичок, розвиток фізичних якостей та здібностей поліцейського з урахуванням особливостей його професійної діяльності [2].

Необхідно відмітити, що саме функціональна підготовка здійснюється у відповідності до конкретного профілю діяльності поліцейського.

Навчання з функціональної підготовки передбачає вивчення:

- міжнародно-правових актів та законодавства України у сфері дотримання прав і свобод людини та громадянина;

- особливостей застосування нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Національної поліції України, залежно від специфіки і профілю службової діяльності, а також удосконалення навичок складання службових та процесуальних документів;

- вимог щодо дотримання поліцейськими дисципліни і законності;

- прийомів та способів успішного виконання службових завдань відповідно до службових обов'язків поліцейського, а також вимог трудової дисципліни;

- етичних норм поведінки та толерантності при виконанні поліцейським службових обов'язків, а також у повсякденному житті;

- позитивного досвіду у роботі Національної поліції України, правоохоронних та поліцейських органів зарубіжних держав;

- аспектів удосконалення процесу управління органами поліції та людськими ресурсами [2].

Говорячи про зміст функціональної підготовки для поліцейських, які здійснюють профілактичну діяльність, необхідно погодитись з В. В. Шиловим, який акцентує увагу на тому, що профілактика правопорушень – це різноманітна за формами діяльність, яка спрямована на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на правопорушення [3, с. 360]. Відповідно, при проведенні функціональної підготовки поліцейських, які здійснюють профілактичну діяльність, та складанні планів такої підготовки необхідно враховувати специфіку роботи з профілактики правопорушень.

Профілактична діяльність в органах поліції здійснюється в тій чи іншій мірі практично кожним працівником поліції, однак найбільшим обсягом повноважень у цій сфері наділені поліцейські патрульної поліції, поліції охорони, дільничні інспектори (офіцери) поліції та поліцейські департаментів та управлінь превентивної діяльності.

Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України передбачено, що старший дільничний інспектор поліції по-

винен мати вищу юридичну або іншу вищу освіту кваліфікаційного рівня «спеціаліст» чи «бакалавр» та стаж роботи на посаді дільничного інспектора не менше трьох років, а дільничний інспектор поліції – юридичну або іншу спеціальну освіту кваліфікаційного рівня «бакалавр», «спеціаліст», необхідний рівень знань, достатній для виконання своїх функціональних обов'язків, і прийняти Присягу працівника органів внутрішніх справ України [4].

Проте, особливих вимог до рівня кваліфікації працівників департаментів та управлінь превентивної діяльності Національної поліції на сьогодні не встановлено. Вважаємо, що мінімальні кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду поліцейського в управлінні превентивної діяльності мають складати: наявність юридичної освіти кваліфікаційного рівня «бакалавр» або «спеціаліст»; стаж роботи на посаді патрульного поліцейського або дільничного (старшого) інспектора поліції не менше 3 років; достатній рівень знань та навиків для роботи на відповідній посаді.

З метою ефективного виконання функцій з профілактики правопорушень, крім знань та вмінь, отриманих під час проходження загальної (первинної) професійної підготовки, поліцейський повинен:

1) знати: реальний стан законності у відповідному регіоні, на конкретній адміністративній дільниці (населення адміністративної дільниці, характер його зайнятості, етнічний склад, місцеві звичаї, традиції та культуру; кількість скоєних злочинів, обставини, які призводять до їх скоєння, осіб, поведінка яких контролюється працівниками органів внутрішніх справ); підстави та умови вжиття заходів попередження насильства в сім'ї; найменування та адреси кризових центрів для проходження корекційної програми, спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство; органів опіки і піклування; з якого часу і на яких підставах особа, що вчинила злочин або правопорушення, перебувала на обліку в органі внутрішніх справ;

2) вміти: виявляти причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів та правопору-

шень; вживати заходів щодо їх усунення та припинення правопорушень; виносити записи у випадках, передбачених законодавством; виявляти осіб, схильних до вчинення правопорушень; обробляти та аналізувати інформацію про поведінку особи, схильної до вчинення правопорушень, в побуті, стосунки з родичами, знайомими, сусідами;

3) мати навиків: розробляти та реалізувати програми, перспективні і поточні плани та заходи щодо профілактики правопорушень на відповідній дільниці; своєчасно та ефективно вживати до особи, яка перебувала на профілактичному обліку в органах поліції; проведення огляду місця події, виявлення, закріплення та вилучення слідів злочину та інших речових доказів, вживати інші дії на місці вчинення злочину, а також оформлювати процесуальні документи, які складаються за дорученням слідчого; проводити моніторинг оперативної обстановки у державі, вивчати, аналізувати та узагальнювати результати й ефективність поліцейської діяльності, інформувати в порядку та у спосіб, які передбачені законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Таким чином, відмітимо, що професійна підготовка поліцейських, які займаються профілактичною діяльністю, проводиться в загальному порядку, передбаченому для всіх поліцейських. Спеціалізовані знання та навички, необхідні саме для виконання функцій у сфері профілактики правопорушень, здобуваються в процесі службової підготовки та проходження служби на відповідній посаді. Враховуючи, що структурне та функціональне формування Національної поліції наразі триває, подальший розвиток нормативно-правового регулювання в цій сфері має здійснюватися в напрямку розробки професіограм поліцейських різних видів спеціалізації та оптимальних програм та планів їх службової підготовки.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню напрямків та особливостей функціональної підготовки працівників поліції як суб'єктів профілактичної діяльності. Сформульоване авторське визначення поняття кадрового забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції; з'ясовано структуру кадрового забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції та місце в ньому функціональної підготовки працівників поліції; охарактеризовано зміст функціональної підготовки працівників поліції як суб'єктів профілактичної діяльності.

SUMMARY

The article investigates trends and characteristics of functional training police officers as subjects of preventive activity. Formulated by copyright definition of preventive staffing of the National Police; found staffing structure of the National Preventive Police and place it functional training of police officers; describes the content of functional training police officers as subjects of preventive activity.

Література

1. Дарміць Р. З. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності / Р. З. Дарміць, Г. П. Горішна // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 778. – С. 26-34.
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України

від 26.01.2016 № 50 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 22. – Ст. 861.

3. Шилов В. В. Кадрове забезпечення профілактики правопорушень / В. В. Шилов // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Харків, 26 верес. 2014 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – 376 с.

4. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2010 № 550. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ

БАЛАБАН Кристина Ігорівна - студентка Гейдельберзького університету Рупрехта-Карла (м. Гайдельберг, Німеччина)

УДК 336:02

У статті проаналізовано сучасний стан податкового права Європейського Союзу та України. З'ясовано структуру джерел податкового права країн-членів ЄС. Охарактеризовано окремі положення Договору про ЄС в частині регулювання податкових відносин. Наголошено на провідній ролі принципу законності в податковому праві ЄС. На основі аналізу норм національного податкового права, визначено переваги та недоліки Податкового кодексу України.

Ключові слова: податкове право, джерела податкового права, податкове законодавство, Податковий кодекс України, Європейський Союз, законність.

Актуальність теми дослідження

Упродовж останніх декількох років спостерігається тенденція до активного формування нормативно-правової бази як вітчизняного, так і європейського податкового права. Наслідком цих процесів слугує стрімкий розвиток науки податкового права як провідного інституту фінансово-правової галузі. В умовах світової економічної кризи Європейський Союз є одним з трьох найпотужніших торговельно-економічних та фінансових центрів, на частку якого припадає значний обсяг торговельного обороту України. На теперішній час Євросоюз виступає головним торговим партнером України з 41% вітчизняної зовнішньої торгівлі. За результатами 9 місяців 2016 року товарообіг між Україною та ЄС зріс на 6%, а експорт – на 4,4% [1]. Регулювання нових економіч-

них відносин потребує гнучкої податкової політики, яка б дала можливість гармонійно пов'язати інтереси держави з інтересами платників податків. Тому, як справедливо зазначають Р. О. Стефанчук і О. А. Музика-Стефанчук, сучасна інтеграція України до ЄС вимагає глибокого вивчення законодавства європейських та інших країн світу [2, с. 132].

За твердженням Г.П. Толстоп'ятенка, «європейський юридичний досвід представляє великий інтерес не тільки з точки зору порівняльного правознавства, але і з практичної точки зору, маючи на увазі ефективні способи узгодження й прийняття рішень, що враховують національні та загальноєвропейські інтереси. Створений інституційний та правовий механізм ЄС дозволяє успішно знаходити правові рішення в найскладніших фінансово-економічних питаннях, до яких відносяться й питання оподаткування» [3, с. 38].

Ступінь розробки теми дослідження

Теоретичним та практичним проблемам правового регулювання податкової системи, у тому числі в країнах-членах ЄС, у даний час приділяється достатня увага вченими різних напрямів науки, передовсім економічних та юридичних. Основу будь-якого наукового дослідження становить теоретичний підхід до аналізу конкретних соціально-економічних і юридичних явищ. Тому важливе значення для розуміння теорії податкового права мають дослідження в області за-

гальної теорії права, представлені роботами Л.К. Воронової, І.Б. Заверухи, М.П. Кучерявенко, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, П.С. Пацурківського, Н.Ю. Пришва, Р.О. Стефанчук, О.А. Музика-Стефанчук, М.Л. Ентіна та інших учених.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі порівняльно-правового аналізу податкового законодавства, сформованого у країнах Європейського Союзу, охарактеризувати стан та перспективи розвитку національного податкового права.

Виклад основних положень

Податкове право Євросоюзу є сукупністю податкових положень, що містяться в установчих договорах і нормативно-правових актах, прийнятих інститутами Євросоюзу, загальних принципів європейського права, які застосовуються до податкових відносин, а також рішень Суду ЄС з питань податків. Особливість юридичної природи права Європейських Співтовариств як права *suí generis* відбивається в різноманітті його джерел, система яких може бути побудована лише на основі цілого ряду класифікаційних ознак [4, с. 120].

Структурно всі джерела податкового права Європейського Союзу можна умовно розподілити на дві групи:

- внутрішньодержавні джерела податкового права;
- міжнародно-правові джерела податкового права.

Перший блок включає такі елементи, як закони, підзаконні нормативно-правові акти, судові прецеденти, юридичну доктрину, правові звичаї. Останнє з названих джерел не набуло широкого застосування в податковому праві. Однак не слід його й недооцінювати, адже саме з використанням звичаїв нерідко вдається врегулювати питання, на які немає відповіді а ні в законі, ані в міжнародно-правовому акті, тобто там, де існує правова прогалина.

У багатьох країнах ЄС нормами звичаєвого права, поряд з регламентом законодавчого органу, регулюється порядок проходження податкових законопроектів у парламенті (така роль конституційного звичаю

у Великобританії). Звичаєм може визначатися обсяг фіскальної компетенції тих чи інших державних органів. Що стосується матеріальної частини податкового законодавства, то звичайні норми інколи закріплюють параметри місцевого оподаткування.

Крім того, звичаєві правові положення здатні певною мірою нейтралізувати застосування приписів нормативних актів. Іноді чинність звичаю є підґрунтям для деяких правил застосування й тлумачення податкових договорів та угод. Так, звичайне походження має норма, згідно з якою міжнародна конвенція може допускати послаблення щодо зобов'язань платника податків, але ніяк не посилювати їх у порівнянні з внутрішньодержавним законодавством.

Як зазначають автори колективної монографії «Гармонізація податкового законодавства: українські реалії», «...при регулюванні податкових проблем зовнішньоторговельного обігу використовуються типові контракти, що розробляються найбільш впливовими товарними асоціаціями. У них містяться формулювання податкових застережень, що набувають характеру торгового звичаю» [5, с. 49]. Наприклад, податкове застереження, спрямоване на уникнення подвійного оподаткування стосовно конкретної угоди, встановлює, що кожна зі сторін повинна сплатити за власний рахунок усі податки і збори, що застосовуються на території своєї країни у зв'язку з виконанням даного контракту.

Другий блок складається, головним чином, з міждержавних договорів і угод (конвенцій). Досліджувана система базується на принципі законності, який передбачає: а) сувору відповідність усіх юридичних норм фіскального характеру основним правилам оподаткування, закріпленим у конституції (конституційна законність); б) відсутність протиріч між підзаконними актами й приписами законів, на підставі яких вони приймаються. У разі порушення цієї вимоги підзаконні акти в установленому законом порядку визнаються нікчемними.

Наприклад, у Великій Британії зазначений принцип законності має специфічну особливість, обумовлену тим, що Конституція цієї країни має так званий «неписаний

характер». Класики англійського конституційного права Уейд і Філіпс виділяють три джерела англійської Конституції – прецедент, звичай і закон.

Неписана Конституція складається з прецедентів, конституційних звичаїв і законодавчих актів, позбавлених більшої юридичної сили порівняно з іншими законами, прийнятими парламентом, внаслідок чого останні не можуть бути визнані неконституційними. Тому замість конституційної законності (перша складова принципу законності) у зазначених державах діє презумпція пріоритету більш пізнього закону над більш раннім. Крім того у британській літературі відсутнє чітке розмежування між поняттями «акцизне мито» та «акциз», і, як правило, найбільш розповсюдженим є перше поняття («excise duty») [6, с. 47], яке й використовується в документах ЄС, виданих англійською.

Маючи загальноправову природу, принцип законності пронизує всі суспільні відносини. Особливої актуальності він набуває у податковому праві, оскільки податкова система регулює майнові відносини найширших верств населення. Даний постулат забезпечує демократичний характер функціонування податкового механізму. Він дозволяє впорядкувати систему джерел податкового права. Ухвалення органами виконавчої влади нормативних актів з питань оподаткування породжує необхідність здійснення постійного контролю за їх законністю.

Провідний німецький учений К.Фогель справедливо зазначає з цього приводу, що змістовна визначеність нормативного акта про податок та повноваження адміністративних органів можуть бути встановлені лише в межах розумного [7, с. 127].

Джерелами податкового права Євросоюзу виступають установчі договори, які виконують функцію конституційних актів Євросоюзу. У першу чергу, це Договір про ЄС, що закріплює нормативні акти вторинного права, що включають регламенти, директиви, рішення Суду ЄС. Зокрема, ст.189 Договору про ЄС містить перелік актів, прийнятих Радою і Комісією «відповідно до положень цього Договору» для виконання своїх завдань. До числа зазначених

нормативно-правових актів відносяться регламенти, директиви та рішення. Складність їх застосування полягає в тому, що зазначені джерела податкового права ЄС сприймаються країнами-членами неоднаково. Це обумовлено не тільки специфікою національного підходу до процесу інтеграції, але й самим Римським договором. Називаючи акти, прийняті Радою і Комісією, договір докладно не визначає порядок їх застосування, чітко встановлюючи лише обов'язковий і рекомендаційний характер різного виду актів. Це призводить до різного розуміння й тлумачення його положень, що викликає суперечки у практиці взаємовідносин інститутів Співтовариств і держав-членів. Офіційне тлумачення положень Договору про ЄС та актів, прийнятих інститутами Співтовариств дає Суд ЄС, відповідні рішення якого мають значення прецеденту й посідають важливе місце в системі правових джерел ЄС.

Основою системи джерел європейського права, в тому числі й податкового права, є установчі договори.

Договір про ЄС містить низку статей, які закріплюють правові принципи, що застосовуються до регулювання податкових відносин та виступають базовими для регламентів, директив та рішень Європейського Суду з податкових питань.

Наприклад, статті 9 та 12 Договору про ЄС передбачають утворення й функціонування Митного союзу. У цих статтях зокрема передбачається: а) створення Митного союзу (ст.9 / н.н.-ст.23); б) скасування митних бар'єрів в експортно-імпортних відносинах держав-членів (ст.12 / н.н.-ст.25).

Стаття 95 Договору про ЄС містить заборону дискримінації товарів і послуг однієї держави-члена на території іншої країни з метою створення більш сприятливих умов для національного (місцевого) виробника аналогічної продукції. Вказана стаття передбачає норми прямої дії. Це означає, що фізичні та юридичні особи, які вважають, що національне законодавство не відповідає положенням статті 95 Договору про ЄС і тим самим порушує їх права, можуть звертатися до національних судів з позовом про захист своїх прав.

Зазначене положення неодноразово роз'яснювалось та застосовувалось Європейським Судом. Одним з таких прикладів є справа 112/84 (Humblot Case) [8]. Позивач, будучи громадянином Франції, придбав вироблений у ФРН автомобіль і був зобов'язаний сплачувати дорожній податок за найвищою ставкою, оскільки французька система розрахунків дорожнього податку передбачала найвищі податкові ставки для імпортних автомобілів. Визнавши такий стан справ дискримінацією за змістом статті 95 Договору про ЄС, пан Humblot звернувся до суду. Розглянувши обставини справи, Суд ЄС встановив, що французька система оподаткування дорожнім податком робить автомобілі імпортного виробництва більш коштовними, ніж аналогічні місцеві автомобілі, і тим самим створює умови для дискримінації товарів іншої країни-члена на французькому ринку. А це є прямим порушенням статті 95 Договору про ЄС. При цьому слід мати на увазі, що таке рішення Суд виніс не тому, що імпортні автомобілі були віднесені до категорії товарів з максимальною ставкою податку, а з причини того, що до французьких автомобілів аналогічного класу максимальна ставка не застосовувалась.

Таким чином, податкове право Європейського Союзу є одним з провідних інститутів фінансового права ЄС, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів, які становлять його джерела. Вони утворюють єдину взаємопов'язану систему правових норм, що регулюють податкові відносини країн-членів ЄС та в структурному відношенні умовно поділяються на два блоки. Перший включає джерела, що мають внутрішньодержавну природу, а другий блок об'єднує джерела міжнародно-правового характеру.

Специфіка податкової системи України полягає у її й дотепер триваючому реформуванні. Безумовно, вдосконалення норм податкового права має позитивне значення для вітчизняної правозастосовної практики. А.І. Худяков зазначає з цього приводу, що законодавець, якого підштовхують потреби практики, постійно удосконалює чинне законодавство. З одного боку, він досягає

мети щодо зменшення розриву між податковим правом і суспільними відносинами, які постійно змінюються, а з іншого – вибудовує певну систему законодавства, вдосконалюючи тим самим систему суспільних відносин [9, с. 103-104].

На відміну від податкового законодавства Європейського Союзу, яке має дворівневу структуру, основним законодавчим актом України, що регулює відносини у податковій сфері виступає Податковий кодекс України. Кодекс розподілений на загальну й особливу частину. Загальна частина містить норми, що регулюють загальні питання податкового права, як-от: засадничі положення податкового законодавства, види податків та зборів, повноваження органів державної влади у галузі встановлення та збору податків, функції контролюючих органів тощо.

Особлива частина містить норми, що деталізують податкову систему в цілому і окреслюють конкретні механізми окремих податків (зборів), тобто охоплюють правові механізми елементів цієї системи.

Необхідно зазначити, що на сьогодні основні поняття податкового законодавства багатьох держав відчують на собі вплив процесів уніфікації й гармонізації. Податковий кодекс України обмежується двома основними термінами, спеціально закріпленими у статті 6 – «податок» і «збір» [10]. Чимало положень актів фінансового законодавства України, включаючи й Податковий кодекс, містять нечіткі формулювання понятійного апарату, що тягне за собою невизначеність у їх сприйнятті, тлумаченні й застосуванні. Що ж стосується сфери, так би мовити, частково гармонізованих правових понять у царині оподаткування, то зміни й доповнення до податкового законодавства продовжують бути хаотичними й суперечливими, що не дозволяє їм досягти зрозумілого й економічно обґрунтованого правового регулювання податкових відносин. А тому розроблення кодифікованого законодавчого підґрунтя оподаткування має здійснюватися системно, з урахуванням сучасних прийомів гармонізації й комплексного підходу до юридичного змісту певних базових правових інститутів.

Одним з позитивних моментів Податкового кодексу України, що наближує податкове право України до європейського, є виділення охоронних норм в окрему Главу 11 «Відповідальність». Виокремлення податково-правових норм, що встановлюють склад правопорушення у сфері оподаткування, а також процедурне притягнення правопорушників до відповідальності значно спрощують завдання правоохоронних і податкових органів. Яскравим прикладом може виступати норма статті 3 ПКУ, яка усуває колізії між нормами внутрішньодержавного й міжнародного податкового законодавства. Так, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені Податковим кодексом, застосовуються правила міжнародного договору.

У той же час слушною виглядає думка Россіхіної Г.В., яка зазначає, що принцип домірності оподаткування й потреб бюджету держави в податковому законодавстві не чітко виражено. Як зазначено у ст. 4 Податкового кодексу України, встановлення податків і зборів відбувається з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з надходженнями до нього. Конкретні механізми здійснення названого принципу мають бути закріплені в нормах бюджетного законодавства. У ст. 7 Бюджетного кодексу України говориться про принцип збалансованості бюджетної системи: витрати бюджету мають відповідати обсягу надходжень до нього в конкретний бюджетний період. На жаль, у системі вітчизняного податкового законодавства бракує будь-яких реальних механізмів юридичної реалізації розглядуваного принципу [11].

Висновки

На підставі проведеного аналізу можемо зробити наступні висновки:

1. На тлі стрімких економічних і політичних євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, Європейський Союз відіграє роль головного фінансового партнера України, на частку якого припадає значний обсяг вітчизняного торгівельного обороту.

Цим фактом обумовлено необхідність докладного дослідження податкового законодавства європейських країн.

2. Податкове право Європейського Союзу є одним з провідних інститутів фінансового права ЄС, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів, які становлять його джерела. Структурно вони розподіляються на дві групи: а) внутрішньодержавні; б) міжнародно-правові. На відміну від джерел податкового права ЄС, основним законодавчим актом України, що регулює відносини у податковій сфері, виступає Податковий кодекс України.

3. Основним видом джерел європейського права, в тому числі й податкового, є установчі договори, провідне місце серед яких посідає Договір про ЄС. Зазначений правовий акт містить низку статей, що закріплюють правові принципи, які застосовуються для регулювання податкових відносин та виступають базовими для регламентів, директив та рішень Європейського Суду з податкових питань.

4. Попри існуючі недоліки, безперечною перевагою Податкового кодексу України, що наближує податкове право України до європейського, є виділення охоронних норм в окрему главу ПКУ.

5. Однією з головних проблем сучасної податкової системи Європейського Союзу є питання подвійного оподаткування платників податків, оскільки особа, що здійснює економічну діяльність на території декількох країн ЄС, вимушена сплачувати однакові податки за законодавством різних країн-членів. Розв'язання цієї проблеми вбачається в укладанні міждержавних двосторонніх угод, спрямованих на усунення подвійного оподаткування.

Література

1. Украина и Евросоюз наращивают товарооборот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.slovoidilo.ua/2016/11/24/novost/jekonomika/ukraina-i-evrosoyuz-narashhivayut-tovarooborot-mert>.

2. Стефанчук Р.О. Зарубіжний досвід формування та функціонування місцевих бюджетів / Р.О. Стефанчук, О.А. Музика-Стефанчук // Проблеми правознавства та

правоохоронної діяльності. – 2010. – № 1. – С. 132-138.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/rrpd/2010_1/22StefMy.pdf

3. Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право: дис. ...д-ра юрид. наук : спец. 12.00.14 / Толстопятенко Геннадий Петрович. – МГИМО, 2001. – 320 с.

4. Голубева В.О. Деякі аспекти гармонізації податкового законодавства в державах – членах ЄС та Україні/В. О. Голубева//Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України № 3/2012. С. 120-125

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_3/p12_27.html

5. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії : [монографія] / [Білецька Г. М., Кармаліта М. В. Куц М. О. та ін.]. – К.: Алерта, 2012. – 222 с.

6. Шепенко Р.А. Акцизы / Р. А. Шепенко // М.: Дело, 2001. – 224 с.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kniga.seluk.ru/k-mehnika/1071141-1-akcizi-mosta-izdatelstvo-delo-2001-shepenko-sh-48-akcizi-m-delo-2001-224-15vi-7-0-8-knige-raskrivayut.php>

7. Государственное право Германии. Сокращенный перевод немецкого семитомного издания. Т. 2 / Отв. ред.: Топорнин Б.Н. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1994. – 320 с.

8. Case 112/84, Michel Humblot v. Directeur des services fiscaux, [1985] ECR 1376.

SUMMARY

The article analyzes the current state of the tax legislation in the European Union and Ukraine. This paper examines the sources as well as structure of tax law in Member States and evaluates certain provisions of the EU Treaty in the regulation of tax relations. The emphasis lies on the leading role of the principle of legality in EU tax law. The following paper also determines the advantages and disadvantages of the tax law in Ukraine based on the analysis of the rules of national tax law.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://webstroke.co.uk/law/cases/case-11284-michel-humblot-v-directeur-des-services-fiscaux-1985>

9. Худяков А. И. Избранные труды по финансовому праву / А. И. Худяков. – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2010. – 472 с.

10. Податковий кодекс України //Відомості Верховної Ради України (ВВР)// 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

11. Россіхіна Г. В. Щодо вдосконалення норм податкового законодавства / Г. В. Россіхіна // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 139-147. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/1710>

ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАДЗВИЧАЙНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ГОЛУБ Віктор Олександрович - аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

УДК 342.77

В статті здійснено короткий аналіз онтологічної характеристики інститута адміністративно-правового режиму воєнного положення за законодавством України і законодавством зарубіжних держав. Изложено авторское определение понятия чрезвычайного административно-правового режима военного положения.

Ключові слова: правовий режим, надзвичайний правовий режим, адміністративно-правовий режим, режим воєнного стану.

Потреба глибокого дослідження такого правового феномену, як адміністративно-правовий режим воєнного стану на сьогоднішній день є як ніколи гострою, в тому числі у зв'язку з триваючим воєнно-політичним конфліктом в Криму та окремих районах Донецької та Луганської областей. Одним із аспектів усесторонньої наукової розробки цього правового явища та юридичних умов його застосування є проведення семантичного аналізу самого поняття, яким визначається досліджуваний адміністративно-правовий режим.

У юридичній науковій літературі до адміністративно-правових режимів, як заходів реагування на існуючі та потенційні загрози, можуть застосовуватись різні назви: «спеціальні адміністративно-правові режими», «особливі адміністративно-правові режими», «виключні адміністративно-правові режими», «екстраординарні адміністративно-правові режими» «надзвичайні адміністративно-правові режими». Різнома-

нітність підходів до поняття пояснюється «прив'язуванням» назви поняття до розуміння умов застосування (введення) правового режиму. Одні дослідники пов'язують їх з «особливими умовами», інші – з «надзвичайними ситуаціями», треті – з «екстраординарними обставинами» тощо. Однак усі вони, зазвичай, сходяться в одному – їхнє застосування (введення) передбачає використання у встановленому законом порядку певних правових обмежень поведінки та діяльності суб'єктів правовідносин, з метою усунення тих обставин, що послужили підставою для їхнього застосування (введення).

Серед таких правових засобів, призначених для усунення небезпек та загроз, важливе місце посідає адміністративно-правовий режим воєнного стану, який останнім часом, з огляду на існуючу військово-політичну ситуацію, що склалась в Україні, є об'єктом особливого наукового інтересу.

Будучи нормативно регламентованим Конституцією України та спеціальними законами – Законом України «Про правовий режим воєнного стану», досліджуваний адміністративно-правовий режим за надзвичайним характером застосовуваних заходів, використанням особливих сил та засобів, накладенням істотних обмежень на низку конституційних прав і свобод громадян має багато спільного з іншим адміністративно-правовим режимом – режимом надзвичайного стану. До речі, в адміністративному праві нормативно-правові акти, яким здійснюється правове регулювання цих адміні-

стративно-правових режимів, разом з іншими законами, такими як: «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про боротьбу з тероризмом», «Про захист населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про ветеринарну медицину», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» тощо, узагальнено як надзвичайне законодавство [1, 2, 3].

Аналіз історичних свідчень вказує на ту обставину, що розвиток суспільства чи не перманентно супроводжується внутрішніми та міждержавними конфліктами із застосуванням насильства, яке у різних випадках набуває форм: збройних інцидентів, воєнних акцій, воєнних конфліктів, збройних конфліктів тощо [4, с. 107]. Зазначені конфлікти у той чи інший спосіб пов'язані з поняттям «війна» (англ. *war*), яке Британська енциклопедія визначає як «складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням протиріч між державами, народами, національними і соціальними групами з переходом до застосування засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їхніми збройними силами» [5], похідним від якого є прикметник «воєнний», який словники української мови тлумачать як той, що стосується війни, пов'язаний з нею: закон, злочин, злочинець, конфлікт, напад, переворот, період, потенціал, **режим**, час, **стан**, доктрина, загроза, здобич, інтервенція, історія, небезпека, обстановка, операція, підтримка, політика, проблема, провокація, ситуація, випробування, вторгнення, втручання, питання, приготування, дії, події, зусилля, інтереси, плани тощо [6, с.44]. Таким чином розгляд поняття «воєнний стан» слід поєднувати з війною, відмежовуючись від помилкового застосування поняття «військовий стан», яке часто вживається та навіть зустрічається у юридичній літературі.

Зауважимо, що законодавство України, направлене на забезпечення оборони

держави, у своєму термінологічному апараті містить поняття «воєнний час» – період фактичного перебування держави у стані війни з іншою державою. Початком воєнного часу є оголошення стану війни або момент фактичного початку військових дій.

Слово «стан» з чотирнадцяти значень, вживаних в українській мові, у наших відносинах використовується у значенні «обставини» [7, с.395].

Таким чином, в українській мові словосполучення «воєнний стан» (білорус. *ваеннае становішча*, польськ. *stan wojenny*, чеськ. та словацьк. *stanné právo*, рос. *военное положение*) дослівно слід тлумачити як обставини, пов'язані з війною.

У військово-науковій літературі категорія «воєнний стан» розглядається як засіб інтересів обороноздатності держави, як одна з характеристик воєнного часу, тобто періоду знаходження держави в стані війни, коли відбуваються глибокі зміни у всіх сферах життя суспільства і вступають в силу закони воєнного часу, що покладають на цивільні підприємства і установи додаткові обов'язки в інтересах підвищення боєздатності Збройних Сил [8, с.112], хоча Військовий енциклопедичний словник визначає поняття «воєнний стан» як особливий правовий режим к країні чи окремії її частині, що встановлюється зазвичай рішенням вищого органу влади за виняткових обставин [9, с.305].

Укладачі Юридичного енциклопедичного словника, виданого в СРСР у 1984 році, під воєнним станом розуміють «особливий правовий режим, який встановлюється при надзвичайній обстановці і характеризується введенням у дію надзвичайних заходів в інтересах оборони держави або для забезпечення громадського порядку та державної безпеки» [10, с.44].

В.А Фьодоров, визначаючи поняття «воєнний стан», додатково підкреслив, що він вводиться за рішенням уповноваженого на те органу державної влади при особливих обставинах, пов'язаних з відкриттям військових дій або загрозою агресії як в окремих місцевостях, так і на всій території країни [11, с. 132].

Зазначене поняття знайшло і нормативне визначення законодавцями.

В Україні воно уперше набуло законодавчого закріплення у Законі України «Про оборону України»:

«воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [12]. Тлумачення цього поняття у такому ж форматі надавав Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 року № 1647-III [13].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII дещо розширив його зміст: *«... особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»* [13].

Як правовий режим визначають поняття «воєнний стан» також і закони інших держав.

У Російській Федерації Федеральний конституційний закон від 30 січня 2002 року №1-ФКЗ «Про воєнний стан» визначає, що *«під воєнним станом розуміється особливий правовий режим, що вводиться на території Російської Федерації або в окремих її місцевостях відповідно до Конституції Російської Федерації*

Президентом Російської Федерації в разі агресії проти Російської Федерації або безпосередньої загрози агресії» [14].

Закон Республіки Білорусь від 13 січня 2003 року № 185-З «Про воєнний стан» обумовлює, що *«воєнний стан – особливий правовий режим, тимчасово вводиться на території Республіки Білорусь в разі військової загрози або в разі нападу (акту збройної агресії) на Республіку Білорусь, пов'язаний з наданням державним органам, органам військового управління, місцевих рад оборони повноважень, необхідних для усунення військової загрози або відбиття нападу, а також з тимчасовим обмеженням прав і свобод громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян та осіб без громадянства, прав організацій, покладанням на них обов'язків, встановлених відповідно із цим Законом»* [15].

Закон Республіки Казахстан «Про воєнний стан» визначає воєнний стан як *«...особливий правовий режим, який передбачає комплекс політичних, економічних, адміністративних, військових та інших заходів, спрямованих на створення умов для запобігання або відбиття агресії проти Республіки Казахстан або безпосередньої зовнішньої загрози її безпеці, і вводиться Президентом Республіки Казахстан на всій території Республіки або в окремих її місцевостях»* [16].

Закон Республіки Молдова «Про режими надзвичайного, облоги та воєнного стану» містить таке формулювання *«воєнний стан – режим, що вводиться на всій території країни в разі офіційного оголошення війни або збройної агресії проти Республіки Молдова з метою захисту її суверенітету, незалежності, єдності, територіальної цілісності і конституційного порядку»* [17].

У цей же час можна зауважити, що деякі держави у своїх законах узагалі нормативно не закріпили визначення цього поняття [18], хоча за змістом законів його слід розуміти як правовий режим, а не щось інше. Адже дії та правовідносини щодо його застосування (оголошення, припинення) врегульовані правом, а для виникнення пов'язаних з ним правовідносин використовується система юридичних засобів впливу.

Щоб уникнути помилкових висновків під час нашого дослідження, вважаємо за доцільне дати короткий опис ще кількох

термінів, які застосовуються у законодавстві України, національних законодавствах інших держав та міжнародному праві, – це «стан війни» та «воєнний час». Їхня, на перший погляд, подібність та часте вживання у режимному законодавстві деколи приводить до помилкових суджень.

Укладачі енциклопедичного шеститомника «Юридична енциклопедія» (голова редколегії Ю.С. Шемшученко) дають визначення поняттю «стан війни», як «... стан збройного протистояння між державами (блоками держав). [Стан війни] Розпочинається від моменту офіц.[ної] заяви (повідомлення чи ноти) компет.[ентного] органу влади країни щодо початку бойових дій проти ін.[шої] д[ержа]ви та про припинення мир. відносин між ними.» [19, с. 24].

Закон України «Про оборону», у якому часто вживається поняття «воєнний час», хоча не містить його дефініції, однак із змісту частини третьої статті 4 дає можливість зробити логічний висновок, що ним є хронологічний відрізок, який настає з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій та який закінчується у день і час припинення стану війни [12].

У подібному форматі поняття «воєнний час» (рос. *военное время*) розкривається і у законодавстві інших країн [20; 21; 22].

Поняття «воєнний час» розкривається також і в міжнародних правових документах. Так Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом Республіки Білорусь «Про забезпечення взаємних поставок продукції військового, подвійного і цивільного призначення в період наростання загрози агресії і у воєнний час» визначає його як період з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій до моменту оголошення про припинення військових дій, але не раніше їх фактичного припинення [23].

На думку Н.В. Харечко, поняття «воєнний час» є наслідком імплементації міжнародних правових норм у національне законодавство України, зокрема Конвенції про захист мирного населення під час війни [24, с.19]. Ми не можемо погодитись з таким твердженням дослідниці, оскільки поняття «воєнний час» широко застосовувалося у

надзвичайному законодавстві Російської Імперії, РСФССР та СРСР, Другої Речі Посполитої тощо. Таким чином, воно є природним продуктом еволюції вітчизняного надзвичайного законодавства.

У цей же час ми повністю погоджуємося з думкою Н.В.Харечко, що категорію «воєнний час» слід розуміти виключно відрізок часу і ні в якому разі не правовий режим, хоча ці два поняття є взаємопов'язаними.

У конституційному праві (державне право у радянські часи) характерними рисами воєнного стану за звичай вважалось наявність підвищеної відповідальності за законами воєнного часу, яка наступала за невиконання розпорядчих актів (наказів) військової влади, а також застосування до громадян низки обмежень громадянських прав та покладання на них додаткових обов'язків [25, с.43; 10, с.44.].

Специфіка режиму воєнного стану полягає в посиленні ролі та розширенні повноважень воєнних органів. Він повинен характеризуватись спеціальним правозастосуванням, конкретними силами та засобами, які залучаються для забезпечення режимних правил, межами силового вирішення кризової ситуації.

Варто погодитись з В.І. Радченко та В.А. Фьодоровим, які відносять надзвичайні правові режими, у тому числі режим воєнного стану, в межуючу частину галузей права, яка відображає природу права та соціальну орієнтацію політичних режимів, визначаючи його універсальним інструментом соціальної інженерії, який може слугувати як ефективним засобом захисту свободи та безпеки громадян, так і потужною зброєю класового панування [26, с.110; 11, с.116].

Виходячи із завдань нашого дослідження, систематизуючи підходи до визначення досліджуваного поняття «надзвичайний адміністративно-правовий режим воєнного стану», можна виділити основні його риси:

1. Владні повноваження по організації оборони, забезпечення безпеки та громадського порядку можуть бути передані військовому командуванню.

2. Органи військового командування наділяються повноваженнями надзвичайного характеру, а також правом видання

загальнообов'язкових нормативно-правових актів.

3. На державні органи, підприємства, установи та організації можуть покладатись додаткові оборонні зобов'язання.

4. За окремі правопорушення посилюється юридична відповідальність.

Таким чином, під адміністративно-правовим режимом воєнного стану варто розуміти встановлений Конституцією та законами України спеціальний порядок нормативного регулювання діяльності суб'єктів правовідносин, який полягає у наданні відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасовому, зумовленому загрозою, обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Література

1. Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В.Я. Настюк, В.В. Белевцева. – Х.: Право, 2009. – 128 с.
2. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / С.О. Кузніченко, – Сімферополь, 2010. – 463 с.
3. Рушайло В.Б. Административно-правовые режимы : монография / В.Б. Рушайло. – М.: Щит-М, 2000. – 264 с.
4. Денисов С.Ф. Воєнний конфлікт: зміст та співвідношення з близькими поняттями / С.Ф. Денисов, К.С. Кардаш // Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2012. № 1 (2). – С.107-113.
5. war / Encyclopedia Britannica. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/war>.
6. Короткий тлумачний словник Української мови: словник / [Під ред. Д.Г. Гринчишина]. – [2-ге видання., переробл. і доповн.]. – К.: Радянська школа, 1988. – 320 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т.5: Р-Т / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак та ін. НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 2006. – 705 с.
8. Кириленко І.В. Основи оборонної економіки : Курс лекцій для курсантів спеціальності «Фінанси» / І.В. Кириленко. – К.: Військ. і-нт. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2009. – 135 с.
9. Военный энциклопедический словарь / В 2 томах. Редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев, В. М. Карев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия; РИПОЛ КЛАССИК, 2001. – Том 1. – 848 с.
10. Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 512 с.
11. Федоров В.А. Правовой институт исключительного (военного и чрезвычайного) положения в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / В.А. Федоров. Моск. воен. ин-т Федеральн. погран службы РФ, Москва, 2003. – 231 с.
12. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 № 1647-ІІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>.
14. О военном положении : Федеральный конституционный закон от 30.01.2002 №1-ФКЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=10352990@egNPA.
15. О военном положении : Закон Республики Беларусь от 13.01.2003 № 185-З. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.by/ru/all_about/normative_base/O_voennom_polozhenii.docx.
16. О военном положении : Закон Республики Казахстан от 5.03.2003 №391-ІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1038133#pos=1;-263.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено короткий аналіз онтологічної характеристики інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану за законодавством України та законодавством зарубіжних держав. Подано авторське визначення поняття надзвичайного адміністративно-правового режиму воєнного стану.

SUMMARY

The article provides a brief analysis of ontological characteristics of the institution of administrative legal regime of martial law under the legislation of Ukraine and foreign countries. Author's definition of the notion of the special administrative legal regime of martial law is provided.

17. О режимах чрезвычайного, осадного и военного положения : Закон Республики Молдова от 24.06.2004 № 212 // Monitorul Oficial 06.08.2004 № 132-137, стаття № : 696.

18. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2002 r. nr 156 poz. 1301).

19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редакол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А-Г. – 6270 с.

20. Об обороне : Закон Российской Федерации. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rg.ru/1996/06/06/oborona-dok.html>.

21. Об обороне : Закон Республики Узбекистан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?act_id=22317.

22. Ustawa z dnia 16 czerwca 2015 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2015 nr. 827).

23. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Беларусь об обеспечении взаимных поставок продукции военного, двойного и гражданского назначения в период нарастания угрозы агрессии и в военное время от 10.12.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-88/45432.

24. Харечко Н.В. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н.В. Харечко; Крим. юрид. ін-т Одес. держ. ун-ту внутр. справ. – Сімферополь, 2011. – 206 с.

25. Румянцев О.Г. Юридический энциклопедический словарь / О.Г. Румянцев, В.Н. Додонов. – М.: Инфра-М, 1996. – 376 с.

26. Радченко В.И. Чрезвычайное и военное положение в России (конституционно-правовые проблемы) / В.И. Радченко // Вестник Саратовской государственной академии права. 1998 – № 3 (14). – С. 109-119.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПУБЛІЧНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

**КОРОВАЙКО Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, здобувач
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК 343.1

В статті на основі аналізу юридическої літератури та діючого законодавства з урахуванням практики Європейського суду по правах людини розглянуті проблеми реалізації міжнародних стандартів публічного судового розгляду в кримінальному судочинстві України. Визначено напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення належного механізму виконання вимог принципів відкритості та публічності судового процесу, зокрема, повідомлення сторін та учасників процесу про час та місце судового засідання, забезпечення належних умов для фіксації процесу публічності та його трансляції, чіткого обґрунтування причин прийняття рішення про закриття судового засідання.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судовий процес, міжнародні стандарти судочинства, публічний судовий розгляд, відкритість судового процесу.

Постановка проблеми

Шлях України до Європейської інтеграції вимагає приведення вітчизняного законодавства у відповідність до існуючих міжнародних стандартів, зокрема у сфері судочинства. Особливо це стосується кримінального судочинства, оскільки саме до його завдань віднесено захист особи, суспільства та держави від найбільш небезпечних правопорушень – кримінальних. До

того ж саме в цій сфері можуть мати місце найбільш істотні обмеження прав людини. Саме тому питання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального процесу згідно з вимогами демократичного суспільства має виключно важливе значення.

Однією з гарантій дотримання основоположного права особи - права на справедливий суд, його невід'ємним елементом є гласність (публічність) судового розгляду. Ця засада прямо передбачена в основних міжнародно-правових актах з питань прав людини, зокрема, у ст.ст. 10, 11 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У вітчизняному законодавстві гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами віднесено до основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України). Гласність і відкритість судового процесу визначено і як основна засада організації судової влади (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У кримінальному процесі вона закріплена п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК України та більш докладно визначена у ст. 27 КПК України.

При цьому у зв'язку з змістовним реформуванням судової гілки влади в Україні в цілому та кримінального судочинства, яке відбулося останніми роками, виникає потреба здійснення комплексного аналізу за для переосмислення існуючих теоретичних поло-

жень стосовно сутності та змісту засади гласності та відкритості судового провадження, а також удосконалення правових норм, які регламентують цей напрям, для приведення їх у відповідність із існуючими міжнародними стандартами з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми гласності та відкритості судового процесу розглядалися у наукових працях Ю.М. Грошевого, В.В. Городовенка, В.В. Короля, В.В. Леоненка, М.І. Сірого, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, О.П. Кучинської, О.М. Овчаренко, М.А. Погорецького, Н.В. Сібільової, О.Г. Шило та інших вітчизняних учених. Проте зазначений принцип стосовно до кримінального процесу досліджувався переважно на теоретичній та нормативній базі пострадянської моделі судочинства. У свою чергу, з моменту запровадження нового КПК України суттєво удосконалено законодавство про судоустрій, визнано обов'язковість практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) тощо.

Не вирішені раніше проблеми

Враховуючи ті зміни у змісті багатьох теоретичних та нормативних положень, якими регламентовано порядок судочинства в Україні, що відбулися останнім часом, потребує подальшого дослідження питання визначення природи принципу гласності (публічності) судового провадження, його місця у системі засад кримінального процесу, змісту та гарантій реалізації відповідно до передових міжнародних стандартів судочинства.

Метою статті є дослідження засади публічного судового розгляду в кримінальному судочинстві України та визначення напрямів удосконалення механізмів її реалізації у судовому провадженні як невід'ємної складової та гарантії права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу

Чинне законодавство України у сфері судоустрою в цілому та в різних галузях судочинства, спираючись на термінологію Конституції України, закріплює засаду гласності та відкритості судового процесу. При цьому, як свідчить аналіз текстів міжнародних нормативно-правових актів та практики ЄСПЛ, гласність і відкритість судового розгляду фактично у них ототожнюються з його публічністю. Таким чином, як міжнародний стандарт судочинства визначається публічність судового провадження. Водночас у вітчизняній правовій доктрині домінує інший підхід, за якого гласність і відкритість судового процесу, як складові єдиної засади судочинства, розрізняють. Так, В. В. Городовенко зазначив, що гласність – це забезпечення судом особам, чиїх інтересів стосується справа, права знати про дату, час і місце судового засідання у ній, права бути вислуханим у суді, а також знати про всі ухвалені рішення у справі. Відкритість судового процесу зумовлює надання особам, які не причетні до судової справи, права бути присутніми в судових засіданнях. Процесуальне законодавство обмежує таке право тільки у разі проведення закритих судових засідань у визначених законом випадках [1, с. 40-41]. У науковій літературі нерідко перший різновид називають «внутрішньою» гласністю, а другий – «зовнішньою».

Щодо цього питання, то В.В. Король дійшов до висновку про те, що гласність кримінального судочинства насамперед передбачає так звану «зовнішню» гласність (для всіх громадян). Цей висновок він обґрунтовує тим, що так звана «внутрішня» гласність (для сторін) є проявом дії таких засад кримінального судочинства, як безпосередність, усність, змагальність, забезпечення обвинуваченому права на захист і рівність учасників процесу. З урахуванням цього вказаний автор наполягає також і на нецільності включення до змісту даної засади положення про необхідність повної фіксації ходу судового процесу як обов'язку суду [2, с. 5]. Однак відмітимо, що такий підхід хоча видається логічним, проте потребує додаткового осмислення, враховуючи сучасну систему засад кримінального провадження.

Крім того, у міжнародно-правовому аспекті до принципу публічності судового провадження віднесено не тільки «зовнішні», а і «внутрішні» прояви гласності.

Критерії публічності (гласності та відкритості) судового розгляду досить детально розкриті у практиці ЄСПЛ. Зокрема, неодноразово наголошено, що відкритість судового провадження є фундаментальним (невід'ємним) принципом правосуддя, закріпленим у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У справі «Белашев проти Росії» ЄСПЛ відзначив, що публічний характер слухань захищає учасників процесу від таємних дій судової влади за відсутності громадського контролю. Здійснення правосуддя, у тому числі в судах, знаходить легітимність від публічності [3, п. 80]. У цьому сенсі В. П. Гончар підкреслює, що практика ЄСПЛ щодо міжнародно-правових стандартів гласності судового провадження дозволяє дійти до висновку про те, що публічність судового процесу є однією з суттєвих гарантій забезпечення справедливого судочинства. Правило публічності судового провадження іноді може поступатись вимогам, продиктованим міркуваннями захисту громадського порядку, зацікавленістю сторін судового процесу у забезпеченні їх прав на приватність [4, с. 5]. Загалом з практики ЄСПЛ випливає, що принцип публічного характеру судових слухань включає два аспекти: проведення відкритих засідань і публічне проголошення вироків. Крім того, він пов'язаний із реалізацією права на усний розгляд, тобто забезпечення можливості особі, яку звинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, бути присутньою в суді першої інстанції [5, с. 31].

О. О. Овсяннікова, здійснивши аналіз чинного КПК України щодо реалізації у ньому принципу гласності судового провадження, визначила три її аспекти: 1) обов'язок суду забезпечити гласність судового розгляду справи, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання, надання можливості сторонам процесу ознайомитися з матеріалами справи тощо; 2) право сторін на гласний розгляд справи, яке полягає в їхньому праві на гласне судочинство, поінформова-

ність про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами судової справи, праві бути вислуханим у судовому засіданні тощо; 3) право бажаючих бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представників засобів масової інформації, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [6, с. 180]. Таким чином науковець віднесла вимогу відкритості до змісту гласності судового процесу, що уявляється цілком прийнятним. У свою чергу аналіз змісту засади кримінального провадження, визначеної у ст. 27 КПК України, дозволяє стверджувати, що вітчизняний законодавець намагається розрізнити окремо вимоги гласності, відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами.

Водночас в інших галузях вітчизняного законодавства застосовано дещо відмінні підходи. Зокрема, Конституція України (ст. 129) встановлює засаду гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами. Законодавство про судоустрій визначає принцип гласності і відкритості судового процесу, до змісту якого входить і його фіксування технічними засобами (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Такий самий підхід застосовано у КАС України (ст. 12) та ЦПК України (ст. 6). У ГПК України (ст. 4-4) всі три вимоги віднесено до принципу гласності розгляду справ. Наведене свідчить про невизначеність термінології, пов'язаної із забезпеченням гласного (публічного) судового розгляду як міжнародного стандарту, у вітчизняному судочинстві. Певні невідповідності у застосуванні термінології викликає і та обставина, що засада публічності у національному кримінальному провадженні визначена як обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування, вжити всі передбачені законом заходи для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України). Тобто в поняття публічності вкладено інший зміст, ніж у міжнародно-правових актах.

Враховуючи вищевказане, відзначимо, що у сучасних реаліях зміст міжнародного стандарту публічності судового розгляду знаходить своє відображення у вимогах

кримінального процесуального законодавства України щодо гласності та відкритості судового провадження.

На нашу думку, з метою гармонізації вітчизняного законодавства як із міжнародними стандартами, так і з конституційно-правовими приписами, слід обрати єдиний термін для позначення наведеного принципу судочинства. Уявляється, що ним має бути гласність. Зокрема, у тлумачному словнику української мови слово «гласний» означає «приступний до широкої громадськості, відкритий, публічний» [7, с. 244]. Отже, оскільки принцип публічності в кримінальному процесі України має інший зміст, ніж розуміння гласності, а в Конституції України вжито термін «гласність», то відповідна засада кримінального судочинства має іменуватись саме гласністю судового провадження, і вона має бути повністю узгоджена та вважатись аналогом складової права на справедливий суд – публічності судового розгляду. У свою чергу, вимогу повного фіксування процесу за допомогою технічних засобів можна віднести до змісту засади гласності, оскільки це визначає спосіб фіксації інформації під час судового засідання, отже, окремою процесуальною гарантією забезпечення гласності.

У цілому можна констатувати, що в українському законодавстві закріплені достатні гарантії забезпечення гласності судового процесу. Зокрема, ст. 27 КПК України встановлено складові наведеної засади, що декларують заборону обмежувати права на отримання інформації про час і місце судових засідань, результати судового розгляду; відкритість судового провадження; основні принципи оголошення в судовому засіданні змісту особистих записів, розмов тощо; вичерпний перелік підстав для закритого судового провадження; офіційне фіксування судового засідання допомогою звукозаписувального технічного засобу; основні правила фіксування та трансляції судових засідань сторонами та громадськістю, а також прилюдне проголошення судового рішення. Зазначені правила деталізовані в інших статтях КПК України.

Також окремі положення, що забезпечують реалізацію досліджуваної засади, за-

кріплені в нормах законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про державну таємницю», «Про телекомунікації», «Про захист персональних даних», інших законах і підзаконних нормативно-правових актах стосовно зазначеного напрямку. Проте, як зазначає А. О. Малярєнко, в українській практиці та законодавстві наявні досить серйозні проблеми не щодо закріплення певних норм, а в аспекті дійсного забезпечення гарантій, встановлених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, їх практичного втілення та конкретного прояву [8, с. 50-51]. Тому слід розглядати зазначене питання не тільки щодо змісту самих норм, а і реальних можливостей і практики їх дотримання.

Аналіз рішень ЄСПЛ проти України з приводу порушення вимоги публічного судового провадження дозволяє стверджувати, що помилками вітчизняних судів є часом безпідставні обмеження щодо забезпечення відкритості судового розгляду в першій інстанції як шляхом прийняття необґрунтованих рішень про здійснення провадження в закритому судовому засіданні, так і через фактичне створення неналежних умов для участі сторін і громадськості.

Так, у справі «Шагін проти України» національним судом було ухвалено рішення про закриті судові провадження з міркувань запобігання розголошенню відомостей про свідків і потерпілих та забезпечення безпеки учасників судового процесу. Проте, як зазначив ЄСПЛ, міркування безпеки повинні бути достатньо переконливими і повністю поясненими, чого зроблено не було [9, п. 65]. У справі «Лучанінова проти України» доступ громадськості до судового засідання був обмежений не формально, а фактично. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, як вказав у своєму рішенні ЄСПЛ, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засі-

дання [10, п. 56]. У справі «Стрижак та інші проти України» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки не було доведено, що заявника було належним чином повідомлено про дату та час слухання у справі [11, п. 41].

Хоча зазначені рішення винесені у справах, розглянутих за нормами попереднього КПК України 1960 року, але аналіз чинного законодавства дає підстави вважати, що окремі проблеми регламентації правил дотримання публічності судового провадження, на жаль, залишаються.

Так, зміст ст. 27 КПК України не узгоджено у повній мірі з вимогами, встановленими ст. 11 Закону України «Про судочину» та критеріями відкритості судового процесу, визначеними ЄСПЛ. Зокрема, в даній статті необхідно чітко передбачити обов'язковість невідкладного оприлюднення та доступної для сторін інформації про місце, дату і час судових засідань. Також слід конкретизувати, що рішення суду про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні має бути переконливо обґрунтовано судом і повністю пояснене учасникам провадження. Крім того, є потреба передбачити, що на підставі ухвали суду може здійснюватись трансляція судового засідання не тільки по радіо і телебаченню, як це визначено зараз, а, зважаючи на розвиток сучасних телекомунікаційних технологій, будь-яке транслявання. Відповідно до цього слід удосконалювати й конкретні норми-гарантії дотримання вказаної засади кримінального провадження.

Урахування цих пропозицій сприятиме більшій гармонізації вітчизняного кримінального процесуального законодавства існуючим міжнародним стандартам судочинства, а отже, забезпечувати належний захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що встановлена міжнародно-правовими актами засада публічності судового розгляду в цілому знайшла своє належне закріплення у вітчизняному кримінальному процесуаль-

ному законодавстві, зокрема у гласності та відкритості судового провадження. Проте, враховуючи зміст міжнародно-правових норм, а також практику ЄСПЛ з цього питання, у чинному КПК України підлягають удосконаленню гарантії дотримання гласності судового розгляду, зокрема дієвість повідомлення сторін та учасників провадження про місце і час засідання, а також доступність для сторін такої інформації, повідомлення громадськості (публіки) про місце і час слухань; забезпечення належних умов для проведення засідання в приміщеннях, де можливою є участь представників громадськості (публіки), а також правил фіксування процесу громадськістю та його транслявання у засобах масової інформації; чіткого обґрунтування причин ухвали рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні тощо.

У цьому контексті перспективними напрямом подальших наукових досліджень є з'ясування відповідності системи засад кримінального провадження, що передбачені КПК України, існуючим міжнародним стандартам у сфері кримінального судочинства.

Література

1. Городовенко В. В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 9 (133). – С. 38-43.
2. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України: автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Король. – К., 2002. – 19 с.
3. Белашев против России (заявление № 28617/03) : Решение Европейского суда по правам человека от 4 декабря 2008 года. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zagr.org/219.html>.
4. Гончар В. П. Міжнародно-правові стандарти гласності судового процесу в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини / В. П. Гончар // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (18). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/154/176>.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу юридичної літератури та чинного законодавства з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини розглянуто проблеми реалізації міжнародних стандартів публічного судового розгляду в кримінальному судочинстві України. Визначено напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення належного механізму дотримання вимог щодо реалізації засади гласності та відкритості судового провадження, зокрема, повідомлення сторін та учасників кримінального провадження про час і місце судового засідання, забезпечення належних умов для фіксування процесу громадськістю та його транслявання, обґрунтування причин прийняття рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

5. Руководство по статье 6 Конвенции. Право на справедливое судебное разбирательство (уголовно-правовой аспект) . – Совет Европы / Европейский суд по правам человека, 2014. – 72 с. – Электронный ресурс. – Режим доступа: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906).

6. Овсяннікова О.О. Принцип гласності кримінального процесу у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / О.О. Овсяннікова // Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 179-181.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

SUMMARY

Based on analyses of legal literature and current legislature taking into consideration case law of European Court of Human Rights, the article reviews issues of implementing international standards of public judicial examination in criminal legal proceedings of Ukraine. It defines the following ways for enhancing criminal procedural legislature in the question of securing a proper mechanism for providing publicity and openness of judicial proceedings: notifying parties and participants of criminal legal proceedings about the time and place of court hearing, providing adequate conditions for public coverage and broadcast of legal proceedings, substantiation reasoning for providing closed judicial examination in criminal legal proceedings.

8. Малярєнко А. О. Поняття і сутність публічного проголошення судового рішення в світлі практики Європейського Суду з прав людини / А. О. Малярєнко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 1 (17). – С. 47-54.

9. Шагін проти України (Заява N 20437/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2010 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_612.

10. Лучанінова проти України (заява № 16347/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 9 червня 2011 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_788.

11. Стрижак проти України (заява № 72269/01) : Рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_441.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТУ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ X-XIX СТОЛІТТЯ

ГРИНЮК Володимир Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

УДК 343.133 (477)

В статті здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку функції обвинувачення в отечественном уголовном судопроизводстве X-XIX века. Выделены два основных исторических периода развития указанной функции. Сделан вывод, что на протяжении всей истории уголовного процесса функция обвинувачення рассматривалась как особая, самостоятельная функция, для осуществления которой создавались специальные органы, деятельность которых не была связана с отправление правосудия.

Ключові слова: кримінальне судочинство, функція обвинувачення, історико-правовий аналіз, історичний період.

Постановка проблеми

Функція обвинувачення у вітчизняному кримінальному процесі має багатотікову історію становлення та розвитку. Її процес розвитку у кожний історичний період виглядав по-різному і залежав від історичної форми кримінального процесу.

Загальноприйнятим в історії розвитку кримінального процесу є виділення трьох його форм: змагальний, інквізиційний та змішаний [1, с. 4]. Такий розподіл безпосередньо пов'язаний із специфікою організації обвинувачення й одночасно проявляє співвідношення приватних і публічних початків у кримінальному процесі в їх історичному виникненні й розвитку. Основу кримінального процесу складає діяльність, пов'язана з боротьбою проти осіб, які скоїли злочини, та із захистом потерпілих від нього [2, с. 73]. Таким чином,

основною формою цієї діяльності є здійснення функції обвинувачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Історичний аспект становлення та розвитку функції обвинувачення був предметом дослідження тих процесуалістів, які вивчали функціональну сторону діяльності суб'єктів кримінального процесу, а саме: М.В. Кокошка, С. Крушинського, В.Т. Маляренка, Ф. Б. Мухаметшина, І.В. Рогатюка, О.В. Сапіна, В. Сухоноса, Б.Р. Стецюка, М.А. Чельцова-Бebutova та інших.

Не вирішені раніше проблеми

Однак, слід визнати, що низка питань, пов'язаних із виділенням історичних періодів розвитку функції обвинувачення на теренах вітчизняного кримінального процесу та їх аналізом, залишилась недостатньо розглянутою.

Метою статті є проведення історико-правового аналізу джерел кримінального процесуального права X-XIX століття і визначення особливостей становлення та розвитку функції обвинувачення у вітчизняному кримінальному судочинстві вказаних часів.

Виклад основного матеріалу

Обвинувачення глибоко входить своїм корінням не лише в соціальну, але й у біологічну природу людини. У зв'язку з цим, історично першою формою боротьби проти посягань на життя та інші інтереси і відносини людини

була безпосередня фізична боротьба особи, яка зазнала нападу проти нападаючого. Цей спосіб боротьби з посяганнями ніколи повністю не втрачав свого значення і офіційно визнаний сучасним правом у вигляді інституту необхідної оборони. З розвитком людського суспільства змінювався й характер боротьби з посяганнями, виникали її нові форми, що спочатку носили характер групового протистояння родів (кровна помста), а згодом набували рис індивідуального вирішення суперечок шляхом проведення поєдинків. Такі форми вирішення конфліктів носили позасудовий характер. У зв'язку з цим говорити про обвинувачення відносно таких ситуацій можна лише зі значною часткою умовності [3, с. 13-14]. Ми підтримуємо точку зору науковця і вважаємо, що така форма захисту прав та інтересів особи і суспільства, що існувала у первіснообщинному суспільстві, дійсно може лише умовно вважатися функцією обвинувачення.

На думку більшості учених, становлення обвинувачення у вітчизняному кримінальному процесі пов'язано із історичним періодом Київської Русі. За час існування Русі відбувався активний процес становлення і розвитку її права, значна частина норм якого отримала писемне закріплення перш за все у літописах і збірниках права, а частина існувала у формі усного звичаєвого права [4, с. 47]. М.М. Бедрій вказує, що право Київської Русі ґрунтувалось на східнослов'янській правовій традиції, виросло й розвинулось із додержавного звичаєвого права. Відтак, первинним і основним джерелом права Київської держави був правовий звичай, який сформувався історично. Водночас із звичаєвим правом формувалося нове джерело – нормативно-правовий акт [5, с. 179]. Правильно вказує М.В. Кокошко, що зародки обвинувачення прослідковуються в ранніх договірних правових пам'ятках Київської Русі, а також збірнику «Руська Правда», що здійснювалось лише приватними особами, оскільки прокурора в сучасному розуміння у той час не було [6, с. 75].

До органів, наділених компетенцією здійснення кримінального провадження на Русі, як вказує О.В. Сапін, належали наступні: 1) князь, якому належала вся судова влада; 2) намісники князів на місцях (переважно в містах) – вірники, котрі замінили у криміналь-

них конфліктах тіунів; 3) старости, які здійснювали судочинство в селах по незначних справах; 4) духовні суди (у злочинах проти віри й церкви); 5) «12 громадян» («12 мужів») (інституція, статус якої достовірно не визначений ученими); 6) суди привілейованих вотчинників (общинний суд на місцях) [7, с. 12].

Функція обвинувачення або кримінального переслідування в давнину належала потерпілому (позивачеві) або його представникові, пособникам, дії яких також спрямовані на викриття винного, «ябетникам» або «сокам» і державі в особі князя [8, с. 406]. Хоча в основному обвинувачем був тільки потерпілий, який, виходячи із власних інтересів, підтримував обвинувачення в суді, що пізніше почали називати «особисте» («власне») [9, с. 119]. Однак право позову належало лише вільним людям. Холопи не були суб'єктами правовідносин: не могли звертатися до суду як позивачі та не могли бути відповідачами. Показання свідків-холопів допускалися лише в крайніх випадках [8, с. 406].

Зважаючи на приватний характер судочинства того часу, воно характеризувалося активною участю у ньому осіб, заінтересованих у вирішенні конфлікту: потерпіла особа (позивач, обвинувач) підтримувала в суді обвинувачення, зобов'язана була збирати докази і подавати їх до суду; протилежна сторона – відповідач (обвинувачений) – визнавала обвинувачення, а у разі його заперечення мала подати до суду докази, що спростовували пред'явлене до неї обвинувачення [10, с. 376].

Таким чином, як вказує В. Сухонос, за часів існування Київської Русі і дещо пізніше обвинувальний процес був змаганням між обвинувачем та обвинуваченим. Обвинувачем міг бути в основному тільки потерпілий, який і підтримував у суді обвинувачення, виходячи із своїх власних інтересів. Тому таке обвинувачення здобуло назву «особисте» («власне»). Дещо пізніше право виступати обвинувачем одержали родичі потерпілого, а також близькі знайомі. Так з'являлися «паростки» публічного процесу. Великий князь та інші особи, що проводили суд, доказів не збирали. Це була справа обвинувача та особи, що обвинувачувалася. Ще однією формою прояву публічного обвинувачення було громадське обвинувачення, за яким сама громадськість брала

участь у переслідуванні злочинців. Це право видавати відомих «лихих» людей передбачалося Руською Правдою, Губськими грамотами, Судебником та Литовським Статутом. Так звані «губні цілувальники» вибиралися з людей «добрих і заможних». Вони повинні були не лише бути присутніми при розгляді справи у суді, але й розшукувати «разбойников и та-тей» [9, с. 119-120].

Враховуючи викладене, можна зазначити, що в ранньофеодальному суспільстві початок реалізації функції обвинувачення ґрунтувався на приватній ініціативі. Кримінальний процес будувався за принципом змагальності між обвинувачем (роль якого досить часто виконували потерпілий, його родичі чи знайомі) та обвинуваченим. Однак згодом зароджується публічний процес і ініціатива кримінального переслідування переходить громадським обвинувачам або посадовим особам.

Подальше розширення офіційного початку в кримінальному судочинстві призвело до виникнення так званого арешту за підозрою. Сутність вказаного інституту полягала в тому, що при загальновідомості факту вчинення певного злочину особою суддя мав право заарештувати особу лише за підозрою. Затримавши передбачуваного винуватця, суддя здійснював заходи для широкого розголошення факту і підстав затримання. Це робилося для того, щоб зацікавлені особи могли з'явитися в суд і пред'явити формальне обвинувачення арештованому. У такому випадку справа йшла шляхом звичайного обвинувального процесу. Але якщо обвинувач не з'являвся, то через відсутність основної процесуальної передумови – формального обвинувачення, суддя повинний був звільнити арештованого. Останні два правила вказують, що прихильність до обвинувальних елементів була, як і раніше, дуже сильна. Однак в міру посилення процесів централізації державної влади судова влада постійно розширювала випадки переслідування *ex officio*. Особливу роль у цьому процесі відіграло розширення юрисдикції королівських судів та затвердження постійної посади королівського представника в суді – прокурора (1302 р.). Із самого початку діяльності прокуратури за нею було визнано право порушувати обвинувачення по справах, у яких був зацікавлений король [11,

с. 33]. На початку XIV століття прокурор виступав у старих формах обвинувального судочинства, однак у його процесуальному становищі малися симптоматичні відмінності – він не ніс звичайної відповідальності потерпілого за правдивість обвинувачення та не підлягав стягненню у випадку виправдання підсудного [12, с. 231].

Розвиток інституту прокуратури мав ряд взаємопов'язаних наслідків: по-перше, офіційний обвинувач усе більше витісняв із процесу потерпілого, перетворюючи його з повноправної сторони в джерело інформації («донощика» чи просто свідка), а по-друге, скорочувалося число випадків застосування старих форм обвинувального процесу. Все частіше переслідування могло починатися в офіційному порядку без належного обвинувача, прокурор отримував право проводити секретне розслідування злочинів. Як відзначає М.А. Чельцов-Бебутов, екстраординарний (розшуковий) порядок рішуче витіснив ординарний (змагальний). І незабаром у кримінальному процесі не залишилося місця для обвинувача й гласного судового змагання [12, с. 240]. Так за часів гетьманської держави кримінальний процес невпинно переходив від змагального до інквізиційного (розшукового). Основні положення кримінального провадження того часу висвітлені у видатній пам'ятці – «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, яка, по суті, була кодифікованим актом. Відповідно до цього кодексу, як зазначає А.А. Макаренко, кримінальний процес носив змагальний та інквізиційний (розшуковий, слідчий) характер. Так, змагальність виражалась у тому, що суддя не мав права ані розпочати провадження без подання позову чолобитником (позивачем, «актором», «поводом», «жалобливою стороною»), ані примушувати будь-кого до вказаних дій. Інквізиційний процес проявлявся у виняткових випадках, коли суд за власною ініціативою у публічних інтересах охорони правопорядку розшукував злочинця і вдавався до розслідування. Ці винятки стосувались: 1) нападів на будинки у містах і селах, гумни, хутори; 2) нападів на церкви і монастирі; 3) зґвалтування дівчат і жінок, статевих злочинів, явної подружньої зради, блуду; 4) розбою; 5) крадіжок; 6) виготовлення підроблених грошей;

7) підпалів; 8) чаклунства; 9) отруєнь та вбивств; 10) погроз заподіяння шкоди здоров'ю або вчинення підпалу та інших подібних діянь; 11) затримання «на гарячому» при скоєнні вищеперерахованих злочинів; 12) зухвалої поведінки винної особи після здійснення правопорушення. Про значення та силу приватного обвинувачення свідчить те, що відповідача, який переховувався від правосуддя, як і зловмисника на місці злочину, дозволялось особисто арештувати і доставляти безпосередньо до суду, а у разі опору при затриманні – поранити, покалічити і навіть вбити. Автор вказує, що провадження в цілому носило обвинувальний (змагальний, контрадикторійний) характер. Порушення й увесь подальший хід справи визначався зусиллями, ініціативою «актора». Слідство до суду майже не велося. Завдання суддів полягало у розв'язанні спору між сторонами обвинувачення і захисту, яким і доручалось доведення своєї правоти всіма законними способами [13, с. 73-74].

У вищевказаному нормативному акті вказувалося наступне: «Всякий відповідач має бути в суді допитаний словесно по чолобитній чолобитника, напроти кожного пункту особливо і поки попередні пункти не очищені будуть про наступні не допитувати... вільно відповідачеві під час свого допиту тримати у себе і письмові свої докази і з них словесно чинити проти всякого пункту відповідне, а не тільки проти того, що стороннє в чолобитній було написано; але не на наступні пункти, поки перші неочищені будуть, відповідачу не відповідати і чолобитнику не викривати; що ж стороннє було потрібне примішане, проте суддям, якщо їхньому суду буде належати, по наказу справи тієї слідувати, а якщо їхнім судам, повинні відсилати до належного суду; інший відповідач має, про що його допитують, сказати правду, ні в чому не закриваючись, що б не вчинив; а коли б і не так, як в чолобитній показано, але іншими якимось чином або випадком, що вчинив, то й проти того не скривати, але тільки того діла або для чого сталось показати. Доводи і докази до обвинувачення або виправдання чиемусь сліди образи бувають: 1) через самовільне визнання; 2) через листи; 3) через свідків; 4) через присягу; 5) через пошук або іспит та катування» (розд. 8, арт. 12, п. 5; арт. 13, п. 1) [14].

В інквізиційному процесі головною стадією було досудове провадження. Воно поділялося на загальне і спеціальне слідство. У першій частині слідства засвідчувалася подія злочину без допиту обвинуваченого. У другій – обвинувачуваному пред'являлося обвинувачення, і він допитувався за пунктами. Такі види слідства за «Сводом Законів» повинні були встановити, над якою особою чи майном було вчинено злочин і в яких діях він полягав, яким способом, знаряддям, коли, де, з яким наміром чи без наміру скоєний [15, с. 24-25, 35; 16, с. 105]. Така діяльність була яскравим прикладом реалізації функції обвинувачення та формування і підготовки безпосереднього обвинувачення.

Аналізуючи різні етапи розвитку російського кримінального судочинства, Ф.Б. Мухаметшин вказує на певну перевагу в ньому обвинувального початку. Це пов'язано, перш за все, з пануванням протягом століть станового характеру законодавства. З іншого боку, відбувається виокремлення нових видів злочинів, у яких підозрюваний спочатку розглядається в якості злочинця (так звані справи по «государевим» злочинам). Однак і в цьому випадку законодавець не міг допустити факту абсолютної незахищеності підозрюваного в скоєнні конкретного злочину. В іншому випадку роль держави зводилася до функції безпорадного спостерігача за фактичним самосудом. І тому на всіх етапах свого розвитку вітчизняний судовий орган уважно стежив за збиранням доказів, за показаннями свідків. Про це також свідчить і той факт, що в значній мірі суд приділяв увагу показанням про «добру славу» як позивача, так і відповідача [17, с. 292].

Інквізиційна форма кримінального процесу проіснувала в Російській імперії до судової реформи 1864 року. Основним правовим результатом вказаної реформи стало виникнення «Статуту кримінального судочинства», який закріпив заміну інквізиційної форми процесу на змішану. Статутом передбачався обвинувальний акт, у якому формулювалося обвинувачення. Поряд з цим, вказаний документ не дозволив вирішити всіх питань процесу формування обвинувачення. Із півтори тисячі статей у ньому не було ні однієї присвяченої акту притягнення особи як обвину-

ваченого. Слідча та судова практика того часу відчули зазначений недолік. В одному з циркулярів міністерства юстиції містилося розпорядження про необхідність складання на досудовому слідстві особливої постанови про притягнення особи як обвинуваченого [18, с. 333].

Статут кримінального судочинства ввів у Російській імперії поділ обвинувачення на приватне та публічне, в основу яких була покладена тяжкість і юридична природа злочинів. Приватний порядок обвинувачення реалізовувався у випадках посягання на права відомої приватної особи без особливого посягання на безпеку суспільства, публічний – коли об'єктом злочинного діяння був суспільний інтерес [19, с. 253].

Ст. 2-4 Загальних положень Статуту кримінального судочинства регламентували, що судове переслідування порушується як посадовими, так і приватними особами. У кримінальних справах, які підвідомчі мировим судовим установам, викриття обвинуваченого перед судом здійснюється потерпілими від злочинних дій приватними особами, а також поліцейськими та іншими адміністративними властями в межах, установлених законом. У кримінальних справах, які підвідомчі загальним судовим установам, викриття обвинувачених перед судом покладається на прокурорів та їх товаришів. Таким чином, Статут кримінального судочинства визначив суб'єктів обвинувачення, до яких відніс: потерпілого, поліцейських, адміністративні власті (органи), а також прокурора та його товаришів.

Відповідно до ст. 42-53 Статуту приводом для розгляду справ мировим суддею були скарги потерпілих, повідомлення поліцейських та інших адміністративних органів влади, а також безпосереднє виявлення суддею ознак злочинів, що підлягали переслідуванню незалежно від скарги потерпілого. Скарги приватних потерпілих осіб повинні були містити відомості про: 1) обвинувача; 2) злочинне діяння та обставини його вчинення; 3) шкоду та збитки, що були завдані обвинувачу; 4) обвинуваченого або підозрюваного; 5) свідків та інші докази, що підтверджували скаргу; 6) час подання скарги. Попереднє слідство по злочинам та проступкам, що підсудні окружним судам, здійснювалося судовими слідчими з до-

могою поліції та під наглядом прокурорів і їх товаришів [19, с. 128-172].

Відповідно до Статуту кримінального судочинства судовий слідчий під час закінчення слідства не складав обвинувального акту чи іншого документа, у якому формулювалося б обвинувачення. В обвинувальному акті, що складався прокурором, повинні бути зазначені: 1) подія, що містить у собі ознаки злочинного діяння; 2) час і місце скоєння злочину; 3) звання, ім'я, по батькові і прізвище, прізвисько обвинуваченого; 4) сутність доказів і доказів, зібраних у справі проти обвинуваченого; 5) визначення за законом, якому саме злочину відповідають ознаки вчиненого діяння (ст. 520 Статуту кримінального судочинства) [3, с. 25-26].

Аналіз положень Статуту кримінального судочинства дає підстави стверджувати, що він заклав основи формування сучасного кримінального процесу. Здійснення функції обвинувачення ґрунтувалось на виокремленні приватного та публічного обвинувачення. Основним процесуальним актом, у якому виражалась вказана функція, був обвинувальний акт, складений прокурором під час закінчення попереднього слідства та передачі справи до окружного суду.

Висновки

Таким чином, історичний процес становлення та розвитку функції обвинувачення у кримінальному судочинстві Х-XIX століття пройшов декілька періодів: 1) формування функції обвинувачення в період Київської Русі; 2) становлення та розвиток функції обвинувачення в період перебування українських земель у складі Російської імперії. Короткий опис розвитку функції обвинувачення дозволяє зробити висновок, згідно з яким законодавець розглядав її протягом усієї історії кримінального процесу, як особливу, самостійну функцію, для здійснення якої створювались спеціальні органи, діяльність яких не була пов'язана з відправленням правосуддя, покладеним лише на суд.

Література

1. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: Вид. 2-е, перероб. і доп. : підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – Київ : Либідь, 1999. – 536 с.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку функції обвинувачення у вітчизняному кримінальному судочинстві Х-ХІХ століття. Виділено два основних історичних періоди розвитку вказаної функції. Зроблено висновок, що протягом усієї історії кримінального процесу функція обвинувачення розглядалася як особлива, самостійна функція, для здійснення якої створювались спеціальні органи, діяльність яких не була пов'язана з відправленням правосуддя.

SUMMARY

This article provides historical and legal analysis of formation and development accusation in domestic criminal proceedings X-XIX century. Two main historical periods of the specified function. It is concluded that throughout the history of criminal proceedings, the prosecution considered as a special, independent function, for which created special bodies that are not related to the administration of justice.

2. Нажимов В.П. Об уголовно-процессуальных функциях / В.П. Нажимов // Правоведение. – 1973. – № 5. – С. 73-82.

3. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : монографія / І. В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2006. – 160 с.

4. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В.Т. Маляренко. – К., 2004. – 450 с.

5. Бедрій М.М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі / М.М. Бедрій // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 179–184.

6. Кокошко М.В. Розвиток наукової думки й законодавства відносно інституту участі прокурора в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх у Х–ХІІ століттях / М.В. Кокошко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 6-1. Том 4.- 2014. – С. 71-76.

7. Сапін О.В. Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду судових рішень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Сапін. – К., 2012. – 227 с.

8. Стецюк Б.Р. Функціонування судового процесу в Київській Русі / Б.Р. Стецюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. – 2015. – № 824. – С. 405–411.

9. Сухонос В. Щодо становлення органів обвинувачення / В. Сухонос // Право України. – 2001. – № 5. – С. 118–122.

10. Крушинський С. Історія становлення інституту подання доказів у кримінальному судочинстві України до судової реформи 1864

року / С. Крушинський // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. 2011. – Вип. 53. – С. 375–382.

11. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство / Н.Н. Розин. – СПб., 1916. – 571 с.

12. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовного-процессуального права. – Т.1: Очерки по истории суда и уголовного процесса рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М.А. Чельцов-Бебутов. – М. : Госюриздат, 1957. – 837 с.

13. Макаренко А.А. Законодавчі засади процесуального провадження за кодексом 1743 року / А.А. Макаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Випуск 21. Частина II. Том 1. – С. 72-75.

14. Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/932/17/>.

15. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 552 с.

16. Шпилев В.Н. Участники уголовного процесса / В.Н. Шпилев. – Минск : Изд. БГУ, 1970. – 176 с.

17. Мухаметшин Ф.Б. Организационно-правовые основы становления и развития институтов обвинения и защиты в судопроизводстве России : IX – начало XX века : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Ф.Б. Мухаметшин. – Санкт-Петербург, 2004. – 360 с.

18. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и изменение его в суде / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1963. – 171 с

19. Российское законодательство Х-ХХ веков [в 9-ти томах] / под общ. ред. О.И. Честякова. – М. : Юридическая литература, 1991. – Т. 8 : Судебная реформа. – 496 с.

ФАКТОРИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

КЛИМЕНКО Ольга Анатоліївна - викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації військових прокурорів Національної академії прокуратури України

УДК 343.9.

В статті розглянуті питання, що стосуються деяких аспектів кримінологічної характеристики шахрайства в сфері надання туристичних послуг. Проаналізовані групи факторів детермінації цих злочинів та визначені основні заходи їх запобігання.

Ключові слова: шахрайство, надання туристичних послуг, запобігання, злочин, причина, обман, захід.

Постановка проблеми

Туристична галузь народного господарства з кожним роком набуває все більшого значення в економіці нашої країни. Цей бізнес розвивається досить швидко, однак на практиці, крім позитивного виявляється і негативний аспект – збільшується кількість злочинних проявів у цій сфері. При цьому одним із найрозповсюдженіших злочинів, що вчиняються у сфері надання туристичних послуг, є шахрайство. На наш погляд, саме недостатнє вивчення факторів, що детермінують вчинення шахрайства, а також неякісне розроблення заходів запобігання йому, сприяють широкому розповсюдженню цього злочину.

Стан дослідження

Проблемам визначення факторів детермінації та запобігання злочинам взагалі присвячена велика кількість робіт таких вітчизняних вчених, як В. В. Василевич, В. О. Гацелюк, В. В. Голина, Н. О. Гуторова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Каль-

ман, О. М. Костенко, В. П. Попович, В. І. Шакун та багато інших. Крім того, питанням запобігання злочинам саме у сфері туристичного бізнесу присвячена наукова робота І. А. Нестерової «Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання» (Київ, 2016 р.). У той же час навіть ця наукова праця не відображає окремо проблеми детермінації шахрайств у сфері надання туристичних послуг. Отже, окреслені питання потребують свого наукового та прикладного вирішення.

Мета

Метою статті є вивчення основних факторів детермінації та розроблення заходів запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу

Запобігання шахрайським діям у сфері надання туристичних послуг, як і запобігання шахрайству взагалі, повинно мати системний характер та здійснюватися в різних сферах діяльності суспільства. Слід уточнити, що запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг розглядається нами на двох рівнях: по-перше, загальносоціальному, тобто запобіжна діяльність при здійсненні соціальної політики держави взагалі; по-друге, спеціально-кримінологічному, який містить у собі превентивні заходи, що спрямовані виключно на запобігання досліджуваним злочинам та

здійснюються правоохоронними органами і, як правило, спрямовані на осіб, які схильні до вчинення таких злочинів.

Для розроблення системи заходів запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг необхідно спочатку визначити ті причини, які спонукають злочинців та обумовлюють їх дії, обставини, які створюють сприятливі умови для вчинення таких діянь. Загальновідомо, що у кримінології поняттям «причини злочинності» охоплюється комплекс взаємодіючих детермінант, які різноманітним чином детермінують, тобто обумовлюють злочинність.

Численні дослідження кримінологів свідчать про те, що фактори, які детермінують злочинність, різняться між собою не тільки за ступенем криміногенної дії на злочинність, а й за своїм характером, а відтак розрізняють:

– фактори економічного характеру – північні галузі господарства, джерела інвестицій, стан бюджету, співвідношення бюджету, його доходної та витратної частин, хід приватизації, рівень розвитку малого та середнього підприємництва, зайнятість населення тощо;

– фактори соціального характеру – життєвий рівень населення, забезпеченість населення товарами, житлом, послугами, рівень доходів, якість медичного забезпечення та ін.;

– фактори соціально-культурного характеру – освітній рівень населення, забезпеченість культурними, спортивними установами, звичаї, традиції, стереотипи поведінки, які обумовлені етнопсихологічними, національними, релігійними, історичними та іншими особливостями;

– фактори соціально-демографічного характеру – чисельність та щільність населення, темпи росту чи зниження чисельності населення, статеві та національні склад, співвідношення груп населення за соціально-професійним та сімейним станом, розмір території, функціональні ознаки населення, міграція тощо;

– стан соціального контролю за протиправною поведінкою населення, ефективність правоохоронної діяльності [1, с. 150–153].

Звертає на себе увагу той факт, що серед факторів, які детермінують злочинність, є як негативні, аномальні явища (наприклад, алкоголізм, наркоманія, дитяча безпритульність та ін.), так і явища загалом позитивного характеру, які за певними обставинами можуть відігравати криміногенну роль (наприклад, міграція та урбанізація населення) [2, с. 33–34]. Нескінченний процес соціально-економічного розвитку породжує все нові матеріальні й духовні потреби людини, нові, більш сучасні й нові форми й методи їх задоволення [3, с. 15].

При дослідженні факторів детермінації шахрайства у сфері надання туристичних послуг з метою визначення системи заходів запобігання ним ми виділили такі їх групи:

а) економічні (негативний вплив панівних галузей господарства, низький рівень розвитку малого та середнього підприємництва тощо);

б) політико-правові (недоліки у сфері розробки та реалізації політики держави, що тісно пов'язана з економічними факторами, недосконале державне регулювання господарської діяльності та ін.);

в) соціальні (низький життєвий рівень населення, незабезпеченість населення товарами, житлом, послугами, низький рівень доходів, недостатній освітній рівень населення, звичаї, традиції, стереотипи поведінки, які обумовлені етнопсихологічними, національними, релігійними, історичними та іншими особливостями тощо).

Слід зазначити, що загальносоціальне запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг містить у собі систему заходів щодо усунення та нейтралізації детермінант вчинення цих злочинів, яка є частиною загальносоціальної державної політики в галузі протидії злочинності, соціального забезпечення, правового регулювання тощо. Загальносоціальне запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг не може бути окремим від загальносоціального запобігання злочинам узагалі. Ті заходи, які належать до цього рівня запобігання, сприяють покращенню соціального та економічного життя в країні, підвищенню рівня відповідальності у

громадян, зниженню рівня корисливої злочинності тощо.

У літературі зустрічаються різні погляди на класифікацію заходів загальносоціального запобігання. Так, наприклад, І.Б. Медицький виділяє систему заходів економічного, ідеологічного, організаційного характеру, спрямованих на розвиток економіки, підвищення рівня життя громадян, які тим самим вирішують завдання запобігання злочинам. Взагалі ці заходи не ставлять перед собою спеціальних цілей боротьби зі злочинністю та профілактики злочинів, проте вони мають важливий кримінологічний аспект, виступають основою, платформою спеціального запобігання, оскільки їм спрямованість на вирішення проблемних завдань, які стоять перед нашою державою, створює передумови для зменшення рівня злочинності [4, с. 22].

Проаналізувавши думки та погляди сучасних учених на класифікацію заходів загальносоціального запобігання злочинам, для досліджуваного виду злочинів виділимо такі групи заходів запобігання загальносоціального рівня:

- виховні – вплив на економіко-правову свідомість громадян, визначення сумлінної та морально правильної моделі поведінки суб'єктів господарювання на ринку надання туристичних послуг;

- правові – нормативно-правове регулювання в галузі туризму взагалі та надання туристичних послуг зокрема;

- економічні – використання ринкових механізмів регулювання економіки, зокрема, чесна конкуренція, відсутність монополізації та демпінгових проявів, співвідношення попиту та пропозиції тощо;

- соціальні – ліквідація так званого розриву між бідними та багатими, вжиття заходів для збільшення середнього класу населення за майновим станом.

Розглянемо детально кожен групу заходів системи загальносоціального запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг. При формуванні економіко-правової свідомості суб'єкта господарювання виховні заходи запобігання мають найсуттєвіше значення. Саме заходи виховного характеру повинні забезпечу-

вати законослухняну поведінку в існуючій системі суспільних відносин, на всіх рівнях суспільного життя. Це є одним з найбільш складних напрямків загальносоціального запобігання, що пояснюється суперечностями між потребами суб'єкта господарювання та потребами держави [5, с. 210]. Застосування заходів виховного характеру має на меті втілення корисного для суспільства стереотипу: правомірна поведінка на ринку туристичних послуг правильна та вигідна, а неправомірна – обов'язково призводить до покарання.

Від суб'єктивних факторів у кінцевому підсумку залежить, чи відбудеться шахрайство у сфері надання туристичних послуг. Правильні моральні переконання та установки людей мають на меті утримання особи від учинення неправомірних дій. Однак моральна свідомість злочинців часом спотворена, і тому перше місце в системі ціннісних орієнтацій посідають корисливі спрямування. Саме тому вважаємо, що створення економіко-правової свідомості громадян на фоні політичної та економічної кризи, конфліктів та нестабільності зумовлює неправомірну поведінку. Зміна політичного та соціально-економічного устрою в Україні сприяла певним процесам у свідомості її громадян, визначальним чинником стала наявність грошей, поступившись іншим цінностям, насамперед моральним, з якими народилось і виросло не одно покоління українців [6, с. 376].

Наступна група заходів загальносоціального запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг – це правові заходи. Вони також мають істотне значення у цій сфері господарської діяльності. Заходи правового характеру в системі загальносоціального запобігання аналізованим злочинам посідають важливе місце. Чинне законодавство регулює відносини між туристичними агентами, туристичними операторами та клієнтами, а також встановлює правила, яких повинні дотримуватися всі учасники цих відносин. Останніми роками нормативно-правові акти, які регулюють ці відносини, суттєво змінювалися. Так, змінилися вимоги щодо ліцензування цього виду господарської діяльності. Відповід-

но до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензуванню підлягає тільки турсервісера діяльність, тобто діяльність туристичних операторів з організації та забезпечення створення туристичного продукту, реалізації та надання туристичних послуг щодо виїзного, в'їзного та внутрішнього туризму [7]. До набрання чинності цього Закону турагентська діяльність також підлягала ліцензуванню.

Наступна група заходів – економічні заходи запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг. Більшість економічних заходів здійснюється на загальносоціальному рівні запобігання злочинам, у межах якого для протистояння негативним явищам реалізується антикриміногенний потенціал прогресивного розвитку суспільства, що має основоположне та вирішальне значення для втілення в життя антикримінальної стратегії [8, с. 107]. Економічна стратегія регулювання господарських відносин на ринку надання туристичних послуг, як й економічна стратегія України загалом, має на меті такі інституційні перетворення, які зменшують роль державного регулювання економічних процесів та збільшують вплив вільної конкуренції у підприємстві. Насамперед, це пов'язано із соціально-економічним розвитком, розвитком конституційного середовища, встановленням певної рівноваги між пропозицією та попитом тощо.

Л.М. Томаневич та М.В. Рібун зауважують, що безпека суб'єктів туристичної діяльності є найважливішою умовою формування сприятливих умов розвитку туристичної галузі, підвищення рівня туристичної привабливості та утвердження туристичного іміджу країни. Розгляд шахрайства як соціально негативного явища передбачає впровадження відповідної економічної стратегії, одним з основних напрямків якої є запобігання злочинності. У результаті реалізації такої стратегії кількість шахрайських дій, зокрема туристичних афер, може бути значно меншою. З метою зменшення рівня злочинності та протидії шахрайству у сфері туризму необхідно консолідувати зусилля багатьох країн, розробити страте-

гію економічної безпеки галузі, в процесі реалізації якої забезпечити впровадження прозорих і чесних правил конкуренції між суб'єктами туристичної діяльності; проводити обов'язковий аудит туристичних операторів аудиторськими компаніями, а також оприлюднювати фінансову звітність турсервісера; переглянути та удосконалити законодавчі норми діяльності туристичних підприємств; формувати систему внутрішнього контролю в туристичних фірмах [9, с. 160].

Остання виділена нами група заходів запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг – це соціальні заходи. Ці заходи, насамперед, повинні бути спрямовані на зменшення рівня соціальної незахищеності різних верств, категорій громадян, бідності та безробіття. Слід додати, що на сьогодні необхідно враховувати об'єктивно існуючу нерівність між регіонами України. Для запобігання злочинам узагалі та шахрайству у сфері надання туристичних послуг, зокрема, необхідно створити концепцію перетворень окремих регіонів країни згідно з їх соціально-економічною специфікою, що могло б дозволити мінімізувати наслідки нерівності, зменшити соціальні й політичні протиріччя, тим самим відбулося б підвищення рівня життя і встановлення єдиних соціально-економічних стандартів для всього населення країни.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам також передбачає комплекс заходів, які здійснюються з метою усунення криміногенних детермінант, що сприяють вчиненню злочинів. Одразу слід зазначити, що перед безпосереднім вчиненням злочину зазвичай триває достатньо довгий процес формування особи злочинця, його антисоціальних поглядів, інтересів, які надалі виступають причиною злочинної поведінки. Так само перед вчиненням злочину триває етап формування злочинного умислу, в процесі якого особа ставить перед собою конкретну злочинну мету, визначає шляхи її досягнення, уточнює деталі або навіть складає план вчинення злочину. З огляду на це, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам можна визначити як цілеспрямоване виявлення та усунення

причин злочинності й умов, які їй сприяють, а також причин та умов конкретних злочинів, окремих груп і видів злочинів. Зазначені причини і умови усуваються чи нейтралізуються у процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких функція запобігання злочинам є основним професійним обов'язком [10, с. 141].

Спеціально-кримінологічна профілактика як рівень запобігання злочинам основною, а в деяких випадках і єдиною метою проведення заходів визначає саме запобігання вчиненню злочинів, на відміну від загальносоціального рівня, на якому головна роль таких заходів не превентивна. Крім того, на відміну від загальносоціального запобігання, у спеціально-кримінологічному можливе застосування заходів різноманітного примусу (дисциплінарного, адміністративно-правового, кримінально-правового та ін.). Взагалі межі застосування заходів спеціально-кримінологічного запобігання значно вужчі, ніж загальносоціального, та мають конкретну мету – зниження рівня злочинності. На цьому рівні відбувається втілення планів та програм боротьби зі злочинністю, які розроблюють різні державні органи. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам мають на меті виконання однієї з основних функцій правоохоронних органів – превентивної. Саме тому цей рівень запобігання злочинам досліджували майже всі без винятку вчені-кримінологи як нашої держави, так й іноземні. Також у юридичній науці багато праць із кримінального процесуального права присвячено проблемам профілактики правопорушень. Однак конкретні системи спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг у науці на сьогодні відсутні, тому в межах нашого дослідження спробуємо побудувати таку систему заходів, зважаючи на те, що профілактична функція є однією з головних для правоохоронних органів [11, с. 28].

Вивчаючи й аналізуючи праці вчених, які досліджували проблеми спеціально-кримінологічної профілактики, а також нормативної бази, що регулює діяльність

правоохоронних органів (зокрема, Національної поліції України), ми дійшли висновку, що для ефективного запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг необхідно виділити декілька напрямків запобіжної діяльності, а саме:

– заходи щодо усунення причин і умов вчинення цього різновиду шахрайства. Насамперед, це вжиття заходів, що спрямовані на виявлення порушень законності на підприємствах, які займаються наданням туристичних послуг;

– заходи запобігання негативним наслідкам цих злочинів. До цих заходів слід віднести підвищення рівня ефективності в їх виявленні та розслідуванні; а також створення банків даних осіб, які були причетні до вчинення злочинів у сфері надання туристичних послуг і, зокрема, шахрайства, способів вчинення, аналіз існуючої інформації в аналітично-інформаційних пошукових системах підрозділів ОВС тощо;

– заходи з підвищення правової освіти учасників відносин у сфері туризму і суспільства в цілому.

Визначимо, яких саме заходів щодо усунення причин і умов шахрайства у сфері надання туристичних послуг необхідно вживати для ефективного запобігання цим злочинам. Насамперед, це включення комплексних програм боротьби з шахрайством у сфері надання туристичних послуг до державних програм запобігання злочинності; надання пропозицій із удосконалення законодавчого (насамперед, кримінально-правового) й іншого нормативного забезпечення у боротьбі з шахрайством у сфері надання туристичних послуг відповідно до сьогоденного стану суспільства; створення спеціальних відділень чи груп співробітників, які спеціалізувались би на розкритті та розслідуванні шахрайства у сфері надання туристичних послуг (наприклад, на рівні обласних управлінь); удосконалення системи підготовки кадрів для правоохоронних органів (запровадження спецкурсів або вивчення спеціальних тем щодо висвітлення питань розкриття та розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг) тощо.

Що стосується запобігання негативним наслідкам від шахрайства у сфері надання туристичних послуг, вважаємо, що насамперед правоохоронним органам (зокрема, Національній поліції України) необхідно систематизувати інформацію оперативних обліків і матеріали оперативно-розшукових справ, що перебувають у провадженні оперативних підрозділів, у тому числі на злочинні групи, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Ця інформація допоможе визначитися з планом проведення подальших заходів для реалізації оперативно-розшукових справ. У зв'язку з тим, що шахрайство у сфері надання туристичних послуг на сьогодні залишається досить розповсюдженим злочином, на нашу думку, практичним підрозділам органів поліції варто розробити методiku виявлення та розслідування таких злочинів або методiku розслідування злочинів у сфері туризму взагалі, використовуючи узагальнення передового досвіду роботи підрозділів у цьому напрямі.

Крім того, важливою групою заходів спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг, які, на наш погляд, також потрібно застосовувати правоохоронним органам для ефективної запобіжної діяльності, є заходи із правової освіти суспільства. Насамперед, це стосується залучення засобів масової інформації. На нашу думку, необхідно забезпечити висвітлення в них результатів проведення оперативно-профілактичних заходів із наведенням конкретних прикладів, а також роз'яснення прав та обов'язків громадян під час укладання договорів із туристичними фірмами. Гласність під час такого звітування сприятиме підвищенню авторитету правоохоронних органів (зокрема, Національній поліції України). На наш погляд, використання таких заходів сприятиме запобіганню шахрайства у сфері надання туристичних послуг, а також іншим злочинам, які можуть бути вчинені на підприємствах, що займаються наданням туристичних послуг.

Висновки

Можна зробити висновки, що для повного, об'єктивного та цілісного запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг варто застосовувати заходи запобігання на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях. Загальносоціальні заходи містять такі групи заходів: виховні (позитивний вплив на правову свідомість суспільства, визначення сумлінної та морально правильної моделі поведінки суб'єктів господарювання на ринку туризму), правові (удосконалення нормативно-правового регулювання в галузі господарської діяльності взагалі та надання туристичних послуг зокрема), економічні (використання ринкових механізмів регулювання економіки, а саме: чесна конкуренція, відсутність монополізації та демпінгових проявів, співвідношення попиту й пропозиції) та соціальні (насамперед, це зменшення розшарування населення за майновим станом).

Спеціально-кримінологічне запобігання шахрайству у сфері надання туристичних послуг здійснюється в межах припинення та профілактики цих злочинів державними органами та установами, серед яких головне місце посідають правоохоронні органи (зокрема, Національна поліція України). Для ефективної запобіжної діяльності в цій галузі необхідне своєчасне та неупереджене застосування дієвих механізмів усунення криміногенних факторів, які сприяють вчиненню зазначених злочинів. Запропоновано таку систему заходів: заходи усунення причин і умов вчинення цього виду шахрайства; заходи із запобігання негативним наслідкам цих злочинів; заходи з правової освіти суспільства. Крім того, заходи запобігання повинні координуватися з діями інших правоохоронних та контролюючих органів, що також забезпечують законність діяльності у сфері надання туристичних послуг. Саме комплексне застосування всіх вищезазначених заходів сприятиме підвищенню рівня надання туристичних послуг, зменшенню кількості обдурених клієнтів туристичних фірм та зміцненню такої галузі народного господарства країни, як туристичний бізнес.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання, присвячені деяким аспектам кримінологічної характеристики шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Проаналізовані групи факторів детермінації цих злочинів та визначені основні заходи запобігання їм.

SUMMARY

The article deals with prevention of fraud in the sphere of providing of tourist services as one of forms of prevention of crimes. The determination's groups factors of these crimes are analyzed and the basic measures of prevention are established.

Література

1. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / [О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 192 с.
2. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : [моногр.] / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.
3. Шакун В. І. Інфраструктура міста і злочинність: навчально-практичний посібник / Шакун В. І. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. – 19 с.
4. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Медицький І. Б. – Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2008. – 220 с.
5. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми) [відп. ред. Ф. А. Лопушанський, В. І. Борисов]. – Х. : Право, 2001. – 264 с.
6. Шакун В. І. Суспільство і злочинність / Шакун В. І. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.
7. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 бер. 2015 р. № 222-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.
8. Дорожков С. П. Социально-экономические и политические меры противодействия преступности во внешнеэкономической сфере / С. П. Дорожков // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2003. – № 4. – С. 106–115.
9. Томаневич Л. М. Протидія шахрайству у сфері туризму / Л. М. Томаневич,

М. В. Рібун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 154–161.

10. Микитчик А. В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Микитчик Андрій Васильович. – Київ, 2008. – 224 с.

11. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : [навч. посіб.] / Мельник М. І. – К. : Атіка, 2002. – 576 с.

Klymenko Olga Anatoliivna

Lecturer of the Department of Training and Professional Development of Military Prosecutors, National Prosecution Academy of Ukraine

FACTORS OF DETERMINATION AND KEY EVENTS FOR FRAUD PREVENTION IN THE FIELD OF TRAVEL SERVICES

The purpose of this paper is to study the major factors of determination and to develop measures to prevent fraud in the field of travel services.

In order to develop a system of measures to prevent fraud in the field of travel services, we must first identify those reasons which induce criminals and determine their actions, circumstances that create favorable conditions for the commission of such acts. It is well known that in criminology, a concept of “causes of crime” covers a complex of interacting determinants that determine crime in various ways, that is precondition it.

We can conclude that for complete, objective and integrated fraud prevention in the field of travel services, we should use preventive measures at the social and criminological levels. General social measures

include the following groups of activities: educational (positive influence on the legal consciousness of society, definition of good and morally correct behaviors of entities in the tourism market), legal (improving the legal regulation of economic activities in general and travel services in particular), economic (use of market mechanisms of economic regulation, namely fair competition, absence of monopolization and dumping manifestations, correlation of supply and demand) and social (primarily, a decrease of population stratification by property status).

Special criminological prevention of fraud in the provision of travel services is made within cessation and prevention of these crimes by public authorities and institutions, among which an important place is occupied by law enforcement authorities (including the National Police of Ukraine). For effective preventive activities in this field, we need the timely and impartial application of effective mechanisms to eliminate criminal factors that contribute to the commission of these crimes. The following system of measures is proposed: measures to eliminate causes and conditions for committing this type of fraud; measures to prevent negative consequences of these crimes; measures of legal education of society. In addition, preventive measures should be coordinated with the actions of other law

enforcement and regulatory authorities, which also ensure the legality of the business of travel services. It is a comprehensive application of the above measures that will contribute to the provision of travel services, reducing the number of deceived customers of travel companies and strengthening of such sector of the economy as the travel industry.

The basic causes that determined fraud in the sphere of providing of tourist services have been researched, and on this basis the generalized criminological measures of prevention has been made. The classification of causes of these crimes is improved, and on its base the specificity of their criminological prevention is studied. A package of measures has been proposed to improve efficiency of general social and special criminological prevention of fraud in the sphere of providing of tourist services. The general social prevention of fraud in the sphere of providing of tourist services has the measures of educative, legal, economic and social groups. The special criminological prevention of fraud in the sphere of providing of tourist services has next measures' groups: measures to eliminate the causes and conditions for committing this kind of fraud; measures to prevent the negative effects of these crimes; measures to improve legal relations between of participants in tourist services.

ДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ СОВІСТІ

ЗАХАРЧЕНКО Ігор Миколайович - здобувач наукового ступеня кандидата наук Національної академії внутрішніх справ,

СЕМЕНЮК Олександр Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.42

В статті проведено аналіз наукових позицій относительно розуміння предмета як елемента складу злочину в цілому і злочинів проти свободи совісті в частині. Вияснено, що кваліфікація злочинів, передбачених ст.ст. 161, 178-181 Уголовного кодексу України, залежить від однозначного розуміння таких понять, як: «чуття», «релігійні переконання», «релігійна святиня», «релігійний обряд», «священнослужитель», «релігійне спорудження», «культовий будинок».

Ключові слова: предмет злочину, почуття, релігійні переконання, релігійна святиня, релігійний обряд, священнослужитель, релігійна споруда, культовий будинок.

Вчення про предмет злочину є одним з найбільш дискусійних у теорії кримінального права. Швидкий розвиток суспільних відносин, збільшення їх різноманітності, поява нових раніше не відомих речей постійно зумовлювало ситуацію, за якої все нові і нові проблеми з'являлися швидше, аніж науковці встигали їх вирішувати. При цьому слід зауважити, що правозастосовна сфера завжди потребує чіткої і однозначної відповіді на питання, що є предметом злочину у кожній окремій кримінально-правовій нормі. Це, у свою чергу, обумовлює потребу розвитку вчення про предмет злочину.

Теоретичні знання про предмет злочину мають значення, зокрема, при вирішенні питань про зміст предмета злочину, його

відмежування від потерпілого та знаряддя вчинення злочину і є одним з критеріїв розташування статей в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК України). Конкретизації предмета злочину також потребує суто прикладна необхідність. Так, наприклад, у кримінальному процесі існує нагальна потреба чіткого розуміння цього елемента складу злочину при вирішенні питань, пов'язаних із речовими доказами; у криміналістиці – в ході вивчення механізму вчинення злочину; у кримінології – при встановленні причин та умов вчинення злочину та розробки належних заходів запобігання його вчиненню.

З прийняттям у 2001 р. КК України постав ряд питань, пов'язаних з кримінально-правовою охороною права на свободу совісті, однозначних відповідей на які немає й досі. Така ситуація зумовлена насамперед тим, що на момент прийняття КК України не було ґрунтовних досліджень відповідної проблематики через її відносну новизну.

Кримінально-правовий захист права на свободу совісті представлено ст.ст. 161, 178-181 КК України. У цих статтях передбачено відповідальність за: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161), пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179), пе-

решкодження здійсненню релігійного обряду (ст. 180), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181). При цьому дослідження предмету вказаних злочинів не є можливим без теоретичного розуміння предмету злочину в цілому. Так, у кримінально-правовій доктрині неоднозначно вирішується питання про місце предмета у складі злочину: одні науковці розглядають предмет злочину як факультативну ознаку складу злочину [1, с. 100], другі – як об'єкт злочину [2, с. 95], треті – як об'єктивну сторону [3, с. 76]. Поряд з цим бракує усталеного науково обґрунтованого визначення критеріїв (ознак) розуміння предмету конкретного діяння. Основні позиції вчених, як правило, зводяться до акцентування уваги на одній з трьох ознак, а саме: матеріальності, статичності та можливості вираження у грошовому еквіваленті. Проте більшість фахівців основною ознакою предмету злочину вважає ознаку матеріальності предмета. Наприклад, П. С. Матишевський зазначає, що предмет злочину – це речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [4, с. 104]. Інші вчені вважають, що ознака матеріальності не є ключовою. Зокрема, Г. П. Новосолов визнає предметом злочину нематеріальні блага (цінності), здатні задовольнити потреби людей, злочинний вплив на які (чи незаконний обіг яких) заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди [5, с. 53]. Статичність визнає ознакою предмету злочину І. М. Панов [6, с. 137]. Натомість Н. Ф. Кузнєцова навпаки звертає увагу на те, що певні феномени можуть бути не статичними [7, с. 37]. Можливість вираження у грошовому еквіваленті, як можливу ознаку предмета злочину, розглядає Я. М. Браїнін, який обґрунтовує, що саме матеріальні цінності є предметом злочину. При цьому, ці цінності мають грошове вираження [8, с. 59]. Однак, Г. А. Крігер взагалі заперечує грошову цінність як ознаку предмета злочину [9, с. 122]. У свою чергу, такі критерії, як матеріальність, статичність та можливість вираження у грошовому еквіваленті, є також дискусійними.

Такі науковці, як О. Мазуренко, вважають, що предметом злочину є інформація [10, с. 81] (яка не задовольняє умову матеріальності). На думку Ю. П. Дзюби, предметом злочину є різного роду поля [11, с. 273] (які не задовольняють умову статичності). П. Л. Фріс переконаний, що в окремих складах злочинів може виступати в якості предмета злочину людина [12, с. 53] (яка не задовольняє умову вираження у грошовому еквіваленті). Отже, єдиних критеріїв розуміння предмету злочину в науці поки що немає.

Розглядаючи дане питання в контексті предмету злочинів, передбачених ст.ст. 161, 178-181 КК України, слід зазначити наступне. Так, у ст. 161 КК України передбачено кримінальну відповідальність за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Відповідно до цього, виникає питання: чи можна віднести почуття у зв'язку релігійними переконаннями до предмету злочину? Якщо ні, то до якого елементу складу злочину потрібно їх відносити? Ця проблема лежить не лише в площині суто теоретичних роздумів – її вирішення має важливе прикладне значення. Адже для однозначної кваліфікації діяння за ст. 161 КК України слід встановити наявність чи відсутність цих самих почуттів у потерпілого. При з'ясуванні цього, правозастосовувачу слід чітко усвідомлювати про що, власне, йдеться: чи то про предмет злочину, чи то про об'єкт, чи то про певну ознаку потерпілого.

У ст. 179 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь. У наукових джерелах однозначно стверджується, що релігійна святиня є предметом злочину [13, с. 142]. Проте, законодавство України не містить визначення поняття «релігійної святині». Відповідно, неможливо встановити наявність чи відсутність таких ознак, як матеріальність, статичність чи грошова цінність, що дозволяло б зробити такий висновок. Тож впевненість у тому, що релігійна святиня є предметом злочину, є, на нашу думку, дещо передчасною, оскільки проблема-

тичним є саме розуміння змісту цього поняття.

Звичайно, визначення релігійній святині намагалися дати у своїх працях, наприклад, такі науковці, як О. В. Білаш, А. П. Бабій, В. І. Маркін та ін., проте дані ними дефініції, на наш погляд, є дещо неоднозначними. Під них підпадає майже будь-що, зокрема, процеси (наприклад, процес окислення – вогонь), речі нематеріального світу (або, іншими словами, уявлення про існування таких нематеріальних речей) та живі люди. Таким чином, відсутність на сьогодні чіткого розуміння ознак релігійної святині позбавляє можливості однозначної кваліфікації злочину, передбаченого ст. 179 КК України.

У ст. 180 КК України передбачена кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду та за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Як і у випадку з предметом злочину, передбаченим ст. 179 КК України, законодавство України взагалі не містить будь-якого визначення поняття релігійного обряду або певних його ознак, що є принципово важливим для правозастосування. Більшість тлумачних словників визначає релігійний обряд як сукупність дій [14, с. 574]. У той же час у теорії кримінального права категорично заперечується віднесення дій до предмету злочину [2, с. 111]. У зв'язку з цим виникає питання: якщо встановлення наявності чи відсутності проведення релігійного обряду має першочергове значення для кваліфікації діяння і при цьому релігійний обряд визначається як певна дія, то яке місце у складі злочину він займає? Чи потрібно обґрунтовувати віднесення релігійного обряду до об'єкта злочину, визначити його як певну факультативну ознаку об'єктивної сторони або ж визнати, що існування такого феномену, навпаки, є доказом того, що дія також може бути предметом злочину?

Неоднозначною у своєму розумінні є диспозиція ч. 2 ст. 180 КК України. А саме: ким є священнослужитель, примушування якого до проведення релігійного обряду

утворює склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 180 КК України: предметом злочину, знаряддям чи потерпілим? На жаль, у працях вітчизняних науковців цьому питанню майже не приділялася увага. На перший погляд, відповідь є очевидною – потерпілим. Проте не все є так однозначно. У першу чергу, кидається у вічі той факт, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за примушування до проведення релігійного обряду лише священнослужителя і не передбачив аналогічної відповідальності за примушування до участі в релігійному обряді будь-яких інших осіб, що було б логічно. З цього можна зробити висновок, що законодавець, у першу чергу, розглядає діяльність священнослужителя не як реалізацію ним суб'єктивного права особи на свободу совісті (бо таке право мають всі особи), а як професійну діяльність. З цього випливає, що священнослужитель в першу чергу є не потерпілим (хоча зрозуміло, що потерпілим він також є), а знаряддям або, навіть, предметом злочину, за допомогою якого або посягаючи на який винний реалізовує свій злочинний задум.

У ст. 181 КК України передбачена кримінальна відповідальність за посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів. Як уже зазначалося, на разі у науці немає єдиного погляду на те, чи можна розглядати здоров'я людини, так само як і саму людину предметом злочину через неможливість вираження здоров'я людини у грошовому еквіваленті. Окрім того, слід зазначити, що законодавство України не містить визначення поняття «релігійне віровчення» або хоча б натяку на те, чим релігійне віровчення може відрізнитися від нерелігійного віровчення або від будь-якого вчення взагалі. Відсутність відповідей на зазначені питання фактично унеможлиблює правильну кваліфікацію злочину, передбаченого ст. 181 КК України.

У ст. 178 КК України передбачена кримінальна відповідальність за пошкодження релігійних споруд чи культових будинків. Проте законодавство України, знову

ж таки, не містить визначень понять «релігійна споруда» і «культовий будинок». Можна припустити, що релігійна споруда і культовий будинок – це статичні речі матеріального світу, що мають грошову цінність. У такому випадку віднесення їх до предмета злочину є логічним. Проте виникає складність відмежування складу злочину, передбаченого ст. 194 КК України, від злочину, передбаченого ст. 179 КК України. У науковій літературі існує думка, що розмежування здійснюється за предметом злочину: чуже майно в першому випадку і майно, наділене особливими ознаками – релігійні споруди або святині, – у другому. Однак, О. В. Білаш, заперечуючи проти визнання релігійних споруд і культових будинків, у першу чергу, майном, зазначає, що головною відмінністю чужого майна від релігійної споруди і культового будинку є особливі ознаки останніх: на відміну від звичайного майна вони є носіями інших важливих соціальних функцій [15, с. 279]. На нашу думку, така позиція є дискусійною, оскільки майже будь-яка будівля має соціальні функції. При цьому, ступінь важливості функцій будь-якої будівлі для різних категорій населення є оціночно-суб'єктивним. Тому відсутність чіткого визначення релігійної споруди унеможливує відмежування ст. 179 КК України від ст. 194 КК України та, як наслідок, однозначне застосування цих норм.

Таким чином, можна зробити висновок, що місце в структурі складу злочину таких феноменів, як почуття громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, релігійні святині, релігійні обряди, священнослужителі, здоров'я людей та релігійні споруди і культові будинки – належним чином в Україні не досліджено, а обґрунтованої відповіді на питання, чи можуть вони бути віднесені до предмету злочину – немає. У свою чергу вирішення цього питання безпосередньо залежить від усунення законодавчої прогалини, що полягає у відсутності належного законодавчого закріплення понять, що вживаються законодавцем в диспозиціях ст.ст. 161, 178-181 КК України. Без відповідей на зазначені питання кваліфікація відповідних діянь неоднозначною,

а подекуди взагалі неможливою, що зумовлює необхідність нагального наукового дослідження ознак предмета злочину проти свободи совісті.

Література

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
2. Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання [монографія] / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
3. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общ. Часть : Учеб. для высш. учебн. завед. МВД Украины / П. П. Михайленко – К. : РИО МВД Украины, 1995. – 256 с.
4. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Матишевський П. С. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.
5. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М. : Издательство “НОРМА”, 2001. – 208 с.
6. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник/ [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
7. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1 : Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М., 2002. С. 216-217.
8. Брайнин Я. М. Некоторые вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин // Юридический сборник Киевского государственного университета. – 1950. – № 4. – С. 58-59.
9. Кригер Г. А. К вопросу о понятии объекта преступления в советском уголовном праве / Г. А. Кригер // Вестник Московского университета. – № 1. – М., 1955. – С. 111–123.
10. Мазуренко О. Комп'ютерна інформація як предмет злочинів, передбачених

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз наукових позицій щодо розуміння предмета як елементу складу злочину в цілому та злочинів проти свободи совісті зокрема. З'ясовано, що кваліфікація злочинів передбачених ст.ст. 161, 178-181 Кримінального кодексу України залежить від однозначного розуміння таких понять, як: «почуття», «релігійні переконання», «релігійна святиня», «релігійний обряд», «священнослужитель», «релігійна споруда», «культовий будинок».

SUMMARY

The article analyzes the scientific positions with regard to the understanding of a thing of crime as an element of corpus delicti generally and of crimes against the freedom of conscience in particular. It is found the qualification of crimes provided by the articles 161, 178-181 of Criminal Code of Ukraine depends of the clear understanding of such concepts as «feelings», «religious belief», «religious shrine», «religious rite», «priest», «religious building», «cult building».

Розділом XVI КК України / О. Мазуренко, Н. Розенфельд // Право України. – 2004. – № 6. – С. 81-83.

11. Дзюба Ю. П. Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження / Ю. П. Дзюба // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 273-274.

12. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

13. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [А. П. Бабій,

І. С. Доброход, Ю. А. Кармазін, В. О. Корнієнко, Г. В. Загіка, О. С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

14. Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980 – Т. 5 – 2004.

15. Білаш О. В. Проблеми відмежування незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних складів злочинів / О. В. Білаш // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 279-283.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

**ЧЕРЕПІЙ Петро Петрович - здобувач кафедри кримінального права
Юридичного інституту Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника**

УДК 343.611.1

Стаття посвячена дослідженню специфічного уголовно-правового содержания убийства с особой жестокостью. Произведен детальний анализ состава убийства, совершенного с особой жестокостью. В результате анализа особенностей объективных и субъективных признаков убийства, совершенного с особой жестокостью, определены специфические признаки исследуемого преступного деяния.

Ключові слова: вбивство, особлива жорстокість, мучення, страждання, кримінально-правовий зміст, об'єктивні ознаки, суб'єктивні ознаки.

Постановка проблеми

Умисне вбивство з особливою жорстокістю є одним із різновидів умисного вбивства при обтяжуючих обставинах. Будь-яке умисне вбивство – це прояв жорстокості, а тому надзвичайно важливим є встановлення тієї межі, яка дозволить відокремити просто «жорстокість» від «особливої жорстокості». Саме це обумовлює наше звернення до проблеми визначення кримінально-правового змісту умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Питання кримінально-правової боротьби з умисними вбивствами завжди привертала до себе увагу науковців. Ця тема була предметом дослідження в працях багатьох вітчизняних вчених, зокрема М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, О.М. Гуміна, В.Т. Дзюби, М.Й. Коржанського, М.П. Короленка, В.О. Нароцького, В.В. Сташиса, С.Д. Шапченка,

С.С. Яценка та інших. Разом з тим в Україні майже відсутні спеціальні дослідження проблем особливої жорстокості як кваліфікуючої ознаки умисного вбивства та, відповідно, кримінально-правового змісту умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Формулювання мети статті

Метою цієї статті є дослідження кримінально-правового змісту умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до абз. 1 п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 07.02.2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб, і винний усвідомлював, що такими діями

завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань [8].

З наведеного роз'яснення вбачається, що: 1) особлива жорстокість може бути пов'язана з винятково важкими (особливими) стражданнями як самого потерпілого, так і інших осіб (близьких потерпілого); 2) страждання потерпілого можуть мати як фізичну форму, так форму психічних переживань; страждання інших осіб заподіюються внаслідок впливу на їх психіку, насамперед, самого факту спостереження за вчиненням вбивства; 3) виняткові тяжкі фізичні страждання самого потерпілого спричиняються в процесі позбавлення життя (у цьому випадку вони визначаються способом вчинення вбивства, який можна назвати особливо жорстоким або особливо мученицьким); 4) виняткові психічні страждання потерпілого є наслідком глумління над ним і можуть спричинитись як безпосередньо перед, так і в процесі позбавлення життя; 5) особлива жорстокість у будь-яких її проявах повинна охоплюватись умислом винного.

У таку схему не вписується діяння, зазначене як «глумління над трупом», оскільки з змісту абз. 1 п. 8 постанови не можна зробити однозначний висновок про те, кого стосується у таких випадках особлива жорстокість і, відповідно, із заподіянням якого виду страждань вона пов'язується. У зв'язку з цим подібний прояв особливої жорстокості вимагає окремого розгляду.

Судячи із запропонованого у постанові Пленуму ВСУ розуміння особливої жорстокості, а також її визначення у науковій літературі, з усіх можливих об'єктивних обставин обов'язковим для її наявності є встановлення факту заподіяння при вбивстві особливих фізичних чи психічних страждань потерпілому або особливих психічних страждань його близьким. При цьому те, яким шляхом заподіюються такі страждання, в кінцевому підсумку немає великого значення для віднесення вбивства до особливо жорстоких, враховуючи те, що перелік проявів особливої жорстокості і в наведеному роз'ясненні Пленуму ВСУ, і в доктрині кримінального права залишається відкритим.

Отже, посилення кримінальної відповідальності за даний різновид вбивства, виходячи із загальноприйнятого розуміння поняття «особлива жорстокість», пов'язується тільки з винятковими стражданнями потерпілого або його близьких, які утворюють обов'язковий додатковий суспільнонебезпечний наслідок досліджуваного виду кваліфікованих вбивств.

Особливість цього додаткового наслідку полягає, на наш погляд, у тому, що за часом він завжди передує настанню шкоди, завданої основному об'єкту, і смерті потерпілого як матеріального вираження цієї шкоди. Це означає, що з основним об'єктом вбивства наслідок у вигляді страждань потерпілого або його близьких не зв'язаний і не може розцінюватися як частина шкоди, завданої йому. Проте цей наслідок має самостійне кримінально-правове значення, яке полягає у тому, що він входить до об'єктивної сторони складу злочину і з його наявністю пов'язується кваліфікація вчиненого за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК. Тому цілком логічно розглядати його як результат взаємодії самостійного об'єкта кримінально-правової охорони і вчиненого суспільно небезпечного діяння. Отже, вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, на наш погляд, є злочином з двооб'єктним складом.

Враховуючи складну конструкцію об'єктивної сторони вбивства з особливою жорстокістю, можна припустити ускладнений характер вини у відповідному злочині. Судячи з наведеного вище роз'яснення Пленуму ВСУ, факт завдання потерпілому чи його близьким особливих страждань має «усвідомлюватись» винним. Що означає це формулювання? Яким має бути волюве ставлення суб'єкта і до основного, і до додаткового наслідку? Чи обов'язковим є мотив спричинення потерпілому чи його близьким фізичних чи психічних страждань? Не даючи відповіді на ці запитання, зробимо попередній висновок про специфіку змісту вини вбивства з особливою жорстокістю порівняно з іншими різновидами умисних вбивств.

З урахуванням дослідження загальних ознак особливої жорстокості, наведеного роз'ясненням Пленуму ВСУ, та його по-

переднього аналізу можна зробити висновок, що специфічними ознаками умисного вбивства, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, є: 1) завдання шкоди додатковому об'єкту кримінально-правової охорони (цінностям і благам або самого потерпілого, або близьких йому осіб); 2) наявність ще одного наслідку – додаткових фізичних або психічних страждань самого потерпілого або психічних страждань його близьких; 3) особливості змісту вини.

При цьому перші дві ознаки можна вважати об'єктивними характеристиками умисного вбивства з особливою жорстокістю, а останню – суб'єктивною ознакою. Розглянемо їх більш детально.

Об'єкт умисного вбивства з особливою жорстокістю. Актуальним у даному випадку є визначення додаткового об'єкта вбивства з особливою жорстокістю, якщо в межах об'єктивної сторони йому відповідає такий наслідок, як заподіяння потерпілому або його близьким особливих страждань. У пошуках відповіді на це питання спочатку доцільно звернутися до складів мордування (ч. 2 ст. 126 КК) та катування (ст. 127 КК), у яких заподіяння особі фізичних або й психічних (у складі катування) страждань виступає як ознака об'єктивної сторони, що відповідає основному безпосередньому об'єкту відповідних складів злочинів.

Як відомо, з приводу безпосереднього об'єкту мордування (а з появою у КК України ст. 127 – ще й і катування), у науковій літературі немає єдності думок. Якщо не брати до уваги різницю, пов'язану з різним баченням тим чи іншим автором об'єкта злочину взагалі, то безпосереднім об'єктом мордування (катування) науковці називають: 1) фізичну або тілесну недоторканість (або суспільні відносини, які забезпечують безпеку цього блага); 2) здоров'я (суспільні відносини, що забезпечують безпеку здоров'я); 3) основний об'єкт – здоров'я, додатковий – воля, честь, гідність, психічна недоторканність.

Прихильники першої позиції (серед вітчизняних вчених – В.М. Борисов, В.І. Куц [1, с. 62]; у росіян – Т.В. Кондрашова [3, с. 234]) традиційно вказують на так звану «негативну» ознаку складу мордування – відсутність

наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, а саме ці наслідки, на їх думку, кореспондують з таким об'єктом, як здоров'я людини.

Переважає більшість як українських (М.Й Коржанський [4, с. 211-212], В.О. Навроцький [5, с. 144], С.С. Яценко [6, с. 246-247] та інші), так і російських (Г.І. Чечель [10, с. 28], Р.Д. Шарапов [11, с. 135-136]) науковців безпосереднім об'єктом мордування (катування) називають здоров'я іншої людини. Прихильники такого підходу уточнюють, що мордування є особливим способом посягання на здоров'я людини, при якому заподіяна шкода матеріалізується не в тілесних ушкодженнях, захворюваннях або патологічних станах крайнього ступеня, а змінах на клітинному рівні або у тканинах організму.

М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, очевидно розуміючи, що визначення об'єкта мордування і катування через категорію «здоров'я» не в повній мірі відображає специфіку посягань, розглядають вказані злочини як двооб'єктні, при цьому додатковим об'єктом вони вважають волю, честь, гідність і психічну недоторканність особи [7, с. 314-316].

На нашу думку, фізичний та психічний стан потерпілого, так само, як і психічний стан його близьких, має визнаватись додатковим об'єктом злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. Даний об'єкт відповідає обом необхідним критеріям додаткового об'єкта – і здатності зазнавати збитків при вчиненні вбивства, і істотної цінності. Остання визначається не лише самим фактом існування самостійної відповідальності за спричинення шкоди цьому об'єкту у ст. ст. 126 та 127 КК України, а й тим, що фізичний та моральний стан людини, який характеризується відсутністю сильного фізичного або душевного болю, будучи благом, що належить індивіду, становить предмет потреби будь-якої особи, отже перебуває у сфері збігу інтересів усіх членів суспільства.

Аналізуючи додатковий об'єкт вбивства з особливою жорстокістю, не можна обійти питання про принципову можливість конструювання кваліфікованого складу вбивства шляхом включення до нього такого

додаткового об'єкта, який, як і основний, лежить у площині родового об'єкта групи злочинів, передбачених у Розділі II Особливої частини КК. На перший погляд, може здатися, що включення до складу вбивства в якості додаткового об'єкта фізичного і морального (психічного) стану людини, а в якості кореспондуючих йому наслідків – заподіяння особливих страждань потерпілому або його близьким, нелогічно, оскільки ці наслідки все одно перекреслюються, поглинаються більш тяжким результатом – смертю потерпілого. Вважаємо, що це не так, і посилення відповідальності за вбивство, яке супроводжується заподіянням потерпілому або його близьким тяжких страждань, є в цілому обґрунтованим.

По-перше, наслідки, які кореспондують додатковому об'єкту вбивства з особливою жорстокістю і виражаються у виключно тяжких фізичних чи моральних стражданнях потерпілого або психічних стражданнях близьких йому осіб, не є необхідними для заподіяння основного наслідку (смерті потерпілого). Безумовно, фізичний біль і фізичні страждання супроводжують практично будь-яке вбивство. Однак з урахуванням ступеня вираженості цих наслідків, їх не тільки якісної, а й кількісної характеристики (страждання повинні бути особливими), можна ставити питання про необхідність самостійного захисту нормою про відповідальність за вбивство такого об'єкта, як фізичний і психічний стан людини.

По-друге, з огляду на існуюче доктринальне і судове тлумачення поняття «особливо жорстокість», не можна не помітити, що для тієї частини вбивств, при здійсненні яких винний позбавляє життя потерпілого у присутності його близьких, додатковим об'єктом виступає не стан жертви вбивства, а стан інших осіб – її близьких. Таким чином, цей різновид вбивства з особливою жорстокістю є посяганням, яке вчинюється одночасно щодо двох осіб, при цьому кожному із них завдається самостійна шкода. За таких умов двооб'єктність вбивства з особливою жорстокістю є безперечною.

На наш погляд, додатковим об'єктом злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, має визнаватись фізичний та психічний стан потерпілого, який характеризується відсутністю сильного або тривалого фізичного та (або) душевного болю, а також психічний стан його близьких, за якого вони не відчувають виняткових душевних переживань, пов'язаних із спостереженням за позбавленням життя небайдужої їм людини.

Кримінально-правова характеристика специфічних ознак об'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю. З урахуванням того, що особою, з винятковими стражданнями якої пов'язується особлива жорстокість, може бути як сам потерпілий, так і інші особи, що страждання можуть бути різними за характером (фізичними або психічними), що вони можуть спричинятися як тими діями, які збігаються зі способом позбавлення життя, так і тими, які не збігаються з ним, можна виділити чотири варіанти додаткових наслідків вбивства з особливою жорстокістю:

1) виключно сильні або тривалі (виняткові) фізичні страждання самого потерпілого, заподіяні в процесі позбавлення життя діями, що утворюють спосіб позбавлення життя, який при цьому може визначатись як особливо жорстокий (особливо мученицький) спосіб вбивства;

2) виключно сильні або тривалі (виняткові) фізичні страждання потерпілого, заподіяні безпосередньо перед позбавленням життя, при тому, що спосіб заподіяння смерті не відноситься до особливо жорстокого;

3) виключно сильні психічні страждання потерпілого, заподіяні в процесі позбавлення життя або перед цим, внаслідок глумління над ним;

4) виключно сильні психічні страждання близьких потерпілому осіб, заподіяні їм процесом здійснення вбивства у їх присутності.

У перших трьох випадках додаткові наслідки детерміновані додатковим об'єктом у вигляді фізичного і морального стану самого потерпілого, в останньому випадку – додатковим об'єктом у вигляді психічного стану близьких потерпілого.

Цим чотирьом варіантам додаткових наслідків при вбивстві з особливою жорстокістю відповідають і чотири різновиди даного злочину. Вивчення судової практики показує, що в реальному житті при вчиненні вбивств представлені форми особливої жорстокості, пов'язані з трьома з чотирьох зазначених видів додаткових наслідків (відсутня форма особливої жорстокості, супроводжувана заподіянням другого з названих вище видів додаткових наслідків). За поширеністю, судячи з оцінок суду, перше місце займають наслідки у вигляді фізичних страждань потерпілого, заподіяваних діями, що утворюють спосіб вбивства, на другому місці знаходяться психічні страждання близьких потерпілого, на третьому – психічні страждання самого потерпілого, причому нерідко при здійсненні одного і того ж вбивства спостерігається заподіяння наслідків, які належать до різних видів.

Нам не зустрілося жодного випадку, коли додаткові наслідки мали б форму фізичних страждань, що заподіюються потерпілому перед позбавленням життя внаслідок його мордування, але сам спосіб заподіяння смерті потерпілому не був би особливо жорстоким (другий вид наслідків). Разом з тим такий варіант прояву особливої жорстокості не виключається. На нього вказують Л.А. Андреева, П.Ю. Константинов, Т.В. Кондрашова, О.М. Попов.

Наприклад, відомий криміналіст С.В. Бородін у своїй роботі звертає увагу на те, що суди не завжди враховують, що дії, які свідчать про особливу жорстокість, повинні бути здійснені безпосередньо перед убивством або в процесі його вчинення. С.В. Бородін наводить наступний приклад: Ростовський обласний суд, розглядаючи справу за обвинуваченням М. у замаху на вбивство, визнав його вчиненим з особливою жорстокістю. При цьому у вирокі було підкреслено, що М. перед вбивством більше року пиячив і бив потерпілу. Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду РФ перекваліфікувала дії М. на ст. 15 і 103 КК РФ (замах на просте вбивство – П.Ч.). Було зазначено, що М. під час замаху на вбивство не проявив особливої жорсто-

кості, тому що мордування хоча й передувало вбивству, але не були безпосередньо пов'язані з ним [2, с. 111].

Виходячи з того, що автор вважає позицію вищої інстанції правильною, можна зробити висновок, що він допускає визнання вбивства вчиненим з особливою жорстокістю лише, коли мученицькі дії, які передували вбивству, були з ним пов'язані. На жаль, С.В. Бородін не пояснив, що це практично означає, тому його думка навряд чи може задовольнити потреби практики.

На нашу думку, мучення або мордування, вчинені до початку діяння, яким потерпілий безпосередньо позбавляється життя, можуть свідчити про особливу жорстокість вбивства за таких умов:

1) якщо смерть потерпілого настала після мордування, але серед іншого, була обумовлена такими діями (перебуває у причинному зв'язку із ними);

2) якщо смерть потерпілого настала після мордування і не перебуває у причинному зв'язку з ним, але умисел на вбивство виник до початку заподіяння потерпілому мук і страждань, та передбачав вчинення двох діянь – самого мордування та позбавлення життя або принаймні під час вчинення таких дій;

3) між мордуванням та діянням, яким безпосередньо спричиняється смерть потерпілого, як правило, не повинно бути значного розриву в часі; деякий проміжок часу між мордуванням та вбивством можливий у тих випадках, коли переривання дій винного було обумовлено причинами, не пов'язаними з відмовою від умислу на вбивство.

За таких обставин цей різновид вбивств з особливою жорстокістю може вважатися складеним злочиним, що представляє собою враховану законодавцем сукупність вбивства і мордування. Особливість об'єктивної сторони таких посягань полягатиме в тому, що вона включатиме два окремих діяння.

Якщо ж буде встановлено, що умисел на вбивство виник після мордування, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 126 (127) КК України, та статтею, яка передбачає відповідаль-

ність за умисне вбивство з урахуванням усіх інших обставин справи.

Відзначаючи, що наявність особливої жорстокості при вбивстві має встановлюватися в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи, В.В. Сташис та М.І. Бажанов вказують, що в деяких випадках про особливу жорстокість може свідчити сам спосіб вчинення вбивства [9, с. 34]. Зазначені автори називають кілька способів вбивства, які, на їхню думку, завжди повинні визнаватися особливо болісними для потерпілого. Зокрема, до таких вони відносять: 1) вбивство потерпілого шляхом його спалення, 2) застосування для позбавлення життя електроструму, оскільки такі дії поєднані із заподіянням особливих мук, 3) застосування тортур і мордування для позбавлення життя; 4) нанесення жертві протягом тривалого часу ударів ногами і руками в життєво важливі частини організму і голову, в результаті чого потерпілий відчуває особливі страждання [9, с. 34-36].

Особливості суб'єктивної сторони вбивства з особливою жорстокістю. Вбивство з особливою жорстокістю ми розглядаємо як злочин з двома наслідками: основним – у вигляді біологічної смерті потерпілого, і додатковим – у вигляді заподіяних самому потерпілому «зайвих» фізичних або психічних страждань, чи психічних страждань близьких потерпілого. Для злочинів з двома наслідками теорія кримінального права допускає поєднання навіть різних форм вини. Отже, ми пропонуємо характеризувати вину при вчиненні вбивства з особливою жорстокістю, і через ставлення винного до смерті, і через його відношення до мук і страждань потерпілого чи його близьких. До того ж при встановленні змісту вини треба враховувати, що зазначені вище наслідки можуть заподіюватись однією «спільною» дією, а можуть – різними. В останньому випадку усвідомлення винним фактичної сторони і суспільної небезпечності своїх дій мають визначатись для кожної з цих дій окремо.

Зміст вини прийнято визначати як сукупність інтелектуальних та вольових елементів психіки, в яких відображаються об'єктивні ознаки злочину та виявляється ставлення до них особи, що його вчинила

[6, с. 137]. У злочинах з матеріальним складом зміст вини включає: 1) усвідомлення особою суспільно-небезпечного характеру свого діяння (перша складова інтелектуального компонента); 2) передбачення суспільнонебезпечних наслідків вчиненого діяння (друга складова інтелектуального компонента) та 3) бажання настання таких наслідків або свідоме припущення їх настання (вольова ознака).

Що стосується інтелектуальної ознаки вини, то у законодавчому формулюванні йдеться лише про психічне ставлення винного до вчиненого ним діяння та його наслідків. Водночас, у більшості наукових праць до змісту інтелектуального компонента умислу включають не тільки усвідомлення фактичного змісту і соціального значення вчинюваної дії чи бездіяльності, а й усвідомлення винним так званих «факультативних ознак» складу злочину та характеру об'єкту [7, с. 172, 185-186].

Для визначення вольових характеристик умислу при вчиненні вбивства з особливою жорстокістю необхідно дати відповідь на два запитання – про вид умислу відносно основного злочинного наслідку – смерті потерпілого, і про вид умислу стосовно спричинених цьому потерпілому «зайвих» фізичних чи психічних страждань або страждань його близьких.

По-перше, чи є в законі достатні підстави для висновку про те, що вбивство з особливою жорстокістю може бути тільки з прямим умислом? Очевидно, що ні. Вбивство може бути вчинено з будь-яким видом умислу як з прямим, так і з непрямым. Ніяких обмежень для кваліфікації вбивства з особливою жорстокістю як вчиненого з непрямым умислом закон не містить. Більше того, аналіз судової практики переконливо доводить можливість і необхідність кваліфікації скоєного винним за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, тобто як вбивства, здійсненого з особливою жорстокістю, і при непрямому умислі винного до смерті потерпілого. Отже, необхідно зробити висновок про те, що вбивство з особливою жорстокістю може бути скоєно як з прямим, так і з непрямым умислом.

Що стосується вольового ставлення винного до заподіяних ним при вбивстві додаткових страждань самому потерпілому чи його близьким, то, на наш погляд, також немає підстав стверджувати про обов'язкову мету злочинця спричинити такі страждання, і, відповідно, про прямий умисел на їх завдання. Цілком достатньо передбачення винним того, що його відповідна поведінка може спричинити потерпілому виняткові фізичні чи психічні страждання, а також психічні страждання близьким потерпілому і свідомого припущення таких наслідків.

Щоправда, можливі ситуації, коли суб'єкт, наприклад, обирає для заподіяння смерті такий спосіб, який завідомо для нього спричиняє потерпілому особливі страждання. У цьому разі йдеться про передбачення неминучості настання наслідків. Отже, за таких умов матиме місце прямий умисел відносно відповідного прояву особливої жорстокості.

Прямий умисел на заподіяння смерті не обов'язково має поєднуватись із прямим умислом на завдання страждань. Наприклад, суб'єкт наносить численні неглибокі ножові поранення у нежиттєвоважливі органи потерпілого, передбачає, що такі дії, по-перше, завдають останньому виняткових фізичних страждань, а по-друге, можуть призвести до його смерті, і бажає завдати таких страждань, свідомо припускаючи також і загибель людини.

Або навпаки: суб'єкт, бажаючи настання смерті потерпілого, обирає такий спосіб позбавлення життя, як підпалювання вночі будинку, у якому знаходиться цей потерпілий. При цьому винний усвідомлює, що його дії можуть завдати виняткового фізичного болю людині, якщо та прокинеться, а не помре у сні від удушення, і байдуже ставиться до її можливих страждань.

Таким чином, вина у злочині, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, носить ускладнений характер, а саме – залишаючись в цілому умисною, встановлюється як у ставленні винного до смерті потерпілого, так і у його ставленні до наслідків у вигляді особливих фізичних чи психічних страждань самого потерпілого, чи психічних страждань його близьких. При цьому можливе поєднання

прямого умислу щодо основного наслідку і непрямого щодо додаткового, а також – навпаки.

Висновки

Кримінально-правовий зміст умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, утворюють: а) типова юридична конструкція умисного вбивства; б) специфічний зміст видової ознаки, передбаченої п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

Специфічними ознаками умисного вбивства, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, є: 1) завдання шкоди додатковому об'єкту кримінально-правової охорони – фізичному або психічному стану потерпілого, який характеризується відсутністю сильного або тривалого фізичного та (або) душевного болю, а також психічному стану його близьких; 2) наявність ще одного, крім біологічної смерті потерпілого, додаткового суспільно-небезпечного наслідку – винятково сильних або тривалих фізичних чи психічних страждань самого потерпілого, що не були необхідними для настання його смерті, або виняткових психічних страждань його близьких, пов'язаних із спостереженням за позбавленням життя небайдужої їм людини; 3) ускладнений характер вини, який визначається по відношенню до обох наслідків і допускає поєднання прямого умислу щодо основного наслідку і непрямого щодо додаткового, а також – навпаки.

Література

1. Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Х.: НПКФ «Консул», 1995. – 104 с.
2. Бородин С.В. Преступления против жизни / С.В. Бородин. – М.: Юристъ, 1999. – 356 с.
3. Кондрашова Т.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности: монография / Т.В. Кондрашова. – Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2000. – 347 с.
4. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України /

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню специфічного кримінально-правового змісту вбивства з особливою жорстокістю. Проведено детальний аналіз умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю. У результаті аналізу особливостей об'єктивних та суб'єктивних ознак вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, визначено специфічні ознаки досліджуваного злочинного діяння.

SUMMARY

The article is investigated to research of specific criminal law content of murder with particular cruelty. The detailed analysis of murder, committed with particular cruelty, conducted. Based on results of analysis of the features of objective and subjective characteristics of murder, committed with particular cruelty, specific features of the investigated criminal act identified.

М.Й. Коржанський. – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.

5. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.]; за ред. С.С. Яценка. – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Грищук [та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

8. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи:

постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 року № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упорядники В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 202-213.

9. Сташис В.В. Личность – под охраной уголовного закона (Глава III Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием) / В.В. Сташис, М.И. Бажанов. – Симферополь: Таврида, 1996. – 236 с.

10. Чечель Г.И. Квалификация истязания по действующему законодательству / Г.И. Чечель. – Барнаул: Изд. Алт. ун-та, 1989. – 70 с.

11. Шарапов Р.Д. Преступное насилие / Р.Д. Шарапов. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 496 с.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ПРАВА НА ЛІКАРСЬКУ ТАЄМНИЦЮ

СІДЕЙ Олена Валеріївна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.121.1

Стаття розглядає питання регулювання права на інформацію про стан здоров'я та лікарську таємницю. Розглянуто об'єкт інформації, який регулюється цим правом. Визначено поняття «права на інформацію про стан здоров'я» та «лікарська таємниця». Проаналізовані проблеми, що виникають в процесі реалізації цих прав та запропоновано їх рішення.

Ключові слова: здоров'я; право на здоров'я; медична інформація; лікарська таємниця; стан здоров'я.

Вступ

З огляду на особливість об'єкту права на здоров'я та багатогалузевий характер регулювання відносин, що виникають з приводу здоров'я, слід визначити, що таке право є комплексним та встановлює державні юридичні норми, що покликані забезпечити нормальну життєдіяльність людини, охорону, захист та власне здійснення свого права. Аналіз Конституції України, ЦК України, СК України та Основ свідчить про те, що до структури права на здоров'я входять такі компоненти: право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу, право на медичну інформацію. Кожне з цих елементів включає в себе окремі активні повноваження щодо здійснення права на здоров'я, а тому потребує детального розгляду. Особливу увагу потребує розгляд питання щодо права на інформацію про стан здоров'я та лікарської таємниці про стан свого здоров'я, оскільки досить залишається невизначеним ані обсяг

інформації, що регулюється даною нормою, ані саме поняття «медичної інформації», що і обумовлює актуальність теми статті.

Стан дослідження теми

Тематика даної статті досліджувалася такими вченими, як: Ю.Г. Віленський, О.С. Костецька, І.Я. Купов, В. Рєзнікова, Р.О. Стефанчук, В.Ю. Стеценко, Ю.К. Толстой, К.А. Флейшиць, Є.О. Харитонова, С.А. Чернишова, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінова, Р.Б. Шишка М.Я. Яровинський та інші. Але незважаючи на це, проблема права на інформацію про стан здоров'я та лікарської таємниці не знайшла свого остаточного вирішення.

Саме тому **метою** цієї статті є аналіз даних прав у контексті права на здоров'я фізичної особи, визначення проблем цивільно-правового регулювання та викладення шляхів вирішення їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Статтею 285 ЦК України закріплено право фізичної особи на достовірну й повну інформацію про стан свого здоров'я. Основною інформаційних правовідносин і, зокрема, правовідносин, що стосуються інформації про стан здоров'я громадянина, є статті 32 і 34 Конституції України, статті 6, 39, 40 Основ, Закону України «Про інформацію», Закону України «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні», Закону України «Про телебачення і радіомовлен-

ня», статті 22, 23, 302 Цивільного кодексу України, статті 132, 182 Кримінального кодексу України. Всі ці норми спрямовані на захист, честі, гідності та ділової репутації особи внаслідок неправдивих відомостей, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, збереженням, використанням та розголошенням свідчень про особу.

Статтею 285 Цивільного кодексу України встановлено, що повнолітня фізична особа має право на достовірну й повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я.

Недоліком такої правової регламентації визначеного права є відсутність у законодавстві поняття «інформації про стан свого здоров'я» та відповідно відсутність того, які ж саме відомості можуть бути відкриті для загального доступу.

Поняття інформації в юриспруденції, а зокрема в цивільному праві, визначено в статті 200 ЦК України [1], а саме: інформацією є будь-які відомості та/або данні, які можуть бути збереженні на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Це ж поняття відображене й у статті 1 Закону України «Про інформацію» [2].

Під медичною інформацією розуміють вид діяльності у сфері медицини, спрямований на представлення спеціалістам різних джерел інформації. Поняття «медична інформація» означає також усю сукупність багато численних джерел інформації. Інформація є однією з властивостей даних [3].

Крім того, під медичною інформацією розуміють медичні знання та данні. Медичні знання – це висновки багатовікової діяльності людини, сформовані й відтворенні в медичних науках, а медичні дані – це факти та відомості, які відтворюють явища й процеси фізіологічного, анатомічного, хіміко-біологічного характеру, що безпосередньо стосуються медицини й охорони здоров'я [4].

Більш офіційне та юридичне тлумачення наведене Конституційним судом у справі, щодо офіційного тлумачення ст.3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та ст. 12 Закону України «Про Прокуратуру»

(справа К.Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року №5-зп/1997 [5] суд вирішив, що під медичною інформацією слід розуміти свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, мету запрошуваних досліджень і лікувальних закладів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі про наявність ризику для життя та здоров'я.

Як бачимо, що поняття «інформація про стан свого здоров'я» підмінюється поняттям «медична інформація», що, на думку автора, негативно впливає на процес реалізації немайнового права фізичною особою. Слово «медична» є похідним від слова «медицина», що від словосполучення лат. *ars medicina* – «лікувальне мистецтво», «мистецтво зцілення» і має той самий корінь, що й дієслово лат. *medeo* – «зцілюю». Тобто вказівка медична інформація визначає приналежність певної інформації до медичної сфери.

Слід погодитись з думкою В. Резнікової, щодо розрізнення медичної інформації у вузькому та широкому розумінні [6, с. 36-39]. До інформації про стан здоров'я у вузькому розумінні на її думку слід відносити інформацію про стан здоров'я людини, відомості про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, інформацію, яка міститься в історії хвороби та інших відповідних медичних документах, що стосуються стану здоров'я і можуть слугувати для подальшого лікування, а також інформацію про причини смерті людини (фізичної особи) та інформацію, яка міститься у відповідних документах, що стосуються встановлення причин смерті.

До медичної інформації у широкому розумінні слід віднести інформацію про стан здоров'я населення, інформацію про лікарські засоби, інформацію про стан навколишнього природного середовища у певній місцевості, інформацію про наявні у сучасній медицині засоби лікування, методи діагностики, лікування, профілактики захворювань.

З огляду на це, на думку автора, в рамках цивільно-правового регулювання слід використовувати саме медичну інформацію у її вузькому розумінні, відобразивши її у

вже закріпленому ЦК України праві особи на «інформацію про стан свого здоров'я».

Разом з тим необхідно враховувати, що інформація про стан свого здоров'я повинна відповідати таким критеріям:

1) своєчасність – інформація, яка надана пацієнтові у строки, що забезпечують йому можливість оцінки свого стану та формування на цій основі відповідних рішень та поведінки;

2) доступність – інформація, надана пацієнту у формі та вигляді, доступному для розумового сприйняття особою (з врахуванням її віку, стану здоров'я, наявності фізичних вад);

3) достовірність – інформація, яка об'єктивно відображує стан здоров'я пацієнта, характер медичної діяльності, що спрямовані на діагностику, лікування або профілактику захворювання.

4) повнота – інформація, що створює достатній рівень поінформованості особи та забезпечує реальну можливість особисто або за допомогою інших оцінити стан здоров'я та характер медичних послуг.

Такі критерії дають підстави визначати спірним положення ч. 3 статті 285 ЦК України (що також відображується у ст. 39 Основ) – якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я фізичних осіб, визначених частиною другою цієї статті, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами.

На думку автора, така норма є обмеженням права на інформацію про стан свого здоров'я та потребує виключення із законодавства.

Надаючи хворому неповну інформацію про стан його здоров'я, лікар обмежує реальні можливості такого хворого на здійснення інших прав, наприклад, обстеження в іншому медичному закладі та в іншого спеціаліста, вибір засобів лікування. Несправедливо щодо хворого не повідомляти йому інформацію про встановлення невиліковної хвороби. Знаючи про свою близьку смерть, людина переосмислює своє життя. Як відо-

мо з життєвих прикладів, у таких випадках особи часто реєструють фактичні шлюбні відносини, всиновлюють дітей, оформлюють заповіти, іноді повідомляють важливі відомості в правоохоронні органи, щоб померти з чистою совістю [7].

Разом з тим недоліком є і визначення у ч. 1 ст. 285 ЦК України, що право на інформацію про стан свого здоров'я має тільки повнолітня фізична особа.

На думку автора, тут явною є колізія, що полягає у тому, що ч. 2 ст. 284 ЦК України передбачає, що фізична особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку та звернулася за наданням медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Водночас право на інформацію про стан свого здоров'я (що, як вказувалося раніше, є складовим права на медичну допомогу) надається тільки повнолітній особі.

А тому видається необхідним внести зміни і до ч. 1 ст. 285 ЦК України, закріпивши право на інформацію про стан здоров'я як за повнолітньою особою так і за особою, яка досягла 14 – ти років. Такі ж зміни пропонується внести і до ст. 39 Основ.

Аналіз викладеного дозволяє викласти поняття «права на інформацію про стан свого здоров'я» у такому вигляді – це право фізичної особи на отримання повної, достовірної, своєчасної інформації, щодо стану свого здоров'я в доступній для неї формі, відомості про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, інформацію, яка міститься в історії хвороби та інших відповідних медичних документах.

Суміжним з правом на інформацію про стан здоров'я є закріплене в статті 286 ЦК України право на таємницю про стан свого здоров'я.

Із стародавніх часів лікарські етичні норми містили вимоги дотримання лікарської таємниці. Ще за 1500 років до н.е. стародавні індійські лікарі давали професійну клятву не розголошувати відомості про хворих. За всесвітньо відомою клятвою Гіппократа, лікар брав на себе таке зобов'язання: «Що б при лікуванні – а також і без лікування – я не побачив або не почув стосовно життя людського з того, що не належить будь-коли

розголошувати, я замовчу про це, вважаючи його таємницею» [8]. Таке положення етики Гіппократа по теперішній час має неоціненне для всієї Європейської медицини значення.

На міжнародному рівні Ліссабонська декларація щодо прав пацієнта від 1 жовтня 1981 року [9, с. 70] встановлює, що пацієнт має право очікувати, що його лікар буде поважати конфіденційний характер медичних та особистих відомостей про пацієнта.

Міжнародний кодекс медичної етики від 1 жовтня 1949 року [10] до обов'язків лікаря відносить обов'язок тримати в абсолютній таємниці все, що він знає про свого пацієнта, навіть після смерті останнього.

Декларація про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі від 1994 року [11, с. 120] визначає, що всі відомості про стан здоров'я пацієнта, діагноз, лікування тощо є конфіденційними.

У літературі та побуті для визначення отриманих при наданні медичних послуг відомостей, що не підлягають поширенню і розголошенню застосовується термін «лікарська таємниця», забезпечуватись ця таємниця має не тільки лікарями, а й іншими медичним працівниками. В обстеженні, лікуванні, реабілітації пацієнта беруть участь не тільки лікарі, але й медсестри, фармацевти, працівники діагностичних лабораторій, фізіотерапевтичних кабінетів, фахівці з медичної техніки і ін., які стають володарями конфіденційної інформації.

Зважаючи на це, деякі автори пропонують замінити термін «лікарська таємниця» на «професійна медична таємниця» [12]. При цьому, на думку таких авторів, доцільно закріпити спеціальним нормативним документом вичерпний перелік робітників системи охорони здоров'я, на яких буде покладений обов'язок зберігати таку таємницю. Іноді лікарською таємницею називають одночасно і конфіденційні відомості отримані від хворого про його особисте життя, і ту інформацію про стан здоров'я хворого, яку необхідно приховати від нього [13].

Автор підтримує думку О.В. Крилової, яка зазначає, що заміна терміну «лікарська таємниця» на «професійна медична таємниця» представляється недоцільним. Інститут

таємниці в медичному праві включає в себе не тільки таємницю «про хворого», а і таємницю «для хворого». Таємницею для хворого можуть бути окремі данні медичних досліджень про стан його здоров'я, діагноз, несприятливий прогноз захворювання тощо, у разі, коли доведення цих відомостей може зашкодити його фізичному чи психічному стану. Саме таку таємницю доцільно вважати медичною, тобто такою, яка застосовується за медичним показниками та є медичною інформацією. На підтримку цього твердження у вищезгаданому рішенні Конституційного Суду України зазначено, що всі дані які становлять зміст поняття «медична інформація», є конфіденційними [5].

Таким чином, заміна вже історично сформованого поняття «лікарської таємниці» на «професійну медичну» призведе до неправильного розуміння цих понять. У свою чергу, залишення поняття «лікарської таємниці» насамперед як правового явища, що спрямоване на збереження медичної інформації, дозволяє однаково його розуміти пацієнтам, медичним працівникам і правознавцям.

Іншим питанням є зміст такого поняття. Лікарська таємниця – це не утаювання медичної інформації від хворого, а збереження в таємниці від інших осіб відомостей, за правом належних пацієнту; це таємниця пацієнта, охоронювана лікарем [14, с. 123]. До змісту лікарської таємниці можна також віднести аналізоване вище поняття «медичної інформації у її вузькому значенні.

Таким чином, *лікарська таємниця полягає у тому, що медичні працівники, інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд і їхні результати, інтимні і сімейні сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості крім передбачених законодавчими актами відомостей.*

Саме збереження лікарської таємниці відображено статтею 285 ЦК України [1] та статтею 40 Основ [15] шляхом закріплення права на таємницю про стан здоров'я. *Таке право слід визначати, як особисте немайнове право фізичної особи, яке надає їй можливість тримати в таємниці відомості про стан свого здоров'я, а також вимагати таких самих дій від*

інших осіб. Зміст права фізичної особи на таємницю про стан свого здоров'я становить можливість цієї особи самостійно визначати коло осіб, яким вона забажає надати відомості про своє здоров'я, а також можливість вимагати не поширювати такі відомості іншим особам.

Забезпечуючи дане право, законодавець закріпив й обов'язок інших осіб утримуватись від втручання в особисте життя людини, що пов'язане з її здоров'ям. Так, ч. 2 статті 286 ЦК України [1] заборонено вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагност та методи лікування людини.

Відступ від нерозголошення лікарської таємниці можливий у випадках, коли хвороба може привести до важливих наслідків у родині, створити загрозу для оточуючих чи суспільства (наприклад, у випадку захворювання на СНІД). Інтереси здоров'я населення й окремих фізичних осіб припускають випадки, коли фізична особа може бути зобов'язана пройти медичний огляд. З цією метою організуються профілактичні медичні огляди неповнолітніх, вагітних, працівників підприємств, установ і організацій зі шкідливими і небезпечними умовами праці, військовослужбовців і осіб, чия професійна діяльність пов'язана з обслуговуванням населення чи підвищеною небезпекою для оточуючих. Так, наприклад, відповідно до Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини від 10.10.1997 року, у разі встановлення особі діагнозу «наркоманія», «токсикоманія» та призначення диспансерної наркологічної допомоги і нагляду, на неї заповнюється відповідна медична документація, про що повідомляються органи внутрішніх справ.

Досліджуючи право особи на таємницю про стан здоров'я слід взяти до уваги аргументи американського фахівця з біоетики Р. Едварта, який виділив сім головних факторів, що мають визначати конфіденційність взаємовідносин лікаря та пацієнта. А саме: захист фундаментальної цінності, до якої належить недоторканність приватного життя; захист соціального статусу пацієнта, запобігання «клеювання» людини ін-

формацією про наявність хвороби; захист економічних інтересів пацієнта, діловій репутації і кар'єрі якого може загрожувати розголошення його стану здоров'я; забезпечення належного статусу і популярності медичного закладу в умовах наявності права пацієнта на вибір лікаря і медичного закладу і, нарешті, втілення права людини на особисту свободу, можливість контролювати події свого життя [16].

Висновок

Право на інформацію про стан здоров'я є одним із елементів, що визначає зміст права на здоров'я фізичної особи. Сформовані у викладеній статті поняття цих прав, а також визначення обсягів інформації, які охоплюють дані права, дозволить певним чином удосконалити цивільно-правове регулювання права на здоров'я у цілому та стане поштовхом для подальших досліджень у цій сфері.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. — Ст. 356.
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650
3. Фармакоінформатика як наука. Систематизовані джерела інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intranet.tdmu.edu.ua>
4. Частная медицина и реформа здравоохранения Украины: форум посвящен вопросам развития в Украине частной медицинской практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.privatmed.in.ua>
5. Рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 р. №5-зп/1997[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97>
6. Резнікова В. Право людини на інформацію про стан здоров'я// Право України. – 2004. – №9. – С.36-39.
7. Костецька О.С. Право особи на інформацію про стан свого здоров'я: проблеми реалізації/ О.С. Костецька. – [Електронний

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає питання регулювання права на інформацію про стан здоров'я та лікарську таємницю. Досліджено обсяг інформації, яка регулюється цим правом. Визначено поняття «права на інформацію про стан здоров'я» та «лікарська таємниця». Проаналізовано проблеми, що виникають під час здійснення цих прав та запропоноване їх вирішення.

SUMMARY

The article deals with the regulatory issues of the right to information about health and medical confidentiality. It investigated the amount of information which is regulated by this law. Defined of concept of "the right to information about the state of health" and "medical secret". The analyzed of problems encountered during the implementation of these rights and proposals to their decision.

ресурс] – Режим доступу: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_173_04.pdf

8. Гиппократ. Избранные книги, – М., 1936. – Т.1

9. Лісабонська декларація, щодо прав пацієнта від 1 жовтня 1981 р. // Международные акты о правах человека: сб. документов. – М.: НОРМА-ИНФА-М, 2000. – С.70 – 93

10. Міжнародний кодекс медичної етики від 1 жовтня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_002

11. Декларація про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі від 1994 року // Права людини в системі взаємовідносин «лікар-пацієнт» у відкритому суспільстві. – К.: Медицина України, 2000. – С.120 – 140.

12. Купов И.Я. Проблема врачебной тайны // Вестн. Академии мед. наук СССР. – 1982. – №4; Сергеев Ю.Д. Профессия врача: Юрид. основы. – К.: Вища школа. – 1988.

13. Назар П.С., Віленський Ю.Г., Грандо О.А. Основы медичної етики. – К.: Здоров'я, 2002.

14. Этика практической психиатрии. Руководство для врачей / Под ред. проф. В.А. Тихоненко. – М.: Право и закон, 1996. – С. 123

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19

16. Яровинский М.Я. Лекция по курсу «Медицинская этика». – Медицина, 2000.

ОСТАТОЧНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ ТА ГОСПОДАРСЬКІЙ СПРАВАХ ЯК УМОВА ПОДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ

СЕНИК Світлана Василівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

В статті досліджуються питання новел законодавчого регулювання относительно права на подачу конституційної жалоби в гражданском и хозяйственном судопроизводстве. Анализируются формы судебных актов на предмет их окончательности как одного из необходимых условий для представления конституционной жалобы. Предложено понимание сущности «окончателность» судебного решения.

Ключові слова: судочинство, остаточність, судові рішення, конституційна скарга, судова інстанція.

Вступ

Відповідно до нової редакції Конституції України, згідно зі ст. 151-1 – Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Проте, це абсолютно не означає якихось змін у системі судоустрою України. Конституційний Суд України був та залишається самостійним і незалежним судовим органом. Дана законодавча новела надає можливість заінтересованому суб'єкту шукати захисту права у двох абсолютно незалежних судових органах, однак у ви-

значеній законом послідовності – спочатку в судах загальної юрисдикції, а потім в Конституційному Суді України.

Актуальність теми дослідження

Відповідно до п. 8 ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є, зокрема, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Якщо розглядати дане конституційне положення у поєднанні із положеннями ст. 55 Конституції України, то можна зробити висновки, що право на апеляційний перегляд та касаційне оскарження судових рішень є невід'ємним елементом права на звернення до суду, оскільки саме можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень як конституційна засада судочинства є однією з ознак, що характеризують та відмежовують його від інших видів юрисдикційної діяльності.

У п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» [1] зазначається, що оскарження судових рішень допускається у випадках, порядку та з підстав, визначених законом. Оскарження ухвал або інших процесуальних актів суду, якими не завершується провадження у справі (про прийняття заяв і скарг до розгляду, про призначення судових засідань, про виклик осіб, про витребування документів та інших доказів тощо), крім випадків, прямо передбачених

процесуальним законом, не допускається. Прийняття до розгляду будь-якими особами чи органами, крім відповідного апеляційного або касаційного суду, заяв, у яких оскаржуються судові рішення, їх розгляд, витребування від судів інформації про судові справи у зв'язку з такими заявами, направлення заяв судам, вимоги до суддів про встановлення контролю за розглядом справи судом чи суддею є порушенням незалежності та самостійності суду.

Таким чином, конституційна скарга спрямована саме проти остаточного судового рішення, тобто за допомогою інституту конституційної скарги забезпечується визнання закону неконституційним через порушення ним основоположних прав та свобод.

Метою статті є з'ясування розуміння сутності «остаточність» судового рішення як однієї з необхідних ознак для подання конституційної скарги, а також аналіз положень Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України щодо форм судових актів, з приводу яких може бути подано конституційну скаргу.

Основна частина

Під “судовим рішенням” треба розуміти не тільки рішення суду, яке ухвалюється судом за результатами розгляду цивільної чи господарської справи по суті, але й інші судові акти господарського суду, а саме ухвали, судовий наказ та постанови.

Виходячи з буквального тлумачення п. 8 ст. 129 Конституції України, слід констатувати, що:

1) будь-яке судове рішення господарського суду I інстанції може бути оскаржене до апеляційного господарського суду;

2) у визначених законом випадках особа має право на касаційне оскарження судового рішення. Тобто у ЦПК України та ГПК України повинно бути чітко визначено, які судові рішення апеляційного інстанції підлягають касаційному оскарженню.

Виходячи зі змісту ЦПК України та ГПК України, форма судового рішення

залежить від виду провадження, в якому вирішується справа, від стадії процесу та від процесуальних питань, що вирішує суд відповідної інстанції в ході вирішення справи. Таким чином, формами судового рішення в цивільному процесі є рішення, ухвала, судовий наказ суду I інстанції, рішення та ухвала суду апеляційної та касаційної інстанцій, постанова Верховного Суду; у господарському процесі – рішення, ухвала та постанова господарського суду I інстанції, постанова апеляційного та касаційного господарських судів, постанова Верховного Суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 292 ЦПК України в апеляційному порядку може бути оскаржене будь-яке рішення суду першої інстанції у справах позовного та окремого проваджень. Проте, слід пам'ятати, що заочне рішення суду може бути оскаржене в апеляційному порядку за умов дотримання положень, визначених Главою 8 Розділу III ЦПК України. Додаткове рішення суду I інстанції оскаржується до апеляційного суду в загальному порядку.

В апеляційному порядку можуть бути оскаржені змінений судовий наказ чи судовий наказ, щодо якого суд прийняв ухвалу про залишення заяви про його скасування без задоволення. Ухвала про скасування судового наказу апеляційному оскарженню не підлягає, проте у цьому випадку заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті у позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову.

Згідно ч. 1 ст. 91 ГПК України будь-яке рішення суду I інстанції у справі позовного провадження може бути переглянуте апеляційним господарським судом.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що рішення суду та судовий наказ суду I інстанції у цивільному процесі та рішення суду I інстанції у господарській справі не є остаточними формами судових актів, а отже, щодо них конституційна скарга не може бути подана.

Ухвала суду I інстанції у цивільному процесі оскаржується в апеляційному порядку окремо від рішення суду у випадках, передбачених статтею 293 ЦПК

України. Перелік ухвал господарського суду I інстанції, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення місцевого господарського суду, визначений ч. 1 ст. 106 ГПК України.

Крім цього, відповідно до ч. 2. ст. 8 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в апеляційному порядку можуть бути оскаржені постанова про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, усі ухвали місцевого господарського суду, прийняті у справі про банкрутство, крім випадків, передбачених ГПК України та цим Законом. У цьому випадку слід керуватись положеннями ст. 106 ГПК України, яка містить вичерпний перелік ухвал, що можуть оскаржуватись в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Аналізуючи зміст ст. 293 ЦПК України та ст. 106 ГПК України, варто згадати про правові позиції Конституційного Суду України щодо цивільного та господарського судочинства:

1) у резолютивній частині рішення у справі № 1-43/2010 від 8 липня 2010 року щодо п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПК України про ухвали, що стосуються роз'яснення рішення, зазначено про право оскаржувати в апеляційному порядку окремо від рішення суду ухвали суду першої інстанції як про роз'яснення рішення, так і про відмову в роз'ясненні рішення [2];

2) у резолютивній частині рішення у справі № 1-7/2010 від 27 січня 2010 року щодо п. 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України про ухвали, що стосуються видачі дублікату виконачого листа, зазначено про право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвалу суду першої інстанції як про видачу дублікату виконачого листа, так і про відмову у його видачі [3];

3) у резолютивній частині рішення у справі № 1-25/2011 від 2 листопада 2011 року щодо п. 28 ч. 1 ст. 293 ЦПК України про ухвали, що стосуються повороту виконання рішення суду, зазначено про право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку як ухвали щодо по-

вороту виконання судового рішення, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання судового рішення [4];

4) у резолютивній частині рішення у справі № 1-12/2012 від 25 квітня 2012 року щодо п. 20 ч. 1 ГПК України про ухвали, що постановляються з приводу відстрочки або розстрочки виконання рішення, ухвали, постанови, зміни способу та порядку їх виконання, зазначено про право апеляційного та касаційного оскарження ухвали місцевого господарського суду і постанови апеляційної інстанції як про зміни способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови, так і про відмову у змінах способу та порядку їх виконання [5].

Разом з тим є певні особливості щодо можливості апеляційного та касаційного оскарження ухвал, що стосуються таких процесуальних інститутів, як забезпечення позову, внесення виправлень у судові рішення в господарському процесі.

I. У п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК України передбачено можливість самостійного оскарження лише ухвали про забезпечення позову та ухвали про скасування забезпечення позову. Згідно п. 5 ч. 1 ст. 106 ГПК України окремо від рішення можуть бути оскаржені лише ухвала про забезпечення позову та ухвала про скасування забезпечення позову.

Проте, варто зазначити, що в ході розгляду заяв щодо забезпечення позову суд може постановити й ухвалу про відмову у забезпеченні позову та ухвалу про відмову у скасуванні забезпечення позову. Виходячи з буквального тлумачення зазначених норм, такі ухвали апеляційному оскарженню не підлягають.

Щодо п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК України висловлено правову позицію Конституційного Суду України в резолютивній частині рішення у справі № 1-30/2010 від 28 квітня 2010 року [6], згідно якої передбачається право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову.

Щодо п. 5 ч. 1 ст. 106 ГПК України є лише правова рекомендація Вищого господарського суду України, висловлена у п. 6 постанови Пленуму ВГС України «Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову», згідно з якою статтею 106 ГПК України передбачено можливість оскарження ухвал про забезпечення позову, скасування забезпечення позову. Відтак ухвали про відмову в задоволенні заяви про забезпечення позову або в задоволенні клопотання про скасування заходів до забезпечення позову оскарженню не підлягають.

Таким чином, у господарському процесі ухвала про відмову в задоволенні заяви про забезпечення позову або ухвала про відмову в задоволенні заяви про скасування заходів забезпечення позову будь-якої судової інстанції є остаточними та оскарженню не підлягають. А отже, керуючись ст. 151-1 Конституції України, з приводу цих ухвал заінтересованою особою може бути подано конституційну скаргу.

Разом з тим слід наголосити на неоднозначному підході до цього питання судової практики. Аналіз реєстру судових рішень дав можливість з'ясувати, що в деяких випадках господарські суди в резолютивній частині вищезазначених ухвал роз'яснюють право на її оскарження та, відповідно, апеляційні та касаційний господарські суди приймають до розгляду скарги на ухвалу про відмову в задоволенні заяви про забезпечення позову або ухвалу про відмову в задоволенні заяви про скасування заходів забезпечення позову. Приймаючи до розгляду скарги на зазначені ухвали, господарські суди враховують обґрунтованість заяви заінтересованого суб'єкта в частині необхідності вчинення дій із забезпечення позову та у разі доведення відповідних обставин, зазначених у заяві, керуючись положеннями ст.ст. 55 та 129 Конституції України, розглядають її по суті. А тому в таких випадках де-факто остаточним судовим рішенням буде постанова касаційної інстанції, щодо якої заінтересована особа матиме право подати конституційну скаргу.

Ц. У п. 10 ч.1 ст. 293 ЦПК України зазначено, що окремо від рішення суду можна оскаржити лише ухвали про внесення виправлень у судові рішення. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 106 ГПК України окремо від рішення суду можна оскаржити лише ухвали про внесення виправлень у судові рішення.

Щодо п. 10 ч.1 ст. 293 ЦПК України висловлена правова позиція Конституційного Суду України в резолютивній частині рішення у справі № 1-5/2014 від 22 квітня 2014 року [7], згідно з якою передбачається право апеляційного оскарження окремо від рішення суду як ухвали суду першої інстанції про внесення виправлень у рішення, так і ухвали про відмову у внесенні виправлень у рішення.

Виходячи з буквального тлумачення п. 13 ч. 1 ст. 106 ГПК України, ухвала про відмову у внесенні виправлень у рішення суду є остаточною та оскарженню не підлягає. А отже, керуючись ст. 151-1 Конституції України, з приводу цієї ухвали заінтересованою особою може бути подано конституційну скаргу.

Разом з тим і у цьому випадку слід наголосити на неоднозначному підході до цього питання судової практики. Аналіз реєстру судових рішень свідчить, що в деяких випадках господарські суди в резолютивній частині вищезазначених ухвал роз'яснюють право на її оскарження та відповідно апеляційні та касаційний господарські суди приймають до розгляду скарги на ухвали про відмову у внесенні виправлень у рішення. Господарські суди знову ж таки враховують обґрунтованість заяви заінтересованого суб'єкта щодо необхідності внесення виправлень у судові рішення та у разі доведення обставин, зазначених у заяві, керуючись положеннями ст.ст. 55 та 129 Конституції України, розглядають її по суті. А тому у цьому разі де-факто остаточним судовим рішенням також буде постанова касаційної інстанції, щодо якої заінтересована особа матиме право подати конституційну скаргу.

Як бачимо, наявними є розбіжності щодо можливості оскарження аналогічних ухвал у господарському та цивільному

процесах. У цьому випадку проблема зводиться до того, що процесуальний закон аналогії не допускає, а тому вищезазначені правової позиції Конституційного Суду України з приводу тлумачення норм ЦПК України в господарському процесі застосовуватись не можуть. Крім цього, судова практика, що формується за результатами розгляду господарських справ, також є неоднаковою.

III. Згідно з ч. 2 ст. 293 ЦПК України та ч. 2 ст. 106 ГПК України заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Слід наголосити, що постановлення ухвали про повернення апеляційної скарги у цьому випадку не порушує принципу доступу до правосуддя та не вичерпує право особи на її оскарження, оскільки вона має право включити заперечення щодо скарги до апеляційної скарги на рішення суду.

Таке правове регулювання не суперечить положеннями п. 8 ст. 129 Конституції України, буквально тлумачення якого дає можливість зробити висновок, що апеляційний перегляд стосується цивільної та господарської справи в цілому, а тому обмеження процесуальним законом можливості оскарження певних ухвал узгоджується із даним конституційним положенням, оскільки заінтересований суб'єкт матиме право на їх оскарження ініціюючи перегляд рішення суду I інстанції у відповідній справі.

IV. Об'єкти касаційного оскарження в цивільному процесі визначені у ст. 324 ЦПК України – це: 1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду; 2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 частини першої статті 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному

порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 309-1 ЦПК України ухвала апеляційного суду про скасування судового наказу є остаточною і оскарженню не підлягає. У контексті цього зазначу, що, скасовуючи судовий наказ, апеляційний суд, керуючись ч. 8 ст. 105-1 ЦПК України, повинен в ухвалі роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті у позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову. Проте, виходячи зі змісту даної законодавчої норми, така ухвала є остаточним судовим рішенням, а отже, щодо неї може бути подано касаційну скаргу.

Об'єкти касаційного оскарження в господарському процесі визначені у ст. 107 ГПК України – це: 1) рішення місцевого господарського суду після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду; 2) ухвали місцевого господарського суду, зазначені в ч. 1 ст. 106 ГПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду.

Щодо можливості касаційного оскарження ухвал у п. 4 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України» зазначено, що ухвала місцевого господарського суду може бути переглянута в касаційному порядку окремо від рішення за одночасної наявності двох умов:

- ця ухвала належить до ухвал, зазначених у ч. 1ст. 106 ГПК України;
- вона вже переглядалася в апеляційному порядку.

Крім цього, Вищий господарський суд України наголошує, що оскільки ухвали місцевого господарського суду, які виносяться під час виконання судового рішення, неможливо оскаржити одночасно з оскарженням рішення господарського

суду, такі ухвали, в тому числі й про відмову у вчиненні процесуальних дій, зазначених у пунктах 17, 18, 20 ч. 1 ст. 106 ГПК України, можуть бути переглянуті в касаційному порядку. Предметом касаційного розгляду можуть бути й окремо від судового рішення ухвали, винесені апеляційною інстанцією, якщо вони належать до числа зазначених у ч. 1 ст. 106 ГПК України, або якщо можливість їх оскарження передбачена відповідними нормами ГПК України чи Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (зокрема, про: відмову у прийнятті апеляційної скарги; повернення апеляційної скарги; залишення апеляційної скарги без розгляду; припинення апеляційного провадження; зупинення апеляційного провадження тощо).

У цьому контексті варто зауважити, що об'єкти касаційного оскарження у справах про банкрутство передбачені ч. 3. ст. 8 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». А саме, у касаційному порядку можуть бути оскаржені постанови апеляційного господарського суду, прийняті за результатами перегляду таких судових рішень: ухвали про порушення справи про банкрутство, ухвали про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника, ухвали за результатами розгляду грошових вимог кредиторів, ухвали про звільнення (усунення, припинення повноважень) арбітражного керуючого, ухвали про перехід до наступної судової процедури, ухвали про затвердження плану санації, ухвали про припинення провадження у справі про банкрутство, а також постанови про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

Висновки

Узагальнюючи вищевикладене, слід зробити висновок, що судові рішення є остаточним судовим актом у випадку, коли воно ухвалюється найвищою судовою інстанцією, а також у разі, якщо процесуальним законом не передбачена можливість його оскарження до вищестоящої судової інстанції. З метою однакового під-

ходу щодо можливості заінтересованим суб'єктом подавати конституційну скаргу пропонуємо внести зміни до процесуальних кодексів у частині визначення однакового переліку можливих об'єктів оскарження до вищестоящих інстанцій. Це дасть змогу забезпечити рівну можливість заінтересованим особам у кожному із видів судочинства здійснювати право на перегляд судового акта, ухваленого у відповідній справі, та права на подання конституційної скарги.

Література

1. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верхов. Суду України, 13 червн. 2007 р. № 8 [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Слободянюка Івана Івановича щодо офіційного тлумачення положення пункту 12 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України, 8 липня 2010 року, № 18-рп/2010 // [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду), 27 січня 2010 року, № 3-рп/2010 // [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України, 2 листопада 2011 року, № 13-рп/2011 // [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання новел законодавчого регулювання щодо права на подання конституційної скарги в цивільному та господарському судочинствах. Аналізуються форми судових актів на предмет їх остаточності як однієї з необхідних умов для подання конституційної скарги. Запропоновано розуміння сутності «остаточність» судового рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України, 25 квітня 2012 року, № 11-рп/2012 // [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення

SUMMARY

The article deals with the issue of legislative regulation of short stories about the right to file a constitutional complaint in civil and commercial proceedings. Analyzes the forms of judicial acts for their finality as one of the necessary attributes for filing a constitutional complaint. An understanding of the essence of "finality" judgment.

положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду), 28 квітня 2010 року, № 12-рп/2010 // [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Рейніша Леоніда Валерійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України, 22 квітня 2014 року, № 4-рп/2014// [електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

КІКІНЧУК Василь Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 321.01:323.21 (477)

Стаття посвячена дослідженню місця, ролі та особливостей діяльності об'єднаних громадян по забезпеченню економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна безпека держави, суб'єкти забезпечення економічної безпеки, недержавні організації, об'єднання громадян.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження

Забезпечення економічної безпеки держави здійснюються складним комплексом суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення ефективності розвитку відповідних соціально-економічних відносин, а також на їх захист від існуючих внутрішніх та зовнішніх загроз. Ефективність забезпечення економічної безпеки держави сьогодні значною мірою пов'язана із вирішенням проблем вдосконалення механізму правового забезпечення цього процесу та із вдосконаленням побудови і функціонування відповідної системи органів, важливу роль серед яких відіграють об'єднання громадян. Стає все більш очевидним той факт, що вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки не може бути прерогативою лише державних органів влади. Безперечно, у механізмі забезпечення економічної безпеки головна роль належить саме державі (а основний обсяг безпосередньої діяльності виконує виконавча влада, в межах якої створюються і діють державні органи забезпечення безпеки). Проте питання забезпечення економічної безпеки України є одним з

найважливіших національних пріоритетів і вимагає посиленої уваги не тільки представників владних структур, але й громадських і політичних рухів, науковців, широких кіл громадськості.

Стан дослідження

Слід зазначити, що різним аспектам забезпечення економічної безпеки держави присвячені роботи таких учених: В.І. Абрамова, Ю.П. Битяка, В.О. Верхогляда, Є.Н. Говійка, В.С. Гуславського, Т.Є. Кагановської, Г.С. Коршунова, В.Р. Котковський, Л.О. Кошембар, М.Ф. Криштанович, Г.К. Крючкова, В.А. Ліпкана, В.В. Майорова, Є.В. Манокіна, О.В. Мещерякової, В.В. Олійника, Г.П. Ситника, В.Ф. Смолянюка, О.В. Соколовського, А.В. Халецького та ін. Проте, незважаючи на наявний науковий доробок з даного питання, місце та особливості діяльності об'єднань громадян щодо забезпечення економічної безпеки держави потребують уточнення й подальшого дослідження.

Отже, **метою** статті є дослідження особливостей діяльності об'єднань громадян щодо забезпечення економічної безпеки держави.

Викладення основного матеріалу

Економічна безпека, що є основою життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та соціально-економічної стійкості, може бути розглянута як економічні

відносини між державою, регіонами, підприємствами, окремими індивідами та їх об'єднаннями з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, за яким здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки [1, с. 15]. Конституція України чітко зазначає, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу [2]. Таким чином, можна стверджувати, що обов'язок забезпечення економічної безпеки держави покладається не тільки на державні органи, а й на органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організацій, а також на всіх громадян України та їх об'єднання. Законом України «Про основи національної безпеки України» серед суб'єктів національної безпеки також визначено структури недержавного сектору безпеки, зокрема об'єднання громадян [3]. Встановлено, що громадяни, громадські та інші організації та об'єднання, які мають права і обов'язки щодо забезпечення економічної безпеки держави, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної (у тому числі – й економічної) безпеки; привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку [3]. Держава ж, зі свого боку, забезпечує їм необхідний рівень правового і соціального захисту. Суттєва роль у реалізації політики національної безпеки, що мають відігравати інститути громадянського суспільства, визначається і в Стратегії національної безпеки України. Зокрема, зазначається, що активна діяльність інститутів громадянського суспільства має сприяти зміцненню гарантій додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченню адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави [4].

У той же час роль і місце, а також сам механізм реалізації громадянами своїх повноважень у сфері забезпечення економічної безпеки держави, як зазначають сучасні дослідники даної проблеми, у законодавстві України майже не розкриті [5; 6], що у великій мірі зумовлює несформованість недержавної системи забезпечення економічної безпеки на нинішньому етапі її розвитку. Так, В. Ліпкан відзначає, що у Стратегії національної безпеки України лише задекларовано участь громадян у забезпеченні НБУ, втім не визначено конкретні механізми, а головне – напрями взаємодії із державними органами [5, с. 405]. О. Корнієвський виділяє ще декілька чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, що стоять на заваді її становлення – аполітичність переважної більшості населення країни; вкрай низький рівень громадян до владних структур, політичних партій, інших громадських об'єднань; низький загальний рівень громадянської культури; відсутність кропіткої і конструктивної роботи політико-управлінської еліти щодо ефективного захисту інтересів громадян і підвищення рівня життя та ін. [7, с. 48].

Об'єднання громадян як ключові суб'єкти недержавної системи економічної безпеки відіграють важливу роль у її забезпеченні. Їх призначення вбачається в тому, щоб якомога надійніше захищати особистість, суспільство і державу від можливих економічних небезпек та загроз, гармонізувати соціально-економічні інтереси людини, суспільства і держави. Громадські об'єднання мають у своєму арсеналі досить широкий спектр засобів, форм і методів впливу на стан забезпечення економічної безпеки, вони в змозі надавати суттєву допомогу державним органам у цьому процесі, а також привертати увагу населення до важливих проблем у даній сфері, створюючи таким чином необхідні передумови для широкої участі громадян у забезпеченні економічної безпеки держави.

Проте сьогодні в Україні зарано говорити про повноцінну систему недержавного забезпечення економічної безпеки, невід'ємною складовою якої є об'єднання громадян, адже наразі в країні ще замало

організацій, що опікуються саме даними питаннями. Прикладами недержавних організацій, до сфери інтересів яких тою чи іншою мірою входять питання економічної безпеки, можуть бути недержавні аналітичні центри: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова», що здійснює дослідження державної політики у сфері економічної політики, міжнародної та регіональної безпеки; Центр Міжнародної Безпеки та Стратегічних Студій, метою якого є дослідження та програми у галузі міжнародної та національної безпеки, розробка контрзаходів для усунення існуючих та потенційних загроз національним (у тому числі – й економічним) інтересам України; Центр дослідження національної безпеки, метою діяльності якого є дослідження внутрішніх та зовнішніх чинників національної безпеки України та ін.; а також громадські організації: Інститут громадянського суспільства, до напрямків діяльності якого відносяться сприяння становленню та розвитку громадянського суспільства в Україні, правові, політологічні та економічні дослідження; Всеукраїнська громадська організація «Демократична дія», яка у своїй діяльності приділяє увагу темам національної безпеки України, а також інтеграції України в структури європейської та світової безпеки; Громадська організація «Міжнародна антитерористична єдність», у завданнях якої закріплено формування недержавної системи забезпечення національної (у тому числі – й економічної) безпеки, а до основних напрямків діяльності відноситься координація формування та розвитку недержавної складової системи національної безпеки України; Громадське об'єднання «Служба економічної безпеки», діяльність якої спрямована на виконання завдання забезпечення національної безпеки у сфері економічної безпеки, захист людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у контексті реалізації державної політики національної безпеки, надання відповідної допомоги підрозділам правоохоронних і силових структур, органам місцевого самоврядування та державним установам.

До головних напрямків розвитку та удосконалення адміністративно-правового регулювання участі об'єднань громадян у забезпеченні економічної безпеки держави можна віднести:

1. Розробку та вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини у сфері економічної безпеки за участю громадських об'єднань. Вирішення значної кількості проблем, пов'язаних із діяльністю громадських об'єднань у сфері забезпечення економічної безпеки, безпосередньо пов'язане із зміною чинного законодавства, зокрема Законів України «Про основи національної безпеки України», «Про об'єднання громадян», які повинні чітко закріплювати роль та повноваження об'єднань громадян серед інших недержавних суб'єктів, їх місце у загальній системі забезпечення економічної безпеки держави, а також із розробкою нових нормативних актів, що мають закріплювати адміністративно-правові механізми регулювання діяльності об'єднань громадян у сфері забезпечення економічної безпеки, визначати основи їх взаємодії із органами державної влади, а також механізми здійснення громадського контролю у даній сфері.

2. Вдосконалення системи взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, у тому числі – з об'єднаннями громадян. Забезпечення ефективного зв'язку об'єднань громадян з державними елементами системи забезпечення економічної безпеки передбачає утворення і розвиток низки координаційних органів, експертних, консультативних рад при органах виконавчої влади, діяльність яких пов'язана із забезпеченням економічної безпеки. Деякі науковці наголошують також на необхідності існування єдиного координуючого органу як методичного та організаційного центру, яким, наприклад, може бути створений при РНБО України Центр недержавного забезпечення національної безпеки або Незалежна громадська консультативна рада, яка б складалася з представників українського і міжнародного експертних співтовариств [7, с. 48]. Удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки на

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню місця, ролі та особливостей діяльності об'єднань громадян щодо забезпечення економічної безпеки держави.

SUMMARY

The present article is devoted to research of the place and role of civil associations in the system of subjects of providing the economic security of the state.

регіональному рівні може відбуватися також шляхом створення місцевих рад національної безпеки та оборони, які були б підпорядковані місцевим державним адміністраціям та Раді національної безпеки та оборони України [8, с. 17]. Створення таких органів допоможе підвищити ефективність роботи та створить дієві механізми забезпечення економічної безпеки.

3. Запровадження системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади у сфері забезпечення економічної безпеки. Приміром, у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України, відзначається, що активна діяльність інститутів громадянського суспільства сприятиме зміцненню законності, гарантії додержання прав і свобод людини і громадянина, адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави [4]. Проте, і сам механізм громадського контролю потребує удосконалення шляхом: своєчасного і достовірного інформування суспільства про діяльність у цій сфері органів державної влади; проведення громадської експертизи проектів нормативно-правових актів, концепцій і програм з питань національної (у тому числі – й економічної) безпеки та врахування її висновків; створення громадських експертних рад при органах виконавчої влади, які діють у сфері забезпечення економічної безпеки; широкого залучення громадськості до обговорення найбільш гострих проблем економічної безпеки в ході опрацювання відповідних державних рішень.

Висновки

Таким чином, формування сучасної системи економічної безпеки повинне відбуватися на основі органічного поєднання її державної та недержавної складових. Сьогодні

очевидним є той факт, що забезпечення економічної безпеки не може бути ефективним без активної участі в ньому інститутів громадянського суспільства і, зокрема, таких, як громадські організації політичні партії та профспілки.

Література

1. Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / І.Г. Мішина; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 20 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст.351.
4. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р., № 105/2007 // Офіційний вісник України від 23.02.2007 р. – № 11. – С. 7. – Ст. 389.
5. Крутов В.В. Недержавна система безпеки як складова національної безпеки України: теоретико-правові аспекти / В.В. Крутов // Стратегічна панорама. – 2008. – № 2. – С. 100-103.
6. Ліпкан В.А. Національна безпека держави / В.А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 575 с.
7. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання як суб'єкт політики національної безпеки: постановка проблеми / О.А. Корнієвський // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 43-50.
8. Котковський В.Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 – «Механізми державного управління» / В.Р. Котковський. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

ЗАХОЖАЙ Валерій Борисович - доктор економічних наук, професор, директор Інституту міжнародної економіки та фінансів імені Святої Великої княгині Ольги Міжрегіональної Академії управління персоналом.

БРАТУСЬ Ганна Анатоліївна - кандидат економічних наук, заступник директора-декан Інституту міжнародної економіки та фінансів імені Святої Великої княгині Ольги Міжрегіональної Академії управління персоналом.

УДК 658:334.716

В статті пропонується методичний підхід до вибору стратегії підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, який розроблено в рамках системи «потребитель-предприятие-партнер» і дозволяє сформувати стратегічні альтернативи розвитку підприємств з допомогою кількісно визначеної стратегічної позиції.

Ключові слова: стратегія розвитку, стратегія підвищення ефективності, промислове підприємство.

В останні два десятиріччя багато підприємств України зіштовхнулося з цілим рядом непростих проблем, породжених стрімкими і часто непередбаченими змінами на ринку. Деякі підприємства шукають порятунку в урізанні витрат, скороченні обсягів виробництва і чисельності персоналу, а також шляхом реорганізації своєї організаційної структури. Ці заходи іноді приводять до бажаного результату, але, як правило, короткочасного. Розв'язати ці проблеми і забезпечити стабільне зростання доходів можна лише за допомогою нового підходу до аналізу попиту та пропозиції. Таким підходом є стратегія підвищення ефективності діяльності підприємств.

Основною метою статті є обґрунтування значущості та формування методичного інструментарію стратегії підвищення ефективності промислових підприємств Украї-

ни як стратегічного напрямку розвитку їх діяльності у майбутньому.

На сьогодні в науковій літературі приділяється велика увага дослідженню стратегічних напрямків розвитку підприємств, поряд з цим відсутній єдиний погляд щодо сутності поняття «стратегія». А.А. Томпсон, А. Дж. Стрікленд [8], М. Мексон, М. Хедуорі, Ф. Альберт [6], трактують стратегію як «план управління». Деякі автори прирівнюють стратегію до «комплексу певних рішень», яких повинно дотримуватись підприємство у своїй діяльності (І. Ансофф [1], П. Дойль [4], У. Кінг, Д. Кліланд [5]). Також науковці розглядають стратегію як «модель» (Н.А. Хрущ, Б. Карлоф [10]) або як «напрямок розвитку» (О.С. Виханський [3], Є.А. Бельтюков, Л.А. Некрасова [2]).

У сучасній літературі зустрічаються поняття «ринкова стратегія», «стратегія маркетингу», «економічна стратегія». Сутність стратегії підвищення ефективності взагалі не визначена, принципи її розробки та методи реалізації залишаються також дискусійними, що є серйозною перешкодою для розробки необхідного методологічного апарата.

Під стратегією ефективності підприємств, на нашу думку, слід розуміти систему довгострокових цільових установок, спрямованих на збільшення ефекту (результату) за допомогою раціонального та збалансованого використання економічного потенціалу у коротко- та довгостроковому періодах.

Головним фактором, який обумовлює необхідність застосування даної стратегії, є забезпечення повної відповідності фактичних показників діяльності підприємств та їх тактичних дій стратегічним цілям.

Основні етапи процесу формування стратегії підвищення ефективності підприємства наведено на рис. 1. Таким чином, розробка стратегії підвищення ефективності починається із визначення загальних

стратегічних напрямів розвитку підприємств або їх корпоративної стратегії, виходячи з оцінки їх наявних або потенційних можливостей і забезпеченості відповідними ресурсами.

Вибору стратегії розвитку підприємств передуює аналіз бізнес-портфелю. Очевидно, що напрямок розвитку системи залежить від великої кількості факторів (ключових факторів успіху). Тому для точного ви-

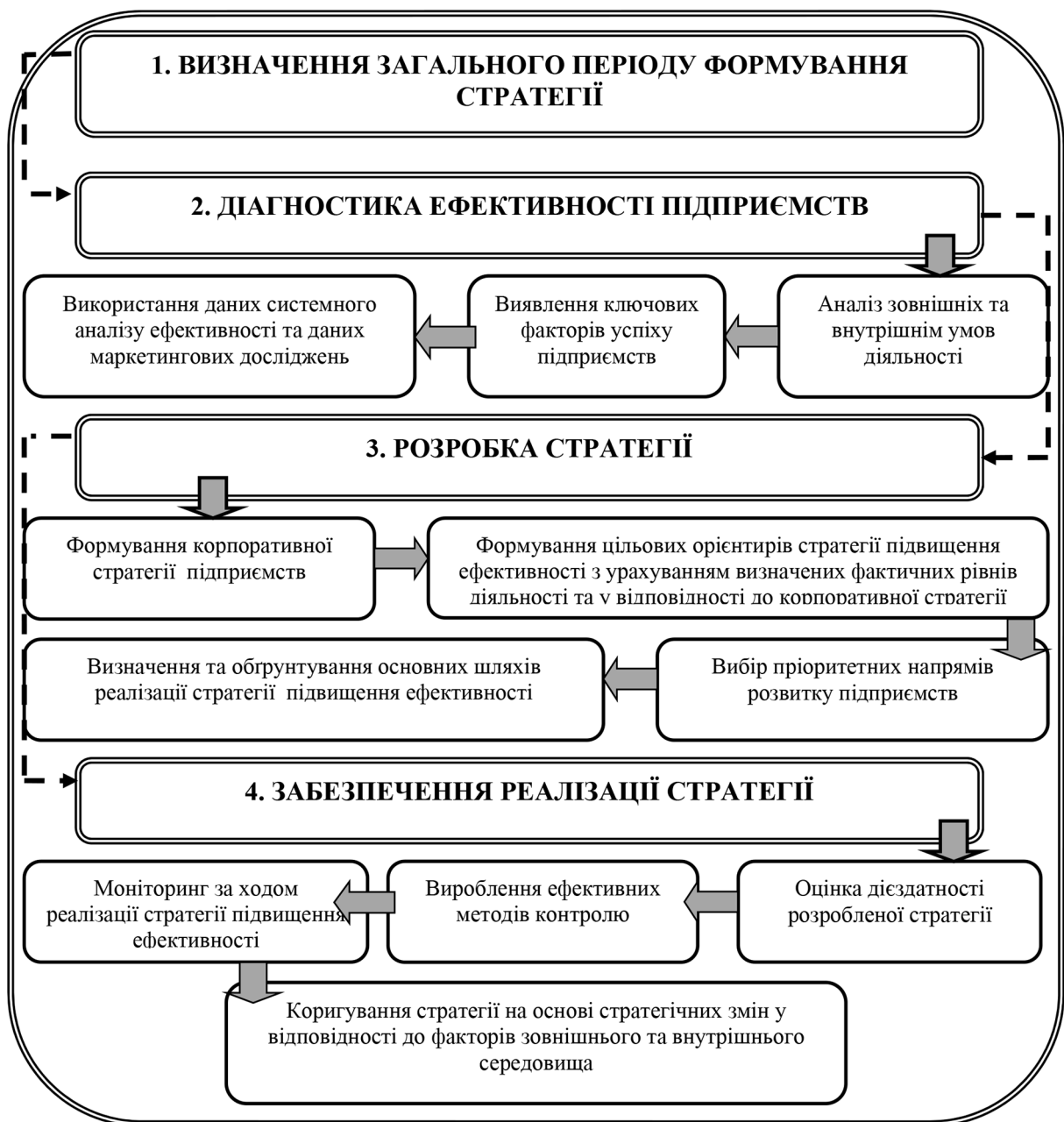

Рис. 1. Схема процесу формування стратегії підвищення ефективності діяльності промислових підприємств

мірювання потенціалу кожного з учасників у складі системи мають братися до уваги не одиничні фактори, а сукупність індикаторів, узагальнених певними інтегральними показниками [8].

Наступним кроком є ранжування потенційних параметрів у рамках відповідних груп. Вибір стратегічної позиції (стратегії подальшого розвитку) підприємств, на нашу думку, доцільно проводити у межах системи учасників «споживач-підприємство-партнер». Фактично стратегія розвитку є аналогією стратегії зростання Ансоффа і Котлера, на основі якої нами формується стратегія підвищення ефективності. На рис. 2 подано принципову схему формування стратегій системи управління розвитком ефективної діяльності, яка демонструє пряму залежність формування стратегії від рівня розвитку елементів системи.

Так, стратегія є вершиною трикутної піраміди, основами якої є відносини між елементами системи (точки A_1, B_1, C_1 та A_2, B_2, C_2). Три вектори розвитку учасників системи окреслюють спрямування їх до партнерства, сходяться в єдиній точці S , що є вершиною піраміди. Нахил піраміди у певний бік свідчить про нерівномірність розвитку системних елементів, підкреслює більш активну участь у створенні і використанні переваг системи одних сторін і менш активу інших (піраміда з вершинами A_2, B_2, C_2 – створення стратегій активними учасниками; з вершинами A_1, B_1, C_1 зображено прикордонний, початковий стан системи). Умовна висота піраміди є інтегральним показником, що демонструє шлях сторін до побудови партнерських відносин [7].

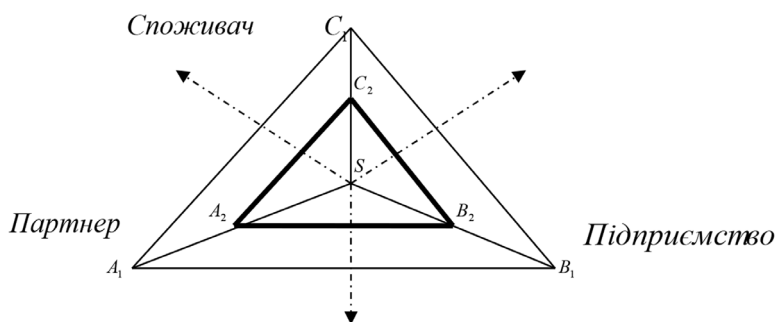

Рис. 2 Принципова схема формування стратегій системи управління розвитком ефективної діяльності промислового підприємства

У підсумку отримуємо тривимірну систему стратегій за двома рівнями (активними і неактивними), що дає п'ять можливих комбінацій, кожна за яких відповідає особливій стратегічній позиції: інтенсивний зовнішній ріст підприємства + глобальний розвиток ринку; розвиток товару + інтеграція чи кооперація; стратегія «втягування ринком» + проникнення на ринок; розвиток технологій; розвиток ринку + концентрична диверсифікація; або інтеграція; розвиток товару + розвиток підприємства; розвиток ринку; проникнення на ринок + забезпечення виживання (див. табл. 1) [8].

Дана концепція передбачає достатньо широку сферу застосування і є гнучким методом формування стратегій, оскільки індикатори розрахунку інтегральних показників можливостей і перспектив учасників системи визначаються з конкретних ситуацій, конкретного сценарію розвитку зовнішнього середовища.

Успіх досягнення стратегії залежить як від самої діючої стратегії, так і від її ефективної реалізації.

На рис. 3 подано показники успішної реалізації стратегії підвищення ефективності за трьома векторами, що відповідають елементам системи «споживач - підприємство - партнер» та окреслюють напрямки розвитку в процесі циклу стратегічного управління. Наведені індикатори відповідають основним умовам (критеріям досягнення успіху): достатність щодо конкретних результатів та цілей; фактичність та об'єктивність; достовірність та базування на доступних даних.

Так само, як на етапах планування, на етапі реалізації забезпечується здійснення проактивної поведінки підприємств у визначених напрямках діяльності, що виражається у проведенні, поруч з необхідними тактичними кроками, спрямованими на поетапну реалізацію стратегії, упереджувальних дій щодо суб'єктів ринку, спрямованих на виконання стратегії підвищення

Таблиця 1

Рекомендовані стратегії ефективності в межах системи «споживач-підприємство-партнер»

Різновиди системи	Стратегія ефективності	Встановлені стратегічні задачі
<p>1</p>	Інтенсивний зовнішній ріст підприємств + глобальний розвиток ринку	Проникнення і забезпечення стійкого розвитку на ринку (розвиток і впровадження інновацій, нових методів в управлінні, забезпечення навчання персоналу). Збільшення частки ринку, забезпечення контролю над усіма етапами ланцюга
<p>2</p>	Розвиток товару + інтеграція чи кооперація	Удосконалення контролю поставок, підвищення рівня обслуговування та якості продукції, розширення первісного попиту, боротьба за прихильність споживачів. Зміцнення зв'язків з представниками влади на основі участі у формуванні бюджету в напрямку підтримки підприємств
<p>3</p>	Стратегія «втягування ринком» + концентрична диверсифікація; або інтеграція	Організація та раціоналізація ринку: стимулювання діяльності партнерів, завоювання нових потенційно прибуткових сегментів; удосконалення роботи системи збуту на новому ринку; створення сприятливих умов у фінансовій та інноваційній сферах
<p>4</p>	Розвиток технологій + розвиток підприємства	Пошук та впровадження інноваційних технологій для задоволення вимог споживачів, забезпечення скоординованості виробничого процесу, зниження ризику господарської діяльності, забезпечення процесу зниження бар'єрів для виходу на ринок
<p>5</p>	Забезпечення виживання	Збільшення частки ринку, поліпшення фінансового стану

ефективності. Після співвідношення реальних і прогностичних показників робиться висновок щодо успішної чи неуспішної реалізації стратегії та ухвалюються відповідні управлінські рішення, характер яких залежить від результату цього висновку [8].

У табл. 2 наведено план відповідних стратегічних рішень і задач із формування стратегії, за допомогою яких підприємства можуть досягти своїх стратегічних цілей.

Припинення дії планів з реалізації стратегії підвищення ефективності і досягнення стратегічних цілей є знаком завершення повного циклу стратегічного управління і початком його нового обертю.

Після співвідношення реальних і прогнозних показників робиться висновок щодо успішної чи неуспішної реалізації стратегії та ухвалюються відповідні управлінські рішення, характер яких залежить від результату цього висновку.

Таким чином, наведену систему стратегічного інструментарію щодо підвищення ефективності слід розглядати як програму, яка спрямовує діяльність промислових підприємств протягом тривалого періоду часу в напрямок ефективного функціонування, враховуючи, що конфліктна і постійно мінлива соціально-економічна, психологічна обстановка робить постійні коригування в

системі, а її взаємодія із зовнішнім середовищем є неминучою, оскільки воно здатне породжувати процеси цілеспрямованих перетворень, зокрема формувати ринок, щодо позитивного сприйняття продукції підприємств безпосередніми споживачами, від думки яких залежить успіх функціонування підприємств в цілому.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление [сокр. перевод с англ.] / Игорь Ансофф; [науч.ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко]. – М.: Экономика, 1989. – 519с.
2. Бельтюков Е.А. Выбор стратегии развития предприятия / Е.А. Бельтюков, Л.А. Некрасова. – Одесса: НОПУ, 2002. – 279 с.

Таблиця 2

План типових програмних рішень з реалізації стратегії підвищення ефективності підприємств

Рішення щодо реалізації стратегії	Проактивні дії у рамках функціонування системи «споживач – підприємства - партнер»
Визначення пріоритетів щодо споживачів	Оцінка рівня впровадження маркетингового підходу до здійснення стратегічного управління; вибір цільових сегментів ринку; краще задоволення потреб основних споживачів; фіксування тенденцій соціальних та демографічних змін; оцінка сегментів з погляду їх привабливості для подальшої діяльності та щодо сприйняття споживачами діяльності підприємств.
Визначення пріоритетів щодо конкурентів	Аналіз діяльності конкурентів, оцінка їх сильних і слабких сторін, прогнозування можливих дій та реакцій конкурентів, розмежування конкурентів – потенційних партнерів і конкурентів – суперників; контакти зі споживачами, іншими партнерами.
Визначення пріоритетів щодо потенціальних партнерів	Впровадження функцій маркетингу з усунення поточних і попередження прогнозованих проблем і суперечностей між підприємствами і їх контрагентами; визначення ставлення до потенційних партнерів через відповідність створеному іміджу.
Ставлення до продукції	Відстеження змін у соціальних цінностях; формування і розвиток нових якостей товарів згідно з очікуваннями споживачів; підтримання іміджу власної продукції.
Рішення щодо ресурсів	Декларування загального обсягу грошових коштів, які використовуються для реалізації стратегії, головних джерел їх надходжень.
Визначення контрольних точок стратегії	Визначення найбільш суттєвих для реалізації стратегії факторів, розрахунок їх проміжних показників, які мають бути досягненні у короткостроковому плані, визначення термінів їх контролю.

АНОТАЦІЯ

Запропоновано методичний підхід щодо вибору стратегії підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, який розроблено у межах системи «споживач-підприємство-партнер» та дозволяє сформува-ти стратегічні альтернативи розвитку підприємств за допомогою кількісно визначеної стратегічної позиції.

SUMMARY

The methodical approach of choosing a strategy of improving the efficiency of industrial enterprises is proposed. It is designed within the system of "consumer - enterprise - partner" and allows to create the strategic alternatives of enterprise using the quantified strategic position.

3. Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский. – М.: Гардарики, 2001. – 240 с.

4. Дойль П Менеджмент: стратегия и тактика / П. Дойль. – СПб.: Питер, 1999. – 485 с.

5. Кинг У. Стратегическое планирование и хозяйственная политика / У. Кинг, Д. Клиланд; общ. ред. и предисл. Г.Б. Кочеткова, [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1982. – 399 с.

6. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури [пер. с англ.]. – 2-е изд. – М.: Дело, 2004. – 799с.

7. Райко Д.В. Стратегічне управління розвитком маркетингової діяльності: ме-

тодологія та організація: [монографія] / Д.В. Райко. – Х.: ВД «Інжек», 2008. – 632с.

8. Садеков А. А., Братусь Г. А. Обґрунтування стратегічних напрямків підвищення ефективності діяльності підприємств військової торгівлі України / А. А.Садеков, Г. А. Братусь //Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – №5. – с.238-242.

9. Стратегії підприємства: сутність, принципи формування та класифікація / Н. А. Хрущ // Вісник технологічного університету Поділля. Економічні науки. – 2004. – №6. – с.126-131.

10. Томпсон – мл. А.А. Стратегический менеджмент. Коцепции и ситуации для анализа / А.А. Томпсон-мл., А. Дж. Стрикленд III; [пер. с англ.]. – К.: Вильямс, 2003. – 280 с.

ЛОГОТИП У РЕКЛАМІ

БИСТРЯКОВА Валентина Никодимівна - доцент кафедри рисунка та живопису Київського національного університету технологій та дизайну (КНУТД)

ОСИПЧУК Микола Васильович - доцент кафедри рисунка та живопису КНУТД

ОСАДЧА Алла Миколаївна - старший викладач кафедри рисунка та живопису КНУТД

УДК 659.126

В статті в рамках маркетингового і дизайнерського дискурсу розглянуто особливості використання логотипів в рекламній діяльності. Розглянуто історичні джерела логотипів. Виявлено окремі наукові визначення терміна «логотип». Проаналізовано класифікаційні схеми і функції логотипів в рекламі. Досліджено історію успіху логотипа компанії Apple. Оцінено роль логотипів в політичній рекламі.

Ключові слова: логотип, товарний знак, графіка, шрифт, реклама, рекламна діяльність, рекламна практика, маркетинг, товар, продукція, компанія, корпорація

Постановка проблеми

Логотип представляє собою один із найбільш популярних і широкоживаних графічних і маркетингових концептів сучасності. Оскільки реклама у будь-якому регіоні й країні світу представляє собою досить важливе явище суспільної, культурної та мовної дійсності, вивчення графічної мови рекламних повідомлень також є вельми актуальним питанням, оскільки якість графічного наповнення реклами значною мірою впливає на якість рекламування та економічні показники компанії-виробника.

Історичні коріння виникнення логотипу як явища у типографії сягають початку ХІХ ст. коли логотип був аналогом терміну «лігатура», позначаючи сполучення двох або трьох знаків типографського шрифту [12, с.23]. Також вважається, що тривалий час логотип передбачав наявність устале-

ного і не потребує повторного набору текстового кліше [17, с. 93]. Дослідники певні того, що закріплення логотипу як терміну в професійній комунікацій та рекламній практиці припадає на 60-ті роки минулого сторіччя [2, с. 257]. Вказане співпало з активним наповненням логотипів комерційних фірм та їх товарів образно-художніми характеристиками та візуально-пластичною мовою.

Питання використання логотипу в рекламі, звичайно, потребує постійного наукового супроводження, оскільки практично кожен місяць у міжнародній рекламній практиці з'являється цілий ряд яскравих і талановитих графічних образів, концентрованих вираженням яких стають логотипи.

Існує істотний зв'язок даної дослідницької проблеми із важливими науковими та практичними завданнями. Проблематика використання логотипів у рекламній діяльності знаходиться на перехресті багатьох дисциплін, насамперед наук про дизайн і рекламну діяльність (маркетинг тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Вивчення використання логотипів у рекламній діяльності звісно не є новим явищем для вітчизняної науки. Серед останніх за часом вітчизняних публікацій щодо даного питання можна назвати статті таких науковців, як О.В.Бойчук, Л.М.Безсонова [2, 4], М.В.Каратаєва [9], Л.Т.Кияк-Редькович

[11], І.О.Кузнецова, А.Р.Буравська [12], Н.В.Скляренко, О.В.Ляшевський [17], В.І.Шульгіна [18] та ін. На Заході загальновідомим дослідником логотипу та пов'язаних із ним графічних форм у рекламі вважається французький вчений Б.Ельбрюнн [19], проте його праці лише починають використовуватися у вітчизняній науковій думці та рекламній практиці.

Віддаючи належне вже проведеним науковим розвідкам, варто відзначити, що фундаментальні дослідження щодо сутнісних і функціональних характеристик логотипу ще не були здійснені. Крім того, потребує узагальнення іноземний та вітчизняний досвід ефективних технологій створення й розвитку логотипів.

Виходячи із вказаного, *метою* статті є систематизація відомостей щодо сучасних практик використання логотипів у рекламі.

Об'єктом дослідження даної наукової публікації є різновиди логотипів у рекламній діяльності.

Виклад основного тексту статті

Як відомо, винайдення друкарства багато століть тому назад спричинило справжню революцію у рекламній справі. Значна диверсифікованість видів друкованої реклами (проспекти видань, афіші, адресні книги, торгова інформація) дала змогу звернутися безпосередньо до свідомості окремих споживачів продукції, що рекламувалася. При цьому недоліки суто текстової афіші (для того, щоби її прочитати, потрібно зупинитися) були подолані у плакатних формах реклами, котрі поєднували і текст, і зображення. Слід відмітити, що плакат надзвичайно активно використовувався аж до появи телебачення [20, с. 79].

Особливо значною стала роль графічних засобів реклами, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., коли компанії стали активно вдаватися до численних прийомів «нав'язування» товару чи послуги. В основі цих технік знаходилося багаторазове повторення окремих зображень, що дозволяло опанувати мимовільною увагою глядачів [7, с. 99].

Часом масового впровадження саме логотипу в рекламну діяльність дослідники називають 60-ті роки ХХ століття [2, 4

тощо]. У 1990-х роках відбулося посилення інтересу до використання логотипів у рекламній діяльності в Україні, що пов'язано як із розповсюдженням західних практик реклами на вітчизняний ринок, так і з поширенням українських національних символів у маркетингу [4, с. 17]. У подальшому тенденція із проникнення національно-культурної спадщини нашого народу в графічний дизайн, що виявилось у формуванні відповідних логотипів провідних вітчизняних брендів, лише посилилася.

Отже, логотип є базовим компонентом рекламного звернення. Як відзначають І.О. Кузнецова й А.Р. Буравська «до середини ХІХ століття логотипом називали будь-яке текстове кліше, яке непотрібно кожного разу набирати заново. У ХХ столітті логотипом стали називати стилізований шрифтовий напис назви, саму назву в такому написі або умовний знак, що позначає організацію чи товар» [12, с. 23].

За визначенням Н.В.Скляренка та О.В. Ляшевського, «логотип – це оригінальне позначення, зображення повного або скороченого найменування фірми або товарів фірми, яке сприяє кращому запам'ятовуванню іміджу компанії... Найчастіше логотип визначають як оригінальне зображення або скорочене найменування фірми, товарної групи, вироблюваною даною фірмою, або одного конкретного товару, що випускається нею» [17, с. 91-92, 93].

Логотип як графічний концепт безпосередньо пов'язаний із товарним знаком. Як стверджують О.В.Бойчук і Л.М. Безсонова, «товарний знак і логотип – гнучкі та виразні форми проектної культури, що здатні у концентрованій формі транслювати максимальну сенсорну сукупність» [4, с.18]. У власній публікації Л.М. Безсонова додає: «У процесі розвитку промислового виробництва та в міру виникнення потреби у візуальній ідентифікації слово «логотип» почало використовуватися в значенні «устале не накреслення найменування товару, його виробника або постачальника» [2, с. 258].

Логотип як концентроване вираження передових технологій та інновацій, а також ефективної маркетингової стратегії безсум-

нівно, повинен мати ефективний вплив на покупця продукції, яка рекламується. Для того, аби логотип був популярним, що важливо для рекламних кампаній, він повинен бути легко впізнаваним, для чого й використовується відповідний асоціативний ряд текстових та зображальних елементів [11, с. 130]. У цьому сенсі варто наголосити на значній ролі художньо-пластичної мови у створенні якісних сучасних логотипів в Україні. На думку Л.М. Безсонової, «проектна модель українського логотипу наразі не склалася остаточно, вона перебуває в стані подолання протиріч та визначення власної самобутності, проте в наявності передумови, які відкривають перспективу її формування як національної» [3, с. 14].

Важливим науковим питанням, що має безпосереднє відношення до рекламної практики, є класифікація логотипів. Існує значне число наукових концепцій зазначених розподілів, зокрема одна з них [12, с. 24] передбачає класифікацію логотипів у залежності від присутності у них складових лінгвістичного та / або іконічного характеру. У залежності від наявності вказаних факторів можна виділити такі різновиди логотипів:

а) лінгвістичний (словесний), що формується зі слів, літер, цифр чи з їх комбінації. Інше визначення – шрифтовий логотип.

Вельми важливим аспектом при формуванні шрифтового логотипу є загальна форма, необхідними вимогами для якої є компактність та простота. Саме ці характеристики дозволяють формувати на базі шрифтових елементів значне число логотипів, які активно задіюються у рекламних кампаніях. Шрифтовий логотип найбільш активно і широко використовується у рекламі, що розміщена в друкованих засобах масової інформації;

б) зображальний, що виражений за допомогою зображення. Інше визначення – графічний символ.

Графічний символ передбачає трансформацію моделі реально існуючого об'єкта. При створенні графічного логотипу необхідно дотримуватися правила «золотої середини» у контексті правдоподібності предмета, що зображується. Зокрема,

якщо логотип є надто докладним, майже фотографічним, вказане може спричинити втрату знаковості. З іншого боку, якщо предметна впізнаваність взагалі порушена, це може призвести до трансформації рекламного логотипу у знак-індекс. Ще однією обов'язковою характеристикою графічного символу є його якісне функціонування (в т.ч. у рекламних цілях) у різних кольорних схемах. Доцільним навіть вбачається проектування такого логотипу в чорно-білому (монохромному) варіанті;

в) змішаного типу, що передбачає поєднання лінгвістичних і зображальних елементів. Інше визначення – комбінація тексту й символу.

Важливою вимогою для просування логотипу змішаного типу є незалежність його текстової та графічної частин, адже ці елементи мають використовуватися як разом, так і незалежно один від одного. При цьому мабуть справедливо стверджувати, що змішані логотипи є найбільш поширеними, оскільки становлять сполучення як власне зображальних, так і лінгвістичних повідомлень. З огляду на викладене, лінгвістичний логотип у поєднанні із зображенням може закріплювати одну з можливих інтерпретацій логотипа, що є більш змістовно й ефективно з точки зору рекламної діяльності [17, с. 94].

Відповідно до підкласифікації, запропонованої Л.М. Безсоною, комбіновані логотипи можуть у подальшому бути розподілені на синтетичні, де логотип і зображувальний елемент нерозривно об'єднані між собою, а також універсальні, «в яких зображувальний знак є органічною складовою логотипа, яка теоретично може бути використана автономно» [2, с. 259].

Л.Т. Кияк-Редькович здійснила розподіл логотипів брендів та міст відповідно до ступеня переважання вербального чи візуального елемента у формуванні прагматичного ефекту на дві групи:

1) логотипи із переважанням візуальної символічності, в яких основне смислове навантаження несе на собі візуальний компонент, а вербальний є комплементарним;

2) логотипи-повідомлення, де візуальна складова є чинником посилення прагма-

Функції логотипів у рекламі

Назва функції логотипу	Сутнісні характеристики функції логотипу в рекламній діяльності
Власне рекламна	Передбачає формування бренду, створення певного образу компанії, підкреслення конкурентних характеристик продукції, яка рекламується
Розпізнавальна	Дає можливість провести порівняльний аналіз продукції однієї компанії та іншої. При цьому логотип має підтверджувати право власності (у т.ч. інтелектуальної) компанії на вказану продукцію
Гарантійна	Передбачає відповідальність компанії за якість продукції, що рекламується
Естетична	Сприяє підвищенню естетичних характеристик продукції, підкреслює її позитивні відмінності від товарів конкурентів

тичного ефекту від гри слів вербальної версії [11, с. 130-133].

Водночас усі типи, види й форми логотипів із різною мірою ефективності забезпечують реалізацію власних завдань: зміни свідомості товаровиробника й споживача, оптимізації кількісних і якісних показників продукції, посилення її характеристик у порівнянні з конкурентами.

Досить детально проробленим у науковій літературі питанням є функції логотипів у рекламних кампаніях [6, с. 309-310; 1, с. 95]:

Переходячи до практичних аспектів вивчення ролі логотипів у рекламній діяльності провідних міжнародних корпорацій, доцільно зупинитися на такому всесвітньо відомому логотипі як Apple.

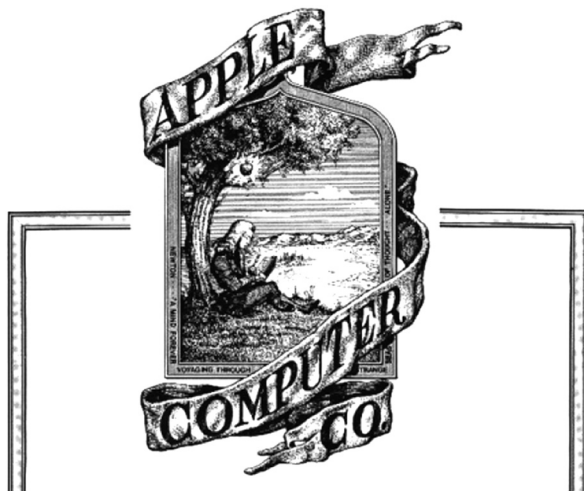

Рис. 1. Перший рекламний логотип компанії Apple (1976 — 1977).

Перший логотип Apple (рис. 1) був далеким від сучасного лаконічного символу, хоча звісно, що він виділявся й у ті часи (середина 70-х років минулого сторіччя). Логотип створив один із засновників Apple – Р.Уейн, котрий швидко продав свою частку в компанії. В основі концепції вказаного логотипу знаходиться історія про відкриття гравітації І.Ньютоном. Утім, цей логотип виявився абсолютно непридатний для нанесення на рекламувану продукцію через свою громіздку геометрію й значне число дрібних деталей.

У подальшому головний символ Apple обновлювався вже кілька разів. Зміна логотипа стала своєрідною контрольною точкою, яка знаменувала перехід до нових поглядів і принципів компанії, при тому, що ці зміни ніколи не носили випадковий характер.

Найбільш відомий логотип компанії (надкушене яблуко у тонах веселки, рис. 2) був розроблений дизайнером РДжейноффом з агентства «Regis Mckenna». Складовими цього символу є такі:

- смуги всіх кольорів веселки стверджують про конкурентну перевагу комп'ютерів Apple, які могли показувати кольорове зображення;
- неправильний порядок цих кольорів обгрунтований тим, що листок від яблука повинен бути зеленим;
- фрукт «надкусили» для того, щоби не переплутати яблуко з іншими плодами;
- співзвучні «байт» («byte») і «укус» («bite») лишаються лише цікавими збігами.

Рис. 2. «Веселковий» логотип компанії Apple (1977 – 1998)

«яблуко» малюють у трьох кольорах: чорному, білому й сірому.

Крім того, у попередні періоди було більше різновидів логотипу Apple, зокрема: лого «iMac G3» (блакитний колір), логотип «Aqua» (був пов'язаний із концепцією Aqua-інтерфейсу фірмового програмного забезпечення компанії), а також «скляний» і «металевий» логотипи.

Можна стверджувати, що сильними сторонами логотипів Apple були й лишаються такі:

– дизайн. У той час, як масові купівлі персональних комп'ютерів ще тільки розпочиналися, виробники найменше займалися дизайном ПК. Водночас саме в Apple першими зрозуміли, що технології теж можна презентувати так, щоби саме дизайн в «індустріальному» стилі став значимим фактором купівлі. Водночас фірмовий логотип забезпечував всесвітню впізнаваність продукції;

Із 1998 року в Apple був прийнятий монохромний логотип (рис. 3). Якщо розмір попереднього логотипу рідко перевищував 1,5 x 1,5 см, то монохромний варіант, як правило, виявлявся крупнішим, яскравішим й помітнішим. Зараз

– почуття моменту у рекламі. Напевно, жоден ПК, плеєр або мобільне обладнання не може відзначитися такою рекламною підтримкою, як продукція Apple;

– «Think different» Це не просто вдалий слоган компанії, на сьогоднішній день це – спосіб життя, причому не тільки компанії Apple на ринку, але й кожного нинішнього або потенційного користувача.

При цьому основна мета логотипа на будь-якій продукції компанії (Macbook, iMac, iPad або iPhone), звичайно, полягає в тому, щоб повідомити світ про те, що користувач є власником обладнання Apple.

Отже, логотип Apple є міжнародно визнаним зразком ефективного використання корпоративного графічного знаку в рекламі.

Окремо слід зупинитися на такому актуальному питанні як задіяння логотипів у політичній рекламі. Дана проблематика знайшла досить широке висвітлення у фахових публікаціях вітчизняних науковців. Зокрема, В.І.Шульгіна стверджує, що «політичний логотип... – це концентроване, візуальне вираження політичного об'єкта (ідеї, особистості чи політичного інституту), сукупність певних вербальних і невербальних послань». Дослідниця переконана, що «використання символу є ефективним, тому що реклама з логотипом політичної партії здатна пробуджувати в реципієнта асоціації, а це, у свою чергу, впливає на запам'ятовування рекламної інформації» [18, с. 48].

До цього слід додати, що особливого значення логотипи політичних сил, безсумнівно, набувають у ході передвиборчих

Рис. 3. Сучасні логотипи компанії Apple

кампаній, а після виборів – у своїй переважній більшості де-факто «стираються» із пам'яті виборців. Водночас низка політичних логотипів в історії незалежної України виявилися вельми креативними і якісними, а тому можуть вважатися стандартом для політичної реклами. Серед них, наприклад, – логотип «Блоку Юлії Тимошенко» (червоне серце на білому фоні з чорним написом внизу) [18, с.48].

Результати дослідження. Підсумовуючи вищевказане, ми прийшли до наступних висновків у контексті проблематики даного дослідження:

– наразі відсутнє єдине усталене у науковій думці й нормативно-правових актах визначення логотипу. Логотип є базовим компонентом рекламного звернення. Історичні витoki терміну «логотип» знаходяться у типографській справі і лише у першій половині ХХ століття логотипи поширюються на рекламну діяльність. Часом масового впровадження логотипу в рекламу дослідники називають 60-ті роки ХХ століття;

– відповідно до одного із найбільш поширених і аргументованих визначень, логотип – це оригінальне позначення, зображення повного або скороченого найменування фірми або товарів фірми, яке сприяє кращому запам'ятовуванню іміджу компанії;

– можна виділити такі різновиди логотипів: а) лінгвістичний (словесний), що формується зі слів, літер, цифр чи з їх комбінації; б) зображальний, який виражений за допомогою зображення; в) змішаного типу, що передбачає поєднання лінгвістичних і зображальних елементів;

– наразі основним викликом, що стоїть перед дослідником використання логотипів у рекламній діяльності, є значне випередження практикою розробки й удосконалення логотипів відповідних теоретичних досліджень у цій сфері. Іншими словами, життєвий цикл певного логотипу може розпочатися і вже завершитися перед тим, як цей логотип стане об'єктом наукового вивчення.

Перспективним напрямом дослідження, на нашу думку, можна вважати вивчення використання логотипів у рекламній діяль-

ності окремих успішних транснаціональних корпорацій світу, які ведуть конкурентну боротьбу за ринки збуту продукції. Доцільним також є компаративний аналіз окремих найбільш відомих національних шкіл (США, країни Європи тощо) творення рекламних логотипів, а також перспектив використання їх досвіду у вітчизняних реаліях.

Використана література

1. Україна. Закони Про рекламу: закон України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 січ. 2014 р.: офіц. текст. – К. : Паливода А. В. [вид.], 2014. – 30 с.

2. Безсонова Л. М. До питання про дефініції у графічному дизайні: сучасний зміст поняття «логотип» [Текст] / Л. М. Безсонова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: збірка наукових праць. – Х. : ХДАДМ, 2010. – №1. – С. 257-260.

3. Безсонова Л. М. До питання про формування проектної моделі сучасного українського логотипа: чинники впливу на художньо-пластичну мову / Л. М. Безсонова // Вісник ХДАД. – 2014. – № 1. – С. 8-13.

4. Бойчук О. В. Національні ремінісценції в українських товарних знаках та логотипах нової доби / О. В. Бойчук, Л. М. Безсонова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архитектура. – 2010. – № 2. – С. 17-23.

5. Бугрим В. В. Креатив у рекламі : навч. посіб. з інтерактивом / Валентин Бугрим; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Київський університет, 2012. – 303 с.

6. Гладун О. Д. Формування національної моделі товарного знаку / О. Д. Гладун // Вісник ХДАДМ. – Харків, 2002. – №3. – С.308-310.

7. Грицюта Н. М. Етика реклами як естиматійний орієнтир сучасного суспільства : [монографія] / Н. М. Грицюта ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – К. : Паливода А. В. [вид.], 2012. – 415 с.

8. Ельбрюн Б. Логотип / Б. Ельбрюн. – М. : ОГІМД-ПРЕСС, 2003. – 127 с.

АНОТАЦІЯ

У статті в рамках маркетингового й дизайнерського дискурсу розглянуті особливості використання логотипів у рекламній діяльності. Розглянуті історичні витоки логотипів. Виявлені окремі наукові дефініції терміну «логотип». Проаналізовані класифікаційні схеми та функції логотипів у рекламі. Досліджена історія успіху логотипу компанії Apple. Оцінена роль логотипів у політичній рекламі.

SUMMARY

In the article within the framework of marketing and designer discourse the features of the use of logotypes are considered in advertisement activity. The historical sources of logotypes are considered. Separate scientific definitions of term are deduced «logotype». Classification charts and functions of logotypes are analyzed in an advertisement. History of success of logotype of company Apple is investigational. The role of logotypes is appraised in a political advertisement.

9. Каратаєва М. В. Google Doodles – креолізація логотипу та частковий ребрендинг у віртуальному дискурсі / М. В. Каратаєва // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – Вип. 65. – С. 146-153.

10. Карпенко В. О. Основи редакторської майстерності. Теорія, методика, практика : підруч. для студентів ВНЗ, які навчаються за спец. «Журналістика», «Видавнича справа та редагування» / Віталій Карпенко; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Університет «Україна», 2014. – 302 с.

11. Кияк-Редькович Л. Т. Полісеміотичність логотипів міст та брендів як тип візуально залежних текстів малої форми / Л. Т. Кияк-Редькович // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3. – С. 129-137.

12. Кузнецова І. О. Класифікація логотипів / І. О. Кузнецова, А. Р. Буравська // Вісник ХДАДМ : зб. наук. праць. – Харків : ХДАДМ, 2010. – Вип. 6. – С. 23-26.

13. Лебедев-Любимов А. Н. Психологические аспекты рекламы / А. Н. Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2011. – 458 с.

14. Лисиця Н. М. Соціологія реклами: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. М. Лисиця, Ю. В. Белікова ; Харк. нац.

ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 207 с.

15. Назайкин А. Н. Практика рекламного текста / А. Н. Назайкин. – М. : Бератор-Пресс, 2013. – 315 с.

16. Реклама в Україні: інтеграція теорії та практики : тези доп. VI Всеукр. наук.-практ. конф., 16 листоп. 2012 р., м. Київ / Київ. нац. торг.-екон. ун-т; [відп. ред. А. А. Мазаракі]. – К. : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2012. – 175с.

17. Склярєнко Н. В. Сутність і призначення логотипу / Н. В. Склярєнко, О. В. Ляшевський // Вісник ХДАДМ : зб. наук. праць. – Харків : ХДАДМ, 2010. – Вип. 6. – С. 91-95.

18. Шульгіна В. І. Інформаційна матриця політичної реклами / В. І. Шульгіна // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2014. – № 3. – С. 47-50.

19. Эльбрюнн Б. Логотип / Бенуа Эльбрюнн. – СПб. : Издательский дом «Нева», М. : «ОЛМА-ПРЕСС Инвест», 2003. – 127 с.

20. Яцишина Л. К. Рекламний менеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Яцишина, О. М. Деменіна ; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К. : КНУТД, 2012. – 230 с.

ЛОГІСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Шаронова Олена Вікторівна - магістрант Національного університету харчових технологій

УДК 338.439.02:631.57

В статье на основе исследования научных работ зарубежных и отечественных ученых дано определение терминов «логистика» и «логистическая инфраструктура предприятия». Доказана важность влияния логистической инфраструктуры предприятий на их конкурентоспособность и конкурентные преимущества. Охарактеризованы составляющие логистической инфраструктуры предприятия (внешняя материальная и нематериальная логистическая инфраструктура предприятия на мировом, международном, национальном, региональном уровнях и внутренняя материальная и нематериальная логистическая инфраструктура предприятия) и их влияние на конкурентоспособность субъектов хозяйствования. Выделены и дана характеристика составляющим влияния логистической инфраструктуры предприятий на их конкурентоспособность (территориальная, временная, оптимизация затрат, качество продукции, сервис). В исследовании также раскрыты особенности влияния различных составляющих организационной структуры логистической инфраструктуры предприятий различных отраслей экономики на их конкурентные преимущества.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентоспроможність, логістика, логістична інфраструктура, логістична інфраструктура підприємства.

Постановка проблеми

Загальносвітова економічна криза та «дві хвилі» економічної кризи в Україні вплинули

на значне зменшення попиту споживачів на товари, роботи, послуги вітчизняних суб'єктів господарювання як на українському ринку, так і на світових ринках. На додачу до цього, євроінтеграційні процеси в Україні та «торгівельні війни» з Російською Федерацією і країнами членами Євроазійського економічного союзу призвели до активної трансформації національної економіки та зміни ринків збуту для української продукції з акцентом на країни Європейського Союзу і вільного доступу до вітчизняного ринку товарів висококонкурентних європейських виробників. Все це значно вплинуло на конкурентоспроможність та ефективність здійснення фінансово – господарської діяльності вітчизняними підприємствами.

Статистичні дані за 2014 – 2016 роки вказують на програш конкурентної боротьби українськими підприємствами та зниження ефективності здійснення ними фінансово – господарської діяльності, так доля збиткових підприємств в Україні у 2014 – 2016 роках була більше 25 %, а сальдо зовнішньої торгівлі було позитивним тільки у 2015 році (610 млн. дол. США) [1, 2].

Наведена ситуація вимагає від вітчизняних підприємців акценту на збільшенні власної конкурентоспроможності, чого неможливо досягти без оптимізації власної логістичної інфраструктури. Саме недостатня увага проблематиці розвитку інфраструктури логістики призводить до суттєвих фінансових, матеріальних, іміджевих втрат на українських суб'єктах господарювання і, у

результаті, призводить до проблем з конкурентоспроможністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних та практичних проблем визначення сутності і побудови ефективної логістичної інфраструктури підприємств присвятили свої наукові праці наступні вітчизняні та закордонні вчені: Д. Дж. Бауерсокс, М. Григорак, О. Казанська, Д. Дж. Клосс, Л. Костюченко, Є. Крикавський, С. Нікшич, Дональд Уотерс та інші.

На окрему увагу заслуговують наукові праці, що направлені на вирішення проблем оптимізації управління логістичною інфраструктурою як підприємств взагалі, так і підприємств окремих галузей економіки країни. До них відносимо роботи наступних вчених: В. Глазуна, О. Ковбаси, Н. Павліха, Б. Паласюка, Я. Пухальської, О. Соколової, Л. Фролова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Відмічаючи значний вклад наведених вище та інших науковців у дослідження і розв'язання проблем побудови ефективної логістичної інфраструктури підприємств, можемо вказати на проблеми, пов'язані з недостатнім висвітленням зв'язку логістичної інфраструктури суб'єктів господарювання з їх конкурентоспроможністю.

Мета написання статті

Визначення сутності логістичної інфраструктури вітчизняних суб'єктів господарювання та її впливу на конкурентоспроможність українських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конкурентоспроможність у сучасних умовах функціонування суб'єктів господарювання на ринку покупців є базовим аспектом ефективної фінансово – господарської діяльності та довгострокової прибуткової роботи. Бути конкурентоспроможним для підприємства, з одного боку, означає вміти ефективно побудувати та пов'язати всі елементи власної діяльності, з іншого – максимально задовольнити потреби споживачів по ціні, сервісу,

якості продукції (робіт, послуг). Для того, щоб досягти всього цього, необхідно ефективно об'єднати постачання, виробництво та збут, що відбувається в рамках функціонування логістики в цілому та логістичної інфраструктури зокрема. Таким чином, можна стверджувати, що саме логістична інфраструктура підприємства є базовою складовою високої конкурентоспроможності сучасного суб'єкта господарювання.

Досліджуючи вплив логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність, необхідно на початку розкрити сутність цього економічного терміну та складові даної інфраструктури на господарюючих суб'єктах.

Оцінка наукових праць як закордонних, так і вітчизняних вчених з проблематики визначення та побудови логістичної інфраструктури суб'єктів господарювання (підприємств) показала наявність суттєвої дискусії навколо формулювання сутності даного терміну. Така ситуація викликана багатогранністю трактування базового терміну, на якому будується визначення сутності поняття «логістична інфраструктура підприємства», а саме, терміну «логістика».

Надалі стисло розглянемо базові складові поняття «логістичної інфраструктури підприємства», а саме терміни «логістика» та «інфраструктура».

Критична оцінка наукових робіт ряду науковців дозволила скласти таблицю 1, у якій наведені характеристики логістики, що їх надають науковці даному економічному терміну у своїх визначеннях.

Спираючись на наведені у таблиці 1 характеристики, можливо сформулювати наступне визначення терміну «логістика»: «Логістика – це складова загальної системи менеджменту на підприємстві, яка направлена на зниження витрат, максимальне задоволення покупців, одержання додаткових конкурентних переваг за рахунок ефективного управління матеріальними та іншими (інформаційними, фінансовими та ін.) потоками суб'єкта господарювання».

Стосовно визначення терміну «інфраструктура», то, спираючись на наукові праці ряду вчених [9, 10, 11], можемо відмітити наявність двох підходів до цього терміну: ма-

Характеристики логістики як базового економічного терміну

Характеристики	Зниження витрат виробника	Управління матеріальними та іншими потоками підприємства	Складова управління (менеджменту)	Постачальна або складська діяльність підприємства	Постійна, динамічна діяльність	Максимальне задоволення покупців	Одержання додаткових доходів та прибутку підприємства	Одержання додатково конкурентних переваг
Автор								
О.М. Вишневська та ін.	+	+	+	-	-	+	-	-
О.В. Корнієцький	+	-	-	+	-	-	-	-
Д. Дж. Бауер сокс, Д. Дж. Клосс	-	-	+	-	+	+	-	-
Дж. Бушер	-	+	+	-	-	+	-	-
Ю.В. Тараненко	+	+	-	-	-	+	-	-
А.М. Бутов	-	+	+	-	-	+	+	+

*- Розроблено автором на основі джерел: [3, 4, 5, 6, 7, 8].

кропідхід, де інфраструктура розглядається з точки зору країни, економіки країни, галузі економіки, регіону країни; мікропідхід, де інфраструктура є складовою суб'єктів господарювання, як елемент їх ефективної фінансово – господарської діяльності на ринках товарів.

У нашому дослідженні будемо використовувати другий підхід до визначення терміну «інфраструктура».

Дискусія навколо визначення сутності терміну «логістика» та його складових призвела до значних відмінностей у трактуваннях терміну «логістична інфраструктура підприємства». Дослідження дефініцій даного терміну дозволило виділити ряд підходів, а саме:

– визначення логістичної інфраструктури підприємства як сукупності ряду інфраструктур суб'єкту господарювання, що направлені на вирішення його логістичних завдань [12, 13];

– визначення логістичної інфраструктури підприємства як системи засобів просторово – часового перетворення його логістичних потоків [14, 15];

– визначення логістичної інфраструктури підприємства як складової системи управлін-

ня підприємством, що виконує ряд функцій [16, 17].

Відзначаємо, що наведені підходи мають певні недоопрацювання, серед головних з них наступне: незрозумілість зв'язку та впливу логістичної інфраструктури на конкурентоспроможності підприємства; нечітке пропрацювання головних цілей функціонування логістичної інфраструктури підприємства (оптимізації витрат, максимізації прибутку, зниження фінансово – господарських ризиків, підвищення задоволення покупців суб'єкта господарювання); акцент тільки на матеріальних об'єктах логістичної інфраструктури підприємства без врахування нематеріальних об'єктів.

Звідси автор пропонує наступне визначення: «Логістична інфраструктура підприємства – це сукупність матеріальних та нематеріальних елементів, що виконують ряд цілей (оптимізації витрат, максимізації прибутку, зниження фінансово – господарських ризиків, підвищення задоволення покупців господарюючого суб'єкта) в рамках підвищення його конкурентоспроможності на національних та закордонних ринках продукції».

Розглядаючи логістичну інфраструктуру суб'єкта господарювання та її вплив на його конкурентоспроможність, слід дослідити складові (елементи) даної інфраструктури. Відмічаємо значну кількість різноманітних підходів до цього питання у науковій літературі.

Так, О.С. Бондаренко виділяє такі складові логістичної інфраструктури підприємства: виробнича, інформаційна, транспортна, складська, контрагентська, фінансово – кредитна, економіко – правова, екологічна [13, с. 53]. Критична оцінка даної наукової пропозиції показала не досить чітке відокремлення складових логістичної інфраструктури підприємства від логістичної інфраструктури регіону та країни, що ускладнює її використання на практиці.

Н.М. Волоснікова у своїй науковій праці виділяє такі основні складові логістичної інфраструктури підприємства: технологічна та організаційно-економічна [9, с. 337]. Критична оцінка даної наукової пропозиції показала слабку деталізацію наведених складових, що ускладнює віднесення елементів логістичної інфраструктури підприємства до тієї або іншої складової.

Н.В. Пархаєва, Б.В. Колосова вказують на наявність у логістичній інфраструктурі підприємства наступних елементів: елементів, що пов'язані з додатковою обробкою товарів; елементів зберігання та пакування; інформаційних елементів; спеціалізованих логістичних елементів [18, с. 262]. Незважаючи на досить цікаву подачу матеріалу, відмічаємо відсутність значної кількості елементів логістичної інфраструктури підприємства, а саме технологій, фінансових елементів та ін.

Враховуючи проведені дослідження та необхідність підприємства враховувати завдання підвищення власної конкурентоспроможності, пропонуємо виокремлювати наступні складові логістичної інфраструктури підприємства:

– внутрішні матеріальні складові логістичної інфраструктури підприємства – це сукупність будівель, транспортних засобів, інших елементів, що належать підприємству.

– внутрішні нематеріальні складові логістичної інфраструктури підприємства – це сукупність технологій, інформації, грошових коштів та резервів, що належать підприємству;

– зовнішні матеріальні складові логістичної інфраструктури підприємства – це сукупність логістичних центрів, автомобільних доріг, транспортних засобів, інших елементів, що відносяться до логістичної інфраструктури на світовому, міжнародному, національному, регіональному рівнях.

– зовнішні нематеріальні складові логістичної інфраструктури – це сукупність технологій, інформації, законодавчих та нормативних актів, що відносяться до логістичної інфраструктури на світовому, міжнародному, національному, регіональному рівнях.

У рамках підвищення власної конкурентоспроможності підприємство повинно розвивати та ефективно управляти внутрішніми складовими логістичної інфраструктури і враховувати та ефективно використовувати зовнішні складові логістичної інфраструктури.

Досліджуючи логістичну інфраструктуру підприємства у контексті її впливу на конкурентоспроможність сучасних суб'єктів господарювання необхідно деталізувати всі аспекти даного впливу.

Для деталізації такого впливу, візьмемо, як базу дослідження, напрацювання А.М. Бутова, що виділив три складові впливу логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність, а саме: елімінація часу логістичних операцій; підвищення якості надання послуг; зниження логістичних витрат [8, с. 126].

Вважаємо за необхідне доповнити наведені вище складові впливу логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність з акцентом не на логістичну діяльність, як робив у своєму дослідженні А.М. Бутов, а на фінансово – господарську діяльність підприємства.

Автор пропонує наступні складові впливу логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність:

– територіальна, підприємство повинно таким чином розміщувати елементи власної логістичної інфраструктури територіально, щоб мати максимальні конкурентні переваги і, як наслідок, збільшення виробництва, збуту, доходів та прибутку;

– часова, підприємство повинно таким чином формувати елементи власної логістичної інфраструктури, щоб мати мінімальні витрати

часу на обробку власних логістичних потоків і, як наслідок, отримати додаткові конкурентні переваги;

– оптимізація витрат, підприємство повинно таким чином формувати елементи власної логістичної інфраструктури, щоб досягти ефекту оптимізації витрат не тільки у логістичній діяльності, але і у власній фінансово – господарській діяльності;

– якість продукції (робіт, послуг), підприємство повинно таким чином формувати елементи власної логістичної інфраструктури, щоб досягти максимальної якості власної продукції (робіт, послуг);

– сервіс, підприємство повинно таким чином розміщувати елементи власної логістичної інфраструктури, щоб досягти максимальної якості сервісу і задоволення власних клієнтів.

Результатом впливу логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність повинна бути максимальна задоволеність клієнтів продукцією (роботами, послугами) суб'єкта господарювання, підвищення їх лояльності, і, як наслідок, збільшення прибутків.

Оцінюючи вплив логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність, необхідно також враховувати інтеграцію даної інфраструктури у логістичні інфраструктури вищих порядків, про що мова йшла вище (зовнішні матеріальні та немате-

ріальні складові логістичної інфраструктури підприємства). Спираючись на напрацювання К.С. Тарабана, який запропонував виділяти три рівні логістичної інфраструктури (національний, регіональний, логістичні інфраструктури підприємств) [19, с. 179], пропонуємо наступні рівні логістичні інфраструктури: світовий, міжнародний, національний, регіональний, на рівні окремих суб'єктів господарювання. Додавання додаткових двох рівнів вищого порядку до запропонованих К.С. Тарабаном викликане глобалізацією світової економіки і активною інтеграцією України та вітчизняних підприємств у світові економічні процеси й окремі міждержавні утворення (наприклад Європейський Союз).

Досліджуючи вплив логістичної інфраструктури підприємства на його конкурентоспроможність, необхідно обов'язково враховувати особливості впливу різних складових організаційної структури логістичної інфраструктури підприємств різних галузей економіки на їх конкурентні переваги. Розкриємо цей аспект дослідження детальніше, використовуючи напрацювання Т.В. Стройко, що запропонував у власній науковій роботі схему побудови організаційної структури логістичної інфраструктури підприємства [20].

На рисунку 1 надамо ілюстрацію організаційної структури логістичної інфраструктури підприємства за Т.В. Стройко, доповнивши її запропонованими вище складовими, трьома

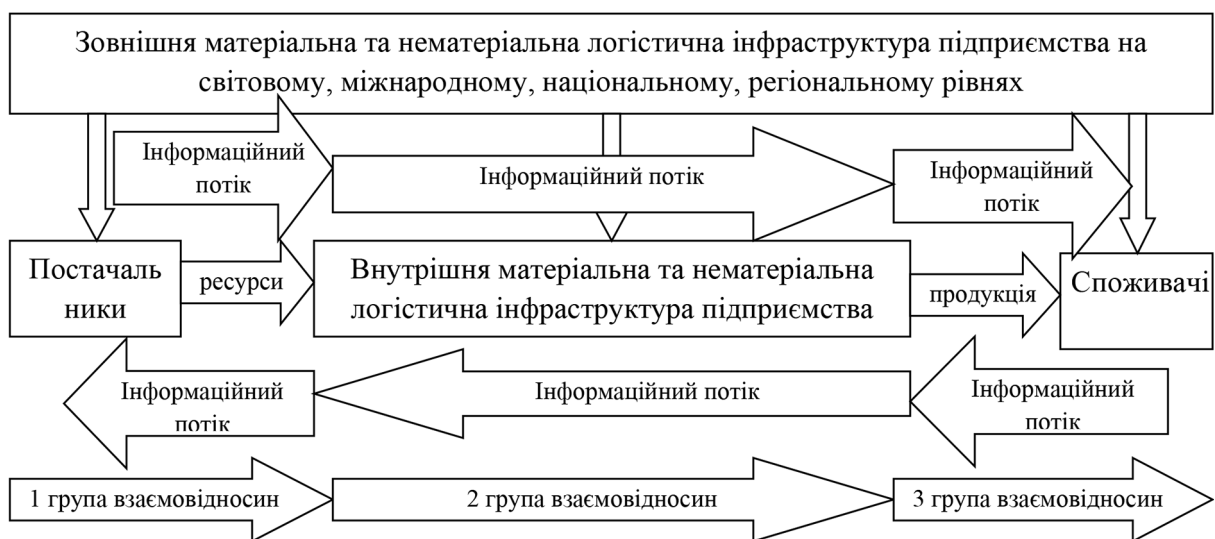

Рис. 1. Організаційна структура логістичної інфраструктури підприємства
*- Розроблено автором на основі джерела: [20].

групами взаємовідносин і надавши направлення інформаційним потокам.

Дослідимо складові рисунку 1 детальніше.

Як уже зазначалось логістична інфраструктура підприємства складається із зовнішньої матеріальної та нематеріальної логістичної інфраструктури і внутрішньої матеріальної та нематеріальної логістичної інфраструктури підприємства. Вплив даних складових логістичної інфраструктури на конкурентоспроможність підприємства було досліджено вище.

У рамках функціонування логістичної інфраструктури підприємство взаємодіє з постачальниками ресурсів та споживачами, що призводить до:

1. Появи інформаційних потоків шести видів: від постачальників до підприємства, від підприємства до постачальників, у середині підприємства (у двох напрямках), від підприємства до споживачів, від споживачів до підприємства. Врахування всіх інформаційних потоків та ефективне оперування ними є базисом підвищення конкурентоспроможності підприємства.

2. Появи трьох груп взаємовідносин: між постачальниками та підприємством, між підрозділами підприємства, між підприємством та споживачами. Ефективне управління даними взаємовідносинами в рамках функціонування логістичної інфраструктури підприємства підвищує його конкурентоспроможність.

Необхідно враховувати, що для підприємств різних галузей економіки необхідно акцентувати увагу, в рамках підвищення власної конкурентоспроможності, тільки на певні інформаційні потоки та групи взаємовідносин. Так, для виробничих підприємств важливі внутрішні інформаційні потоки та взаємовідносини, для підприємств, що виконують роботи та послуги, – важливі інформаційні потоки та взаємовідносини зі споживачами; для підприємств, які працюють у сфері роздрібних продажів («retail»), – важливі інформаційні потоки та взаємовідносини з постачальниками.

Висновки з проведеного дослідження

Проведене дослідження дозволило сформулювати визначення терміну «логістична інфраструктура підприємства» та розглянути дану інфраструктуру як базову складову під-

вищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. У подальшому, значний науковий інтерес мають дослідження у галузі побудови ефективних механізмів управління як логістичними інфраструктурами сучасних підприємств взагалі, так і підприємств певних галузей економіки зокрема.

Література

1. Фінансові результати підприємств України до оподаткування за видами економічної діяльності у 2014 – 2016 роках. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Географічна структура зовнішньої торгівлі України у 2014 – 2016 роках. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Вишневська О.М., Двойнісюк Т.В., Шигида С.В. Особливості логістичних систем сільськогосподарських підприємств / О.М. Вишневська, Т.В. Двойнісюк, С.В. Шигида // Глобальні та національні проблеми економіки. Вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. – 2015. – № 7. – С. 106 – 109.

4. Корнієцький О.В. Поняття та сутність логістики / О.В. Корнієцький // Агросвіт. – 2015. – № 14. – С. 13 – 16.

5. Бауерсокс Доналд Дж., Клосс Дейвид Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок / Доналд Дж. Бауерсокс, Дейвид Дж. Клосс. – [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 604 с.

6. Busher J. Logistics excellence / J. Busher, G. Tyndall / Manag. Accoun. – 1987. – №8. – P. 32–39.

7. Тараненко Ю.В. Економічна сутність та значення логістики для діяльності підприємства / Ю.В. Тараненко // Економіка та держава. – 2015. – № 5. – С. 131 – 135.

8. Бутов А.М. Перспективи використання логістичних стратегій для забезпечення конкурентоспроможності підприємства / А.М. Бутов // Економічний аналіз. – 2013.- Том 14.- № 2. – С. 124 – 131.

9. Волоснікова Н.М. Формування і розвиток інфраструктурної логістичної безпеки на мікро- та макрорівні / Н.М. Волоснікова // Всеукраїнський нав.-вироб. Журнал «Сталий

АНОТАЦІЯ

У статті на основі дослідження наукових напрацювань закордонних та вітчизняних вчених дано визначення термінів «логістика» і «логістична інфраструктура підприємства». Доведено важливість впливу логістичної інфраструктури підприємств на їх конкурентоспроможність та конкурентні переваги. Охарактеризовано складові логістичної інфраструктури підприємства (зовнішня матеріальна та нематеріальна логістична інфраструктура підприємства на світовому, міжнародному, національному, регіональному рівнях і внутрішня матеріальна та нематеріальна логістична інфраструктура підприємства) та їх вплив на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання. Виокремлено та надана характеристика складовим впливу логістичної інфраструктури підприємств на їх конкурентоспроможність (територіальна, часова, оптимізація витрат, якість продукції, сервіс). У дослідженні також розкрито особливості впливу різних складових організаційної структури логістичної інфраструктури підприємств різних галузей економіки на їх конкурентні переваги.

SUMMARY

Based on the research conducted by both Ukrainian and foreign scientists, definitions of such terms as "logistics" and "logistic infrastructure of an enterprise" are given in the article. The importance of the logistic infrastructure of enterprises influence on their competitiveness and competitive advantages is also proved. The components of logistic infrastructure of an enterprise and their influence on competitiveness of economic entities are described. The components of the influence of logistic infrastructure of enterprises on their competitiveness are distinguished and provided in the article. Besides, the study reveals peculiarities connected with the influence of different structural components of logistic infrastructure of enterprises from different economic branches on their competitive advantages.

розвиток економіки». – 2012. – № 7 (17). – С. 336-339.

10. Theorie der Infrastruktur / R.Jochimsen. – Tubunden, 1966. – S.99.

11. Войтюк Д. І. Сучасні підходи до визначення поняття логістичної інфраструктури / Д. І. Войтюк // Управління розвитком. - 2013. - № 21.- С.61-63.

12. Григорак М.Ю., Костюченко Л.В. Методика оцінки використання потенціалу логістичної інфраструктури / М.Ю. Григорак, Л.В. Костюченко // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць. Луцький нац. тех. університет. –2010. – № 7 (26), Частина 4. – С. 103 – 108.

13. Бондаренко О.С. Обґрунтування сутності логістичної інфраструктури та ролі в управлінні фінансовими потоками підприємства / О.С. Бондаренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 8. – С. 51 – 55.

14. Економіка логістичних систем: монографія / за ред.Є. Крикавського та С. Кубіва. – Львів: Львівська політехніка, 2008. – 596 с.

15. Крикавський Є.В., Чернописька Н.В. Логістичні системи /Є.В. Крикавський,- Н.В. Чернописька. – Львів: Львівська політехніка, 2009. – 264 с.

16. Мамонов К.А. Логістична інфраструктура підприємств будівельної галузі: теоретичний підхід / К.А. Мамонов // Науково-технічний збірник. – 2013. – № 108. – С. 478 – 482.

17. Стоцький І. П. Теоретичні дослідження логістичної інфраструктури підприємств / І.П. Стоцький // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. Луцький нац. техн. ун-т. – 2015. – №6. – С. 145-152.

18. Пархаєва Н.В., Колосова Б.В. Проблеми та перспективи розвитку логістичної інфраструктури в Україні / Н.В. Пархаєва, Б.В. Колосова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 1 (том 2). – С. 259 – 263.

19. Тарабан К.С. Теоретичні основи побудови логістичної інфраструктури промислового підприємства / К.С. Тарабан // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 2 (том 1). – С. 177 – 182.

20. Стройко Т.В. Логістична інфраструктура як ефективний інструмент управління підприємством / Т.В. Стройко // Ефективна економіка. Дніпр. держ. аграрно – економічний університет. – 2011. – № 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=684>.

ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УКРАЇНІ У РАМКАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

КОПАЧ Андрій Васильович - студент **Миколаївського національного аграрного університету**

УДК 338.43:631.11

У статті визначено пріоритетність та значний потенціал аграрного сектору економіки України у сучасних умовах посткризового розвитку держави. Наведене вимагає від аграрних підприємств України підвищення ефективності і результативності власної фінансово – господарської діяльності, чого неможливо досягти без стратегічного управління та розробки і реалізації відповідних стратегій управління. У дослідженні відмічено ряд проблем, де однією з головних є проблема теоретичного обґрунтування розробки та реалізації стратегій управління аграрними суб'єктами господарювання України в рамках інтеграції держави у економічний простір Європейського союзу (ЄС). Для вирішення виявленої проблеми у науковому дослідженні було сформульовано термін «стратегія управління аграрним підприємством», макро- та мікроаспекти, фактори, принципи, етапи розробки та реалізації такої стратегії.

Ключові слова: аграрне підприємство, Європейський Союз, ринки аграрних продуктів, стратегія, стратегія управління.

Постановка проблеми

«Друга хвиля» економічної кризи (2014 – 2015 роки) призвела до суттєвої трансформації економіки України та переосмислення напрямків розвитку промислового і аграрного секторів економіки держави. За сучасних умов, одним з пріоритетних напрямків стабілізації та подальшого розвитку економічних відносин в Україні стає вітчизняний аграрний сектор.

Наведене вище підтверджується статистикою розвитку як економіки України в цілому, так і аграрного сектору держави взагалі. Так, згідно з даними Державної служби статистики України за 2013 – 2015 роки:

– доля аграрного сектора у валовому внутрішньому продукті (ВВП) збільшилась на 3 % з 9 % у 2013 році до 12 % у 2015 році. При цьому, якщо темпи росту ВВП країни за три роки склали 135,10 %, то темпи росту аграрного сектору економіки за цей же період склали 183,32 %;

– доля аграрного сектора в експорті України збільшилась на 9 % з 27 % у 2013 році до 38 % у 2015 році. При цьому, якщо експорт країни за три роки зменшився на 39,78 %, то експорт продукції аграрного сектору економіки за цей же період зменшився лише на 14,46 %;

– у 2013 році всі підприємства України згенерували 29283,2 млн. грн. прибутку до оподаткування з долею збиткових підприємств – 34,1 %, а агропромислові підприємства у цьому ж році отримали 15147,3 млн. грн. прибутку до оподаткування (51,73 % загальної суми отриманого річного прибутку до оподаткування) з долею збиткових підприємств – 20,1 %; у 2014 році всі підприємства України згенерували 523587 млн. грн. збитку до оподаткування з долею збиткових підприємств – 33,7 %, а агропромислові підприємства у цьому ж році отримали 21677,4 млн. грн. прибутку до оподаткування з долею збиткових підприємств – 15,8 %; у 2015 році всі підприємства

України згенерували 340100,3 млн. грн. збитку до оподаткування з долею збиткових підприємств – 26,3 %, а агропромислові підприємства у цьому ж році отримали 103455,7 млн. грн. прибутку до оподаткування з долею збиткових підприємств – 11,6 % [1].

Таким чином, спираючись на наведені дані, відмічаємо, що саме сільське господарство найменше постраждало від економічної кризи і, на даний момент, є «локомотивом» економіки держави та одним з головних платників податків, а також роботодавців в Україні.

Необхідно відмітити значний потенціал аграрного сектору економіки та аграрних підприємств держави, а також наявність значної кількості невирішених проблем, про що свідчать результати експорту продукції у 2013 – 2015 роках.

Вітчизняні аграрні виробники потребують суттєвого удосконалення власної фінансово – господарської діяльності, підвищення якості управління та конкурентоспроможності, особливо, що стосується роботи на закордонних ринках збуту. Особливої актуальності вирішення наведених вище проблем набуває у світі активної інтеграції України у європейський економічний простір з надвисокою конкуренцією та вимогами споживачів до аграрної продукції.

За таких умов, на особливу увагу вітчизняних аграрних підприємств потребує розробка та впровадження ефективних та високорезультативних стратегій управління власною фінансово – господарською діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження наукових розробок у сфері стратегій управління аграрними підприємствами дозволило виявити ряд напрямків наукових розвідок:

– наукові праці закордонних та вітчизняних вчених стосовно проблематики розробки і впровадження різноманітних стратегій на підприємствах. Сюди відносимо напрацювання: І Ансоффа, А. Томпсона, Дж. Стрікланда, М. Портера, М. Мінцберга, О. Віханського, Г. Кіндратської та ін.;

– дослідження у галузі розробки та впровадження на сучасних підприємствах стратегій розвитку. До таких досліджень відносимо роботи: І. Бланка, Д. Гейделя, К. Джонсона, В. Єфремова, Є. Новицького, Б. Мізюка, Б. Литвака, Р. Фатхутдінова, Ханса Віссема та ін.

– наукові розробки в галузі стратегічного управління та розробки стратегій на агропромислових підприємствах (макро – та мікроаспект). До них відносимо праці: Н. Сіренко, А. Воронкової, І. Белко, К. Кравець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Не зважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері розробки та впровадження стратегій управління як на рівні підприємств взагалі, так і на рівні аграрних підприємств зокрема, відмічаємо наявність ряду невирішених проблем, а саме: відсутність чіткого визначення терміну «стратегія управління аграрним підприємством»; слабкий зв'язок макро – та мікроаспектів розробки та впровадження стратегій управління на сучасних аграрних підприємствах України; недостатній обсяг розкриття особливостей розробки та впровадження стратегій управління на сучасних аграрних підприємствах України з врахуванням інтеграції країни до європейського економічного простору.

Мета написання статті

Розробити комплекс рекомендацій з розробки та впровадження стратегій управління на аграрних підприємствах України з врахуванням інтеграції країни до європейського економічного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження

Говорячи про розробку та впровадження стратегії управління на аграрних підприємствах, необхідно зазначити, що в Україні теорія і практика стратегічного управління ще не зайняли належного місця. У практиці вітчизняного господарювання лише 10 % підприємств повністю реалізують власну стратегію, 5 % розуміють стра-

тегію та пов'язують її з власною діяльністю, 25 % менеджерів мають стимули, пов'язані зі стратегією, і в 40 % бюджет, пов'язаний зі стратегією [2, с. 55].

Ситуація з аграрними підприємствами ще гірше, особливо це стосується середніх та малих за розмірами суб'єктів господарювання, причинами такої ситуації є: відсутність на державному та регіональному рівні стратегічного управління аграрними підприємствами; низький рівень державної підтримки стратегічного управління та розробки і реалізації стратегій управління фінансово – господарською діяльністю підприємств аграрного сектору економіки; нерозуміння керівництвом аграрних підприємств важливості стратегічного управління та розробки і реалізації стратегій управління фінансово – господарською діяльністю; відсутність підготовлених кадрів, у тому числі з топ – менеджменту підприємств, що могли б здійснювати ефективне стратегічне управління та керувати розробкою і впровадженням стратегій управління у фінансово – господарську діяльність аграрних суб'єктів господарювання; відсутність структурних підрозділів в організаційній структурі управління аграрними підпри-

ємствами з відповідними функціональними обов'язками; невідповідність системи управління більшості українських аграрних виробників до впровадження стратегічного управління та стратегій управління фінансово – господарською діяльністю; відсутність теоретичних розробок у галузі стратегічного управління аграрними підприємствами України.

Як видно, аграрні суб'єкти господарювання в Україні потребують активізації впровадження стратегічного управління у власну управлінську діяльність. При цьому, значна роль тут повинна належати державним та місцевим органам влади та науковцям.

Говорячи про стратегічне управління, необхідно розуміти, що його стрижнем є стратегія, точніше система ринкових стратегій, що включає ряд взаємопов'язаних конкретних організаційно - економічних, правових і трудових стратегій [3, с. 74].

Першою з проблем розробки та реалізації стратегій управління аграрними підприємствами є невизначеність самого терміну, оскільки у науковій літературі більшість вчених говорить про стратегію підприємства взагалі, або стратегію розви-

1 етап	Стратегію розглядали як певний результат (мету) і конкретний, регламентований, чітко розписаний план-алгоритм (інструкцію) його досягнення.
2 етап	Стратегію розглядали в якості сукупності прийомів і методів забезпечення розвитку підприємства «від досягнутого». Тут передбачалося застосування елементів аналізу і контролю не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників підприємства, які по різному впливають на його діяльність.
3 етап	Стратегію розглядали як процес адаптації до змін в зовнішньому середовищі (детермінізм у зовнішньому середовищі). Стратегія передбачає адаптивну свободу, альтернативність економічного вибору учасників господарської діяльності з врахуванням ситуації, яка постійно змінюється, і створює можливість передбачення майбутніх змін та підготовки до них.
4 етап	Стратегію ототожнюють з процесом організації, адаптації, підтримки та довгострокового спрямування бізнесу підприємства. Вона сприймається як постійна зміна підприємства або регулярна його адаптація до можливих (необхідних) змін в середовищі на шляху до досягнення мети.
5 етап	Стратегію розглядають, як модель адаптивної поведінки для забезпечення ефективного функціонування і досягнення довгострокових цілей-орієнтирів організації.

Рис. 1. Етапи еволюції терміну «стратегія»

*- Складено автором на основі джерел: [4, 5, 6].

тку суб'єкта господарювання, або стратегію розвитку аграрного (сільськогосподарського) підприємства.

У рамках визначення терміну «стратегія управління аграрним підприємством» необхідно виділити три рівні його формування: 1 рівень – прості терміни «стратегія», «управління», «аграрний», «підприємство»; 2 рівень – складні похідні терміни з термінів першого рівня «стратегія управління», «аграрне підприємство»; 3 рівень – головний термін «стратегія управління аграрним підприємством».

Розкриємо наведені вище рівні.

Розпочнемо з терміну першого рівня – «стратегія». Даний термін є одним з найбільш розроблених та таких, що досліджується значною кількістю науковців. Можна виділити п'ять етапів еволюції наведеного терміну (рис. 1).

Стосовно терміну «управління» можемо зазначити також наявність суттєвої кількості наукових розробок як закордонних, так і вітчизняних науковців. Відмічаємо наявність двох великих груп вчених: ті, що ототожнюють поняття «управління» та «менеджмент», та ті, що не ототожнюють поняття «управління» та «менеджмент».

Дослідивши закордонні [7, 8, 9] та вітчизняні розробки [10, 11, 12] з проблематики визначення терміну «управління», зазначаємо, що даний термін має суттєві відмінності від терміну «менеджмент» і може трактуватись наступним чином: «Управління – це процес, інструменти та методи, направлені на підвищення ефективності фінансово – господарською діяльністю об'єктів управління (підприємства, організації), що використовуються суб'єктами управління (власники, менеджмент, персонал та ін.) для досягнення необхідних результатів бізнесу».

Стосовно визначення терміну «підприємство» відмічаємо значну кількість трактувань у різноманітних законодавчих та нормативних документах. На особливу увагу, на думку автора, заслуговує наступне визначення: «Підприємство – це самостійний, організаційно та економічно відносно відособлений суб'єкт господарювання, характерними властивостями якого є свобо-

да в ухваленні господарських рішень, відповідальність за підтвердженими законом зобов'язаннями» [13].

Говорячи про термін «аграрний», відмічаємо намагання ряду науковців замінити його на термін «сільськогосподарський» або термін «агропромисловий», що є не завжди доречним, оскільки термін «сільськогосподарський» акцентує увагу саме на вирощуванні сільськогосподарської продукції, а термін «агропромисловий» акцентує увагу на поєднанні аграрного і промислового виробництва, тоді як термін «аграрний» торкається не тільки вирощування, а й переробки сільськогосподарської продукції, а також надання відповідних послуг та виконання певних, специфічних видів робіт.

Надалі можемо перейти до другого рівня формування терміну «стратегія управління аграрним підприємством». Творчо об'єднавши терміни першого рівня, отримуємо наступні визначення:

– стратегія управління – це модель адаптивної поведінки для забезпечення ефективної фінансово – господарської діяльності і досягнення довгострокових цілей-орієнтирів (результатів бізнесу) підприємств (організацій) за допомогою використання суб'єктами управління (власники, менеджмент, персонал та ін.) відповідних управлінських процесів, інструментів, методів;

– аграрне підприємство – це самостійний, організаційно та економічно відносно відособлений суб'єкт господарювання аграрного сектору економіки країни, що займається виробництвом сільськогосподарської продукції, а також переробкою сировини рослинного і тваринного походження, виконанням інших відповідних робіт і наданням специфічних послуг аграрного характеру.

Тепер сформулюємо визначення терміну третього рівня: «Стратегія управління аграрним підприємством – модель адаптивної поведінки для забезпечення ефективної фінансово – господарської діяльності і досягнення довгострокових цілей-орієнтирів (результатів бізнесу) аграрних підприємств за допомогою використання суб'єктами управління (власники, менеджмент, персо-

нал та ін.) відповідних управлінських процесів, інструментів, методів».

Говорячи про стратегію управління аграрним підприємством, необхідно відмітити, що її розробку та впровадження необхідно супроводжувати на макро – та макрорівнях.

Макроаспект розробки та впровадження стратегії управління аграрними підприємствами повинен включати підтримку на державному та місцевому рівнях. На державному рівні необхідно: розробити виважену стратегію розвитку аграрного сектору України з врахуванням інтеграції країни у європейський економічний простір; підвищити ефективність співпраці з партнерами з Європейського Союзу з точки зору збільшення квотування українського експорту сільськогосподарської продукції та поступового відходу від квот; адаптувати законодавчі та нормативні акти до європейських стандартів; здійснювати фінансову, консультаційну, освітню підтримку малих та середніх аграрних підприємств, у тому числі з

питань активної співпраці з європейськими імпортерами аграрної продукції. На місцевому рівні необхідно: розробити стратегію розвитку та підтримки аграрного сектору в рамках загальнодержавної стратегії; активно розвивати співпрацю з окремими країнами та регіонами ЄС; здійснювати фінансову, консультаційну, освітню підтримку малих та середніх аграрних підприємств, у тому числі з питань активної співпраці з європейськими імпортерами аграрної продукції.

Мікроаспект розробки та впровадження стратегії управління аграрними підприємствами повинен бути реалізований самими підприємствами. Тут необхідно звернути увагу на наступне: підготовка керівництва та персоналу з точки зору стратегічного управління підприємством; внесення змін в організаційну структуру управління суб'єкта господарювання; внесення змін у відповідні управлінські документи підприємства; розробка чіткого мотиваційного механізму, що ґрунтується на розробці та реалізації стратегії управління.

Рис. 2. Основні принципи розробки та реалізації стратегії управління аграрного підприємства

*- Розроблено автором.

При розробці та реалізації стратегії управління на аграрному підприємстві необхідно враховувати дві групи факторів:

– макроекономічні фактори: політична ситуація у країні; законодавча та нормативна база; рівень інтеграції у міжнародні організації; рівень доступу на ринки аграрної продукції країн світу (у тому числі Європейського Союзу); рівень та державні інструменти захисту аграрних виробників – експортерів (у тому числі на ринках Європейського Союзу); державна політика оподаткування; адміністративний вплив на формування доходів та цін; політика держави у грошово – кредитній сфері; інфляційні процеси.

– мікроекономічні фактори (тут необхідна розбивка на національний та міжнародний рівень, окремо аграрні підприємства, що працюють або збираються працювати на ринках аграрних продуктів ЄС потребують виокремлення їх у окрему підгрупу факторів): рівень та інтенсивність попиту споживачів на товари аграрного підприємства; ціноутворення на його продукцію; конкурентне середовище аграрного підприємства; його доля та рівень конкурентоспроможності на різних ринках, у тому числі ринках Європейського Союзу; ризику.

Розробка та реалізація стратегії управління на аграрних підприємствах повинна базуватись на ряді принципів (рис. 2):

Надалі наведемо етапи розробки та реалізації стратегії управління аграрного підприємства з урахуванням інтеграції України у європейський економічний простір:

1. Аналіз фінансово – господарського потенціалу аграрного підприємства, у тому числі з точки зору виходу або збільшення присутності на європейських ринках збуту аграрної продукції.

2. Оцінка конкурентоспроможності аграрного суб'єкта господарювання на місцевих, національному, міжнародних ринках збуту аграрної продукції (у тому числі ринку ЄС).

3. Розробка та синхронізація стратегічних цілей аграрного підприємства з урахуванням інтеграції України у європейський економічний простір.

4. Визначення періоду реалізації стратегії управління аграрного суб'єкта господарювання. Повинна корелювати з державними та місцевими стратегіями розвитку аграрного сектору держави та враховувати стратегічні аспекти взаємодії України з Європейським Союзом.

5. Розробка фінансової політики аграрного підприємства, що буде включати у себе наступні складові: політику ціноутворення; політику управління дебіторською та кредиторською заборгованістю; управління податковими платежами та зборами; інвестиційну політику; управління залученням кредитів; дивідендну політику; управління амортизаційними відрахуваннями.

6. Розроблення системи заходів щодо забезпечення реалізації стратегії управління на аграрному підприємстві.

7. Оцінка розробленої стратегії та початок реалізації нової стратегії з врахуванням отриманих даних.

Необхідно зазначити, що наведені складові обґрунтування розробки та реалізації стратегії управління аграрними підприємствами України необхідно видозмінювати у відповідності від того: працює вже підприємство на ринках аграрної продукції ЄС або тільки планує вихід на них.

Висновки з проведеного дослідження

Аграрні підприємства України потребують впровадження та підвищення ефективності стратегічного управління, особливо у ракурсі європейської інтеграції України і виходу на висококонкурентні аграрні ринки країн Європейського Союзу. Однією з базових проблем у даному напрямку є недостатня теоретична розробка та обґрунтування стратегій управління аграрних суб'єктів господарювання країни, що було вирішено за допомогою визначення терміну «стратегія управління аграрним підприємством», виявлення макро- та мікроаспектів, факторів, принципів, етапів розробки та реалізації такої стратегії за зазначених вище умов інтеграції України у європейський економічний простір. У подальшому на деталізацію потребують запропоновані етапи розробки та реалізації стратегії управління аграрним підприємством.

Література

1. Статистичні дані 2013 – 2015 роки. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Кубарева В.С. Сутність стратегічного управління підприємством / В.С. Кубарева // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2012. – № 3. – С. 55 – 60.
3. Белко І.А. Стратегія розвитку аграрних підприємств в умовах невизначеності ринкового середовища / І.А. Белко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 9 (1). – С. 73 – 77.
4. Дергоусова А.О. Щодо питання визначення сутності поняття стратегії розвитку транспортного підприємства / А.О. Дергоусова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2010. – № 4 (12). – С. 88 – 101.
5. Страшинська Л.В. Теоретико – методологічні підходи до визначення економічної стратегії як категорії економічної науки / Страшинська Л.В. // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. праць. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2007. – Ч. I. – С. 52–59.
6. Бруханський Р.Ф. Типи і види стратегій сільськогосподарських підприємств та особливості їх обліку – аналітичного забезпечення / Р.Ф. Бруханський // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 2 (68). – С. 3 – 10.
7. Change Management learning Center. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.changemanagement.com/articles.htm>.
8. SHRM – Society For Human Resource Management. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shrm.org/Pages/default.aspx>.
9. Free Management Library. [Електронний ресурс]. – Режим досту-

SUMMARY

The priorities and significant potential for the agricultural sector of Ukraine are identified in terms of the modern conditions of post-crisis development. The above requires agricultural enterprises of Ukraine to improve the efficiency and effectiveness of their financial and economic activity that cannot be achieved without the strategic management and the development and implementation of appropriate management strategies. A number of problems are highlighted in the research paper, one of the major ones is the problem of theoretical substantiation of the development and implementation of management strategies for agrarian entities of Ukraine as part of its integration into the economic space of the European Union. To address the identified problem the term “agricultural enterprise management strategy” was formulated in the research paper; micro- and macro aspects, factors, principles, stages of development and implementation of such a strategy were provided.

пу: http://managementhelp.org/search/management_help_search.html?zoom_query=change+management.

10. Воронкова А.Е. Моделювання управління конкурентоспроможністю підприємства: еколого-організаційний аспект: монографія / А.Е. Воронкова, С.К. Рамазанов, О.В. Радіонов. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. Даля, 2005. – 368с.

11. Тимошко Г.М. Сутність поняття «управління» та «менеджмент» в педагогічній теорії і практиці / Г.М. Тимошко // Теорія та методика управління освітою. – 2011. – № 7. – С. 30 – 41.

12. Нечаюк Л.І., Телеш Н.О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент. Навчальний посібник./ Л.І. Нечаюк, Н.О. Телеш - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 348 с.

13. Чумак Г.М. Обґрунтування складових організаційно – економічного механізму управління еколого – економічною діяльністю промислового підприємства / Г.М. Чумак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua>.

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ

РИБАЛЬЧЕНКО Катерина Володимирівна - аспірант кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету

В науковій статті проведено дослідження особливостей розвитку глобальних детермінант інтернаціоналізації національної інноваційної системи. Обґрунтовано глобальні детермінанти інтернаціоналізації національної інноваційної системи. Проаналізовано сучасні тенденції формування та розвитку інтернаціоналізації національної інноваційної системи в Україні. Побудовано схему національної інноваційної системи України.

Ключові слова: інновації, національна інноваційна система, інтернаціоналізація, глобальні детермінанти, науково-технічний потенціал.

Постановка проблеми

В умовах значного прискорення темпів інтернаціоналізації національних інноваційних систем та перетворення на основний фактор інтенсивного економічного зростання величезного значення для національних економік зокрема і світового господарства загалом набуває ефективність використання досягнень науки і техніки для вирішення завдання стабільного розвитку. Одним із шляхів реалізації вітчизняних національних інноваційних систем є міжнародне співробітництво. Саме за рахунок коопераційних зв'язків виникає можливість оновлення матеріально-технічної бази, посилюється стійкість інформаційно-комунікаційних зв'язків, збільшується обсяг виконання наукових та науково-технічних робіт, надання послуг, кількість загальних публікацій з іноземними фахівцями, кількість

стажувань вітчизняних фахівців, різноманітними стають джерела фінансування науки. В умовах вибору євроінтеграційного вектора розвитку збереження і відновлення національних інноваційних систем України можливо тільки при виборі та реалізації розумної політики міжнародного науково-технологічного співробітництва. Тому тема дослідження глобальних детермінантів інтернаціоналізації національних інноваційних систем являється надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичним та методичним аспектам інтернаціоналізації національних інноваційних систем присвячено роботи таких авторів як: П. В. Володін [2], О. Е. Гашутіна [3], Н. І. Климович [4], І. С. Кузнєцова [5], К. П. Покатаєва [7], К. О. Попкова [8], Л. І. Федулова [11] та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Інтеграція національних суб'єктів інноваційної діяльності до глобальної інноваційної системи дозволяє реалізувати інтереси держави, забезпечує розвиток та поглиблення міжнародного науково-технологічного співробітництва. З другого боку, глобальна інноваційна система впливає на формування національної інноваційної системи країни та її конкурентоспроможність. Таким чином, конкурентне положення країни у глобальній системі інновацій пов'язано з вибором ефек-

тивного механізму інтеграції її інноваційної системи до глобальної. Незважаючи на значну кількість наукових праць, слід підкреслити, що відкриті інновації є дієвий чинник підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання. Це особливо актуально для України, оскільки в сучасний період інноваційна активність національних підприємств невелика та продовжує зменшуватися.

Метою статті є обґрунтування напрямів інтернаціоналізації національної інноваційної системи.

Виклад основного матеріалу

Концепції відкритих інновацій відповідає широке розуміння інноваційного підприємництва як ядра відкритих інноваційних систем, це підприємницька інноваційна діяльність, що охоплює всі стадії та сфери інтегративного системного інноваційного процесу, спирається на інновації – технологічні, управлінські, ринкові, соціальні та забезпечує інноваційний розвиток суспільства.

Інноваційна система – це підсистема суспільства, перш за все його економіка, націлена не тільки на відтворення, репродукцію досягнутого рівня всього розвитку, але і на його оновлення, прогрес. Інноваційна система має своєю серцевиною інноваційну діяльність. Однак вона ширше останньої, так як включає в себе додаткові ланки: організацію реалізації та споживання вироблених нових споживчих вартостей (товарів і послуг), завдяки успішному здійсненню яких може початися новий цикл інноваційної діяльності. Зокрема, національна інноваційної системи (НІС) – сукупність суб'єктів та інститутів, діяльність яких спрямована на здійснення та підтримку в здійсненні інноваційної діяльності. До структурних елементів НІС відносяться: держава, бізнес, навчальні заклади. У різних країнах склалися різні моделі організації НІС. Держава може підтримувати НІС наступними способами: пільгове оподаткування, пряме бюджетування, надання кредитів, організація венчурних фондів, сприяння розвитку венчурних фондів.

Безперервна еволюція національних (НІС), регіональних, корпоративних та інших інноваційних систем та зв'язків між

ними протягом останніх 25 років привела до безпрецедентних за розмахом і глибиною процесів інтернаціоналізації і глобалізації інноваційних процесів. З'явилися якісно нові умови розвитку, що прискорили складання глобальної інноваційної системи (ГІС) як феномена вищого порядку щодо традиційних взаємодій інноваційних систем різного рівня.

Навіть без складної концептуалізації кожен з нас емпірично знайомий з практичними, упредметненими наслідками глобалізаційних процесів і формування ГІС. Найбільш зручною демонстрацією в цьому відношенні завжди служать стандартизовані – і тому воістину інтернаціональні – персональні електронні системи. Незважаючи на те що поверхневий аналіз ГІС являється черговим етапом глобального поділу праці та інтенсифікації світових торгово-інвестиційних потоків, в реальності даний феномен має власну специфіку.

ГІС – мегасистема інноваційних систем різного порядку (національних, регіональних, локальних, корпоративних і інших) і транснаціональних агентів різного рівня, пов'язаних наскрізними відкритими мережевими взаємодіями, що мають взаємопідсилювати характер. Інновація – комплексне техніко-технологічне рішення і супутня практика, що призводять до створення нових або суттєвого поліпшення поточних способів задоволення явних або неявних потреб споживачів – в тому числі в частині виробничих процесів.

Інноваційні мережі та розвиток інноваційного підприємництва становлять основу співпраці та партнерства учасників сучасного інноваційного процесу на рівні підприємств, регіонів, на національному і міжнародному рівнях. На обґрунтовану думку Л. Федулової, у концепції відкритих інновацій знайшла своє втілення проблема створення технологій на основі наукової співпраці, розвитку інновацій на принципах відкритості в проведенні спільних науково-дослідних й дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) [1, с. 98].

Зміст понять інноваційної співпраці й інноваційного партнерства взаємопов'язані, але не тотожні. Інноваційна співпраця передбачає включення її учасників у інноваційний процес певного рівня із застосуванням таких форм, як трансфер технологій, інформаційний обмін, наукові та освітні програми, ко-

мерційний обмін інноваційними продуктами тощо. Інноваційне партнерство ґрунтується не тільки на науково-технічній співпраці, а й на поєднанні інноваційних ресурсів та діяльності їх учасників, тобто на створенні інноваційних підприємств, сумісному здійсненні інноваційних проєктів.

У сучасний період інноваційна співпраця і партнерство розвиваються не тільки на рівні корпорацій, галузей та секторів національної економіки, а й на міжнародному рівні. Одним із семи пріоритетних напрямів стратегії Європейського Союзу «Європа-2020. Стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання» визначено формування інноваційного союзу на базі таких заходів:

- завершення створення Європейського дослідного простору (European Research Area);
- поліпшення умов для бізнесу та інновацій: створення єдиного патенту ЄС (EU Patent) і спеціалізованого Патентного суду (Patent Court), модернізація загальних положень про авторське право і товарні знаки, поліпшення доступу малих і середніх підприємств до інструментів охорони інтелектуальної власності;

- упровадження «Європейських інноваційних партнерств» (European Innovation Partnerships) між ЄС і країнами-членами для прискорення розвитку й перерозподілу технологій;

- зміцнення і розвиток політичних інструментів ЄС для підтримки інновацій (структурних фондів, фондів розвитку сільських районів, рамкових програм), у тому числі завдяки тісній співпраці з Європейським інвестиційним банком, спрощенню адміністративних процедур для отримання доступу до фінансування, особливо МСП;

- розширення партнерських відносин та зміцнення зв'язків між освітою, бізнесом і наукою, сприяння розвитку підприємництва шляхом надання підтримки молодим інноваційним компаніям [9].

Отже, європейська стратегія інноваційного економічного розвитку спрямована на створення умов для інноваційної співпраці і партнерства, які, на переконливу думку П. В. Володіна, можуть забезпечити додатковий позитивний ефект від «перетоку знань», що сприятиме нарощуванню інноваційного потенціалу українськими компаніями [2, с. 117].

Розвиток інноваційної співпраці й партнерства залежить від формування і стану інноваційних екосистем як середовища відкритих інновацій. «Інноваційна екосистема – це сукупність організаційних, структурних і функціональних компонентів (інституцій) та їх взаємовідносин, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, що визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу та забезпечують розвиток інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на рівні регіону та країни в цілому за принципами самоорганізації» [3, с. 5]. Як підкреслює О. О. Скорик, префікс «еко» у понятті «система» вказує на те, що в сучасних умовах інновації зароджуються колективно, у певному мережному середовищі, заснованому на горизонтальних зв'язках юридично незалежних учасників [9].

Прикладом регіонального інноваційного середовища може бути перша в Україні інноваційна екосистема «Sikorsky Challenge», створена Національним технічним університетом України «КПІ» та науковим парком «Київська політехніка». Її складниками є: стартап-школа, діяльність якої спрямована на формування знаннєвого потенціалу майбутніх інноваційних підприємців, інноваційний фестиваль як конкурс інноваційних стартап-проєктів з метою їх оцінити та презентувати інвесторам, інноваційний бізнес-інкубатор із запуску стартап-компаній, інноваційно-технологічне середовище «Sikorsky Lab», Центр інтелектуальної власності, Венчурний фонд Sikorsky Challenge та інші фонди [8, с. 175].

Слід підкреслити, що інноваційний і людський розвиток тісно взаємопов'язані. З одного боку, по-перше, основу сучасного інноваційного розвитку становлять креативні здібності людини: створювати, освоювати, накопичувати та використовувати нові знання у різних сферах діяльності. Людський капітал як вартість запасу накопичених людиною знань, здібностей, умінь та навичок, що збільшується у процесі її використання в різних сферах суспільної життєдіяльності, є ресурс інноваційного розвитку, тобто ресурс створення, упровадження, використання та поширення інтелектуальних продуктів-нова-

цій як чинника різноманітних змін у суспільстві в цілому так і у його різних сферах – виробничій, соціальній, культурній тощо та на різних рівнях: підприємство, галузь, регіон, країна, світова економіка. По-друге, розвиток людини як носія інноваційного людського капіталу є метою соціально-економічного розвитку оскільки саме людина є творцем, виробником і кінцевим споживачем інноваційних продуктів та послуг.

З іншого боку, інноваційний розвиток призводить до певних трансформацій (змістовних, структурних, функціональних) людського капіталу, узагальнюючим проявом яких є зростання рівня його інновативності як здатності до сприйняття інновацій і інноваційності – спрямованості на створення, впровадження та використання інновацій. Відкриті інновації характеризуються змінами та зростанням ролі людського капіталу у інноваційному розвитку, його трансформацією від людського капіталу створення та впровадження інновацій у межах лінійного інноваційного процесу до людського капіталу науково-технічної, виробничої, маркетингової діяльності, внутрішніх і зовнішніх інноваційних мереж, інноваційної співробітництва і партнерства національного і міжнародного рівнів, національних інноваційних систем [6].

Базисом, на який спирається інноваційний розвиток держави є інтернаціоналізація національних інноваційних систем. Інновації служать формою реалізації цього потенціалу. Ефективне функціонування суб'єктів інноваційної діяльності має на увазі комплексну інфраструктуру та нормативно-правову базу, що сприяє інноваційної активності. Державна інтернаціоналізація національних інноваційних систем – це системна цілісність, що визначає напрямки і механізми розвитку держави. Поява складних інноваційних ідей практично неможлива без опори на результати фундаментальної і прикладної науки. Необхідні висококваліфіковані кадри, які зможуть сприйняти знання та створити на його основі продукт [7, с. 102]. Для реалізації цього процесу необхідна високотехнологічна виробнича база. Якщо немає цієї основи, інноваційна діяльність буде носити випадковий характер, вона буде давати тимчасовий позитивний ефект у розвитку економіки, але

ніколи не стане її рушійною силою. Можна задіяти суттєві фінансові ресурси для створення умов поширення та адаптації інновацій, але не забезпечивши системну генерацію знань та інновацій на їх основі, не можна побудувати інноваційну економіку.

На сучасному етапі прогресу науки і техніки, в умовах впровадження новітніх технологій, людина володіє унікальною здатністю і можливістю на вищому рівні матеріалізувати своє мислення і тим самим бути істотою не тільки мислячою, але й активно перетворюючою. Саме цим національна інноваційна система вступає в серйозну конкуренцію з іншими ціннісними уявленнями. Глибинне і вражаюче за своїми наслідками розгортання потенціалу науки і техніки впливає на всі сторони соціального життя. Змінюється не тільки зміст праці, суттєві перетворення відбуваються і у всьому ладі культури і сучасної цивілізації. Технологічні нововведення впливають на соціальну структуру суспільства. По суті, народжується новий цивілізаційний устрій, перед нами нова закономірність нашого життя. В історичній діяльності люди і суспільство в цілому, здійснюючи прогресивні зміни в кожній із сфер життя, досягають конкретних результатів, які визначають рівень прогресу даної сфери. У науковій літературі є кілька точок зору з питання про сутність прогресу. Ми приєднуємося до тих авторів, які розглядають його як процес функціонального збагачення розвиваючихся систем, який проявляється і як розвиток, що породжує нові рівні матеріальної організації, і як підйом, еволюція в межах цих рівнів. У відповідності з основними сферами життя суспільства можна виділити наступні сторони або види прогресу – науково-технічний, економічний, соціальний, політичний, духовний, екологічний та інші. Ці сторони характеризують прогрес в цілому, вони обумовлені і разом з тим вони самостійні, тобто мають поряд із загальними закономірностями і свої особливості. Як зазначалося, та чи інша сторона суспільного прогресу пов'язана з певною сферою життя суспільства, в тому числі і соціальною. Відомо, що її зміст трактується в широкому і у вузькому сенсі. У першому випадку в неї включають все суспільство, і тоді в зміст соціального прогресу входить прогрес

всього суспільства або суспільний прогрес в цілому, стороною якого є і національна інноваційна система [10, с. 138].

Національна інноваційна система, стимулюючи розвиток продуктивних сил змінює їх елементи. Перетворюючи знаряддя і умови праці, він впливає на зміст праці, створює матеріальні умови для більш інтелектуальної, творчої праці. У силу цього змінюються і трудові функції людини, а так само технологічні зв'язки між людиною і машиною. Отже, розвиток особистісного елемента продуктивних сил здійснюється в рамках всієї їх системи, і тому входить у зміст науково-технічного прогресу. Підготовка людини до виробництва у відповідності з інноваційними речовими елементами продуктивних сил є обов'язковою вимогою самого науково-технічного прогресу і є необхідною умовою його прискорення, тобто пов'язане із зростанням загальноосвітнього та професійно-технічного рівня працівників. Не рахуватися з цими вимогами означає ігнорувати об'єктивні закони розвитку продуктивних сил науково-технічного прогресу.

Базою економічного розвитку країни є інтернаціоналізація національних інноваційних систем – це сукупність засобів національної інноваційної системи та її ресурсів. Структура науково-технічного потенціалу наведена на рис. 1.

Отже, основою науково-технічного розвитку країни є науково-технологічний потенціал, який є складовою загального економічного потенціалу держави та являє собою сукупність усіх засобів національної інноваційної системи та її ресурсів [9].

Для загальної характеристики інтернаціоналізації господарського життя використовуються різні показники, що відображають його кількісні та якісні аспекти. До основних кількісних і якісних показників інтернаціоналізації виробництва відносяться: розвиток і втілення в життя досягнень науково-технічного прогресу; інтеграція світового господарства; міжнародна спеціалізація і кооперування виробництва; міжнародна інвестиційна діяльність; міжнародна міграція капіталу; різні види спільної підприємницької діяльності; міграція робочої сили, і т.д.

Науково-технічна революція вносить кардинальні зміни в системі сучасного виробництва. Головні процеси пов'язані з широкою інтелектуалізацією виробництва, його дематеріалізацією, мініатюризацією. Інтелектуалізація означає, що на даному етапі суттєво зростають вимоги до живого фактора виробництва, робочої сили, до її професійно-кваліфікаційного рівня. Витрати на наукову, інженерну роботу досягають в даний час 2/3 загальних витрат на виробництво товарів.

Дематеріалізація виробництва, його комп'ютеризація та інформатизація пов'язані зі зміною моделі економічного розвитку, з переходом від екстенсивного до інтенсивного типу господарського зростання. Економіка «полегшується», знижуються питомі витрати сировини, матеріалів, енергії, інших ресурсів на виготовлення одиниці продукції, тобто поліпшуються показники трудо-, фондово-го-, енерго-і матеріаломісткості продукції.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку нашої держави потребує здійснення необхідної інвестиційної політики, від

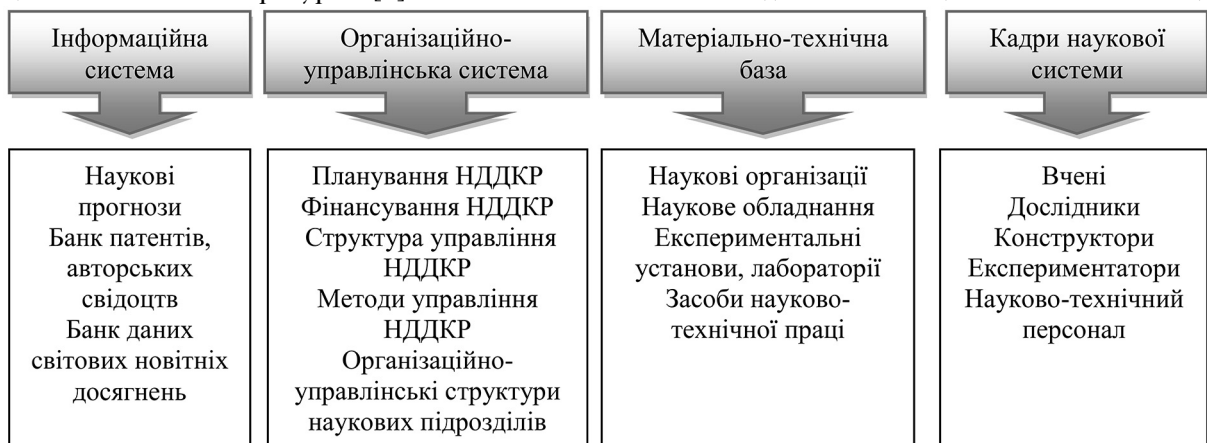

Рис. 1. Структура науково-технічного потенціалу [11, с. 29]

якої залежить стан виробництва, технічний рівень основних фондів підприємств, галузей економіки тощо. Підсумовуючи вище сказане, пропонуємо розглянути наступну узагальнену схему національної інноваційної системи – НІС (рис. 2).

Узагальнюючи наведені вище визначення НІС та погляди на її структуру, ми виокремили наступні основні суб'єкти НІС, які також зображені на рис. 2: система генерації знання та система його використання (бізнес, промисловість), які є основними учасниками технологічного розвитку, держава та інноваційна інфраструктура, які на рисунку мають своє специфічне зображення, що обумовлено їх специфічними властивостями. Саме система генерації знання відповідає за появу нового знання та певною мірою за його використання в економіці країни. Система використання знання безпосередньо споживає нове знання, яке вона отримує в процесі взаємодії з системою генерації знання. Це обумовлює їхнє пріоритетне значення як у технологічному, так і в інноваційному розвитку. Можна виділити такі головні детермінанти інтерна-

ціоналізації НІС: дослідження та використання технологій у глобальному масштабі; світове науково-технологічне співробітництво; виникнення та виробництво технологій у глобальному масштабі.

Висновки. Отже, спираючись на положення концепції відкритих інновацій, можна визначити такі характеристики відкритих інноваційних систем, як інноваційне підприємництво в усіх сферах суспільної життєдіяльності, спрямоване на нелінійний інтегрований інноваційний процес шляхом розвитку інноваційних мереж, інноваційної співпраці й партнерства, інноваційних екосистем та кластерів. Ядро відкритих інноваційних систем становить людський капітал інноваційного розвитку. Інтернаціоналізація інноваційного процесу – це основа формування людського капіталу міжнародних інноваційних мереж та кластерів.

Перспективи подальших розвідок. Серед перспективних напрямів подальших розвідок дослідження теоретичних, практичних та рекомендаційних аспектів особливостей розвитку національної інноваційної системи

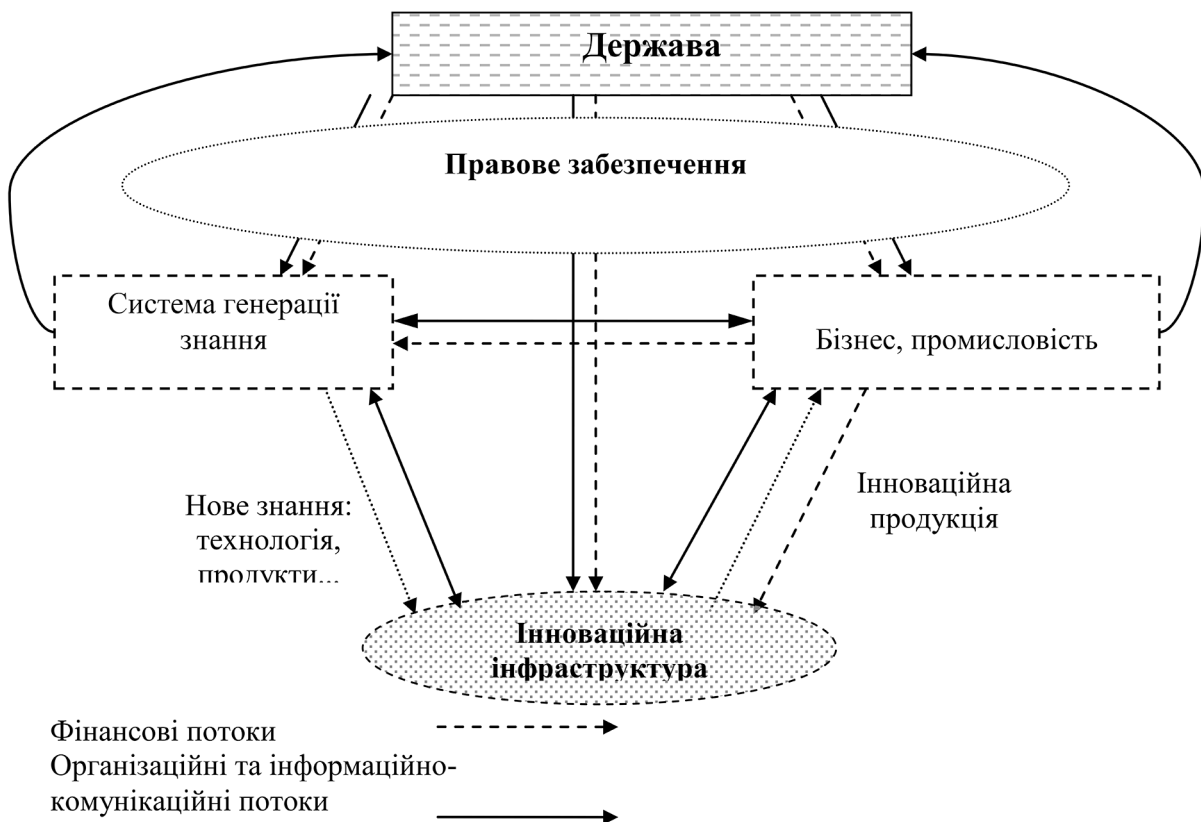

Рис. 2. Узагальнена схема національної інноваційної системи України [5, с. 9]

АНОТАЦІЯ

У науковій статті проведено дослідження особливостей розвитку глобальних детермінантів інтернаціоналізації національної інноваційної системи. Обґрунтовано глобальні детермінанти інтернаціоналізації національної інноваційної системи. Проаналізовано сучасні тенденції формування та розвитку інтернаціоналізації національної інноваційної системи в Україні. Побудовано схему національної інноваційної системи України.

Ключові слова: інновації, національна інноваційна система, інтернаціоналізація, глобальні детермінанти, науково-технічний потенціал.

SUMMARY

In the scientific article, a study was made of the features of the development of global determinants of the internationalization of the national innovation system. The global determinants of the internationalization of the national innovation system are justified. Modern trends in the formation and development of the internationalization of the national innovation system in Ukraine are analyzed. The scheme of the national innovation system of Ukraine is constructed.

Key words: innovations, national innovation system, internationalization, global determinants, scientific and technical potential.

є вироблення конкретних науково-методичних розробок з радикального реформування системи інтернаціоналізації національної інноваційної системи.

Література

1. Баумоль У. Дж. Микротеорія інноваційного підприємництва / У. Дж. Баумоль; пер. с англ. Ю. Каптуревский. – М.: Ин-т Гайдара, 2013. – 432 с.

2. Володін П. В. Науково-технічний процес як об'єкт соціально-філософського дискусю / П. В. Володін // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52. – С. 115-124.

3. Гашутіна О. Е. Актуальні проблеми інтеграції науково-технічної сфери України у світовий та європейський науково-технічний простір / О. Е. Гашутіна // Теорія та практика державного управління. – 2013. – № 4 (43). – С. 1-5.

4. Климович Н. І. Особливості та специфіка розвитку науково-технічної діяльності в Україні / Н. І. Климович // Економічний новелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 235-239.

5. Кузнєцова І. С. Розбудова ефективної національної інноваційної системи України: концептуальні основи стратегії та першочергові задачі державної політики в контексті формування конкурентоспроможної економіки: науково-аналітична записка // ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» / І. С. Кузнєцова та ін. – К., 2008. – 14 с.

6. Мельникова М. В., Кошевий М. М. Аспекти розвитку сектору високотехнологічних і наукоємних виробництв в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Мельникова, М. М. Кошевий // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528). – 2013. – № 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2720>

7. Покатаєва К. П., Попкова К. О. Фактори формування інтеграційної науково-технічної складової стратегії інноваційного розвитку України / К. П. Покатаєва, К. О. Попкова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2011. – № 1. – С. 100-103.

8. Попело О. В. Фінансове забезпечення наукової сфери регіонів України / О. В. Попело // ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ. – 2015. – № 2. – С. 174-188.

9. Скорик О. О. Сутність та складові елементи науково-технічного потенціалу держави [Електронний ресурс] / О. О. Скорик. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/8.pdf

10. Ткаленко Н. В. Структура науково-технічного потенціалу України / Н. В. Ткаленко // ВІСНИК ЖДТУ. – 2011. – № 2 (56). – С. 137-140.

11. Федулова Л. І. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / Л. І. Федулова, О. С. Марченко // Екон. теорія та право. – 2015. – № 2(21). – С. 21-33.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ

БОРИСОВ Станіслав Геннадійович - здобувач Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 343:98

Рассмотрены основные виды специальных криминалистических знаний, используемых при расследовании незаконного обращения с оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами. Доказано, что видов специальных знаний может быть значительно больше и все их перечислить невозможно. Их виды зависят от каждого конкретного уголовного производства, количества и вида изъятых вещественных доказательств. Разработка новых видов специальных знаний и рекомендаций по их применению является перспективным направлением дальнейших научных поисков. Предложена классификация видов специальных криминалистических знаний, используется при расследовании незаконного обращения с оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами. Раскрыто содержание знаний в области зброєведения, следоведения, технічного дослідження документів і почерковедения, которые необходимы для использования при расследовании данной категории преступлений.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовное преступление, специальные знания, оружие, следы, специалист, эксперт.

Постановка проблеми

Ефективність правоохоронної діяльності, а саме такої її складової як протидії злочинності, безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку засобів та методів такої діяльності і можливостями використання цих засобів при розслідуванні кримінальних правопорушень. На жаль, певними

наслідками науково-технічного прогресу є ускладнення процесу розслідування злочинів, пов'язане з впровадженням його досягнень у злочинну діяльність. Завдяки використанню злочинцями новітніх досягнень науки і техніки ускладнюється механізм вчинення злочину, з'являються нові способи вчинення та приховування злочинів. Для успішного розслідування злочинів слідчому та іншим учасникам кримінального процесу, які приймають участь у розслідуванні необхідно в повній мірі використовувати не тільки свої професійні юридичні, а різноманітні види знань в інших галузях, тобто спеціальних знань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Дослідженню видів спеціальних знань, що використовуються у кримінальному провадженні приверталась увага з боку багатьох українських та зарубіжних вчених. Серед них потрібно зазначити таких вчених, як Т. В. Аверьянова, Л. Є. Арокцер, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, В. Г. Заблоцький, Г. Г. Зуйков, А. В. Іщенко, Ю. А. Калінкін, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, В. Н. Махов, В. С. Мітричев, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, І. М. Сорокотягін, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, І. Я. Фридман, В. В. Циркаль, В. І. Шика-

нов, О. Р. Шляхов, М.П. Яблоков. Однак в їх роботах недостатньо приділялась уваги видам спеціальних криміналістичних знань, що використовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Метою статті визначення видів спеціальних знань що використовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та їх характеристика.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі значна увага приділяється формам використання спеціальних знань. Однак їх види розглядаються фрагментарно, в основному, при наведенні класифікації судових експертиз. Так, М.В. Салтевський зазначає, що «основними видами спеціальних знань для класифікації судових експертиз є криміналістичні, медичні, психіатричні, технічні, екологічні та інші знання» [1, с. 400]. «За галузями знань, що використовуються при дослідженні, – зазначає М.І. Порубов, – експертизи поділяються на криміналістичні, медичні, біологічні, експертизи матеріалів, речовин та виробів з них, екологічні, економічні, бухгалтерські, товарознавчі, будівельно-технічні, автотехнічні та інші» [2, с. 166]. За таким же принципом класифікують спеціальні знання В.Ю. Шепитько [3, с. 341]; Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Р. Росинська [4, с. 415].

На нашу думку, види спеціальних знань повинні відповідати галузям науки. Загальновідомо, що науки поділяються на природознавчі, що вивчають явища природи та суспільні, що вивчають людську поведінку, мислення та суспільство. Відповідно ці науки поділяються на види та класи. Деякі науковці виділяють окремо соціальні, гуманітарні, технічні та точні науки. Так, Г. А. Матусовський, розглядаючи криміналістику у системі наук, зазначає, що систему наукових знань складають суспільні (філософія, логіка, етика, психологія, статистика, юриспруденція тощо), природознавчі (біологія, зоологія, бота-

ніка, фізика, хімія, медицина, антропологія, фізіологія людини, механіка тощо), технічні (машинобудування, приладобудування тощо) та математичні (математика, кібернетика, семіотика, інформатика, теорія програмування тощо) знання [5, с. 68-69]. У кожній з цих класів наук він виділяє також прикладні науки, що мають безпосереднє відношення, як до криміналістики, так і до судової експертології, які також прикладними науками. Так, системі прикладних суспільних наук складають криміналістика, судова бухгалтерія, судова психологія, товарознавство, економіка промисловості тощо. Прикладними природознавчими науками є судова біологія, судова фізика, судова хімія, судова медицина, судова психіатрія, зоотехніка, агрономія, прикладна фізика, прикладна механіка тощо. Прикладними технічними науками є фототехніка, судова фотографія, судова балістика, радіотехніка, авто техніка, електроніка тощо. Прикладними математичними науками Г. А. Матусовський вважає правову кібернетику, правову інформатику, прикладну кібернетику тощо [5, с. 69].

Зважаючи на наведену класифікацію зазначимо основні види спеціальних знань, що застосовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Ми підтримуємо думку І. В. Пирого, який зазначає, «що криміналістичні знання є неоднорідними, і кожний розділ криміналістичної техніки (а відповідно, й кожний окремий вид експертизи, заснований на знаннях галузей криміналістичної техніки) являє собою фактично окрему галузь знань» [6, с. 161]. Дійсно, наприклад, такі галузі криміналістичної техніки як габітологія, дактилоскопія заснована на знаннях анатомії та фізіології людини, балістика – на знаннях з фізики та механіки, вибухотехніка – фізики та хімії, фоноскопія та акустика – фізики, криміналістична реєстрація – на сукупності галузей знань, що визначають ознаки облікованих об'єктів, та математики, системотехніки, кібернетики. Саме тому, у наведеній нами нижче класифікації ми будемо зазначати галузі

спеціальних знань, що застосовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, які ми вважаємо самостійними.

1. Знання в галузі зброєзнавства. Це є найважливішим видом спеціальних знань, що використовується при розслідуванні даної категорії злочинів, оскільки вони характеризують безпосередньо предмет злочинного посягання, що у свою чергу має суттєве значення при кваліфікації злочинного діяння та як складова криміналістичної характеристики злочину.

Визначенню зброї приділялось достатньо уваги з боку науковців. У тлумачному словнику української мови зброя визначається як знаряддя для нападу чи оборони або сукупність засобів для ведення війни, бою, озброєння [7, с. 443]. Загальновизнаним М. І. Скригонюк вважає наступне визначення зброї: «матеріальний засіб, що конструктивно та функціонально призначений для враження людини або тварини та руйнування перепон» [8, с. 64]. Д. Ю. Гамов визначає зброєю як «спеціально виготовлені пристрої, призначені для неодноразового ураження (знищення, ушкодження) цілей у збройній боротьбі, полюванні, спорті та для самооборони» [9, с. 4]. Визначення зброї також було сформульовано у проекті Закону України «Про зброю» як «пристрої, прилади і предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для ураження живої або іншої цілі, подачі звукового чи світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарсько- побутового призначення» [10].

Зброєзнавство, як галузь криміналістичної техніки визнається не всіма вченими-криміналістами. Більшість підручників з криміналістики приділяють увагу судовій балістиці – підгалузі зброєзнавства, що вивчає вогнепальну зброю, боєприпаси та сліди їх застосування. Однак, ми вважаємо, що злочини вчиняються не тільки з використанням вогнепальної зброї, а тому предметом вивчення криміналістики повинна бути будь-яка зброя. Зброєзнавство є більш широким поняттям, ніж судова ба-

лістика. З розвитком науки та винаходом нових видів зброї, заснованих на дії, наприклад, рентгенівського, лазерного або нейтронного випромінювання, на жаль, не можна не передбачити застосування їх у злочинних цілях. Не менш небезпечною є також хімічна, бактеріологічна та ядерна зброя. У зв'язку з її можливим використанням у майбутньому в злочинних цілях має розширитись і відповідна галузь криміналістики.

До системи зброєзнавства М. П. Яблоков включає «три підгалузі: криміналістичну балістику, криміналістичне дослідження холодної зброї, криміналістичне дослідження вибухових пристроїв та вибухових речовин» [11, с. 135]. У підручнику за редакцією Є. П. Іщенко криміналістичне зброєзнавство та вибухознавство складають окремі галузі криміналістичної техніки. На думку авторів «криміналістичне зброєзнавство є галуззю криміналістики, що вивчає закономірності використання зброї як засобу злочину, а також засоби та прийоми виявлення, фіксації, вилучення та дослідження зброї, боєприпасів, слідів їх застосування у матеріальній обстановці для встановлення обставин злочину» [12, с. 210]. Під криміналістичним вибухознавством вони розуміють «галузь криміналістики, що вивчає вибухові речовини, засоби підризу, вибухові пристрої та сліди їх застосування з метою розкриття та розслідування злочинів» [12, с. 249]. На наш погляд, недоцільно в криміналістиці відокремлювати вибухознавство від зброєзнавства, оскільки вибухові пристрої все більше застосовуються злочинцями як зброя при вчиненні різних видів злочинів: вбивств, терористичних актів, під час масових заворушень тощо. Однак, якщо розглядати відповідні види судових експертиз, а саме вибухотехнічну та експертизу зброї, то вони дійсно є принципово різними за об'єктами дослідження та методиками.

На думку М. І. Скригонюка система криміналістичного зброєзнавства охоплює такі розділи: загальну частину (поняття, класифікація зброї); судову балістику; криміналістичне дослідження холодної зброї й

слідів її застосування; криміналістичне вибухознавство; криміналістичне дослідження невогнепальної зброї, що діє від енергії кидання; криміналістичне дослідження запалювальної зброї; методичні основи дослідження об'єктів, що за певних умов мають інші уражувальні особливості [8, с. 65]. Ми вважаємо дану систематику досить вдаюю, оскільки в ній зазначаються майже всі можливі на сьогодні види зброї. Однак автор не уточнює, що він відносить до «запалювальною зброї» та «об'єктів, що за певних умов мають інші уражувальні особливості». Більш точно названо можливі види сучасної зброї у Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.98 № 53/5 при зазначенні видів дослідження зброї: вогнепальної зброї та бойових припасів до неї; слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу; холодної зброї; зброї з некінетичним принципом ураження; гранатометів та ствольної артилерійської зброї; ракетно-реактивної зброї [13].

Аналіз практики розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, результати наукових досліджень у цій сфері, а також результати нашого дослідження свідчать, що найбільш розповсюдженими об'єктами посягання є вогнепальна зброя (близько 80 % кримінальних проваджень) та боеприпаси до неї (45 %), холодна зброя (40 %), вибухові речовини та пристрої (30 %). У багатьох випадках під час розслідування кримінальних проваджень вилучаються означені об'єкти у сукупності.

Визначенню вогнепальної зброї присвячена достатня кількість публікацій в галузі криміналістики, однак зміст поняття суттєво не відрізняється. Наведемо декілька визначень цього поняття. Під вогнепальною зброєю розуміють «механічний пристрій багаторазової дії, призначений для влучення в ціль снарядами, які метаются енергією газів, що утворюються при згорянні вибухової речовини» [14, с. 233]. «Зброя, в якій снаряд приводиться в рух миттєвим вивільненням хімічної енергії заряду пороху чи іншої пальної суміші»

[10]. «Зброя, призначена для ураження цілей снарядами, що одержують направлений рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння метального заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані» [9, с. 4].

Для визнання предмета вогнепальною зброєю потрібно, щоб він відповідав певним критеріям, які найбільш повно, на нашу думку, визначив М. В. Салтєвський, а саме: для метання снаряда повинна використовуватись енергія, яка утворюється при згорянні вибухової речовини (пороху та ін.); предмет повинен мати ствол – порожню трубку для спрямування польоту снаряда і спалювання вибухової речовини, один кінець якої повинен бути герметично закритий при пострілі; предмет повинен мати пристрій для запалювання заряду – вибухової речовини; снаряд повинен володіти достатньою вражаючою дією; конструкція предмету повинна мати достатню міцність [14, с. 230]

Для визнання предмета вогнепальною зброєю він повинен відповідати всім критеріям одночасно. Зазначені ознаки вогнепальної зброї встановлюються експертом при проведенні експертизи шляхом проведення експериментів відповідно методики. Також дані критерії можуть бути використані слідчим та спеціалістом для попередньої оцінки вилучених при проведенні слідчих (розшукових) дій предметів, схожих на вогнепальну зброю. Під час вилучення зброї також важливо визначити її вид. Зброя класифікується за різними критеріями, які достатньо описано у науковій літературі.

Як ми зазначали вогнепальна зброя частіше за все є предметом злочину при розслідуванні кримінальних проваджень за ст. 263 КК України. За даними дослідження С. П. Мельниченка предметом незаконного переміщення вогнепальної зброї є: «одноствольна (57 %) короткоствольна і середньоствольна (88 %) багатозарядна (73 %) вогнепальна зброя, як правило, промислового (69 %) або вітчизняного виробництва (у тому числі країнами

СНД) (57 %) стандартних видів (74 %), що має нарізну будову каналу ствола (52 %), бойове (53 %) та багатоцільове (26 %) призначення автоматичної (42 %) та неавтоматичної (34 %) дії середнього калібру (6,5-9 мм) (77 %)» [15, с. 51].

Боєприпаси до вогнепальної зброї, як правило, вилучаються разом з нею, однак можуть виступати і як самостійний предмет злочину. Під боєприпасами розуміють «спеціально виготовлені вироби одноразового використання, які призначені забезпечити ураження цілей в умовах збройної боротьби, самооборони, полювання спорту» [16, с. 4]. Більш розширене тлумачення боєприпасів зазначається у проекті Закону України «Про зброю»: «патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, а також заряджені патрони для гладкоствольних мисливських рушниць, патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, інші пристрої, конструктивно призначені й технічно придатні для пострілу зі зброї відповідного виду з метою ураження живої чи іншої цілі» [10]. Боєприпаси класифікуються залежно від видів зброї та за іншими критеріями, що достатньо описані в криміналістичній літературі.

При розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, як ми зазначали, близько 40 % кримінальних проваджень пов'язано з вилученням холодної зброї. Тому спеціальні знання, що стосуються поняття, видів та характеристик холодної зброї дуже потрібні як слідчому так й іншим учасникам розслідування. М. В. Салтевський з посиланням на В. С. Аханова визначає холодну зброю як «спеціальний пристрій багаторазового застосування для ураження людини чи звіра, що являє собою відносно міцний, повністю чи частково твердий, з досить зручним руків'ям предмет, який діє на тіло, що ушкоджується, своєю поверхнею в результаті удару, що завдає безпосереднім мускульним зусиллям людини» [14, с. 250]. Однак, на нашу думку, у цьому визначенні присутні багато неточних та не-

конкретних формулювань («відносно міцний», «досить зручний»). Більш вдалим та розповсюдженим серед науковців є визначення, зазначене в Методиці криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів: «холодна зброя – предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для одноразового завдання тяжких (небезпечних для життя у момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень («ураження цілі»), дія яких заснована на використанні м'язової сили людини [17]. За конструкцією та способом нанесення тілесних ушкоджень холодна зброя розподіляється на: зброю безпосередньої дії (клинкову, неклинкову, комбіновану); зброю опосередкованої дії (метальну). Холодна зброя класифікується також за іншими критеріями, що достатньо повно описані у науковій літературі [17].

На сучасному етапі все більше злочинів вчиняється з використанням вибухових пристроїв. При розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами вилучаються пристрої як промислового, частіше за все військового призначення, так і саморобного виробництва. Тому знання в галузі вибухотехніки необхідні при розслідуванні даної категорії злочинів. Під вибуховим пристроєм розуміють «промислові чи виготовлені непромисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних умов здатні до вибуху» [18, с. 203]. На думку М.І. Скригонюка «вибуховий пристрій – це заряд вибухової речовини, що конструктивно з'єднаний засобами ініціювання і призначений для вибуху з метою пошкодження об'єктів або ураження людей» [8, с. 86-87]. З наведених визначень зрозуміло, що поняття вибухового пристрою є досить сталим в криміналістиці та не викликає особливих дискусій. Певні науковці у визначенні вказують на особливості конструкції, інші – на способах виготовлення, але загальним є те, що вибуховий пристрій є одноразового застосування та призначений для проведення вибуху з метою руй-

нування об'єктів. Основним елементом вибухового пристрою є вибухова речовина під якою розуміють хімічні сполуки або їх суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу (удару, наколу, тертя, нагрівання тощо) вибухати [18, с. 204-205]. Для правильного визначення та відмежування вибухових речовин від інших потрібно мати спеціальні знання щодо їх видів.

2. Знання в галузі слідознавства. Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, його пізнання здійснюється опосередковано, через виявлення і дослідження відображень окремих його елементів, їх властивостей в оточуючій обстановці, як системи об'єктів, що несуть інформацію про подію злочину. Дії злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину становлять складну динаміку взаємодії матеріальних об'єктів, супроводжуваних утворенням різного роду слідів, що виступають джерелами інформації про подію злочину та її учасників. Завдання суб'єктів, що приймають участь у розслідуванні, полягає у виявленні, вилученні та фіксації слідів, а відповідно й інформації, яку вони містять. Інформація про подію злочину відображається в матеріальних та ідеальних слідах, що залишає злочинець. Матеріальні сліди збираються під час проведення слідчих (розшукових) дій, таких як огляд, освідування, обшук, слідчий експеримент. Ідеальні сліди отримуються від людей, які володіють інформацією про злочин, або були безпосередніми його учасниками. Отримання від них необхідної інформації відбувається у вербальній формі під час допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту. Р.С. Белкін пропонував інформацію, носієм котрої є слід, поділяти на особистісну (інформацію про людину як об'єкт чи суб'єкт процесу слідоутворення), речову (інформацію щодо відображуваного та такого, що відображує, предметів) й операційну (інформація про операцію, що призвела до утворення сліду, тобто про механізм слідоутворення) [19, с. 63].

У криміналістиці поняття слідів розглядається у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні сліди є

результатом будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок учинення злочину: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта на інший; поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, осколки розбитого віконного скла). Розділ криміналістики, який вивчає сліди в їх широкому значенні, за визначенням М. В. Салтевського, називається слідознавством. Сліди в вузькому розумінні – матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому або сліди-відображення. Вони виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо [14, с. 92]. Сліди у вузькому значенні, тобто сліди-відображення вивчає галузь криміналістичної техніки – трасологія.

Щодо класифікації слідів, найбільш розповсюдженим та загальноприйнятим, вважається їх поділ на сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення. Сліди-предмети будуть носіями інформації про їх властивості, стан, зміни, що відбулися в них, і причини, що викликали їх. Також сліди-предмети можуть бути носіями інформації про особу, яка ними володіла, її схильності, звички, приналежність до певної професії, навіть характер. Вилучені сліди-предмети можуть складати зміст криміналістичних обліків.

Сліди-речовини в залежності від їх природи та відношення до місця події можуть слугувати джерелами різної інформації. За слідами-речовинами можна визначити хімічний склад речовини, умови виникнення слідів на місці події, а від цього – і дії злочинців при вчиненні злочину (наприклад, напрямок руху людини, транспортного засобу). Сліди-речовини біологічного походження містять інформацію про людину: групу крові, а звідси – про фізичний стан, захворювання; генетичний код людини тощо.

Сліди-відображення є носіями інформації трьох категорій: про самі сліди, про

об'єкти, які вступали у взаємодію, про механізм такої взаємодії. Ця обставина в загальному плані визначає обсяг та якість інформації, яку закладено у слідах-відображеннях. Вона залежить від багатьох чинників: матеріалу об'єктів взаємодії, їх природи, форми, сили і напряму взаємодії тощо. Сліди відображення серед інших слідів найбільш інформативні, але для вилучення цієї інформації зі слідів-відображень потрібно витратити значно більше зусиль та часу. Сліди-відображення містять інформацію щодо механізму та обставин події, послідовності дій злочинців, їх особистих характеристик тощо. Під час розслідування сліди-відображення вилучаються або з предметом, на якому вони залишені, або шляхом виготовлення копій цих слідів з використанням техніко-криміналістичних засобів. Вилучені при розслідуванні сліди також можуть бути об'єктами криміналістичних обліків. Методи, прийоми та засоби вилучення різного роду слідів достатньо описані у підручниках з криміналістики та спеціальній літературі.

Ми погоджуємось з думкою М.В. Салтевського, який зазначає, що «всі сліди злочину мають три аспекти дослідження: криміналістичний, слідознавчий і трасологічний. Криміналістичний аспект орієнтує дослідника на використання всіх слідів-відображень злочину як у неживій, так і у живій природі. Слідознавчий аспект припускає використання всіх фізичних тіл, які перебувають у будь-якому агрегатному стані, тобто сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини. Трасологічний аспект дослідження включає тільки ті матеріальні сліди, які відображають ознаки зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта» [14, с. 85-86].

Виявлення і фіксація слідів – одна з основоположних операцій слідчої діяльності, яка значною мірою визначає позитивний чи негативний результат розслідування. Для утворення і виявлення слідів характерними є певні закономірності, врахування і використання яких дозволяє вести цілеспрямований збір доказової інформації. Найбільш важлива роль серед них належить закономірностям, які вияв-

ляються в утворенні слідів взаємодії і взаємовідображення об'єктів, що пов'язані з подією злочину. Керуючись ними, слідчий шукає і використовує сліди перебування особи на місці події, сліди застосування певних знарядь, сліди дій конкретним способом тощо.

При незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами утворюється значна кількість різноманітних слідів. У підручнику за редакцією П. Д. Біленчука зазначається, що сліди зброї є різноманітними і залежать від багатьох факторів: моделі зброї; використовуваних боєприпасів; умов учинення злочину; дій, які виконує суб'єкт для приховування слідів злочину. Сліди зброї – це, насамперед, сліди-предмети: зброя, боєприпаси, різні речі (шомпол, протирка, кобура, пакувальний матеріал, в якому зберігалась зброя (тканина, папір, дерево)). Сліди-предмети – це патрони з осічкою, гільзи, дріб, пижі, прокладки, незгорілі порошинки, сліди кіптяви. Крім того, сліди зброї – це сліди взаємодії зброї, боєприпасів з предметами середовища (оточення): пробоїни, вм'ятини, зруйновані предмети (скляні, керамічні), зрештою, це сліди на тілі людини, розриви, кіпоть на тканинах (пасок обтирання), укорінені порошинки, опіки тощо. Сліди кіптяви можуть залишатись на об'єктах, які були в зоні дії порохових газів, а саме на тілі й одязі особи, яка стріляла, й осіб, які були присутні при цьому [20, с. 292-293]. Для успішного розслідування злочинів розглядуваної категорії суб'єктам розслідування, спеціалістам, експертам необхідно мати спеціальні знання щодо виявлення, фіксації, вилучення, зберігання слідів, оцінки їх значущості для розслідування та можливостей дослідження вилучених слідів.

3. Спеціальні знання в галузі технічного дослідження документів і почеркознавства. Знання у цій галузі необхідні у випадках, якщо під час незаконного обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин злочинцями було використано підроблені документи. Такі випадки трапляються якщо зброю було завезено з-за кордону по підробленим документам, або коли під

виглядом, наприклад, травматичної зброї завозять вогнепальну. Потрібно мати знання зовнішнього вигляду та ознак супровідних документів у залежності від способу перевезення: водним, залізничним чи автомобільним транспортом, а також захисних елементів та способів їх підробки. Спеціальні знання в галузі технічного дослідження документів та почеркознавства необхідні для виявлення підробок при їх огляді під час вилучення при проведенні слідчих (розшукових) дій та під час проведення експертизи.

Висновки

Нами розглянуто основні види спеціальних криміналістичних знань, що використовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Але, загалом видів спеціальних знань може бути значно більше і всі їх перерахувати неможливо. Їх види залежать від кожного конкретного кримінального провадження, кількості та виду вилучених речових доказів. Розробка нових видів спеціальних знань та рекомендацій щодо їх застосування є перспективним напрямком подальших наукових пошуків.

Література

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. К. : Кондор, 2005. 588 с.

2. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. Н.И. Порубова. Мн.: Выш. шк., 1997. 344 с.

3. Шепітько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Издание второе. Харьков: "Одиссей", 2004. 352 с.

4. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под. ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. М.: Издательство НОРМА, 2000. 990 с.

5. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1976. 113 с.

6. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 454 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 440 с.

8. Скригонюк М.І. Криміналістика: Підручник. К.: Атіка, 2005. 496 с.

9. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : судово-балістична методика / Д. Ю. Гамов. – К. : ДНДЕКЦ МВС; ДЗП Мініюсту, 2005. – 32 с.

10. Закон України «Про зброю» (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=16153.

11. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 718 с.

12. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. доктора юридических наук, профессора Е.П. Ищенко. М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. 748 с.

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз : Наказом Мініюсту України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

14. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. К. : Кондор, 2005. 588 с.

15. Мельниченко С. П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Д.: Дніпроп. державний ун-т внутрішніх справ, 2016. – 207 с.

16. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби: методика. К. : ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП МЮ України, 2006. 29 с.

17. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструк-

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні види спеціальних криміналістичних знань, що використовуються при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Доведено, що видів спеціальних знань може бути значно більше і всі їх перерахувати неможливо. Їх види залежать від кожного конкретного кримінального провадження, кількості та виду вилучених речових доказів. Розробка нових видів спеціальних знань та рекомендацій щодо їх застосування є перспективним напрямком подальших наукових пошуків. Запропоновано класифікацію видів спеціальних криміналістичних знань, що використовується при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Розкрито зміст знань в галузі зброєзнавства, слідознавства, технічного дослідження документів і почеркознавства, що необхідні для використання при розслідуванні даної категорії злочинів.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, спеціальні знання, зброя, сліди, спеціаліст, експерт.

SUMMARY

The main types of special forensic knowledge used in the investigation of illegal handling of weapons, ammunition or explosives are considered. It has been proved that the types of specialized knowledge can be much larger and it is impossible to list them all. Their types depend on each specific criminal proceeding, the amount and type of material evidence seized. The development of new types of specialist knowledge and recommendations for their application is a promising direction for further scientific research. The classification of types of special forensic knowledge, which is used in the investigation of illegal handling of weapons, ammunition or explosives, is proposed. The content of knowledge in the field of arms science, investigation, technical research of documents and handwriting, which are necessary for use in the investigation of this category of crimes, is revealed.

Keywords: criminal proceedings, criminal offense, special knowledge, weapons, footprints, specialist, expert.

тивно схожих з нею виробів. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99/conv>.

18. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв та ін.] 4 за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.

19. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : Изд-во НОРМА, 2001. 240 с.

20. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Атіка, 2001. 544 с.

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІОННОЇ БЕЗПЕКИ

МАЛАШКО Олександр Євгенійович - викладач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права Львівського університету бізнесу та права

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8676-5837>

УДК 34:316.776-049.5

В статті раскрыто концептуальні основи удлишення взаємодія між Украиноу и Европейским Союзом в сфери обеспечення інформаційної безпеки. Установлено, что каждая из европейских государств имеет свои достижения в информационной сфере, в частности в обеспечении информационной безопасности, однако они находятся на различных технологических и нормативно-правовых уровнях. Выяснено, что пути удлишения взаимодействия между государствами в рамках обеспечения информационной безопасности должны выступать результатом унификации законодательства этих государств с целью снижения уровня технологического разрыва в контексте обеспечения информатизации общества. Определено, что в государствах Европейского Союза, по сравнению с Украиной, имеется специальная система информационных баз данных и изданий, через которую обеспечивается доступ, а также распространяются данные относительно особенностей принятия актов правового регулирования информационной безопасности. Исследована информационные системы и программы, разработанные Европейским Союзом, с целью расширения международного и регионального сотрудничества в сфере информатизации. Изучено законодательно-правовые особенности защиты информации и обеспечения информационной безопасности в Европейском Союзе и Украине. Проанализированы способы защиты информации. Доказано, что одним из самых результативных способов защиты конфиденциальной информации, передавае-

мой в результате использования сети Интернет, выступает шифрования. Установлено, что в государствах Европейского Союза на достаточно высоком уровне регламентируются взаимоотношения относительно обращения (передачи) конфиденциальной информации (персональных данных), однако в Украине регулирования таких процедур не происходит на столь высоком уровне. Доказано, что в Украине вопрос обеспечения информационной безопасности, по сравнению с государствами Европейского Союза, приобретает практическое значение в рамках защиты суверенитета и территориальной ценности.

Ключевые слова: информационная безопасность, конфиденциальная информация, персональные данные, законодательное регулирование.

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток комунікаційно-інформаційних технологій та обчислювальної техніки, який спостерігається останнім часом, виступає важливим поштовхом змін у багатьох сферах суспільних відносин. До прикладу експертами Всесвітнього економічного форуму, який було проведено у 2016-му році, зазначено, що на теперішній час суспільство вже переживає четверту індустріальну революцію, в час якої спостерігається інтенсивний розвиток інформаційних технологій, Інтернету речей та послуг, промислового виробництва [1, с. 78]. До того ж, відповідно до оцінок Бостонської консалтингової групи, рівень впливу Інтернету на

результативність діяльності організацій є вищим, ніж вплив інших технологій, які розроблялися та впроваджувалися ще за часів трьох попередніх індустріальних революцій [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження ключових аспектів забезпечення інформаційної безпеки представлені у наукових працях таких науковців, як В. Гвоздецького [3], О. П. Дзьобаня [4; 5; 6], О. В. Сосніна [4; 5], В. Г. Пилипчика [6], К. Шваба [1] та інші.

Опираючись на дослідження вищезазначених науковців, слід відмітити, що проблематика забезпечення інформаційної безпеки на сьогодні є не до кінця вивченою та потребує ґрунтовного дослідження, зокрема у сфері покращення взаємодії між Україною та Європейським Союзом.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження концептуальних засад покращення взаємодії між Україною та Європейським Союзом у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження

У ході розкриття мети наукової статті варто зазначити, що Україною було обрано курс повноцінного входження до Європейського Союзу після революції гідності. Для того, щоб стати на такий шлях, Україні довелося докласти багатьох зусиль, зокрема у сфері пошуку і реалізації новітніх механізмів (напрямів) покращення інформаційної безпеки.

Результати проведених досліджень дозволяють відмітити, що особлива роль в контексті забезпечення національної безпеки належить саме забезпеченню інформаційної безпеки, оскільки інформаційна безпека – це одна із ключових видів національної безпеки.

З огляду на те, слід підтримати позицію науковців О. П. Дзьобаня та О. В. Сосніна, які зауважують, що сучасні процеси обміну інформацією на сьогодні повною мірою перенасичені інформаційними ресурсами, а це

у перспективі сприятиме виникненню явища інформаційного колапсу [4, с. 47]. Окрім того, науковці зазначають, що термінологічність невизначеності понять у сфері забезпечення інформаційної безпеки опирається на бурхливий розвиток інформаційного суспільства, в результаті якого виникають все нові і нові поняття, зокрема такі як «інформаційний тероризм», «інформаційне протиборство», «кіберзлочини» [5, с. 25].

Варто наголосити на тому, що інформація часто виступає причиною виникнення конфліктів між державами. Однак В. Г. Пилипчик стверджує, що ключова роль інформаційних ресурсів націлена на вирішення нерегульованих конфліктів (спорів) між держави, [6, с. 87–90].

При цьому В. Гвоздецький ставить інформаційно-психологічні загрози в один ряд із такими загрозами як соціальне розшарування та корупція, які, на думку науковця, перешкоджають нормальному існуванню сучасного суспільства [3, с. 235].

Правове регулювання інформаційної захищеності держави та суспільства в Україні здійснюється згідно положень Закону України «Про національну безпеку України» [7].

Так, відповідно до ч. 4. статті 3 «Принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони» Закону України «Про національну безпеку України» [7], одним із основних напрямків державної політики у сфері забезпечення національної безпеки виступає забезпечення інформаційної безпеки.

Водночас ч. 3. статті 3 «Принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони» Закону України «Про національну безпеку України» [7] зазначено, що фундаментальним напрямком України виступає інтеграція України до європейського політичного, економічного, безпекового, правового простору, а також набуття членства у Європейському Союзі.

З огляду на зазначене вище, виникає необхідність у визначенні ключових шляхів покращення взаємодії між Україною та Європейським Союзом у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Як показує практика багатьох європейських держав, досить поширеними на сьо-

годні виступають випадки, коли інформацію відносять до «міжнародних ресурсів». Це становить неабиякий інтерес у науковців, які спеціалізуються на дослідженні проблематики інформаційних процесів в рамках транскордонного переміщення інформації, оскільки часто така інформація може порушувати державний суверенітет. У випадку збору та обробки інформації однією державою про іншу, яка часто, до того ж, є конфіденційною, виникає загроза порушення суверенітету цієї держави.

Тут слід зазначити, що кожна із європейських держав має свої здобутки у інформаційній сфері, зокрема у забезпеченні інформаційної безпеки, однак вони знаходяться на різноманітних технологічних і нормативно-правових рівнях. В Україні також розроблено низку правових актів по забезпеченню інформаційної безпеки.

З огляду на те, розроблення спільних шляхів покращення взаємодії між державами у рамках забезпечення інформаційної безпеки повинно виступати результатом уніфікації законодавства цих країн з метою зниження рівня технологічного розриву в контексті забезпечення інформатизації суспільства.

У державах Європейського Союзу, порівняно із Україною, наявна спеціальна система інформаційних баз даних та видань, через яку забезпечується доступ, а також поширюються дані стосовно особливостей прийняття актів правового регулювання інформаційної безпеки. Також по цих інформаційних базах даних та виданнях поширюється офіційна інформація про діяльність держав Європейського Союзу у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Разом з тим, окрім офіційних інформаційних видань, по яких розповсюджується інформація, наявні ще і інші джерела поширення інформації, які базуються на новітніх досягненнях комп'ютерної інформатики та технологій, зокрема це комп'ютерні інформаційні бази даних, електронні публікації, комп'ютерні інформаційні системи.

Комісією Європейського Союзу та водночас Радою Європейського Союзу було запропоновано розв'язувати проблему порушення інформаційної безпеки через створення

ряду спеціальних комп'ютерних систем (спеціалізованих комп'ютерних мереж і спеціалізованих банків даних), у яких зберігається і через які поширюється інформація.

До прикладу така спеціально створена комп'ютерна система як CELEX призначена для зберігання та поширення основних джерел права держав Європейського Союзу. Ця система виступає електронним аналогом офіційного журналу. Банк даних цієї системи містить усі повні тексти документів, які прийняті Європейським Союзом та Європейським Співтовариством від 1951-го року. Тексти документів у системі CELEX класифіковані на 7-м секторів:

- 1) угоди;
- 2) установчі договори;
- 3) документи підготовчого та допоміжного характеру, що укладені Європейським Парламентом, Комітетом регіонів та іншими органами;
- 4) законодавчі акти, які прийняті різними інститутами Європейського Союзу;
- 5) парламентські питання;
- 6) посилення на законодавчі акти, прийняті державами Європейського Союзу, з метою виконання положень, закріплених директивами Європейського Союзу;
- 7) рішення Суду Першої Інстанції та рішення Європейського Суду [8].

Окрім системи CELEX існують і інші комп'ютерні системи зберігання та поширення даних, зокрема такі як:

– система SCAD (створена спеціально для зберігання та поширення документів офіційними мовами Європейського Союзу та містить автоматизований каталог Бібліотеки Європейської комісії) [9];

– система ECLAIR (функції цієї системи є аналогічними функціям системи SCAD) [10].

Слід відмітити, що у Європейському Союзі також функціонують спеціальні інформаційні центри, які розташовані практично у всіх великих містах держав Європейського Союзу. Так, ці інформаційні центри прийнято класифікувати на такі види:

– європейські інформаційні центри, у яких зберігаються та поширюються дані для підприємств;

– довідкові центри, які функціонують при університетах;

– європейські депозитарні бібліотеки та євробібліотеки, у яких містяться копії офіційних документів Європейського Союзу;

– локальні міські та сільські інформаційні центри;

– система Європрава, до складу якої входять професійні юристи, що надають консультації громадянам та юридичним особам держав Європейського Союзу у сферах застосування права Європейського Союзу.

Не менш важливе значення у сфері забезпечення інформаційної безпеки у Європейському Союзі відіграють міжнародні організації.

Слід також зазначити, що Європейським Союзом розроблено безліч інформаційних систем та програм, основна спрямованість яких націлена розширення міжнародного та регіонального співробітництва у сфері інформатизації. Так, із 1979-го року за підтримки Європейського Союзу діє міжнародна мережа EuroNet. Основна мета функціонування зазначеної вище мережі полягає у поширенні наукової, технічної, юридичної та соціально-економічної інформації по державах Європейського Союзу. Також за підтримки Європейського Союзу створено базу даних Eurostat, яка відображає здебільшого соціально-економічні особливості розвитку держав Європейського Союзу.

Як показують дослідження проблематики забезпечення інформаційної безпеки, міжнародною організацією ЮНЕСКО також розробляються та реалізуються різні програми у сфері інформатизації.

У кінці минулого століття європейські правники-законодавці значну увагу приділяли особливостям захисту інформації. Так, у 1981-му році у місті Страсбурзі Радою Європи було розроблено Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [11]. основною метою цієї конвенції виступає забезпечення на території держав-членів Ради Європи для кожної особи, незалежно від громадянства цієї особи чи місця проживання, дотримання її прав та основоположних свобод, а саме права на недоторканність приватного життя, в рамках здійснення автоматизованої обробки персональних даних, які її стосуються.

В Україні Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних ратифіковано у 2010-му році Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних» [12], а на початку 2011-го року вона набула чинності.

Водночас у 1980-му році Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) прийнято документ під назвою «Керівні принципи захисту особистого життя і передача даних про особу через кордон» [13], який обмежує несанкціонований збір інформації про фізичних і юридичних осіб стосовно передачі за кордон для використання у неправомірних цілях у державах-отримувачах такої інформації.

Дослідження засвідчують, що у майже кожній країні світу, зокрема і в Україні, вирішуються проблеми порушення конфіденційності інформації. Відомо, що інформація у мережі має бути прозорою, відкритою, доступною для учасників цієї мережі. Колосальні роботи щодо досягнення зазначених вище завдань проводяться також і державами Європейського Союзу, зокрема вони стосуються особливостей регулювання процесу обробки персональної інформації.

Так, Директивою 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [14] регулюються особливості захисту конфіденційної інформації, зокрема документом встановлено, що:

– кожен громадянин Європейського Союзу не має права зберігати секретну інформацію;

– кожна особа, про яку збирається інформація, повинна знати те, яка інформація про неї збирається та як вона використовується;

– кожна особа, про яку збирається інформація, повинна мати можливість запобігати використанню такої інформації, якщо вона не надає згоди на використання;

– кожна особа, про яку збирається інформація, повинна мати можливість коригувати інформацію, яка про неї збирається;

– суб'єкт, який збирає інформацію про особу, має дотримуватись вимог стосовно збору та використання такої інформації, а також забезпечити достовірність використання.

У країнах Європейського Союзу збір персональної інформації базується на відповідних умовах. З огляду на те, однією із найважливіших умов виступає обов'язок особи, яка збирає інформацію, реєструватися (поширеною є у Нідерландах та Німеччині) чи повідомляти орган, який спеціалізується на стеженні за дотриманням вимог стосовно збереження даних (поширеною є у Великій Британії, Іспанії, Італії та Франції).

Варто зазначити, що саме Директивою 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [14] передбачено повідомляти орган про вчинення дій із інформацією про особу. Водночас невиконання такої вимоги, зазначеної у Директиві 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» карається у вигляді штрафу, а у частих випадках – розглядається як кримінальний злочин (найбільш поширеним такий вид покарання є у Великій Британії, Італії, Нідерландах та Франції).

На сьогодні зустрічаються випадки, коли компаніями, які надають інформацію, вводяться спеціальні умови, які вимагають від збирачів інформації дотримання правил поведінки із конфіденційною інформацією. До прикладу наявні випадки видачі спеціальних сертифікатів компаніями, за якими сайти, які запитують інформацію, можуть її отримати лише у тому випадку, коли вони вже мають такий сертифікат, який підтверджує їх правомірне поведіння їх одержаною раніше конфіденційною інформацією. Так, в наш час найбільш відомими сертифікатами є сертифікат TRUSTE та сертифікат BBBonline, однак в Україні їх ще не застосовують для збирачів конфіденційної інформації.

У ході проведеного дослідження треба наголосити, що в Україні потрібно законодавчо регулювати процедуру сертифікації збирачів конфіденційної інформації (здебільшого інтернет-сайтів). Це, своєю чергою, сприятиме результативному та ефективному захисту інформації, а у перспективі – забезпеченню інформаційної безпеки.

Алгоритм передачі конфіденційної інформації у державах Європейського Союзу чітко регламентований та регулюється законодавством. Відтак, законодавче регулювання передачі конфіденційної інформації передбачає заборону на прослухування чи перехоплення повідомлень, їх зберігання без відома та згоди особи, окрім випадків, які дозволені законодавством в цілях забезпечення національної безпеки, оборони чи розслідування злочинів (зазначається Директивою № 97/66 ЄС Європейського Парламенту і Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» [15]).

При тому, правовий режим «копіювання» конфіденційної інформації (зазначається Директивою № 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію» [16]) звільняє особу, яка здійснює копіювання конфіденційної інформації, від відповідальності у випадку, коли копіювання зроблено автоматично і носить тимчасовий характер.

Директивою № 97/66 ЄС Європейського Парламенту і Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» [15] зазначається, що передача конфіденційної інформації (персональних даних), яка має гарантувати захист особистого простору у сфері телекомунікацій, повинні бути пошкоджені чи зроблені анонімними у випадку розірвання з'єднань із провайдером.

Опираючись на інформацію, представлену у [17], на сьогодні існують такі способи захисту інформації, які виконують провідну роль у сфері забезпечення інформаційної

безпеки не тільки України, але і багатьох держав світу, в тому числі держав Європейського Союзу, як:

1) способи захисту від незаконного доступу до інформації, зокрема способи автоматизації, виборче управління доступом, мандатне управління доступом, журналювання, управління доступом на базі ролей;

2) способи захисту інформації через систему аналізу і моделювання інформаційних потоків;

3) способи захисту інформації через систему моніторингу мереж, зокрема через систему недопущення витоків конфіденційної інформації та через систему встановлення та недопущення вторгнень до конфіденційної інформації;

3) способи захисту інформації через систему аналізаторів протоколів;

4) способи захисту інформації через антивірусні засоби;

5) способи захисту інформації через міжмережеві екрани;

6) способи захисту інформації через криптографічні засоби, зокрема через цифровий підпис та шифрування;

7) способи захисту інформації через систему резервування, зокрема через Резервний Центр Оборонення Даних, резервне копіювання чи відмовостійкий кластер;

8) способи захисту інформації через систему безперебійного живлення;

9) способи захисту інформації через систему аутентифікації на базі ключа доступу, пароля, сертифікату чи біометричних даних;

10) способи захисту інформації через недопущення злому катриджів та корпусів устаткування;

11) способи захисту інформації через контроль і управління доступом;

12) способи захисту інформації через інструментальне аналізування систем захисту тощо.

Дослідження доводять, що одним із найбільш результативних способів захисту конфіденційної інформації, яка передається внаслідок використання мережі Інтернет, виступає шифрування. Однак, існують випадки, коли такий спосіб захисту є неефективний, проте часто змушує державу до пошуку та впровадження інших, більш ефек-

тивних способів правового регулювання сучасних механізмів шифрування. У таких ситуація держава намагається впроваджувати діяльність Інтернету відповідно до законодавчо-правових аспектів, так би мовити – регулювати діяльність осіб у світовій мережі.

Вищезазначені ідеї регулювання діяльності світової мережі Інтернет висувають багато держав світу, у тому числі і Україна. До прикладу у Великій Британії цілком легалізована процедура надання права державним органам стосовно вимагання від провайдерів випусків журналів мережевого трафіку, а також перехоплення повідомлень. Водночас у Італії функціонує механізм накладення штрафу (санкцій) на випадок порушення процедури розголошення конфіденційної інформації (персональних даних).

З огляду на те, слід зазначити, що кожна держава в світі повинна виправдано обмежувати вільну передачу конфіденційної інформації (персональної інформації), зокрема у світовій мережі Інтернет. При тому, вільний обмін інформацією у світовій мережі Інтернет не має створювати жодної шкоди громадянам кожної із держав світу. Навпаки держава повинна гарантувати громадянам їх право на конфіденційність, а для того повинна створити демократичне суспільство із використанням для цього процесу не тільки законодавчо-правової бази, але і ряду розроблених та проваджених новітніх технологій і програмного забезпечення інформаційних процедур.

Висновки і перспективи подальших розвідок

За результатами опрацювання ряду джерел, Законів України, Конвенції Ради Європи і Директив Європейського Парламенту та Ради [1–19] слід відмітити, що законотворча діяльність стосовно забезпечення інформаційної безпеки успішно здійснюється не лише сьогодні, але і здійснювалася ще у кінці минулого століття. З'ясовано, що процедура правового регулювання інформаційної безпеки з'явилася досить недавно та відображає той факт, що Україна дещо відстає від загального розвитку інформаційно-телекомунікаційного простору держав Європейського Союзу.

Встановлено, що у державах Європейського Союзу на досить високому рівні регламентуються взаємини стосовно обігу (передачі) конфіденційної інформації (персональних даних), однак в Україні регулювання таких процедур не відбувається на настільки високому рівні.

Доведено, що в Україні питання забезпечення інформаційної безпеки, порівняно із державами Європейського Союзу, набуває практичного значення в рамках захисту суверенітету і територіальної цінності, особливо після випадів зазіхань на територію України. З огляду на те, Верховною радою України було прийнято Закон України «Про національну безпеку України», який лише поверхнево відображає ключові аспекти взаємодії між Україною та Європейським Союзом в рамках забезпечення належного рівня інформаційної безпеки.

Література

1. Schwab K. The fourth industrial revolution. *Foreign Affairs*. 2016. Vol. 12. P. 78.

2. *The economic impact of shutting down Internet and mobile phone services in Egypt*. OECD Directorate for Science, Technology and Industry. URL: <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/theeconomicimpactofshuttingdowninternetandmobilephoneservicesinegypt.htm>.

3. Гвоздецький В. Зміст та сутність корупції у сучасному світі. *Університетські наукові записки (Часопис Хмельницького університету управління і права)*. 2011. № 1 (37). С. 234–239.

4. Дзьобань О. П., Соснін О. В. До проблеми визначення місця й ролі інформаційних аспектів безпеки у соціальних процесах. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Вип. 1 (3). С. 45–49.

5. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікативною діяльністю. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 24–34.

6. Пилипчик В. Г., Дзьобань О. П. *Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір*: монографія. Ужгород: ІВА, 2014. 282 с.

7. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із

змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

8. *CELEX numbers (updated)*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/content/guided-tour/celex-number.html?locale=en>.

9. *SCAD Bulletin*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cf5d9b41-e336-4114-9504-fce2b9a77086>.

10. *Eclair*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/384d69dd-4fa5-4200-91fb-a0d87de6948e>.

11. *Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних* від 20.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text.

12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних» від 06.07.2010 р. № 2438-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17#Text>.

13. *OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data*. URL: <https://www.oecd.org/internet/ieconomy/oecdguidelinesontheProtectionofPrivacyandTransborderFlowsOfPersonalData.htm>.

14. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text.

15. Директива № 97/66 ЄС Європейського Парламенту і Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» від 15.12.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_243#Text.

16. Директива № 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 08.06.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text.

17. Система забезпечення інформаційної безпеки. Огляд. URL: <https://valtek.com.ua/system-integration/security-control-system/integrated-security-systems/information-security-system-review>.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито концептуальні засади покращення взаємодії між Україною та Європейським Союзом у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Встановлено, що кожна із європейських держав має свої здобутки у інформаційній сфері, зокрема у забезпеченні інформаційної безпеки, однак вони знаходяться на різноманітних технологічних і нормативно-правових рівнях. З'ясовано, що шляхи покращення взаємодії між державами у рамках забезпечення інформаційної безпеки повинні виступати результатом уніфікації законодавства цих держав з метою зниження рівня технологічного розриву в контексті забезпечення інформатизації суспільства. Визначено, що у державах Європейського Союзу, порівняно із Україною, наявна спеціальна система інформаційних баз даних та видань, через яку забезпечується доступ, а також поширюються дані стосовно особливостей прийняття актів правового регулювання інформаційної безпеки. Досліджено інформаційні системи та програми, розроблені Європейським Союзом, з метою розширення міжнародного та регіонального співробітництва у сфері інформатизації. Вивчено законодавчо-правові особливості захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки у Європейському Союзі та Україні. Проаналізовано способи захисту інформації. Доведено, що одним із найбільш результативних способів захисту конфіденційної інформації, яка передається внаслідок використання мережі Інтернет, виступає шифрування. Встановлено, що у державах Європейського Союзу на досить високому рівні регламентуються взаємини стосовно обігу (передачі) конфіденційної інформації (персональних даних), однак в Україні регулювання таких процедур не відбувається на настільки високому рівні. Доведено, що в Україні питання забезпечення інформаційної безпеки, порівняно із державами Європейського Союзу, набуває практичного значення в рамках захисту суверенітету і територіальної цінності.

Ключові слова: інформаційна безпека, конфіденційна інформація, персональні дані, законодавче регулювання.

SUMMARY

The article reveals the conceptual principles of improving cooperation between Ukraine and the European Union in the field of information security. It is established that each of the European states has its achievements in the field of information, in particular in ensuring information security, but they are at different technological and regulatory levels. It was found that ways to improve cooperation between states in the framework of information security should be the result of unification of the legislation of these states in order to reduce the level of technological gap in the context of ensuring the informatization of society. It is determined that in the countries of the European Union, in comparison with Ukraine, there is a special system of information databases and publications, through which access is provided, as well as data on the peculiarities of the adoption of acts of legal regulation of information security. The information systems and programs developed by the European Union for the purpose of expansion of the international and regional cooperation in the field of informatization are investigated. The legal features of information protection and information security in the European Union and Ukraine have been studied. Methods of information protection are analyzed. It has been proven that one of the most effective ways to protect confidential information transmitted as a result of using the Internet is encryption. It is established that in the European Union the relations concerning the circulation (transfer) of confidential information (personal data) are regulated at a fairly high level, but in Ukraine the regulation of such procedures does not take place at such a high level. It is proved that in Ukraine the issue of information security, in comparison with the states of the European Union, acquires practical significance in the framework of protection of sovereignty and territorial value.

Key words: information security, confidential information, personal data, legal regulation.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА МІСЦЕ У НІЙ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ВОРОНИЙ Олександр Олександрович - здобувач аспірантури Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК: 342.95 (477)

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, визначено систему суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності та місце у ній Служби безпеки України. Підкреслено, що хоча позиції науковців та законодавця загалом різні щодо питання суб'єктного складу протидії корупції та організованій злочинності, вони в сукупності мають єдине раціональне зерно. Відповідно до нього учасники правовідносин у досліджуваній сфері мають спільні риси, виражені в їх правовому статусі, організаційних особливостях та векторі діяльності.

Встановлено, що система суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності – це група взаємопов'язаних, але не підпорядкованих одне одному, спеціально уповноважених учасників правовідносин, на яких покладаються права та обов'язки у галузі протидії корупції та організованій злочинності шляхом застосування спеціального правового інструментарію.

Доведено, що до числа суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності відносяться центральні органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України), правоохоронні органи держави, (СБУ, Національне антикорупційне бюро України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України тощо), територіальні органи виконавчої влади. Відмічено, що в даній системі Служба безпеки України відіграє особливу роль, адже вона є спеціалізованим органом протидії корупції та організованій злочинності. Цей ор-

ган за своїм правовим статусом бере безпосередню участь у встановленому колі суспільних відносин. Діяльність СБУ щодо протидії корупції та проявам організованої злочинності є безпосереднім напрямом роботи відомства

Ключові слова: суб'єкт, протидія, корупція, організована злочинність, система, Служба безпеки України.

Постановка проблеми

Особливий характер, тенденційність, суспільна небезпечність та неприйнятність явищ організованої злочинності та корупції порушують питання державного спротиву ним, що покладається на розгалужену систему спеціальних учасників протидії вказаним категоріям. Останні мають власний набір завдань, функцій, компетенцію та загалом відіграють окрему роль в державі. Проте, об'єднання подібних учасників в рамках правовідносин за фактом протидії корупції та організованій злочинності робить їх відповідними суб'єктами специфічного за своїм характером процесу, чільне місце в якому відведено Службі безпеки України, яка також за своїм правовим статусом є правоохоронним відомством з особливим статусом.

Стан дослідження

Теоретичною основою дослідження є напрацювання вчених, які в своїх наукових працях розглядали особливості суб'єктного складу системи протидії корупції та організованій злочинності. До цієї групи вчених, зокрема, відносяться С.М. Алфьоров,

М.І. Мельник, В.Г. Севрук, Г.В. Форос, Л.М. Давиденко, О.М. Музичук, А.В. Носач, А.А. Митрофанов та інші. Однак, жодний з представлених науковців не приділяв належної уваги місцю в зазначеній системі Служби безпеки України.

Метою статті є визначення системи суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності і місця в ній СБУ.

Виклад основного матеріалу

На наш погляд, система суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності – це група взаємопов'язаних, але не підпорядкованих одне одному, спеціально уповноважених учасників правовідносин, на яких покладаються права та обов'язки у галузі протидії корупції та організованій злочинності, шляхом застосування спеціального правового інструментарію.

Слід вказати, що у сучасній правовій науці можна виділити різні підходи до переліку суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності, а також покладених на них законом повноважень. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – це органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції[1].

Відповідно до законодавчої бази виключно зазначені вище органи є ключовими «гравцями» в галузі протидії корупції. Як бачимо, в наведеному переліку не має місця Службі безпеки України та багатьом іншим відомствам, які об'єктивно мають повноваження в сфері боротьби із корупційними проявами. У зв'язку із цим багато вчених не згодні із запропонованою законодавцем класифікацією та формують власні думки з цього приводу. Наприклад, С.М. Алфьоров виділяє три групи суб'єктів протидії корупції. Перший вид суб'єктів включає в себе спеціально уповноважених на здійснення заходів щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень органи. На погляд вченого, такими органами є спеціальні підрозділи по Міністерства

внутрішніх справ України, податкової міліції, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо інше не передбачено законом. Друга група суб'єктів здійснює заходи із запобігання та протидії корупції опосередковано, тобто в межах своєї поточної діяльності шляхом спрямування та координації дій. До таких органів слід віднести: Президента України, Верховну Раду України, органи прокуратури, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції в межах повноважень, визначених Конституцією України; органи державної влади, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції або беруть участь у їх здійсненні в межах повноважень, визначених законами; Кабінет Міністрів України, який спрямовує та координує роботу органів виконавчої влади щодо запобігання і протидії корупції відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України. На третьому місці, опосередковано протидіють корупції уповноважені підрозділи органів державної влади; місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості та форми власності, їх посадові та службові особи, а також громадяни, об'єднання громадян за їх згодою[2, с.4–5].

Дещо іншу позицію з приводу суб'єктного складу протидії корупції займає М.І. Мельник. Науковець вказує, що суб'єкти протидії корупції поділяються на три групи. Першу групу суб'єктів складають вищі державні органи — Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, яким належить прерогатива визначення внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави, складовою якої є антикорупційна політика, і забезпечення її здійснення. Друга група суб'єктів здійснює законодавче (нормативно-правове) забезпечення протидії корупції. Такими суб'єктами є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, відповідні міністерства та відомства. Особливе місце серед цих органів займає Верховна Рада України, від якої як єдиного законодавчого органу в нашій дер-

жаві головним чином залежить якість забезпечення правового регулювання протидії корупції. Третю групу зазначених суб'єктів складають суб'єкти безпосередньої правоохоронної діяльності в сфері протидії корупції до яких автор, зокрема відносить Службу безпеки України [3].

Іншим вектор характерний баченню законодавця та вчених щодо суб'єктів протидії організованій злочинності. У Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 №3341-ХІІ встановлено, що систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, становлять: по-перше, спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи; по-друге, державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій. До державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, належать:

- Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України;
- спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України. В разі необхідності Верховною Радою України на постійній або тимчасовій основі можуть бути створені й інші спеціальні органи для боротьби з організованою злочинністю [4].

В свою чергу, до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать: органи Національної поліції; органи прокуратури України; органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Національне антикорупційне бюро України[4].

Як і у випадку із переліком суб'єктів протидії корупції щодо питання учасників протидії явищу організованої злочинності та місця серед них Служби безпеки України у окремих науковців також мають влас-

ні думки. Так, В.Г. Севрук стверджує, що в широкому значенні в протидії організованої злочинності беруть участь представницькі органи, органи виконавчої влади, судові органи; весь комплекс підприємств, установ і організацій, що функціонують в різних сферах соціальної життєдіяльності; громадські об'єднання та окремі громадяни. Проте, вказана діяльність здійснюється переважною більшістю названих органів або організацій супутніх в процесі вирішення інших завдань. Лише для порівняно невеликої частини цих суб'єктів, які реалізують спеціальні цілі та завдання протидії злочинності, наділені відповідними правами й обов'язками з впливу на ті або інші криміногенні фактори та у зв'язку з цим здійснюють відповідне інформаційне, методичне, ресурсне, кадрове забезпечення, вказана діяльність є спеціально обумовленою. В рамках протидії організованій злочинності неможливо не згадати про суб'єктів, які її здійснюють. Залежно від цілей, завдань та функціональних обов'язків, суб'єктів протидії злочинності умовно можна поділити на дві групи: суб'єкти протидії злочинності, які діють на загальносоціальному рівні; спеціальні суб'єкти протидії злочинності. До спеціальних суб'єктів протидії злочинності належать: органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю (які діють у рамках кримінального судочинства); органи, що здійснюють інші функції (діють поза рамками кримінального судочинства) [5, с.129]. Схожу позицію займає Г.В. Форос, який зазначає, що держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та об'єднання вживає заходів щодо протидії організованій злочинності. Суб'єктом діяльності щодо протидії організованій злочинності та попередження злочинів, на думку автора, можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. Інші, зокрема забезпечувальні, заходи (навчання, видання літератури, підготовка рекомендацій, фінансування тощо) не дають функціональних підстав

поширювати на їхніх виконавців термін «суб'єкт» запобігання організованій злочинності та злочинним проявам [5, с.180].

Окремі науковці, наприклад, Т.М. Міщенко, критикують чинне законодавство, яким визначаються суб'єкти протидії організованій злочинності. Так, вчена, посиляючись на Рішення Конституційного Суду України від 07.04.2004 №9-рп/2004, яким визнано не конституційним та відповідно припинено і діяльність Комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України, оскільки укази Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» та «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» також визнані неконституційними, вважає, що єдиним та повноправним спеціальним суб'єктом протидії організованій злочинності на сьогоднішній день є виключно Служба безпеки України [6]. До інших суб'єктів протидії організованій злочинності вчена відносить Державну прикордонну службу України та органи доходів та зборів. Так, перше відомство сприяє спеціальним підрозділам Служби безпеки України і підрозділам органів внутрішніх справ у виявленні, припиненні та попередженні організованої злочинної, затриманні та притягненні до відповідальності її учасників. Своєї черги органи доходів і зборів виконують обов'язки щодо:

- забезпечення виявлення порушень законодавства про податки, збори, платежі та негайно повідомляти про це відповідні спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю;

- за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю проводити перевірку своєчасності надання і достовірності документів, пов'язаних з обчисленням сум платежів до бюджету, одержувати документи про платежі, що підлягають оплаті, та ті, що фактично надійшли в бюджет, здійснювати з цією метою входження в інформаційну систему, зв'язану з підприємництвом;

- негайного повідомлення про всі випадки перереєстрації підприємства у зв'язку

із зміною власника спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю тощо [7, с.134].

Висновки

Тож, хоча позиції науковців та законодавця загалом різні щодо питання суб'єктного складу протидії корупції та організованій злочинності, вони в сукупності мають єдине раціональне зерно. Відповідно до нього учасники правовідносин у досліджуваній сфері мають спільні риси, виражені в їх правовому статусі, організаційних особливостях та векторі діяльності. Враховуючи отриману інформацію можемо навести остаточний висновок з приводу суб'єктів протидії корупції та організованій злочинності. На наш погляд, вони являють собою організовану систему тісно співпрацюючих, однак, незалежних одне від одного органів державної влади та їх посадових осіб, на які законодавством покладено права, обов'язки, функції та завдання в сфері протидії проявам корупції та організованій злочинності в Україні, шляхом застосування в межах компетенції кожного з них нормативно визначеного інструментарію правового впливу, а саме заходів, засобів та методів протидії явищам корупції і організованій злочинності. До числа подібних суб'єктів відносяться центральні органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України), правоохоронні органи держави, (СБУ, Національне антикорупційне бюро України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України тощо), територіальні органи виконавчої влади. В даній системі Служба безпеки України відіграє особливу роль, адже вона є спеціалізованим органом протидії корупції та організованій злочинності. Цей орган за своїм правовим статусом бере безпосередню участь у встановленому колі суспільних відносин. Діяльність СБУ щодо протидії корупції та проявам організованої злочинності є безпосереднім напрямом роботи відомства.

Література

1) Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 №1700-VII // Відомості Верховної Ради України.2014.№49.ст.2056.

2) Алфьоров С.М. Суб'єкти, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, відповідно до проекту Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / С.М. Алфьоров // Актуальні питання юридичної науки та правоохоронної діяльності. 2011. №1. С. 3–7.

3) Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дисертація / М.І. Мельник // Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2002. 432 с.

4) Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон від 30.06.1993 №3347-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. №35. ст. 358.

5) Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності / Г. В. Форос // Правова держава. № 14. 2012. С. 179–184.

6) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту "а" п. 2 ст. 5, ст. 8, абзаців 1, 2 п. 2 ст. 23 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», указів Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» та «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» (справа про Координаційний комітет): рішення від 07.04.2004 №9-рп/2004 // Офіційний вісник України. 2004. №16. ст. 1122.

7) Міщенко Т.М. Суб'єкти, уповноважені на боротьбу з організованою злочинністю, що супроводжується корупційними зв'язками, за результатами реформ в Україні / Т.М. Міщенко // Європейські перспективи. 2015. №5. С. 129–134.

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, defines the system of subjects of anti-corruption and organized crime and the place of the Security Service of Ukraine in it. It is emphasized that although the positions of scholars and the legislator in general differ on the issue of the subject composition of the fight against corruption and organized crime, they together have a single rational grain. According to him, the participants of legal relations in the research area have common features, expressed in their legal status, organizational features and vector of activity.

It is established that the system of subjects of counteraction to corruption and organized crime is a group of interconnected, but not subordinated to each other, specially authorized participants of legal relations on whom the rights and duties in the field of counteraction to corruption and organized crime by application of special legal tools .

It is proved that the subjects of combating corruption and organized crime include central state authorities (Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, President of Ukraine), state law enforcement agencies (SBU, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, National Police of Ukraine, State Border Guard Service). Ukraine, etc.), territorial executive bodies. It is noted that the Security Service of Ukraine plays a special role in this system, as it is a specialized body for combating corruption and organized crime. This body by its legal status is directly involved in the established circle of public relations. The activities of the SBU to combat corruption and organized crime are a direct direction of the department

Key words: subject, counteraction, corruption, organized crime, system, Security Service of Ukraine.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ У КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

РОМАНЧУК О.З. - здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
УДК 342.727

Стаття содержит анализ вопроса методологической основы доктринального исследования электронного управления. Общую парадигму исследования определяют следующие подходы: синергетический; комплексный; гуманистический; постгуманистичный. Доказывается, что философские методы отражают основную мировоззренческую идеологию исследования, обеспечивают основной конструкт и архитектуру анализа и ориентируют исследование на поиск истины.

Ключевые слова: электронное управление, методология, методы, подходы, конституционное право.

Постановка проблеми

Електронне урядування на міжнародному рівні визнано ефективною системою удосконалення функціонування органів влади, яка в широкому розумінні здатна реформувати всю форму управління державними інституціями. Основне завдання електронного урядування це забезпечити на захист конституційних прав та свобод громадян.

Методологічну основу дослідження електронного урядування з позиції конституційного права повинна становити методи конституційного права. Її О. Скрипнюк позиціонує «як вчення про систему методів, принципів, спеціальних засобів та прийомів вивчення загальних закономірностей, виникнення, розвитку, функціонування та забезпечення конституційно-правових відносин, конституційно-правових явищ та ін-

ститутів» [1, с. 109]. Тому визначаємо, що питання електронного урядування полягає у комплексному методологіюванні.

Стан дослідження

Проблемою відкритості та доступності органів публічної влади займалися представники як теоретичної юриспруденції, так і конституційного і адміністративного права, зокрема О. Дніпров, О. Зарічний, І. Жаровська, В. Ковальчук, Ю. Бисага, Д. Белов, О. Скрипнюк та інші. Проте активне впровадження системи електронного урядування потребує додаткового аналізу проблемних питань в цій сфері. Одною з них є визначення методологічного інструментарію, що б сприяв ефективному доктринальному пошуку.

Метою статті є комплексний аналіз методологічних основ дослідження електронного урядування.

Виклад основних положень

Першочергово необхідно виокремити методологічні підходи, які визначають загальну парадигму предмету дослідження. На нашу думку загальнообов'язковими є наступні.

Синергетичний підхід є новітнім, але вже практично обов'язковим при аналізі правових явищ, що мають новітні характеристики. Реальні можливості використання синергетичного підходу в праві тільки в останні роки виявляються в роботах, які

потребують дослідження проблем у межах різних дисциплін.

Синергетика – це наука, що вивчає нелінійні процеси, тобто, на відміну від класичних конституційних процесів та явищ, ми не можемо досліджувати електронне урядування як сталий інститут. Ця новітня парадигма не є повністю визначеною, і ми не знаємо, які зовнішні та внутрішні чинники будуть визначальними при формуванні електронного урядування як кінцевого правового та державницького явища. Більше того, ми не можемо спрогнозувати можливі коливання та вектори розвитку, тому аналіз потрібно здійснювати з урахуванням розвитку різних соціальних та технічних процесів та електронного урядування. «Синергетика виходить з того, що складним системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку – спочатку необхідно виявити їх власні тенденції розвитку (природні аттрактори) і лише після цього виводити ці системи топологічно визначеними впливами на шлях їх еволюційного розвитку» [2, с. 98]. Тому передбачити домінуючі механізми самоорганізації конституційного інституту електронного урядування та їх поведінку та розвиток можна тільки з врахуванням синергетичності цього явища.

Комплексний підхід дослідження. Такий підхід передбачає аналіз предмета дослідження у межах поєднання різних наукових шкіл, понять і методів та «реалізується через принцип взаємної додатковості. Взаємна додатковість реалізується там, де потребами самого дослідження диктується необхідність зорганізувати бачення об'єкта з найрізноманітніших позицій, необхідність поєднання в пізнанні методів різних наук, необхідність синтезу різноаспектного знання, його комплексування» [3, с. 24].

Електронне урядування – це модель управління, в якій передбачено сукупність внутрішніх та зовнішніх зв'язків, які відображають можливості впровадження їх у різних сферах як публічно-правового, так і приватно-правового характеру. Більшість наукових доробків, що репрезентуються у сучасній доктрині, спрямовані на окрему сферу чи певний вид державної влади, проте такий аналіз позбавлений комплексного

характеру, що позбавляє можливості вироблення єдиних стандартів, еталонів, принципів та загальних норм правового регулювання, а також виявлення системних помилок у функціонуванні електронного урядування.

Гуманістичний метод є обов'язковим у формуванні юридичних понять у демократичній державі. Людина – основна правова цінність суспільства, захист її прав та свобод – основний напрям діяльності держави та всього її публічного апарату. Управлінська діяльність повинна надіятися рисами гуманізму, тому дослідження електронного урядування, на нашу думку, повинно невід'ємно здійснюватися не просто з врахуванням думки народу, а з визнанням прав та свобод окремого громадянина як первинної, фундаментальної цінності. Зміст управління, у тому числі в електронній формі, завжди матиме певні прояви примусу, проте вагомо, щоб він не переходив риси, визначені пріоритетними в теорії конституціоналізму.

У взаємодії органів публічної влади та особи саме остання є пріоритетом, тому науковці цілком вмотивовано доводять, що «управління, яке здійснюється як суб'єкт-суб'єктна взаємодія, в перспективі стає самоуправлінням» [4, с. 83]. Також важливою є ще одна теза: «розуміючи управління як синтез суб'єкта та об'єкта, необхідності і свободи, ми розглядаємо його як творчість, яка завжди є створенням нового, а не просто маніпулюванням наявними елементами» [4, с.84]. Система державно-правового урядування трансформується як усі правові явища, проявом цього є електронне урядування, яке має дуальну природу – з одного боку, забезпечує відкритість, доступність публічної влади, протидіє корупційним та дискримінаційним проявам, реформує її відповідно до позитивних міжнародних стандартів, а з іншого боку, слугує ефективним механізмом контролю та моніторингу діяльності владного суб'єкта з боку громадськості, забезпечує широку можливість реалізації конституційних та інших видів прав людини, сприяє покращенню надання адміністративних та інших публічно-правових послуг. Така позитивна двостороння

конструкція електронного урядування позиціонує його як позитивний метод інституту сучасної правової реальності.

Проте такий методологічний підхід міг би здатися єдиною прийнятним, у разі відсутності особливих глобально-технічних викликів сучасного суспільства. Постгуманістичність нових правових явищ, у тому числі електронного урядування, полягає в наступному: невизначеність та неможливість спрогнозувати кінцеві наслідки розвитку; небезпеки, викликані використанням електронних засобів, що породжує потребу захисту від кібератак, технічних помилок тощо; нерівність осіб, що проявляється не тільки в класичних ознаках дискримінації, але й модерністських – рівний доступ до технічних можливостей, комп'ютерна грамотність людини, як вказує Харарі, «два процеси – біоінженерія і розвиток штучного інтелекту – сукупно можуть привести до поділу людства на невеликий клас суперлюдей і масовий нижчий клас непотрібних *Homo sapiens*» [5].

Використання постгуманістичного підходу зумовлене набагато ширшою потребою, ніж дослідження системи електронного урядування, – це глобальна проблема інформаційного суспільства. Постгуманізм доводить незворотність процесу: нині як держава, суспільство, так і людина практично позбавлені вибору щодо використання чи невикористання цифрових технологій. Це певна безальтернативна трансформація, яка вже укорінилася в конституційно-правовій реальності. «*Homo Deus* – це людина, що, на відміну від *Sapiens*, отримала в процесі еволюції, розвитку техніки, нанотехнологій ряд надзвичайних здібностей. Новий хист ставить людину на рівень Бога. І так гуманізм отримує нову глибину – як поклоніння людству, людині, пріоритет людського над усім іншим, живим і неживим. Нова релігія – поклоніння *Homo Deus*» [5].

Методи дослідження електронного урядування у конституційному вимірі слід виокремити в потрійну рівневу структуру – філософські, загальнонаукові та спеціально наукові.

Філософські методи відображають основну світоглядну ідеологію дослідження,

забезпечують основний конструкт та архітектоніку аналізу, вони зорієнтовують дослідження на пошук істини.

Діалектичний метод дає можливість шляхом всестороннього осмислення юридичних норм, юридичних фактів та зовнішньосоціальних чинників встановити об'єктивну соціальну дійсність, що забезпечує відкидання суб'єктивного фактора при аналізі, певних особистісних уподобань дослідника. Діалектика дослідження електронного урядування зумовлює потребу широкого аналізу явища через його нормативно-правовий та правореалізаційний генезис, дає можливість відобразити сучасні особливості функціонування електронного урядування (скажімо, перехід від системи Веб. 1 до Веб. 2) та встановити перспективи вдосконалення, розвитку та необхідної інформаційної, технічної та державно-правової трансформації електронного урядування та всього правового поля інформатизації суспільства.

Категорії діалектики — це гранично абстрактні поняття, що відображають найбільш загальні й суттєві властивості, сторони, зв'язки і відносини реальної дійсності і пізнання, відображені через визначення філософських категорій, з-поміж яких: матеріальне та ідеальне, простір і час, причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, загальне та одиничне, зміст і форма, сутність і явище, суперечність і розвиток. Визначимо деякі з них.

Константи матеріального та ідеального відображені через реальність функціонування системи та бажані наслідки такого функціонування. Ідеалом запровадження електронного урядування є цифрова держава. У рекомендаціях парламентських слухань на тему «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», що відбулися у Верховній Раді України 03 лютого 2016 року, зазначається: «На сучасному етапі переходу світового співтовариства до інформаційного суспільства ступінь розвитку інформаційного простору та інформаційних технологій стає безпосереднім чинником становлення активного та свідомого громадянина, національної конкурентоспроможності» [6].

Слід погодитися з науковцями, які стверджують, що «формами буття всіх матеріальних систем та процесів є простір та час. Простір визначає протяжність, структурність, співіснування та взаємодію усіх елементів матеріальних систем. Уявляючи матеріальний об'єкт як складну систему, що складається із елементів, виникає необхідність встановлювати будову, взаємне розташування усіх елементів, визначати координату, зв'язність, тобто визначати простір елементів» [7]. Просторове поширення електронного урядування полягає у межах двох полярних систем – віртуальний простір та реальний простір. Електронне урядування знаходить своє відображення в електронній цифровій формі онлайн, проте забезпечується (в тому числі правовими засобами) та організовується, моніториться та удосконалюється саме офлайн. Часові патерни вагомі при дослідженні, оскільки Українська держава гіперактивними кроками трансформує електронний потенціал електронного урядування, запроваджує нові додатки, платформи, блокчейни, технічні системи, тому актуальність проведених досліджень визначається сучасністю та швидкозмінливістю потреби правового удосконалення та юридико-технічної системи.

Метод трансцендентального аналізу відображається через суб'єктність, первинний для використання при аналізі прийнятності пропонованої системи електронного урядування, електронної демократії та електронного голосування для окремого суб'єкта, який функціонує у цій правовій реальності. За допомогою цього методу вдається встановити правову затребуваність окремих форм електронного урядування, внаслідок чого зробити висновок про потребу її конституційно-правової регламентації. Вказане прийнятне для того, щоб відобразити недоліки використання різних форм адміністративних послуг у різних сферах, визначити проблему електронної ідентифікації особи, акцентуючись на інтелектуальному та технічному рівні пересічного суб'єкта права.

Останнім часом особливо актуалізується герменевтичний метод, тому що багато соціальних явищ потребують трактуван-

ня мовного порядку. Герменевтичний метод вагомий у дослідженні електронного урядування в тріадному змісті: з одного боку, важливо використовувати його для тлумачення нормативно-правових актів, особливо такого виду, як лінгвістичне, що актуальне при аналізі технічних понять у їх правовому поєднанні; з другого боку, герменевтика дає можливість пропонувати удосконалення понятійно-категоріального апарату, з третього боку, здійснювати аналіз для належного відображення правових норм у засобах, що використовує система електронного урядування.

Другий рівень методологічної моделі дослідження електронного урядування повинні становити комплекс загальнонаукових методів. Найбільш затребуваними серед них є наступні.

Аналіз та синтез сприяє у виокремленні окремих елементів електронного урядування, особливо форм електронної демократії, які потребують предметнішого аналізу, серед яких електронне виборче право, використання соціальних мереж у правовому та політичному житті та електронна петиційна форма. Синтез дає можливість поєднати окремі властивості систем електронного урядування та визначити основні ознаки, які є характерними для належного функціонування системи електронного урядування.

Індукція використовується для репрезентації особливостей використання певних елементів урядування як в окремих країнах, так і регіонах нашої держави для визначення загальних властивостей належного (good) урядування. Дедукція дає можливість позиціонувати конституційне право як єдину загальну правову конструкцію, яка в загальному визначає домінуючі властивості, принципи, стандарти, що є ключовими для галузевого та інституційного використання електронного урядування в окремих сферах.

Спеціально-правові методи становлять третій рівень методології дослідження.

Метод конституційної компаративістики наділений широким потенціалом, оскільки за його допомогою встановлюються позитивні, тобто прийнятні для імплі-

лементатії в національну правову систему стандартів, що використовують держави. Таким чином досвід впровадження різних систем урядування дає можливість виокремити групи держав за рівнем впровадження технології та відобразити зв'язок між електронним урядуванням та демократичністю влади, подоланням проблем корупції та рівнем розвитку держави, захисту прав та свобод громадян. Потенціал цього методу дає можливість не тільки виокремлення позитивних аспектів, але й уникнення помилок, що зроблені іншими державами при впровадженні моделей нової управлінської системи.

Метод юридичного прогнозування може бути застосований для визначення перспектив подальшого розвитку конституційного права України у сучасних умовах, модернізації конституціоналізму, виокремлення напрямків розвитку електронного урядування. «Цифровий уряд – це новий спосіб організації та управління громадськими справами, впроваджуючи позитивні трансформаційні процеси в менеджменті та саму структуру організації, додаючи значення процедури та послуги, що надаються, все через впровадження та продовження використання інформаційно-комунікаційних технологій як фасилітатора цих перетворень» [8]. Метод дає можливість оцінити електронне урядування не як певну технічну платформу, а як вагомий фактор трансформації усієї системи державного управління.

Юридико-статистичний метод відображає ефективність національного урядування за різними критеріями, серед них національні показники, статистичні дані інших країн, що використовуються для порівняння, та індекси розвитку, розроблені на міжнародному рівні. Особливо репрезентативними є Рівень розвитку електронного урядування, який оцінюється Департаментом з економічних і соціальних питань ООН (UNDESA), та індекс EGDI (E-Government Development Index), що здійснюється щодва роки. Індекс EGDI є композитним, що утворюється через сукупність інших субіндексів та використовується для вимірювання готовності та потужності національних

адміністрацій у використанні інформаційно-комунікаційних технологій для надання інформаційних послуг населенню, бізнесу та застосування самими органами влади.

Метод анкетування дає можливість оцінити суб'єктивні погляди опитаних груп респондентів та сучасні прояви електронно-технічних удосконалень у сфері державного управління та проаналізувати їх ставлення до пропонованих нововведень у системі електронного урядування.

Висновок

У статті доведено, що вирішення конкретної теоретичної проблеми, пов'язаної з розробкою науково обґрунтованої концепції конституційно-правових засад функціонування електронного урядування в Україні, потребує комплексного методологіювання, що полягає у поєднанні методологічних підходів та тривірневої сукупності методів дослідження.

Література

1. Скрипнюк О. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми / О. Скрипнюк // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. -№ 2 (73). – С. 108-114.
2. Якімцов В. В. Міждисциплінарність синергетики / В. В. Якімцов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки.- 2015. -Вип. 11(4). – С. 97-101
3. Корсаков С. Н. Философская концепция комплексного исследования человека в творчестве И. Т. Фролова / Автореф. дисс. ... степ. д-ра филос. наук: спец. 09.00.13 М., 2011. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheloveknauka.com/filosofskaya-kontsepsiya-kompleksnogoissledovaniya-cheloveka-v-tvorchestve-i-t-frolova#ixzz3I5Ps5ifl>.
4. Мельниченко А. А. Управління у вимірах гуманізму / А. А. Мельниченко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011, № 2. – С. 81-85.

АНОТАЦІЯ

Стаття містить аналіз питання методологічного підґрунтя доктринального дослідження електронного урядування. Загальну парадигму дослідження визначають такі підходи: синергетичний; комплексний; гуманістичний; постгуманістичний. Доводиться, що філософські методи відображають основну світоглядну ідеологію дослідження, забезпечують основний конструкт та архітектоніку аналізу та зорієнтовують дослідження на пошук істини.

Ключові слова: електронне урядування, методологія, методи, підходи, конституційне право.

SUMMARY

The article contains an analysis of the methodological basis of the doctrinal study of e-government. The general paradigm of research is defined by the following approaches: synergetic; complex; humanistic; posthumanist. It is proved that philosophical methods reflect the basic ideological ideology of research, provide the basic construct and architecture of analysis and orient research to the search for truth.

Key words: e-government, methodology, methods, approaches, constitutional law.

5. Харари Н.Ю. НОМО DEUS. Краткая история будущего / Н.Ю. Харари М.: Синдбад, 2016.

6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України»: постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 року № 1073-VIII. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. № 17, с. 9. Ст. 191.

7. Лазарева Т. Філософські та загальнонаукові засади розробки методичної системи підготовки майбутніх інженерів – технологів харчової галузі до творчої професійної діяльності / Т. Лазарева, Я. Коралевський, А. Тарасюк // Проблеми інженерно-педагогічної освіти - 2016, № 50-51 – С. 232-239.

8. Rios D.M. En busca de una definición de Gobierno Electrónico. NovaGov. 23.10.2014. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://red.novagob.org/en-busca-de-una-definicion-de-gobierno-electronico/>

ПРАВОВІ ТА ФАКТИЧНІ ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

**КАТРИЧ А.В. - аспірант Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України**

УДК346.9(346)(52)

У статті проаналізовано поняття правової та фактичної підстави відповідальності у господарському судочинстві. Зазначено, що підстава господарсько-процесуальної відповідальності це комплексне поняття, яка визначається в трьох рівнозначних напрямках, тому підставою господарської процесуальної відповідальності в статті розглядається як така, що має юридичну, фактичну та процесуальну складову. Проаналізовані поняття юридичної, фактичної та процесуальної підстави для застосування відповідальності для учасників процесу. Встановлено, що норма господарської процесуальної відповідальності – це встановлено державою правило поведінки, яке забороняє або обмежує вчинення окремих дій учасниками процесу під загрозою застосування заходів господарської процесуальної відповідальності. Визначено, що норми господарського процесуального права мож-

на зазначити, що структура господарської процесуальної норми на завжди має чіткий розподіл, але як і інші норми галузей права складається з наступних елементів: гіпотеза, диспозиція, санкція. Так, гіпотеза вказує на умови, за яких діє правова норма, диспозиція вказує на саме правило поведінки, санкція – наслідки невиконання даного правила. Окреслена спрощена форма застосування заходів господарської процесуальної відповідальності, яка виникає в самому судовому засіданні, та має незначний характер. Визначено, що правовою підставою процесуальної відповідальності (в тому числі і господарському процесуальному праві) є норма, яка закріплена в процесуальному законодавстві.

Ключові слова: юридична відповідальність, юридична підстава, фактична підстава, процесуальна підстава, правова норма, диспозиція, гіпотеза, санкція.

В господарській процесуальній науці практично не має наукових напрацювань, які досліджують підстави та процесуальний порядок застосування господарської процесуальної відповідальності. Однак, дане питання є для здійснення основної мети – ефективного судочинства та відновлення нормального руху господарських процесуальних правовідносин. Для досягнення даної мети питання щодо підстав процесуальної відповідальності у господарському судочинстві потребує детального дослідження та аналізу.

Дослідженню питань правових та фактичних підстав відповідальності у госпо-

дарському судочинстві присвячено чимало наукових праць провідних вітчизняних та зарубіжних учених: Зуєв В.В., Шевченко А.Є., Каленіченко Л.І., Мацелюх І.А., Коваленко А.В. та інші.

Метою цієї статті є визначення правових та фактичних підстав відповідальності у господарському судочинстві.

Слід зазначити, що в наукових працях питання щодо підстав до притягнення до процесуальної відповідальності у господарському судочинстві здійснювалися фрагментарно. Так, наприклад, у своїй роботі В.В. Зуєв зазначає, що у праві під-

става відповідальності – це фундаментальна категорія, від якої залежить законність і справедливість правової системи. Вона є точкою опори, що може за певних обставин стати підставою як режиму законності так і свавілля [1, с. 30]. Також, теоретично під підставою відповідальності визначається сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність належною [2, с. 169].

Тобто узагальнюючи дані визначення науковців, слід вважати, що під підставою господарської процесуальної відповідальності можна зазначити законність та обґрунтованість окремих заходів застосування процесуальної відповідальності.

Дане питання не можливо розглядати без аналізу питання підстав юридичної відповідальності. Так, наприклад, Калініченко Л.І. наголошує на єдності юридичної, нормативно-правової та фактичної підстави юридичної відповідальності [3, с. 67]. Інші автори визначають, що фактичні та процесуальні підстави не роздільні, та є спільним цілим.

На нашу думку, підстава процесуальної відповідальності (господарсько-процесуальної) – це комплексне поняття, яке визначається в трьох рівнозначних напрямках. Тому підставою господарської процесуальної відповідальності у подальшому можна розглядати як таку, що має юридичну, фактичну та процесуальну складову.

Беручи за основу визначення, які наведені в теорії права, слід зазначити термінологічні визначення даних понять.

Юридичною підставою (нормативною) відповідальності прийнято вважати наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення, відповідні види і заходи юридичної відповідальності та інші умови, які необхідні для їх практичної реалізації [4, с. 20].

Фактичною підставою юридичної відповідальності визнається наявність складу правопорушення (окремий факт вчинення шкідливої та небезпечної поведінки) [2, с. 169].

Процесуальною підставою юридичної відповідальності прийнято вважати рішення компетентного органу публічної влади

та їх посадових осіб про призначення конкретної міри юридичної відповідальності, яке прийняте з дотриманням окремої законної процедури [4, с. 21].

Визначаючи загальнотеоретичні дані підстав юридичної відповідальності, слід зазначити, що з урахуванням специфіки господарських процесуальних відносин, підстава процесуальної відповідальності у господарському судочинстві розглядається теж у межах даних трьох складових: 1) юридична підстава – закріплення у нормах господарського процесуального законодавства окремого виду кримінальної процесуальної відповідальності та форми її застосування; 2) фактична підстава – вчинення учасниками господарського судочинства окремих дій, які містять ознаки процесуального правопорушення або визначаються як факт зловживання процесуальними правами; 3) процесуальна підстава – рішення уповноваженої особи, щодо застосування окремого заходу процесуальної відповідальності.

Загальноприйнятим серед науковців є твердження, що юридичною підставою процесуальної відповідальності є норми процесуального законодавства, які визначають вид та міру даної відповідальності. Тобто, нормативною та формальною підставою (правові підстави) є відповідне закріплення у процесуальному законодавстві окремих дій, при вчиненні яких можливе настання відповідальності.

Так, наприклад, розглядаючи відповідальність у кримінальному процесі Калініченко Л.І. зазначив, що юридичною підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права, які передбачають обов'язок так і міру відповідальності за порушення відповідного правового обов'язку [5, с. 24]. Тобто даний автор, визначає що для підстави застосування процесуальної відповідальності яка має містити диспозицію та санкцію. В свою чергу інший автор, Л.В. Гаврилюк визначає, що до юридичних підстав процесуальної відповідальності слід відносити санкції норм процесуального права, які передбачають заходи процесуальної відповідальності.

Також розглядаючи відповідальність у цивільному процесі Коваленко А.В. трактує її змішуючи з поняттям санкцій цивільного процесуального права [6, с. 102]. В своїй праці, він зазначає, що основною гарантією реалізації норм цивільного процесуального права є встановлені ним санкції. Тобто санкції є встановлені в нормах цивільного процесуального права наслідки, що настають їх недодержання і порушення, тобто всі правові наслідки, які забезпечують реалізацію норм. Ними і є заходи відповідальності.

На думку О.В. Чуклової норма процесуальної відповідальності складається з гіпотези, диспозиції та санкції, і лише при наявності всіх трьох елементів вона здатна бути регулятором суспільних відносин.

У зв'язку з наведеним можна зробити висновок, що правовою підставою процесуальної відповідальності (в тому числі і у господарському процесуальному праві) є норма, яка закріплена в процесуальному законодавстві. Однак, автори не визначають єдиного шляху до даного розуміння. Адже одні вчені стверджують, що даною підставою є лише санкція, а інші вважають що підстава відповідальності закріплена як в диспозиції так і в санкції. Тому виникає питання чи всі елементи процесуальної норми є структурними елементами юридичної підстави процесуальної відповідальності?

Аналізуючи норми господарського процесуального права можна зазначити, що структура господарської процесуальної норми не завжди має чіткий розподіл, але як і інші норми галузей права складається з наступних елементів: гіпотеза, диспозиція, санкція. Так гіпотеза вказує на умови, за яких діє правова норма, диспозиція вказує на саме правило поведінки, санкція – наслідки невиконання даного правила.

Аналізуючи норми господарського процесуального законодавства слід зазначити, що в гіпотезі норми господарської процесуальної відповідальності закріплюються фактичні підстави, наявність яких є умовою її реалізації, а у диспозиції визначається фактичні дії суб'єктів господарського судочинства щодо реалізації процесуальних повноважень. Стаття 68 Господарського

процесуального кодексу України визначає, що свідок, який з'явився на вимогу суду (гіпотеза), не має права відмовитися давати показання (диспозиція), крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, мати, батько, вітчим, мати, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлена опіка чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів.

Зауважимо, що норми господарського процесуального права вченими поділяються на регулятивні та охоронні. Саме норми процесуального права, які є охоронними спрямовані на регламентацію господарської процесуальної відповідальності. Тобто, господарське процесуальне право – це сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення господарського судочинства, порядок діяльності суб'єктів господарського судочинства для досягнення мети господарського провадження. Тому переважна більшість норм у господарському процесуальному законодавстві є регулятивними. І коли суб'єкти господарського судочинства не виконують дані регулятивні приписи – до них застосовуються заходи господарської процесуальної відповідальності, які визначаються в охоронних процесуальних нормах.

Можна погодитися з твердженнями Мацелюх І.А., яка розглядала підстави процесуальної відповідальності у кримінальному процесі. Він вказує, що підстава для застосування кримінально-процесуальної відповідальності закріплюється в гіпотезах охоронних кримінальних процесуальних норм та в диспозиціях регулятивних приписів (в разі порушення останніх) [7, с. 243].

Аналізуючи вище викладене, потрібно зазначити, що правова підстава господарської процесуальної відповідальності є одним із елементів підстав загальної господарської процесуальної відповідальності. Тобто, правовою підставою господарської процесуальної відповідальності визначається господарсько-процесуальна норма

в якій закріплені обов'язки учасника господарського судочинства, окремий порядок виконання даних обов'язків та окремі заходи відповідальності за їх невиконання чи неналежне виконання. Така норма повинна визначати всі елементи, згідно із загальною теорією права, тобто включати гіпотезу, диспозицію та санкцію. Наприклад частину 4 статті 42 ГПК України можна визначити в такому вигляді: «учасники справи (гіпотеза), які навмисно вводять суд в оману щодо фактичних обставин справи (диспозиція) можуть підлягати до притягнення до господарської процесуальної відповідальності та застосування до них заходів процесуального примусу, згідно з процесуальним законодавством (санкція)».

Враховуючи визначення, яке надається у господарській процесуальній нормі можна визначити поняття норми, що регламентує господарсько-процесуальну відповідальність. Правова норма – це формально-обов'язкове правило поведінки загального характеру, яке встановлено або санкціоновано державою і забезпечено нею з метою регулювання суспільних відносин. Правову норму розглядають, як таке загальне правило, що регулює поведінку людей, колективів, шляхом надання їм суб'єктивних прав і покладення на них юридичних обов'язків. Господарсько-процесуальна норма – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють порядок здійснення правосуддя у господарських справах та визначають систему процесуальних дій, систему прав та обов'язків учасників господарського судочинства реалізація яких забезпечується державою. Тобто, норма господарської процесуальної відповідальності – це встановлено державою правило поведінки, яке забороняє або обмежує вчинення окремих дій учасниками процесу під загрозою застосування заходів господарської процесуальної відповідальності. Формулюючи поняття норми господарської процесуальної відповідальності слід звернути увагу що їм присутні такі загальні ознаки правових норм, які визначені в теорії права. До них можна віднести: системність, загальнообов'язковість, фор-

мальну визначеність та можливість застосування заходів державного примусу.

Подальший аналіз норм ГПК України вказує, що законодавцем при визначенні господарської процесуальної відповідальності використовуються узагальнені терміни. Так, в законодавстві вживаються наступні словосполучення – «зловживання процесуальними правами», «порушення порядку», «порушення заборон», «порушення дотримання встановленого порядку». Дані визначення можуть односторонньо характеризувати правопорушення, адже вказують лише на їх протиправність. Тому деякими авторами пропонується закріпити у процесуальному законодавстві чіткий перелік всіх можливих процесуальних порушень та сформулювати норми де буде чітко виражені гіпотеза, диспозиція та найголовніше санкція за окреме діяння.

Також згідно статті 236 ГПК України судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим[8]. Обґрунтованим є рішення, ухвалені на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.

Слід звернути увагу на те, що «вимога обґрунтованості стосується фактичних підстав рішення, що приймається, і тому обґрунтованість багатьма авторами визначається як відповідність висновків, викладених у рішенні, фактичним обставинам» [9, с. 23]. Тобто, обґрунтованість вимагає від суду встановлення фактичних підстав прийняття рішення та правильної кваліфікації діяння. Для суду, як органу, який приймає дане рішення, важливе значення має з'ясування фактичних даних, яке здійснюється шляхом дослідження окремих обставин вчиненого господарського процесуального порушення. Суд повинен встановити наявність складу процесуального порушення. В даному випадку до даного складу можна віднести: обов'язок, який покладался на учасників процесу, дії або відомості, які підтверджують невиконання особою

даного обов'язку. Також виникає питання щодо вмотивованості застосування господарської процесуальної відповідальності.

Так, в окремих працях щодо розгляду процесуальної відповідальності в інших галузях права вчені визначають вмотивованість рішення суду наступним чином. Автори Л.Д. Удалов, Ю.І. Азаров, В.В. Рожнова визначають, що наведення в ухвалі системи доводів, аргументів, міркувань фактичного, логічного і правового характеру, що приводять до певних висновків у кримінальному провадженні.

Однією з причин ухвалення невмотивованих судових рішень О. Волянська вважає відсутність у процесуальному законодавстві чітких критеріїв вмотивованого рішення. До загального процесу притягнення до відповідальності можна віднести: встановлення фактичної підстави, розгляд та визначення обставин дії учасника судочинства, прийняття рішення щодо застосування заходів господарської процесуальної відповідальності. Також існує спрощена форма, яка полягає в тому, що підстави застосування заходів господарської процесуальної відповідальності виникає в самому судовому засіданні та має незначний характер, а тому питання про вид та міру заходу господарської процесуальної відповідальності приймається і вирішується одразу в даному судовому засіданні.

Аналіз діючого ГПК України вказує, що законодавцем визначається підстави, умови та процесуальний порядок застосування окремих заходів господарської процесуальної відповідальності (наприклад, штраф), втім загального правила, щодо прийняття даного рішення не має. У зв'язку з цим слід підтримати вчених, які стверджують про необхідність створення належної правової процедури реалізації відповідальності за процесуальні правопорушення. Наприклад, у своїй праці С.Г. Ольков визначає, що при неналежному регулюванні цього питання, навіть в разі чіткого визначення всіх теоретичних моделей складів процесуальних правопорушень, в законі відкрита широка дорога для свавілля і беззаконня.

Слід пам'ятати, що важливе значення має не лише наявність визначеної законом

процедури застосування заходів процесуальної відповідальності, а й дотримання вимог законодавства щодо порядку їх застосування.

П. О. Недбайло свого часу зауважував, що правильне застосування правових норм має місце там і тоді, де і коли фактична сторона справи відповідає фактичному стану речей. А тому вчені цілком справедливо звертають увагу на те, що процесуальна відповідальність можлива лише на підставі закону, у встановлених ним межах, та при умові дотримання процесуальних гарантій законності та обґрунтованості такої відповідальності.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що підставу притягнення до господарської процесуальної відповідальності слід розглядати у трьох категоріях: юридична, фактична та процесуальна. Так, підстава розглядається як закріплені в нормах господарського процесуального законодавства вид та обсяг процесуальної відповідальності та визначена її процесуальна форма; вчинення учасником господарського судочинства дії або бездіяльності, яка визначається процесуальним правопорушенням або зловживання процесуальними правами; наявність рішення суду про застосування конкретного заходу процесуальної відповідальності.

Література

1. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Харків : Оберіг, 2017. С. 202.
2. Шевченко А.Є. Теорія держави і права: навчальний посібник. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 256 с.
3. Каленіченко Л.І.. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права: електронне фахове видання*. 2017. С. 67-71
4. Каленіченко Л.І. Змістова характеристика загальноправових принципів юридичної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 20-23. Режим

доступу. <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/90>

5. Каленіченко Л.І. Поняття та види принципів юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2017. № 1(64). С. 24-30.

6. Коваленко А.В. Цивільний процес: навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 192 с.

7. Мацелюх І.А. Співвідношення понять соціальної, юридичної та правової відповідальності у науковому дискурсі. *Публічне право*. № 1(25). 2017. С.234-249

8. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

9. Волянська О. Мотивування судових рішень: відповіді на аргументи сторін. URL: http://uba.ua/documents/doc/olena_volyanska_sudovyyu.pdf

Katrych A.V.

LEGAL AND FACTUAL GROUNDS OF LIABILITY IN COMMERCIAL LITIGATION

The article analyzes the concept of legal and factual basis of liability in commercial litigation. It is noted that the basis of economic and procedural liability is a complex concept, which is defined in three equivalent directions,

so the basis of economic and procedural responsibility in the article is considered to have a legal, factual and procedural component. The concepts of legal, factual and procedural grounds for the application of liability for participants in the process are analyzed. It is established that the norm of economic procedural responsibility is a rule of conduct established by the state, which prohibits or restricts the commission of certain actions by participants in the process under the threat of applying measures of economic procedural responsibility. It is determined that the rules of economic procedural law can be noted that the structure of economic procedural law does not always have a clear division, but like other rules of law consists of the following elements: hypothesis, disposition, sanction. Thus, the hypothesis indicates the conditions under which the rule of law applies, the disposition indicates the very rule of conduct, the sanction – the consequences of non-compliance with this rule. The simplified form of application of measures of economic procedural responsibility which arises in the court session, and has insignificant character is outlined. It is determined that the legal basis of procedural liability (including commercial procedural law) is a rule that is enshrined in procedural law.

Key words: legal responsibility, legal basis, factual basis, procedural basis, legal norm, disposition, hypothesis, sanction.

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ПРОСТУПКАМ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

СОЛОНЕЦЬКИЙ Іван Іванович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК: 342.95 (477)

В статті досліджуються місце і значення органів Національної поліції України в загальній системі суб'єктів протидії проступкам в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. На основі аналізу сучасної наукової літератури визначені критерії класифікації суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху, виділені і охарактеризовані основні групи суб'єктів в даній сфері. Встановлено місце Національної поліції України в системі забезпечення безпеки дорожнього руху, визначені основні завдання і повноваження патрульної поліції як основного суб'єкта протидії проступкам в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, суб'єкти забезпечення безпеки дорожнього руху, Національна поліція України, патрульна поліція України.

Постановка проблеми

Забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні являє собою діяльність цілої низки органів та посадових осіб у межах повноважень, визначених адміністративним та іншими галузями права України, спрямовану на дотримання законності та правопорядку у сфері дорожнього руху, охорону прав і свобод людини та громадянина, а також законних інтересів особи, суспільства і держави у даній сфері. Тож дослідження питання забезпечення безпеки дорожнього руху потребує

визначення основних суб'єктів протидії проступкам у даній сфері, а також встановлення особливостей повноважень органів Національної поліції як головного суб'єкта протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Актуальність теми дослідження

Визначення та дослідження суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху, аналіз особливостей їх функцій та повноважень у даній сфері є вкрай актуальним та своєчасним в умовах реформування системи правоохоронних органів, адміністративної реформи, що наразі триває в країні й характеризується кардинальним оновленням змісту сучасної доктрини адміністративного права, а також в умовах європейської інтеграції та загальної демократизації публічних відносин в Україні.

Стан дослідження

Загальній проблемі забезпечення безпеки дорожнього руху в сучасній адміністративно-правовій науці були присвячені праці таких вчених, як: Л. Веселова, В. Грошевий, М. Долгополова, В. Доненко, Д. Козар, М. Лазаренко, О. Небрат, В. Новіков, Р. Молчанов, О. Музичук, В. Муцко, Ю. Підлипний, О. Степанов, С. Товстуха, Т. Шумейко, Х. Ярмачі та ін. Окремі питання визначення та аналізу суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху розглядалися у працях С. Гусарова, О. Джафарової, М. Микитюка, О. Салманової, Є. Скрипи, Л. Сопільника.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є дослідження місця та особливостей органів Національної поліції України у системі суб'єктів протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що передбачає класифікацію основних суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху, визначення місця Національної поліції у даній системі суб'єктів, аналіз її компетенції щодо протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні й особливостей реалізації відповідних повноважень.

Виклад основного матеріалу

Адміністративна галузь правовідносин в Україні в цілому характеризується великою кількістю суб'єктів, які мають різні повноваження та свої специфічні особливості. Традиційно суб'єктів адміністративного права поділяють на індивідуальних та колективних суб'єктів з подальшим розподілом даних груп на підгрупи [1, с.41]. Ю. Ведерніков та В. Шкарупа виділяють індивідуальні і колективні суб'єкти адміністративного права, поділяючи останніх на державні та недержавні організації [2, с.41]. В. Галунько до індивідуальних суб'єктів відносить також фізичних осіб зі спеціальним статусом, а до колективних – державу, адміністративно-територіальні одиниці, а також виборчі округи [3, с.121]. С. Стеценко за таким критерієм класифікації суб'єктів адміністративного права, як кількісний показник у поєднанні з мірою належності до держави, виділяє такі групи суб'єктів адміністративного права: індивідуальні суб'єкти адміністративного права (громадяни України, іноземці, особи без громадянства); державні органи і організації як колективні суб'єкти адміністративного права; недержавні органи та організації як колективні суб'єкти адміністративного права [4, с.92-93].

Відповідно до своїх повноважень, структури і правових властивостей, М. Костів виділяє в адміністративному праві такі види суб'єктів, як: державні органи (органи законодавчої, виконавчої і судової влади, прокуратури, адміністрації державних підприємств та установ), їх структурні підрозділи та посадові особи; органи місцевого самоврядування, їх виконавчо-розпорядчі структури; об'єднання

громадян, їх органи; підприємства, установи і організації, їх адміністрація і структурні частини; громадяни України [5, с.31]. Так, визначаючи суб'єктів забезпечення децентралізації державної влади в Україні, К. Бриль пропонує під ними розуміти індивідуальних або колективних суб'єктів реалізації владних управлінських функцій і повноважень як усередині ієрархічної системи державного апарату влади, так і інших суб'єктів, зокрема, органів місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на ефективне прийняття і виконання відповідних управлінських рішень у даній сфері [6, с.128]. Тож при визначенні системи суб'єктів протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні доцільним є розподіл усіх суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні за зазначеними критеріями на дві загальні групи – державні (органи державної влади, їх структурні підрозділи та посадові особи) та недержавні суб'єкти (органи місцевого самоврядування, організації, об'єднання громадян).

До недержавних суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні маємо віднести: органи місцевого самоврядування, до функцій яких відноситься здійснення контролю за виконанням законодавства щодо забезпечення безпеки дорожнього руху; недержавні підприємства, установи, організації; об'єднання громадян та громадяни.

До державних суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні слід віднести: Верховну Раду України, яка визначає основні напрямки державної політики у сфері безпеки дорожнього руху, встановлює законодавчі основи її реалізації; Кабінет Міністрів України, що здійснює загальнодержавне регулювання діяльності у сфері дорожнього руху відповідно до своїх повноважень; низку центральних органів виконавчої влади, що мають відповідні публічно-владні повноваження з протидії проступкам у сфері безпеки дорожнього руху, місцеві державні адміністрації, їх управління та відділи; суди загальної юрисдикції; державні установи і підприємства.

Визначаючи державні суб'єкти забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, варто наголосити, що основу системи проти-

дії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху складають, насамперед, органи виконавчої влади різних рівнів. Слід погодитися з підходом, запропонованим Л. Сопільник, згідно з яким серед органів виконавчої влади можна виділити дві групи суб'єктів: органи виконавчої влади, повноваження яких поряд з іншими сферами поширюються й на сферу забезпечення безпеки дорожнього руху, та органи виконавчої влади спеціальної компетенції [7, с.90-91].

До першої групи державних суб'єктів, повноваження яких поряд з іншими сферами поширюються й на сферу забезпечення безпеки дорожнього руху, можна віднести: Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади й об'єднання, що у межах свої компетенції забезпечують безпеку дорожнього руху, місцеві державні адміністрації, державні установи і підприємства.

Другу групу суб'єктів – органів виконавчої влади зі спеціальною компетенцією, до повноважень яких належить безпосереднє забезпечення безпеки дорожнього руху, складають: спеціалізовані органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ України (Національна поліція України, до повноважень якої відносять регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі та Міністерства інфраструктури України (Державна служба України з безпеки на транспорті, яка реалізує державну політику з питань безпеки на наземному транспорті; Державне агентство автомобільних доріг України, діяльність якого спрямовано на забезпечення надійного і безпечного руху автомобільними дорогами загального користування); органи безпеки дорожнього руху Міністерства оборони України (військова інспекція безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та ін.).

Особливе місце у системі суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху спеціальної компетенції належить Національній поліції України – центральному органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України

через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [8]. Адміністративна діяльність щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема, шляхом регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі є однією з важливих складових правоохоронної діяльності органів поліції України. До основних видів адміністративної діяльності поліції у даній сфері слід віднести:

1) публічно-сервісну діяльність у сфері дорожнього руху – діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг у сфері публічної безпеки і порядку, що здійснюється за заявою фізичних та юридичних осіб і спрямована на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків у відповідній сфері публічних відносин [9, с.74-75];

2) діяльність щодо безпосереднього забезпечення безпеки дорожнього руху транспорту й пішоходів, в межах якої організується і регулюється рух транспорту, здійснюється його облік, контроль тощо [10, с.43].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», у складі поліції функціонує патрульна поліція України [11], до основних завдань якої відноситься забезпечення безпеки дорожнього руху та організація контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху [12]. Патрульна служба, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює:

– цілодобове патрулювання території обслуговування з метою забезпечення належної охорони громадського порядку, громадської безпеки та контролю за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення його безпеки; у разі необхідності здійснює регулювання дорожнього руху;

– перше реагування на повідомлення про правопорушення, надання невідкладної допомоги; своєчасне реагування на повідомлення про вчинення правопорушень, а також з метою надання допомоги громадянам;

– самостійне виявлення правопорушень під час патрулювання та в інших випадках,

передбачених законодавством, звертає увагу на правопорушення з метою їх запобігання, припинення, документування і притягнення до відповідальності;

– припинення правопорушень: припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення, застосовуючи для цього передбачені законодавством права і повноваження; у випадках та в спосіб, передбачені законодавством, розглядає справи про адміністративні правопорушення і застосовує заходи адміністративного впливу до правопорушників;

– затримання правопорушників та доставлення їх до підрозділів органів внутрішніх справ: у випадках, визначених законодавством, здійснює затримання особи та її доставлення, а також застосовує інші заходи забезпечення провадження відповідно до законодавства та ін. [12].

Організацію діяльності патрульної служби здійснює Департамент патрульної служби Міністерства внутрішніх справ України, до основних функцій якого віднесено:

– здійснення регулювання дорожнього руху;

– здійснення контролю за додержанням законів, інших нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху та правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

– розробку пропозицій щодо закріплення у відповідних нормативно-правових актах і технічній документації обов'язкових умов у галузі фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі;

– аналіз обставин і причин дорожньо-транспортних пригод на вулично-дорожній мережі, розробка та здійснення заходів із профілактики таких пригод і запобігання їх вчиненню;

– прийняття рішень про умови дорожнього перевезення небезпечних вантажів, якщо такі умови не передбачені у відповідних нормативно-правових актах;

– здійснення контролю за дотриманням власниками (володільцями) транспортних засобів, а також громадянами, посадовими і службовими особами вимог Закону України «Про дорожній рух», правил, норм і стандар-

тів з питань забезпечення безпеки дорожнього руху, які регламентують вимоги щодо технічного стану транспортних засобів та охорони довкілля від шкідливого їх впливу;

– перевірку проектної документації щодо будівництва, реконструкції і ремонту автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів, об'єктів дорожнього сервісу, інших дорожніх споруд; забудови окремих територій населених пунктів, проектів комплексних схем організації руху та спорудження ліній міського електричного транспорту, схем організації дорожнього руху на відповідність технічним умовам та нормативно-правовим актам з безпеки дорожнього руху;

– доставку, зокрема з використанням спеціальних транспортних засобів, затриманих за порушення правил, норм і стандартів у сфері безпеки дорожнього руху або технічно несправних транспортних засобів до визначеного замовником місця їх зберігання;

– здійснення контролю за додержанням законодавства у сфері дорожнього руху під час надання послуг з перевезення пасажирів чи під час перевезення вантажів, у тому числі небезпечних;

– здійснення контролю за дотриманням учасниками дорожнього руху режиму обмеження або заборони руху на окремих ділянках автомобільних доріг загального користування;

– вжиття організаційних та практичних заходів для підвищення рівня безпеки дорожнього руху;

– виявлення та припинення фактів порушення безпеки дорожнього руху, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню;

– надання в межах своєї компетенції посадовим та службовим особам і громадянам обов'язкових для виконання приписів про усунення порушень законодавства, в тому числі правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, а у разі невиконання таких приписів – притягнення винних осіб до передбаченої законодавством відповідальності;

– участь у реалізації в межах своїх повноважень державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху;

– організацію і здійснення роз'яснювальної роботи серед населення з

питань безпеки дорожнього руху, використання з цією метою засобів масової інформації, фото-, відео- і друкованої продукції, організацію та проведення зустрічей, конкурсів, змагань, сприяння організації вивчення громадянами, особливо – неповнолітніми, Правил дорожнього руху;

– вжиття разом з відповідними центральними і місцевими органами виконавчої влади та іншими установами і організаціями заходів із запобігання дитячого дорожньо-транспортного травматизму та порушень Правил дорожнього руху неповнолітніми;

– забезпечення співпраці і взаємодії підрозділів Департаменту з іншими органами поліції, МВС України, органами державної влади і місцевого самоврядування, громадськими організаціями з питань забезпечення безпеки дорожнього руху [13].

Департамент патрульної служби здійснює погодження: проектів і схем організації дорожнього руху на автомобільних дорогах, вулицях і залізничних переїздах; заходів забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до державних стандартів, норм, правил, у тому числі шляхом впровадження необхідних технічних засобів організації дорожнього руху; інших дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху [13].

Висновки

Отже, в системі суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху саме на патрульну поліцію України покладаються найважливіші завдання – від загальних правоохоронних до специфічних, що становлять основу її адміністративно-правового статусу як окремого правоохоронного органу і знаходять своє особливе вираження у функції забезпечення безпеки дорожнього руху. Особливості реалізації відповідних повноважень патрульної поліції, що пов'язані зі спеціалізацією державної діяльності, визначеною Законами України «Про дорожній рух», «Про транспорт», «Про автомобільні дороги» та ін., зумовлюють необхідність посилення впливу на сферу дорожнього руху та об'єктивну потребу у застосуванні особливих форм і методів їх упорядкування з метою забезпечення належного рівня безпеки дорожнього руху в Україні.

Література

1. Адміністративне право України : навч. посіб. / [В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, О. П. Савчук та ін.]. Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2005. 248 с.

2. Ведерніков Ю. А., Шкаруп В. К. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: ЦНА, 2005. 335 с.

3. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / [В. В. Галуцько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін, О. О. Онищук, Ю. В. Гридасов, М. М. Новіков]; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон: Херсон. міська друкарня, 2010. 378 с.

4. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

5. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Львів: ПП Лукащук В.С., 2006. 152 с.

6. Бриль К. Класифікація суб'єктів забезпечення децентралізації державної влади в Україні. *Конституційне право*. 2016. № 2. С.128-132.

7. Сопільник Л. І. До питання про адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 7. С. 90-95.

8. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2971.

9. Джафарова О. В. Щодо розуміння категорії «публічно-сервісна діяльність» Національної поліції // Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 22 листопада 2016 р.). Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 72-75.

10. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.

11. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 р., № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015 № 40-41. Ст.379.

12. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ Міністерства

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено місце органів Національної поліції у загальній системі суб'єктів протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, визначено особливості її функцій та повноважень у даній сфері діяльності.

На підставі аналізу сучасної адміністративно-правової літератури було визначено основні критерії для класифікації суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Відповідно до таких критеріїв, як повноваження, структура і правові властивості, усіх суб'єктів протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні було поділено на державні та недержавні. Встановлено, що основу системи протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху складають органи виконавчої влади різних рівнів, серед яких було виділено дві групи суб'єктів: органи виконавчої влади, повноваження яких поряд з іншими сферами поширюються й на сферу забезпечення безпеки дорожнього руху, та органи виконавчої влади спеціальної компетенції, до повноважень яких належить безпосереднє забезпечення безпеки дорожнього руху.

Встановлено та проаналізовано місце Національної поліції України в системі суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху спеціальної компетенції, з'ясовано особливості її правового статусу. Досліджено основні види адміністративної діяльності Національної поліції України у даній сфері. Визначено та проаналізовано основні завдання та повноваження патрульної поліції України як основного суб'єкта протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. На підставі аналізу норм чинного законодавства України досліджено компетенцію органів Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, забезпечення безпеки дорожнього руху, суб'єкти забезпечення безпеки дорожнього руху, Національна поліція України, патрульна поліція України.

Внутрішніх справ України від 02.07.2015 р., № 796. Офіційний вісник України. 2015. № 54. Ст. 1767.

13. Положення про Департамент патрульної поліції: затверджене наказом На-

ціональної поліції України від 06.11.2015 р., № 73. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/n594-polozhennya-pro-dpp_compressed.pdf.

Solonetsky I. I.

THE PLACE AND FEATURES OF THE NATIONAL POLICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF COUNTERACTION TO OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD TRAFFIC SAFETY IN UKRAINE

The scientific article is devoted to research of the place and features of the National Police in the general system of subjects of counteraction to offenses in the field of road traffic safety in Ukraine. The specific features of functions and powers of the National Police in this field of activity are considered.

The contemporary scientific approaches to classification of subjects of counteraction to offenses in the field of road traffic safety in Ukraine are considered. According to the criteria of authority, structure and legal properties, all subjects of counteraction to offenses in the field of road safety in Ukraine are divided into state and non-state. The system of counteraction to road safety offenses consists of executive state bodies of different levels, among which two groups of subjects were singled out: executive state bodies, whose powers extend to road safety, and executive state bodies of special powers, whose activities are directly aimed at ensuring road traffic safety.

Analyzes of the place and specific features administrative and legal status of the National Police in the system of subjects of road safety of special competence was prepared. The main types of administrative activity of the National Police of Ukraine in the field of road traffic safety are studied. The objectives and functions of Patrol service of the National police as a main subject of counteraction to offenses in the field of road traffic safety in Ukraine are analyzed. Through the analysis of normative-legal acts that regulate road safety in Ukraine, the competency of the bodies of the National Police in the field of road traffic safety in Ukraine was prepared.

Key words: road traffic, road safety, ensuring road safety, subjects of road safety, National police, patrol service.

ВІДНОСИНИ З НАДАННЯ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

СВІТЛАК Ірина - доктор філософії в юридичних науках, Доцент кафедри права та гуманітарних наук Вінницького навчально-наукового інституту економіки, Тернопільський національний економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4408-6868

Статтю присвячено проблемам цивільно-правового регулювання правовідносин у сфері послуг. Приділено увагу характеристиці договору про надання послуг як окремої правової конструкції у цивільному законодавстві. Проаналізовано структуру договору та окреслено своєрідність розуміння договору про надання послуг у сучасному правовому світі. Зазначено, що до 1991 року послуга як понятійна правова конструкція у цивільному законодавстві не визначалась. Лише з прийняттям у 2004 році Цивільного кодексу України законотворцем започатковано застосування терміну «послуга» шляхом включення в перелік об'єктів цивільних правовідносин.

За основу дослідження взято національне законодавство та Принципи Європейського договірного права. Зазначено, що сучасна соціально-правова реальність в Україні формується на основі інтеграційних та глобальних світових процесів, що тісно пов'язані із впровадженням цифрового контенту з максимальним використанням потенціалу цифрових технологій. Обґрунтовано, що поетапний перехід до новітніх правових конструкцій пов'язаний із зміною напрямів функціонування світового господарства та впровадженням новітніх технологічних розробок програмних та інших продуктів. Зазначено, що проникнення сучасних технологій спостерігається у всіх сферах життєдіяльності людства, що спричиняє виникнення нових правових ідей регламентації суспільних процесів.

Підкреслено, що першим та важливим інтеграційним кроком українського законодав-

ства є підписання у 2014 році Угоди про асоціацію з ЄС, де передбачено низку зобов'язань України щодо впровадження європейських правил.

Зроблено спробу прогнозування тенденцій правового розвитку цивільних відносин з надання послуг у національному законодавстві в аспекті правових стандартів Європейського Союзу в умовах цифровізації.

Ключові слова: договір, європейські стандарти, уніфікація приватного права, цифровізація, учасники правовідносин.

Вступ

Послуга як об'єкт цивільних правовідносин є застосовувана до низки сфер життєдіяльності суспільства, унормована положеннями національного цивільного законодавства, та виокремлюється групою договорів. Зокрема, у сфері будівництва, найму, ренти, перевезення, факторингу, комерційної концесії, у банківській та фінансовій галузях тощо. Перелік цей не є вичерпним, послуга як об'єкт цивільних правовідносин не обмежується факторами прогресу, а лише видозмінюється в процесі новітніх розробок. Творці інтерактивних сервісів сприяють цьому, технології постійно розвиваються, створюючи незвичні напрями у сферах бізнесу, послуг тощо.

Стрімкий розвиток новітніх технологій в свою чергу унеможлиблює застосовувати на сучасному етапі принцип фрагментарного оновлення законодавства, спричиняє необхідність досліджувати під різними кутами зору спрямованість регулювання цивільних

правовідносин на реалізацію приватних інтересів їх учасників, а також переосмислити задоволення персональної зацікавленості контрагентів таких відносин.

І тут слід зазначити, що на відміну від національного законотворця, набагато більш концентровано до проблеми правового регулювання цивільних правовідносин у сфері послуг ставляться у Європейському Союзі.

Ідея уніфікації приватного права, зокрема договірною, виникла у 80 роках ХХ століття в Європі. Результатом чого стало впровадження Принципів Європейського договірного права - «квазінормативного акту, що є джерелом м'якого приватного права Європейського Союзу» [1, с. 6]. Зауважимо, що з підписанням у 2014 році Угоди про асоціацію з ЄС [2], Україна взяла на себе зобов'язання щодо трансформації національного законодавства до європейських правових стандартів. Відповідно, питання імплементації положень Принципів у національне законодавство є особливо актуальними, відповідає найважливішим потребам сучасності, має суттєве значення для подальшого переходу національного законодавства до європейських стандартів у сфері договірного права, зокрема щодо надання послуг.

Метою статті є пошук та прогнозування ефективних механізмів правового розвитку цивільних відносин з надання послуг у національному законодавстві в аспекті правових стандартів Європейського Союзу в умовах розвитку цифрових технологій.

Результати дослідження

За загальним правилом застосування положень міжнародного права на внутрішньодержавному рівні згідно ст. 9 Конституції України [3] та ст. 16 Закон України «Про міжнародні договори» [4] зумовлює необхідність у вчиненні законотворцем ряду процесуальних заходів, пов'язаних із розробкою проєктів законів про внесення змін чи доповнень до чинних нормативно-правових актів та видання національно-правового акту вже з врахуванням європейських правових стандартів. Взяття у 2014 році Україною зобов'язання щодо імплементації правових стандартів Європейського Союзу спричиняє необхідність у

створенні державою дієвих механізмів впровадження норм європейського права Україною, що дозволять забезпечити ефективну імплементацію норм міжнародного права всередині країни та здійснювати діяльність за межами держави.

Принципи Європейського договірного права, як зазначають європейські науковці та практики, розроблені для «усунення невідповідності між національними законодавствами країн, що регулюють договірні відносини сторін..., що здійснюють міжнародні комерційні трансакції, дуже часто зазнають значних судових витрат через невідповідність законодавства контрагентів» [1, с. 3]. Уніфіковані положення договірного права дозволили сформувати відповідні правила поведінки учасників правовідносин з метою подолання правових неузгодженостей між державами на території Європейського Союзу для допомоги «укладення юридично грамотного договору, який у майбутньому допоможе сторонам уникнути потенційних проблем та ... судових спорів» [1, с. 15].

Практичне значення Принципів на території України полягає у допустимості можливості їх використання українськими контрагентами при укладенні договорів, що впливає із положень Принципів та ст. 627 Цивільного кодексу України, згідно якої свобода договору полягає у вільному виборі контрагента та визначенні умов договору, звичаїв ділового обороту, розумності та справедливості [2], проте із врахуванням інших чинних положень національного законодавства, що регулюють відповідні правовідносини.

Зауважимо, що сфера застосування договірного права в національному законодавстві України, є регламентованою, законодавцем розроблено значний масив нормативно-правових актів, серед яких чільне місце займає Цивільний кодекс України [5].

Згідно гл.гл. 52, 53 ЦК України договір «є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [5], зміст договору визначається на розсуд сторін зі встановленими строками та ціною, окреслений відповідними зобов'язаннями та визначеними наслідками у випадку їх невиконання. Укладення, зміна, припинення є теж регламентовані.

Водночас, законодавець допускає можливість укладення договору у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. «Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася» (ч. 1 та 2 ст. 639 ЦК України) [5]. Структура договору є уставленою, та окреслюється такими елементами як суб'єкт (по - іншому учасник/сторона), об'єкт (річ, права, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація тощо), суб'єктивне цивільне право та обов'язок. Слід зазначити, що до ст. 177 ЦК України за видами об'єкти поділяються на «речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага» [5].

Послуга як понятійна правова конструкція у цивільному законодавстві до 1991 року не визначалась. Лише з прийняттям у 2004 році Цивільного кодексу України [5] законотворюєм започатковано застосування терміну «послуга» шляхом включення в перелік об'єктів цивільних правовідносин. Послуга як об'єкт цивільних прав є застосовувана до низки сфер життєдіяльності учасників правовідносин, унормована положеннями цивільного законодавства, та виокремлюється групою договорів. Зокрема, у сфері будівництва, найму, ренти, перевезення, факторингу, комерційної концесії, у банківській та фінансовій галузях тощо. Законодавець визначає, що «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором» (ст. 901 ЦК України) [5].

Договір про надання послуг відповідає договору будь-якому зобов'язанню за структурою цивільних правовідносин, спрямованих на досягнення відповідних правових наслідків, пов'язується із набуттям, зміною чи припиненням цивільних прав та обов'язків, що вчиняється учасниками у тій чи іншій сферах надання послуг.

На сьогоднішній день, складність при регулюванні цивільних відносин у площині послуг, полягає у стрімкому впровадженні цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності. Спостерігаємо зміну форм діяльності та нові моделі ведення бізнесу, застосування цифрових платформ тощо. В цілому, цифрові технології видозмінюють звичне середовище, відходять у минуле відомі правилами, принципи функціонування різних суспільних середовищ. При цьому, технології постійно розвиваються, ресурс світу продукує трансформаційні зміни. Наразі відбувається формування нових засад правового розвитку суспільства, у якому надвисокі технології впевнено займають своє чільне місце. Розвиток цифрового простору змінює напрям розвитку не лише людства, а і існуючої соціальної та правової реальності.

Досліджуючи Принципи, вбачаємо прогресивне розуміння міжнародної спільноти щодо неможливості перебування осторонь таких процесів та необхідності напрацювання нових правил подальшої співпраці на європейському чи міжнародному рівні у різних напрямках. Формуючи нові засади договірного права у минулому столітті, європейська спільнота вже тоді почала звертати увагу на особливості ведення співпраці у різних сферах суспільного життя з іншої точки зору. Так, окреслюючи нові засади захисту порушених прав при невиконанні зобов'язань, визначила, що «потерпіла сторона має право на виконання зобов'язання, не пов'язаного зі сплатою грошових сум, в натурі, включаючи право на усунення недоліків неналежного виконання» [1, с. 50], допустила можливість призупинення зобов'язання стороною, застосування термін «погоджений платіж... за яким у випадку невиконання зобов'язання має бути зазвичай отриманий потерпілою стороною «незалежно від фактично понесених збитків», але може бути зменшений до розумного розміру, якщо такий платіж «надмірно перевищує збитки, понесені у результаті невиконання зобов'язання або у зв'язку з іншими обставинами» [1, с. 140], допустила доведення наявності Договору за свідченнями очевидців при умові усної форми Договору, відкликання оферти до її акцепту, обов'язок дотримуватися принципів сумлінності й чес-

ної ділової практики, впровадила особливі засоби правового захисту у випадку невиконання договору тощо.

Відповідно, можна стверджувати, що такий підхід європейської спільноти до правової регламентації договірних прав, зокрема щодо договорів про надання послуг, - це не просто явище чи фрагмент, а подія, яка імплементована у дійсність, стала об'єктом наукового інтересу та сформована у відповідні положення за допомогою спостережень чи експерименту.

Проаналізувавши основні положення Принципів європейського договірних прав, ми погоджуємось із думкою Алексєєнко І. Г., що слід «відзначити високий рівень їх підготовки з точки зору виділення «загальної серцевини» договірних прав держав-членів Європейського Союзу. Принципи європейського договірних прав являють собою модель, що зробила великий вплив на подолання матеріально-правових і термінологічних розбіжностей у різних юрисдикціях Європейського Союзу» [6, с. 124].

Застосування певних принципів уніфікації законодавства із можливістю розширення кордонів його застосування є викликом правової дійсності. Як кожне правове явище, наразі ми спостерігаємо відхід від традиційних доктринальних підходів застосування положень міжнародних актів - шлях поступового переосмислення та тривалого впровадження нової ідеї правової регламентації. Такий підхід є найбільш актуальним в епоху глобальних світових трансформацій, які характерні для сучасного світу.

Однак, зазначимо, що спрощення отримання послуг шляхом впровадження новітніх технологічних продуктів, трансформація середовища та впровадження цифрового сегменту при застосуванні сфери послуг, не призводить до зміни парадигми правового регулювання щодо виокремленого об'єкта цивільних прав – послуги. Проте, визначає необхідність у оновлення кваліфікуючих ознак правового регулювання сфери послуг, можливо, навіть, подекуди, відступаючи від звичної конструкції договору, що дозволить унормувати використання об'єкта цивільного права – послуги, у новітній цифровій реальності.

Складність імплементації на законодавчому рівні такої позиції в епоху цифровізації пов'язана, на нашу думку, із стрімким розвитком цифрових технологій, що об'єктивно унеможлиблює застосовувати принцип фрагментарного оновлення законодавства шляхом деталізації всіх понять та термінів, які виникають із цифровим розвитком. У зв'язку із цим постають нові виклики для юридичної спільноти у зв'язку із технологічним входженням у різні сфери національного суспільного життя єдиного цифрового ринку світу та Європи. Наразі, українським законотворцем прийнято низку нормативних актів, які регулюють ряд процесуальних аспектів у сфері послуг. Так, схвалені закони України «Про інформацію» [7], «Про доступ до публічної інформації» [8], «Про захист персональних даних» [9], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [10], «Про електронні документи та електронний документообіг» [11].

Це свідчить про присутність певної позитивної тенденції розвитку національного законодавства в контексті новітньої правової реальності, проте цього залишається недостатньо, зважаючи на технологічні виклики сучасності.

Висновки

Отже, з проведеного дослідження можна констатувати, що цивільно-правове регулювання сфери послуг у національному законодавстві є визначене, натомість триває практика гальмування імплементації положень та стандартів законодавства ЄС до національного законодавства.

Допускаємо, що новітні підходи та переосмислення правових процесів являє собою одну з актуальних проблем національної цивілістичної науки. Реальна дійсність на сучасному етапі знайшла своє продовження у віртуальному світі, де відповідні явища сприймаються як факти при відсутності на сьогодні будь-якого правового визначення. Зважаючи на присутність певної стагнації національного законотворця, на відміну від динаміки правового розвитку Європейського Союзу, пропонуємо унормувати у національному законодавстві положення міжнародних правових актів як норму внутрішньої дії, що дозволить

не лише рухатись в унісон з європейською правовою спільнотою, а й упередити можливі майбутні небезпеки держави та суспільства в контексті стрімких технологічних змін.

Література

1. «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / [пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД»]. – К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. – 304 с.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Закон України «Про міжнародні договори» 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2001 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

6. Алексєєнко І. Г. Особливості та істотні умови принципів Європейського договірного права. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 6/2015. С.120-125

7. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

8. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

9. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

10. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

RELATIONSHIPS FOR THE PROVISION OF SERVICES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: CIVIL LAW REGULATION

The article is devoted to the problems of civil law regulation of legal relations in the field of services. Attention is paid to the characteristics of the contract for the provision of services as a separate legal structure in civil law. The structure of the contract is analyzed and the originality of the understanding of the contract for the provision of services in the modern legal world is outlined. It is noted that until 1991, service as a conceptual legal structure was not defined in civil law. Only with the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2004, the legislator began to use the term «service» by including it in the list of objects of civil law.

The study is based on national legislation and the Principles of European Contract Law. It is noted that the modern social and legal reality in Ukraine is formed on the basis of integration and global world processes, which are closely related to the introduction of digital content with maximum use of the potential of digital technologies. It is admitted that the gradual transition to the latest legal structures is associated with a change in the world economy functioning and an introduction of the latest technological developments in software and other products. It is noted that the penetration of new technologies is observed in all spheres of human life, which leads to the appearance of new legal ideas for the regulation of social processes.

It was emphasized that the first and important integration step of Ukrainian legislation is the signing of the Association Agreement with the EU in 2014, which calls for a number of obligations of Ukraine to implement European rules.

An attempt is made to predict trends in the legal development of civil relations for the provision of services in national legislation in terms of legal standards of the European Union in the context of digitalization.

Key words: agreement, European standards, unification of private law, digitalization, participants of legal relations.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

**ВАСИЛЕНКО Віктор - заступник декана факультету № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
УДК 342.98(477)**

У статті проаналізовано наукові підходи до трактування поняття «контроль», на основі яких виділено авторське розуміння «громадського контролю за діяльністю Національної поліції». Досліджено організаційно-правові засади здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Звертається увага на найбільш важливі аспекти громадського контролю за діяльністю Національної поліції, які потребують удосконалення.

Ключові слова: громадський контроль, діяльність поліції, організаційні засади, законодавство.

Постановка проблеми

У статті 5 Конституції України зазначено: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу» [1]. Наведене конституційне положення найбільш повно характеризує роль та значення народу України у процесі здійснення державної влади та розвитку нашої країни в цілому. Крім цього, саме на основі наведеної норми Основного закону побудовано численні механізми громадського контролю за роботою окремих владних структур, зокрема, На-

ціональної поліції України. Однак, незважаючи на наявність особливих, найвищих за своєю юридичною силою норм, які декларують право народу спрямовувати та контролювати роботу поліції та інших відомств, організаційні засади подібного контролю потребують постійної оцінки та удосконалення з метою поглиблення імплементації демократичних основ в роботу правоохоронного сектору.

Стан дослідження проблеми

Організаційні, функціональні та інші фактори здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України висвітлювались в роботах: В.І. Московця, О.С. Проневича, О.М. Музичука, Д.С. Каблова, Т.І. Фулей, Н.Г. Шукліна, Б.А. Маланчука, М.В. Лошицького, В.О. Заросило, О.В. Павловського та інших. Однак, саме питання удосконалення організаційних засад здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції в наукових колах належної розробки не знайшло.

Саме тому метою статті є розкрити зміст організаційних засад здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції та опрацювати напрямки його удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Варто відмітити, що слово «контроль» походить від французького «controle» –

перевірка, або від старофранцузького «contre-rolle» – список, що має дублікат для перевірки; перевірка виконання законів, рішень тощо. У Словнику іншомовних слів контроль тлумачиться в декількох значеннях: перевірка, облік, спостереження за чим-небудь; установи, особи, що перевіряють діяльність будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність тощо; заключна функція управління [2, с.417]. Таким чином, згідно до визначеного вище контроль варто розглядати, як спеціальну, внормовану діяльність спрямовану на перевірку підконтрольного об'єкту на відповідність заздалегідь визначеним стандартам, умовам, моделям та іншим подібним факторам.

В свою чергу, поняття «громадський контроль» розкривається у науковій літературі значно ширше. Зокрема, І.О. Сквірський пропонує під громадським контролем розуміти спостереження громадськості за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також за недержавними організаціями та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій, в тому числі і в разі виконання ними делегованих владних повноважень, яке має своєю метою забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного управління. Громадський контроль, виходячи з викладеного, не може бути обмежений як за своєю спрямованістю, так і за своїм змістом. Іншими словами, абсолютно всі сфери і напрями діяльності суб'єктів публічної влади повинні і можуть бути об'єктами громадського контролю. Одним з таких об'єктів є правоохоронні органи України [3, с.24]. О. Полтараков громадський контроль визначає як систему відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам («третьому секторові» та ЗМІ). При цьому О. Полтараков відмічає, що основне спрямування громадського контролю над силовими структурами – запобігання перетворенню країни

на державу «поліцейського типу», сприяння розвитку демократичних процесів у контрольованих структурах. Основною проблемою на цьому шляху є відсутність поінформованості широкої громадськості та її представників (недержавних організацій, журналістів тощо) про ті процеси, які відбуваються в зазначених «силових» структурах [4]. За С. Новіковим громадський контроль – це інституційна система, завдяки якій громадянське суспільство через певні свої структури отримує право і здатність спостерігати за перебігом, процедурами та результатами виборчого процесу, контролювати їх відповідність чинному законодавству та нормам міжнародного права, вимагати усунення виявлених порушень [5, с. 17].

Тлумачення поняття громадського контроль також вироблено науковцями в галузі поліцейської діяльності. Зокрема, А.М. Клочко та В.О. Собина доводять, що громадський контроль над діяльністю поліції з огляду на чинне законодавство можна сформулювати як комплекс заходів, які здійснюються громадськістю (органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, громадянами), що спрямовані на збирання, накопичення, аналіз інформації про діяльність працівників поліції, що, як результат, передбачає можливість та реальний механізм представлення цієї інформації до внутрішньовідомчого контролюючого органу з Національній поліції з метою усунення зазначених недоліків» [6, с.199].

Необхідно відмітити думку з приводу вказаної категорії О.В. Поклада, О.Ф. Андрійко, Є.Ю. Захарова та інших, які зауважували, що громадський контроль за діяльністю поліції -- це визначена законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних, так і колективних суб'єктів), спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю виконання завдань підрозділами Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг із

допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Мета громадського контролю за діяльністю поліції полягає в тому, щоб не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а у разі появи цих відхилень усунути їх негативні наслідки. Завданнями громадського контролю за діяльністю поліції є: 1) отримання точної і повної інформації щодо діяльності поліції; 2) сприяння підвищенню ефективності роботи поліції; 3) поширення серед громадськості соціально значущої функції поліції; 4) підтримання іміджу поліцейської діяльності та престижу роботи поліцейського; 5) забезпечення прозорого відбору кадрів для поліції, їх переміщення та іншого просування по службі. 6) підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції. 7) покращення умов та порядку надання адміністративних послуг органами поліції [7; 8, с.143].

Отже, громадський контроль за своєю сутністю є збірним поняттям, яке може виражатись у різноманітному наборі юридично значимої та дозволеної з точки зору нормативної бази діяльності. В межах останньої виникають специфічні правовідносини, що об'єднують в собі різних суб'єктів. Таким чином, враховуючи вищевикладене, громадський контроль за діяльністю поліції варто розглядати, як спеціальну, регламентовану законодавчими та підзаконними актами, здійснювану у встановлених формах діяльність представників громадськості (окремих громадян та колективних суб'єктів (громадських організацій, органів місцевого самоврядування тощо)) щодо моніторингу та систематичної перевірки законності та правомірності діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

Ключові організаційні засади здійснення громадського контролю за діяльністю поліції закріплено у Розділі VIII Закону України «Про Національну поліцію». Наприклад, згідно зі статтею 86 з метою ін-

формування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції. Щорічний звіт про діяльність поліції та територіальних органів поліції повинен містити аналіз ситуації зі злочинністю в країні чи регіоні відповідно, інформацію про заходи, які вживалися поліцією, та результати цих заходів, а також інформацію про виконання пріоритетів, поставлених перед поліцією та територіальними органами поліції відповідними поліцейськими комісіями. Керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють [9].

На нашу думку, зазначена норма потребує певних доповнень та уточнень. Зокрема, необхідним є визначення обов'язку керівників органів поліції інформувати не тільки про результати діяльності підпорядкованого їм підрозділу безпосередньо, але й кількість та зміст проведених спільних заходів із громадою території, в межах якої поліцейське відомство здійснює свою діяльність. Окрім цього, потребує уточнення перелік підрозділів та органів які зобов'язані здійснювати подібний звіт. На нашу думку, доречно закріпити в нормі статті 86 Закону України «Про Національну поліцію» їх чіткий перелік.

Звернути увагу також треба на статтю 88 Закону України «Про Національну поліцію» де вказано, що керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Керівники територіальних органів поліції з метою

підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень [9].

В межах подібної форми контролю, на наш погляд, доречно закріпити вимогу щодо обов'язкового планування та виконання спільних заходів із органами місцевого самоврядування за напрямом забезпечення правопорядку в межах відповідної території. Зазначений підхід дасть змогу налагодити не тільки інформаційну взаємодію, але й підвищити практичного характеру останньої.

В цьому ж контексті необхідно більш детально переглянути норми статті 89 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII де вказано, що поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності [9]. Необхідно сформувати додатковий механізм регулювання поліцейської діяльності в процесі виконання спільних проєктів та заходів з боку органів місцевого самоврядування. Доречним, на нашу думку, є створення спеціальних «експертних комісій» на рівні органів місцевого самоврядування, метою діяльності яких стане відслідковування всіх спільних проєктів та перевірка стану реалізації передбачених останніми заходів. У разі декларативного виконання подібних заходів, зазначені комісії матимуть право звертатись до відповідних керівників органів та підрозділів поліції з метою прийняття належних управлінських та дисциплінарних рішень щодо інших упо-

вноважених осіб поліції, які неналежним чином виконують свої обов'язки та не забезпечують проведення спільних проєктів.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз показав, що громадський контроль за діяльністю поліції, хоча і не має офіційної законодавчої інтерпретації на сьогоднішній день, втім займає важливе місце в роботі НПУ, адже його організаційні засади закріплюються в ключовому нормативно-правовому акті, який регулює завдання, функції та особливості роботи поліцейської структури. Разом із цим, організаційні засади здійснення подібного контролю є недосконалими та потребують розвитку, зокрема, в розрізі підвищення широти інформаційно-практичної співпраці Національної поліції із органами місцевого самоврядування та посилення контролюючої ролі останніх.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР // Офіційний вісник України. 2010. №72/1. 2598.
2. Словник іншомовних слів / за ред. члена кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1974. 776 с.
3. Сквірський І.О. Поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України / І.О. Сквірський // *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2016. Випуск 37. Том 3. С.23-24.
4. Полтораков О. Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://niisp.org.ua/default~38.php>
5. Новіков С. Інституціоналізація громадського контролю виборчого процесу в Україні: необхідність, здобутки, проблеми. *Людина і політика*. 2004. № 5. С. 17–24
6. Клочко А.М., Собина В.О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. *Вісник Національного університету*

цивільного захисту України. Серія «Державне управління». 2017. Вип. 1. С. 194–201.

7. Андрійко О.Ф. Громадський контроль / О.Ф. Андрійко // Юрид. Енциклопедія. : в 6 т. // К.: Укр. Енциклоп. 2001. Т.3. 790 с.

8. Поклад О.В. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю поліції в Україні / О.В. Поклад // *Право і суспільство*. 2016. №2. С.139-145.

9. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №40-41. ст.379.

Viktor Vasylenko

OVER THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE AND WAYS OF THEIR IMPROVEMENT

The author of the article has analyzed scientific approaches to the interpretation of the concept of “control”, which are the basis for the author to distinguish own understanding of “public control over the activities of the National Police”. The organizational and legal principles of public control over the activities of the National Police of Ukraine have been studied. Particular attention has been paid to the most important aspects of public control over the activities of the National Police, which need to be improved.

Key words: public control, police activities, organizational principles, legislation.

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

БЕРШОВ Геннадій Євгенович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

У статті підкреслено, що під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі військових злочинів, слідчий часто стикається із ситуацією, коли його професійних знань недостатньо для того, щоб виявити, зібрати та дослідити окремі докази в кримінальному провадженні. Зазначено, що в таких випадках виникає необхідність звернення за допомогою до обізнаних осіб і за необхідності їх залучення до кримінального провадження з метою використання спеціальних знань під час доказування певних обставин учинення кримінального правопорушення. Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне провадження, обізнана особа, галузь знань, досудове розслідування, доказування.

Постановка проблеми

Під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі військових злочинів, слідчий часто стикається із ситуацією, коли його професійних знань недостатньо для того, щоб виявити, зібрати та дослідити окремі докази в кримінальному провадженні. Мова йде про необхідність звернення за допомогою до обізнаних осіб і за необхідності їх залучення до кримінального провадження з метою використання спеціальних знань під час доказування певних обставин учинення кримінального правопорушення. У зв'язку з чим актуальним є питання про визначення сутності

спеціальних знань в кримінальному провадженні.

Стан дослідження проблеми

Спеціальні знання в кримінальному провадженні є предметом дослідження в наукових працях як учених з галузі кримінального процесу, так і криміналістики. Зокрема, вказана проблематика висвітлювалася в наукових працях таких учених, як: А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, І.В. Пирога, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського й інших. Але, не дивлячись ціннісний вклад указаних науковців у вирішення проблематики, пов'язаної з визначенням сутності, основних ознак спеціальних знань і способів їх використання в кримінальному провадженні, значна кількість питань залишається невирішеною.

Метою цієї статті є визначення сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Визначення спеціальних знань уперше в криміналістичній науці було сформовано за радянських часів, наприкінці 1960-х років. Під указаним терміном пропонувалося розуміти «знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців» [1, с. 284]. Тобто в якості відмінних ознак спеціальних знань називалися їх рівень розповсюдже-

ності та коло осіб, які ними володіють. Проте сутність вказаних знань, фактично, не розкрито в наведеному трактуванні.

З часом наукові підходи до тлумачення сутності спеціальних знань, зокрема в кримінальному провадженні, розвивалися. Зокрема, В.Ю. Шепітько пропонує спеціальні знання розуміти насамперед як системне явище, а саме – «систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню» [2, с. 11].

З наведеного помітно, що спеціальні знання є різнобічними, оскільки представлені не тільки теоретичними знаннями, а й практичними навиками. Більш розгорнуте трактування спеціальних знань у кримінальній процесуальній діяльності пропонує В.Г. Гончаренко. На його думку, вони представлені «знаннями та навичками, отриманими в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань» [3, с. 24]. Тобто учений серед основних рис спеціальних знань називає:

- їх форму (знання або навички (вміння)),
- джерело отримання (навчання або практична діяльність),
- галузь знань,
- суб'єкти використання,
- призначення (вирішення завдань кримінального провадження).

Дещо подібні ознаки спеціальних знань у кримінальному процесі виділяє М.В. Салтевський. Зокрема, науковець стверджує, що спеціальним знанням властиві:

- постійне вдосконалення набутих знань і умінь;
- використання в будь-якій галузі людської діяльності;
- отримуються під час спеціальної освіти або практичної діяльності;
- метою їх використання є забезпечення «швидкого і повного розкриття і розсліду-

вання злочину, розгляду справи в суді» [4, с. 184].

Окремо варто звернути увагу на такі риси спеціальних знань у кримінальному провадженні як:

- «службову роль у системі кримінального судочинства»;
- «тісний зв'язок із теорією та практикою доказування, а саме з правилами збирання, перевірки та оцінки доказів» [5, с. 15–16].

Разом із тим варто відмітити, що розповсюдженою є думка, що спеціальними знаннями в кримінальному провадженні є «знання, властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством» [1, с. 284]. Як указує з цього приводу М.В. Салтевський, називати знання «спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки. Тому, вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом» [6, с. 397]. Іншими словами, спеціальними знаннями є знання, які не стосуються професійних знань працівників органу досудового розслідування, оперативних підрозділів, суб'єктів, що здійснюють функції нагляду та контролю в кримінальному провадженні, а також суду.

Дещо відмінною з цього приводу є думка Б.В. Романюка, на думку якого «до спеціальних знань слід відносити будь-які знання, у тому числі й окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла. Правові знання для слідчого, які він здобув як юрист, є фаховими, а група окремих правових знань про проведення слідчих дій, доказування, застосування криміналістичної техніки тощо є спеціальними. Під спеціальними знаннями слід розуміти сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях

науки, техніки, мистецтва та ремесла, і які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовуються для успішного вирішення завдань кримінального судочинства» [7, с. 7–8]. У цьому контексті вбачається слушним твердження, що «з числа спеціальних знань слід виключити лише знання в галузі права, пов'язані з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин кримінального правопорушення та вирішенням питань кримінального процесуального характеру» [8, с. 197].

Крім того, імпонує позиція, згідно з якою спеціальні знання – це «неодноразово апробовані наукові знання, практичні уміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань» [9, с. 20]. При цьому варто погодитися, що в кримінальному провадженні спеціальні знання використовуються не тільки для отримання доказової інформації, а й відомостей орієнтовного характеру [10, с. 224].

Р.Л. Степанюк, визначаючи спеціальні знання в кримінальному провадженні, акцентує увагу на їх ролі для вирішення завдань досудового розслідування та судового провадження. У цьому контексті вчений акцентує увагу на тому, що «вирішальне значення для з'ясування сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні має не тільки їхній обсяг, а й суб'єкт, що їх застосовує». За таким критерієм дослідник пропонує виокремлювати такі різновиди спеціальних знань у кримінальному провадженні:

- «професійні знання осіб, котрі здійснюють кримінальне провадження»;
- «фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників»;
- «професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження» [11, с. 42].

Також відмінною ознакою спеціальних знань в кримінальному провадженні є те, що носії цих знань – обізнані особи – є незацікавленими в ході та результаті кримінального провадження. Тільки в такому разі

можна вести мову про неупереджене застосування вказаних знань і отримання в результаті об'єктивних результатів.

У цілому варто погодитися, що використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є «одним із засобів забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у кримінальному провадженні та захисту осіб, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, а також з метою охорони прав, свобод і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження» [1, с. 285]. Разом із тим слід погодитися, що «спеціальні знання можуть застосовуватися таку кількість разів, яка буде необхідною для формування достатньої доказової бази» [12, с. 349], а «вибір конкретної форми використання спеціальних знань повинен бути тактично і організаційно обґрунтованим» [13, с. 191].

Висновки

Отже, з наведеного помітно, що спеціальними знаннями в кримінальному провадженні є знання та навички обізнаної особи з різних галузей науки, мистецтва техніки та ремесла, отримані в ході навчання, професійної підготовки та практичної діяльності, які використовуються для забезпечення повноти доказування, ефективності розслідування та вирішення завдань кримінального провадження.

Література

1. Кочура О.О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 284–286.
2. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
3. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2(9). С. 22–34.

4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 586 с.

5. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Харків, 2004. 260 с.

6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

7. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.

8. Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Співвідношення правових і спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1082. С. 196–199.

9. Семенов В.В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.

10. Щербаковський М.Г., Кравченко О.А. Напрямки удосконалення процесуального положення і функцій спеціаліста та експерта в проєкті кримінально-процесуального кодексу України. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 223–230.

11. Степанюк Р.Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник*

SUMMARY

The article emphasizes that during the investigation of criminal offenses, including war crimes, the investigator is often faced with a situation where his professional knowledge is not sufficient to detect, collect and investigate individual evidence in criminal proceedings. It is noted that in such cases there is a need to seek help from knowledgeable persons and, if necessary, involve them in criminal proceedings in order to use special knowledge when proving certain circumstances of the commission of a criminal offense. Scientific approaches to determining the essence of special knowledge in criminal proceedings are analyzed.

Key words: special knowledge, criminal proceedings, knowledgeable person, field of knowledge, pre-trial investigation, evidence.

Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. Спецвип. С. 38–42.

12. Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса)*. Одеса: Юридична література, 2013. С. 349–353.

13. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 1, 2017

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Здано до набору 02.01.2017 р.
Підписано до друку 03.02.2017 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,15
Тираж 1200. Зам. № 266

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76